

**T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER PROGRAMI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRKİYE-IRAK SINIRINDA KİMLİK VE DEVLET

**KUDRET ÇOBANLI
11716016**

**TEZ DANIŞMANI
DOÇ. DR. EVREN BALTA PAKER**

**İSTANBUL
2017**

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

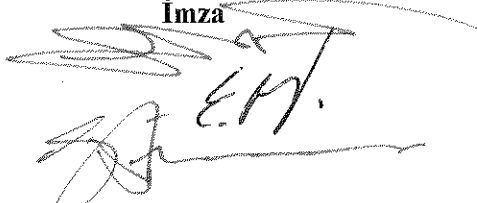
TÜRKİYE-IRAK SINIRINDA KİMLİK VE DEVLET

KUDRET ÇOBANLI
11716016

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih: Tezin
Savunulduğu Tarih:

Tez Oy birliği / Oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

Ünvan Ad Soyad
Tez Danışmanı: Doç. Dr. Evren Balta Parker
Jüri Üyeleri: Prof. Dr. Elçin Macar
Prof. Dr. Gencer Özcan

İmza

İSTANBUL

ÖZ

TÜRKİYE-IRAK SINIRINDA KİMLİK VE DEVLET

Kudret Çobanlı

Mayıs, 2017

Bu çalışmanın amacı, Türkiye-Irak sınırını ulusal ve bölgesel gelişmelerin, merkezi ya da yerel düzeydeki aktörlerin etkisinde sürekli yeniden inşa edilen bir süreç olarak analiz etmektir. Bu çerçevede, sınır hattının belirlendiği günden yakın dönemdeki gelişmelere kadar bu sınır hattını ve sınır bölgesinde yaşayan insanları etkileyen siyasal, toplumsal ve iktisadi gelişmeler üç dönem etrafında ve tarihsel bir çerçevede ele alınmıştır. Bu gelişmelerin farklı dönemler boyunca sınır hattının konumunu, işlevini ve geçirgenliğini nasıl etkilediğinin yanı sıra sınır bölgesindeki toplumsal ve gündelik hayatı nasıl dönüştürdüğü de incelenmiştir. Sözü edilen gelişmelerin yerelde yarattığı dönüşümlerin ve bizzat sınır olgusunun sınır bölgesinde yaşayan insanlar tarafından nasıl deneyimlendiği de çalışmanın önemli sorularından birisidir. Bu bağlamda, çalışmanın iki sınır köyünde yapılan derinlemesine görüşmelere dayanan son bölümü, Türkiye-Irak sınırını bu iki köy üzerinden aşağıdan okuma çabası olarak görülebilir.

Anahtar Kelimeler: Sınır Çalışmaları, Türkiye-Irak Sınırı, Devlet Toplum İlişkileri, Kaçakçılık.

ABSTRACT

IDENTITY AND STATE ACROSS THE TURKISH-IRAQI BORDER

Kudret Çobanlı

May, 2017

The aim of this study is to analyze the Turkish- Iraqi border, as a process constantly being reconstructed under the influence of not only national and regional developments but also different actors. Within this particular frame; political, social and economic developments affecting the border and the local people since the clarification of Turkish-Iraqi border, have been addressed in 3 epochs within a historic perspective. Besides their effects on the location, functioning and permeability of the border throughout eras; the effects of these developments on the transformation of social and everyday life have also been studied. Another crucial research question of this study is how the social changes caused by the developments mentioned above and the concept of border itself have been experienced by local communities. The last chapter of the study, based on the deep interviews held in two villages on the borderline, can be considered as an attempt to read the Turkish-Iraqi border from below, indeed through the lenses of the locals.

Key Words: Border Studies, Turkish-Iraqi Border, State and Society Relations, Smuggling.

ÖN SÖZ

Türkiye-Irak sınırının dinamik bir süreç olarak ve ilişkiler ağı olarak tarihselleştiren bu çalışma, uzun bir sürenin sonunda ve birçok kişinin yardımıyla ortaya çıktı. Sınırın çok aktörlü ve karmaşık yapısını anlamak ve anlaşılır kılmak, tez danışmanım Doç. Dr. Evren Balta Parker'in yol göstericiliği sayesinde mümkün oldu. Öğrencisi olduğum dersler sırasında imrendiğim akademik titizliğine ve duyduğu heyecana dair saygım, tez danışmanlığımı yaptığı süre boyunca katlanarak arttı; kendisine sabrı ve tüm emekleri için çok teşekkür ederim. Prof. Dr. Gencer Özcan'a tezin yazım sürecinde bilgisini ve arşivini benimle paylaştığı, tez jürimde de kıymetli önerileriyle yol gösterdiği için müteşekkirim. Prof. Dr. Elçin Macar'a tez jürimde yer almayı kabul ederek sunduğu değerli katkılar için teşekkür ederim.

Tezin yazım süreci boyunca hayatlarını bir miktar zorlaştırdığım birçok insan, benim hayatımı kolaylaştırdı. Yrd. Doç Dr. Cemil Boyraz ve Doç. Dr. Ömer Turan, yalnızca akademik anlamda değil her konuda yardımlarını defalarca seferber ettiler ve her seferinde cesaret verdiler. Her ikisine de akademik katkıları, ayırdıkları vakit ve moral destekleri için ne kadar teşekkür etsem az kalacaktır. Özgür tüm süreç boyunca elinden geldiği her şekilde desteğini ve dostluğunu eksik etmedi; Elif ve Esen her ihtiyaç duyduğumda kadın dayanışmasını hissettirdiler; Cansu ve Yahya çok kez yardımına koştular; hepsinin yoldaşlığına teşekkür ederim. Ayşegül, Kutay ve Ahmet'e kendilerine ayırmam gereken zamandan feragat etmekte gösterdikleri olgunluk ve aileme verdikleri destek için minnettarım.

Sınır olgusunu gerçek hayatta ve gündelik ilişkiler içerisinde anlamaya yönelik çabamda en çok teşekkür etmem gerekenler ise, bu çabaya anlayış göstererek Ortasu ve Gülyazı köylerinde beni misafir eden insanlardır. Tezin eksik bıraktıklarının sorumluluğu benimse de, ortaya çıkmasında esas rol onlarındır. Misafirperverlikleri ve paylaştıkları her şey için bu iki köyde yaşayan herkese içtenlikle teşekkür ederim.

İstanbul; Mayıs 2017

Kudret Çobanlı

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
BM	: Birleşmiş Milletler
GKK	: Geçici Köy Koruculuğu
İHA	: İnsansız Hava Aracı
KBY	: Kürt Bölgesel Yönetimi
KDP	: Kürdistan Demokratik Partisi
MGK	: Milli Güvenlik Kurulu
MİT	: Milli İstihbarat Teşkilatı
NATO	: North Atlantic Treaty Organization
NSA	: National Security Agency
OHAL	: Olağanüstü Hal
PKK	: Partiya Karkerên Kurdistanê
STK	: Sivil Toplum Kuruluşu
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TOKİ	: Toplu Konut İdaresi
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖN SÖZ.....	v
KISALTMALAR.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
1. GİRİŞ	1
1.1. Dönüşen Egemenlik, Teritoryalite ve Sınırlar	2
1.2. Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Sınırları	7
1.3. Çalışmanın Kapsamı ve Yöntemi.....	12
2. ULUS DEVLETİN KURULUŞ SÜRECİNDE SINIRLAR	20
2.1. İmparatorluktan Ulus Devlete “Uç” Mekanlar	21
2.2. Ulusal Sınırlara Doğru: Misak-ı Milli, Sevr ve Lozan Antlaşmaları	24
2.3. Erken Cumhuriyet Dönemi	31
2.4. Lozan Sonrasında Sınırların Kontrolüyle İlgili Diğer Gelişmeler	39
2.4.1. Devlet Gözünden Sınırlar: 1936 Umumi Müfettişlikler Toplantısı	43
2.5. Bölüm Sonucu	50
3. 1926-1984: TÜRKİYE-IRAK SINIRININ TEMEL NİTELİKLERİ	52
3.1. Siyasi Sınırın Belirlenmesi: 1926 Antlaşması	53
3.2. Sınır Bölgesinde Gündelik Hayat ve Kültür	56
3.2.1. Görünmeyen Sınır, Yakınlık Bağları ve Kültürel Göstergeler	56
3.2.2. Şırnak-Hakkari Hattında Kaçakçılığın Özgün Nitelikleri.....	58
3.3. 1961-1984: Sınırdaki Milliyetçi Talepler ve Zor Tezahürleri.....	62
3.3.1. Molla Mustafa Barzani Ayaklanması (1961-1975).....	63
3.3.2. Sınır Hattında Artan Zor Tezahürleri.....	66
3.3.3. Sınır Hattında Yeni Bir Aktörün Ortaya Çıkışı.....	70
3.4. Bölüm Sonucu.....	72

4. 1984-2003: GÜVENLİK EKSENİNDE SINIR.....	74
4.1. Güvenlik Uygulamaları ve Sınır Bölgesindeki Gündelik Hayata Etkileri	76
4.1.1. Koruculuk.....	77
4.1.1.1. Koruculuk Sistemine Dair Genel Çerçeve	78
4.1.1.2. Uygulamanın Hakkari-Şırnak Kırsalında Yansımaları	80
4.1.2. Sınır Mekanını Yeniden Düzenlemeye Yönelik Uygulamalar	85
4.1.2.1. Olağanüstü Hal Bölge Valiliği	86
4.1.2.2. Değişen Güvenlik Konsepti ve Sonuçları	88
4.2. Çatışmanın “Sınır ötesi”	93
4.2.1. 1980-1989: Arka plan	93
4.2.2. 1988 ve 1991 Mülteci Krizleri	95
4.2.3. 1991 sonrası Türkiye-Irak Sınırı: İhlal ve Koruma.....	99
4.3. Sınır Hattının Geçirgenliği, Formel ve Enformel İlişkiler	102
4.4. Bölüm Sonucu.....	109
5. 2003-2011: DEĞİŞEN EKSENLER, DÖNÜŞEN SINIR.....	112
5.1. Sınır Hattındaki Dönüşümlerin Arka Planı: 2003 Sonrasında Irak.....	112
5.1.1. Siyasal ve İktisadi Dönüşümler.....	113
5.1.2. Askeri Dönüşümler	117
5.2. Türkiye-Irak Sınır Hattındaki Dönüşümün Genel Görünümü	119
5.2.1. Denetimli Geçişlerin Teşvik Edilmesi	119
5.2.2. Sınır Hattını Katılaştırılan Uygulamalar	123
5.2.2.1. Sınırdaki “Önleyici Güvenlik Tedbirleri”	125
5.2.2.2. Sınırdaki Yeni Bariyerler: Güvenlik Barajları ve Kalekollar.....	127
5.3. Bölüm Sonucu.....	132
6. ORTASU VE GÜLYAZI KÖYLERİNİN SINIR DENEYİMİ.....	134
6.1. Ortasu ve Gülyazı Köylerinin Temel Özellikleri ve Yakın Tarihi.....	135
6.2. Sınır Hattında Yaşamak: Gündelik Hayat ve Sosyo-Kültürel İlişkiler	138
6.2.1. Görünürlüğü Olmayan Bir Sınıra Dair Algılar	138
6.2.2. “Gelenek, Mecburiyet, Geçim Kapısı”: Kaçağa Gitmek	142
6.3. Ortasu ve Gülyazı’da Güvenlik Uygulamaları ve Zor Tezahürleri.....	149
6.3.1. Koruculuk.....	149
6.3.2. Tarlabası Mezrasından Göç.....	154
6.3.3. 2000’li yıllarda Ortasu ve Gülyazı.....	158
6.4. Sonuç Yerine: 2011 Sonrasında Ortasu ve Gülyazı.....	160
7. SONUÇ.....	164

KAYNAKÇA	170
ÖZ GEÇMİŞ.....	186

1. GİRİŞ

Sınırlar, modern devletin tanımlayıcı özelliklerden biri olan teritoryalitenin kurucu unsurlarındandır. Bu sebeple, ulusu ve vatani homojen bir bütünmüş gibi kurgulayan söylemlerde sınırlar çoğunlukla sabit, katı ve ezel-ebed bir yapıymışçasına resmedilirler. Oysa gerçekte, hemen hemen hiçbir sınır bölgesi bu kurguya uymaz. Sınırlar esneyip katılaşabildiği gibi, devletlerin geçirdiği ve geçirmekte olduğu değişimleri, karşı karşıya kaldığı krizleri de yansıtan yer ve semboller olmuşlardır.¹

Bu çalışma, Türkiye-Irak sınırını kurulduğu günden bu yana değişmeksizin kalan katı bir yapı olarak değil; ulusal ve bölgesel gelişmeler doğrultusunda katılaşan ya da esneyen, merkezi ve yerel düzeydeki aktörlerin etkisinde şekillenen ve onları şekillendiren, inşası süregiden bir süreç olarak incelemeyi hedefliyor. Yalnızca iki devleti birbirinden ayıran sınır çizgisine ilişkin gündemler değil; sınır hattının etki alanında kalan çeşitli aktörlerin, sınır bölgesinde yaşayan insanların gündelik hayatının hangi gelişmeler ekseninde nasıl dönüştüğüne dair sorular da bu çalışmanın kapsamı içerisindedir. Bu bağlamda, Türkiye-Irak sınırını ve sınır bölgesini etkileyen siyasal, toplumsal ve iktisadi gelişmeler tarihsel bir perspektifle ele alınacaktır.

Sınırlar, egemenlik alanının mutlak belirleyicisi olarak değişmeden mi kalmışlardır? Sınır çizme faaliyetinin sürekli devam eden bir inşa süreci olması ne anlama gelmektedir? Doğu ve güneydoğu sınırlarının ulusal güvenlik söylemiyle içiçe geçmiş olmasının göstergeleri ve sonuçları nelerdir? Bu sınırlarda şiddetin olağanlaşmasını meşru kılan hegemonik söylemler nelerdir, bu söylemler hangi çelişkileri barındırmaktadır? Merkezi devletin sınırlarda iktidarını tesis etme çabası yalnızca askeri araçlara ve güvenlik yöntemlerine mi dayanmaktadır? Sınırın seçici geçirgenliği ne anlama gelir? Türkiye-Irak sınırı hangi dönemlerde hangi aktörler için daha çok ya da daha az geçirgen olmuştur? Türkiye-Irak sınır hattı ve bu sınırın etki alanında kalan sınır bölgesindeki yerleşim ve insanlar, merkezi devletin uygulamalarından başka

¹ Hastings Donnan ve Thomas M. Wilson, *Sınırlar: Kimlik, Ulus ve Devletin Uçları*, çev. Zeki Yaş, (Ankara: Ütopya, 2002), 269.

hangi aktörlerden, hangi bölgesel gelişmelerden etkilenmiştir ve onları nasıl etkilemişlerdir? Sınır bölgesinde yaşayan insanlar sınır nasıl algılamakta ve deneyimlemektedir? Bu sınırın gündelik yaşamına dair temel olgulardan biri olan kaçakçılık, ulusal sınırların çizildiği günden bu yana değişmeksizin mi sürmüş yoksa dönemden döneme farklı aktörler arasında kurulan farklı ilişkiler olarak mı tezahür etmiştir? Türkiye-Irak sınırının son dönemde geçirdiği dönüşümler nelerdir ve bu dönüşümler hangi çerçevede anlaşılmalıdır?

Görüldüğü üzere bu çalışmayı şekillendiren yukarıdaki soruların merkezinde bulunan kavramlardan biri “sınır”dır. Çalışmanın ele alacağı sorulara ve izleyeceği yol haritasına daha kapsamlı değinmeden önce, giriş bölümünde sınır kavramına ve bu kavramın ele alınışında benimsenen perspektife dair genel bir çerçeve sunacağım. Ardından bu çerçevenin, Türkiye’nin doğu ve güneydoğu sınır bölgelerine dair neler söyleyebileceğini açıklamaya çalışacağım. Giriş bölümünün sonunda ise çalışmanın kapsam ve yöntemini aktaracağım.

1.1. Dönüşen Egemenlik, Teritoryalite ve Sınırlar

Modern devleti karakterize eden özelliğin, Max Weber’in tanımıyla “sınırları belli bir toprak üzerinde meşru şiddet kullanma tekeli”² olduğu yaygın kabul görmüş durumdadır. Carl Schmitt’e göre de toprak temellükü; siyasal egemenliğin temeli ve kamu hukuku, özel hukuk, mülkiyet ve düzenin başlıca önkoşulu durumundadır.³ Yani modern anlamda egemenlik, açıkça çizilmiş ve tanımlanmış bir fiziki ve beşeri coğrafya fikriyle sıkı sıkıya bağlıdır. Modern devletin özel bir formu ve insanlık tarihindeki en yaygın örgütsel yapı olarak kabul edilen ulus-devlet de, teritoryal niteliğiyle birçok incelemenin başat konusu olmuştur.⁴ Birinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa’da imparatorluktan ulus devlete geçiş süreci, bir siyasi topluluk olarak ulusun, bir egemenlik biçimi olarak modern devletin ve bu egemenliğin uygulandığı alan

² Max Weber, *Sosyoloji Yazıları*, çev. Taha Parla, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1996), 132.

³ Carl Schmitt, *Siyasal Kavramı: Önsöz, 1932 Tarihli Metin ve Üç Değerlendirme*, çev. Ece Göztepe, 3. bs., (İstanbul: Metis Yayınları, 2014).

⁴ P.J. Taylor, “The State as Container: Territoriality in the Modern World-System”, *Progress in Human Geography*, c. 18, s. 2 (Haziran 1994): 151-162; Malcolm Anderson, *Frontiers: Territory and State Formation in the Modern World*, (Cambridge, UK: Polity Press, 1996); Edward Soja, *The Political Organization of Space*, (Washington D.C.: Association of American Geographers, 1971); Daniele Conversi, “Reassessing Current Theories of Nationalism: Nationalism as Boundary Maintenance and Creation”, *Nationalism and Ethnic Politics*, c. 1, s. 1 (Bahar 1995): 73-85.

olarak belirlenmiş bir toprağın, yani vatanın birbiri üzerinden tanımlandığı bir süreç olarak gelişmiştir.⁵ Milliyetçilik literatürünün farklı ekollerden temsilcileri tarafından ise ulusçuluk, başka boyutlarıyla birlikte, toprağı da devlet egemenliği ile bütünleştirme çabası olarak tariflenir. Soyut ve sınırlı bir mekanda kültürel değerlerin ve siyasi sınırların bütünleştirilmesi olarak özetlenebilecek ulus devlet ideali elbette yalnızca mekansal bir kurguyu değil, bu mekanı tarihsel vatan, üzerinde yaşayanları da millet olarak inşa etmeyi içerir. Bu anlamda milliyetçilik, toprak üzerinde kontrol olduğu kadar, sosyal-mekansal bir bilinç oluşturma mücadelesi olarak tanımlanmaktadır. Milli kimlik yaratma çabası vatan fikrini kültür, dil, tarih gibi kavramlarla ilişkilendirirken; milliyetçilik de ister gerçek ister “geleneğin icadı”⁶ yoluyla kurgusal olarak, bu milli kimliği üzerinde yaşanan toprak ve hakim sosyal grupla eşleştirilerek meşrulaştırılması yönünde işlev görür.⁷

Egemenlik, ulus ve vatan özdeşliğinin eş zamanlı olarak kurulmasını sağlayan en önemli yapılardan biri şüphesiz sınırlar olmuştur. Bir yapı olarak sınırlar; mutlak ve paylaşılmaz bir otoritenin egemenlik alanını belirlediği gibi, ulus fikrinin inşasında da rol oynamaktadır. Elbette “sınır” bir kavram veya mekân olarak yepyeni bir olgu değildir ancak modern devletle birlikte işlevi dönüşmüş durumdadır. Genel kabul, modern devlet öncesinde sınır boylarının (*frontiers*), “bir devletin siyasi otoritesinin dağılık ya da zayıf olduğu çeper bölgeleri”ne işaret ederken, modern devletin sınırlarının (*boundaries*) iki veya daha fazla devleti ayıran, birleştiren ve böylece belirleyen çizgilere doğru evrildiği yönündedir.⁸ Ancak, Fransa-İspanya sınırının ortaya çıkışı üzerine yazan Peter Sahlins, bölgesel bir sınırdan çizgisel bir sınıra doğru ilerleyen tarihsel şemanın; imparatorlukların da sınır çizgileriyle birbirinden ayrıldığını da, ulus devletleri belirleyen sınır çizgilerinin muğlaklığı ve geçirgenliği

⁵ Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, (Londra ve New York: Verso, 1983).

⁶ ed. Eric Hobsbawm ve Terence O. Ranger, *Invention of Tradition*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1992).

⁷ Milliyetçilik çalışmalarında oldukça geniş bir literatüre tekabül eden bu tartışmanın temel çalışmaları için bkz. Anderson, *age*; Craig Calhoun, *Nationalism*, (Buckingham: Open University Press ve University of Minnesota Press, 1993); Ernest Gellner, *Nations and Nationalism*, (Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1983); Anthony Giddens, *The Nation-state and Violence*, (Berkeley: University of California Press, 1985); Hobsbawm ve Ranger, *age*; Anthony D. Smith, *Nationalism: Theory, Ideology, History*, (Malden, Mass. : Polity Press, 2001), Anthonhy D. Smith, *Ulusların Etnik Kökeni*, çev. Sonay Bayramoğlu, Hülya Kendir (Ankara: Dost Kitabevi, 2002); Umut Özkırımlı, *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*, 3. bs., (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2008).

⁸ Anthony Giddens, *Ulus, Devlet ve Şiddet*, çev. Cumhur Atay, 2. bs., (İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2008), 73.

koruyan bölgesel işlevlerini uzunca bir süre devam ettirdiği gerçeğini de görmezden geldiğini belirtir.⁹ Modern devletle birlikte sınırın da işlevinin değişmesi ile asıl gerçekleşen bizzat egemenliğin kaynağına dair bir dönüşümle ilgilidir. Egemenlik teritoryal olarak tanımlandığında, sınırlar da siyasal, iktisadi ve toplumsal olarak türdeş bir bütün oluşturduğu düşünülen toprak parçasını çevrelemiş olur. Başka bir deyişle sınırlar “ulus devlet teritoryalitesinin göstergeleri ya da ifadeleri olarak anlaşılır.”¹⁰ Yani sınırlar bir mekan olarak, devlet egemenliğini yalnızca teritoryal anlamda da belirlemez; “biz/öteki”, “düzen/anarşi”, “vatandaş/yabancı” gibi dikotomik ayrımların üretildiği, “ulus”un talep ettiği homojen birliğin çerçevesini temsil eden sosyal inşalar olarak da işlev görürler.¹¹ Kısacası bir kavram olarak sınır, içerisi-dışarısı ayrımının yapımında aktif rol oynamakta; birbirlerini hiç görmeyen üyelerin kendilerini ortak bir ulus içerisinde hayal etmelerini sağlayan “vatan”ı çevreleyen bir simge işlevi kazanmaktadır.¹²

Diğer taraftan, tüm bu önkabuller esasen büyük oranda kurgusal varsayımlardır. Sınır bölgeleri aynı zamanda ulus-devlet ve vatan kurgusu arasında tarihe dayanan kesin bir örtüşme olduğu varsayımının en ciddi meydan okumalarla da karşılaştığı mekanlardır. Her ikisi de birer sosyal inşa olan, devlet tarafından tanımlanmış “yasallık” ile, sosyal kabullerle ilgili olan “meşruiyet” sınır bölgesinde sıklıkla karşı karşıya gelir ve böylece başka kurgusal inşaların sorgulanmasına zemin yaratır.¹³ Sınırların homojen bir ulusu çevrelediği iddiasına karşın, siyasal sınırları aşan ve ulus devletin engelleyemediği aidiyetler, sosyal, kültürel ve iktisadi ilişkiler; bu iddiayı ve biz/öteki gibi zıtlıkları aşındırmaktadır. Bir bariyer olarak sınırların, “devletin egemenlik iddiasında bulunduğu alanın belirleyicisi” olduğu düşünüldüğünde, sınırın geçirmezliğini esneten yahut aşındıran her türden faaliyetin devletin egemenlik iddiasını da sekteye uğrattığı iddia edilebilir.

⁹ Peter Sahlins, **Boundaries: The Making of France and Spain in the Pyrenees**, (Berkeley ve Oxford: University of California Press, 1991), 4.

¹⁰ David Newman ve Anssi Paassi, “Fences and Neighbours in the Postmodern World: Boundary Narratives in Political Geography”, **Progress in Human Geography**, c. 22, s. 2 (1998): 186-207.

¹¹ Carol Delaney, “Father State, Motherland, and the Birth of Modern Turkey”, **Naturalizing Power: Essays in Feminist Cultural Analysis**, ed. Sylvia Junko Yanagisako ve Carol Lowery Delaney, (New York-Londra: Routledge, 1995).

¹² Malcolm Anderson, *age*.

¹³ ed. Bettina Bruns ve Judith Miggelbrink, **Subverting Borders: Doing Research on Smuggling and Small-Scale Trade**, (Germany: Vs Research, 2014).

Ulus devlet sınırlarının karşı karşıya olduğu krizler, bugün yalnızca sınırın yerel kültürünün yahut etnik aidiyetlerin etkisinin ulusal kimliğe baskın gelmesi, büyük insan göçleri ve mülteci krizleri, “coğrafyanın geri dönüşü”¹⁴ (*revenge of geography*) kavramsallaştırmasıyla açıklanan devletlerarası jeopolitik mücadelelerin birçok yerde yeniden gündeme gelmesi gibi örneklerden ibaret değildir. Avrupa Birliği örneğindeki gibi ulus-ötesi yapıların kendi vatandaşlık rejimlerini oluşturma yönündeki girişimleri, Ortadoğu’da devletlerin kontrol edemediği topraklarda devlet dışı aktörlerin egemenlik iddialarının azımsanamayacak güç ve hızla yükselişi veya sermaye birikiminin küresel yoğunlaşma eğilimleri gibi örnekler teritoryalite, devlet ve egemenlik ile ilgili eşleştirmelerimizi sorgulamak gerektiğini bize hatırlatmaktadır.¹⁵ Bu bağlamda Henri Lefebvre ve David Harvey gibi kuramcıların tarihsel olarak dinamik ve ilişkisel bir perspektifte, mekâna dair mücadelelere ve olgulara bakılması gerektiği yönündeki tespitleri bu çalışmanın doğrudan odağında olmasa da esinlendiği kaynaklar arasındadır.

Sınır çalışmaları üzerine güncel literatür, yukarıda örnekleri sayılan kriz, meydan okuma ve tespitlerden yola çıkarak, sınırların devlet kontrolünün ve otoritesinin simgesi olarak ele alındığı, uluslararası antlaşmalar yahut ulus-devletler ölçeğindeki dönüşümlerin üzerinden okunduğu devlet-merkezli perspektifler yerine, sınırları dinamik sosyal süreçler ve ilişkiler bütünü olarak ele alan yeni yaklaşımlar benimsemeyi önermektedir.¹⁶ Sınırların yukarıda bahsedilen dinamik karakterini ve akışkanlığını ya da katılığını değerlendirmek böyle bir çerçevede mümkün olacaktır.

¹⁴ John Agnew, “The Territorial Trap: The Geographical Assumptions of International Relations Theory”, *Review of International Political Economy*, c. 1, s.1 (1994): 53–80.

¹⁵ Ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta, devlet ve teritoryalitenin giderek birbirinden kopmasına dair bu örneklerin; devlet egemenliğinin yerini alan, onu geçersiz kılan örnekler olarak yorumlanmamasıdır. Ulus-ötesi yapılar veya sermayenin hareketleri de bizzat devlet egemenliğinin bir uygulaması hatta güçlenmesi şeklinde karşımıza çıkabilir. Devlet egemenliğinin aşınmasından ziyade, egemenliğin yeni ölçek ve uygulamalarına dikkat çeken bir yaklaşım için Mark Neocleous’un çalışmalarına bakılabilir: Mark Neocleous, *Administering Civil Society: Towards A Theory of State Power*, (Londra: Palgrave Macmillan, 1996); *Devleti Tahayyül Etmek*, çev. Akın Sarı, (İstanbul: Nota Bene Yayınları, 2014); *Evrinsel Hasım: Güvenlik, Sermaye ve ‘Tüm İnsanlığın Düşmanları’*, (İstanbul: Nota Bene Yayınları, 2016).

¹⁶ Donnan ve Wilson, *age*, ed. Donnan ve Wilson, *A Companion to Border Studies*, (Hoboken: Wiley Blackwell, 2012); Sahlins, *age*; Saskia Sassen, *Territory, Authority, Rights: From Medieval to Global Assemblages*, (Princeton, N.J. : Princeton University Press, 2006.); Michiel Baud ve Willem van Schendel, “Toward a Comparative History of Borderlands”, *Journal of World History*, c. 8, s. 2 (Sonbahar, 1997): 211-242; Karin Bennafla ve diğ., “‘Sınır’ı Tartışmak: Yuvarlak Masa Söyleşi”, *Toplum ve Bilim*, s. 131, (Aralık 2014): 11-31; Sarah Green, “Sınır Araştırmaları: Alanla İlgili Bazı Düşünceler”, *Toplum ve Bilim*, s. 131, (Aralık 2014), 32-43.

Devlet teorisi üzerine eleştirel çalışmalarda da vurgulandığı üzere, süreç ve ilişkiler yaklaşımı; devleti, ulusu ve sınırları durağan, homojen, hep var ve var olacak yapılar-*mış gibi* deneyimlememizi sağlayan etkileri ortaya çıkarabilir, başka bir deyişle bu etkileri *demistifiye* eder.¹⁷ Tıpkı devlet ya da ulus gibi sınırları da sabit ve mutlak olarak kuran şey, sınır fikrine yekpare ve kendinden menkul bir oluş/güç atfeden ve aslında inşası sürekli devam eden söylem (*discourse*) ve pratiklerdir.¹⁸ Sınır; pasaport ve vize uygulamalarıyla, yalnızca (eğer varsa) mayınlarla değil mayınlara dair uyarı levhalarıyla, gümrük memurunun eylemleriyle, BM Güvenlik Konseyi'nin mültecilik siyasası ile, siyasal gelişmelere koşut olarak bazen açık bazen kapalı olan sınır kapılarının bürokratik işleyişiyle, coğrafya kitaplarındaki haritalarla, bayraklarla, sınırdaki her türlü geçişi düzenleyen kural, kurum ve personelle, sınırın yasa dışı geçişinin şiddet kullanımını meşru kıldığı savunmasıyla, “hudut namustur” söylemiyle, “Misak-ı Milli'den taviz verilmedi(ği)” iddiasıyla var olur. Başka bir deyişle, sınır olduğu için bu söylem ve eylemler ortaya çıkmaz, bunlar sınırı var eder.

Sınırların bu söylem ve pratiklerle kurulan çeşitli anlam ve işlevlerini geçersiz kılan, sınırın koyduğu bariyerleri aşan fikir, eylem ve insanlar; bu algılara da meydan okumuş, onları sekteye uğratmış olurlar. Bu sekteye uğratma hali, sınırları ve sınır bölgelerini üzerinde süren mücadeleleri gündelik hayattaki ilişkilerle şekillenen bir mekan ve süreç olarak tahayyül etmeyi gerektirir; böylece modern devletin iktidar biçimine dair kabullerin sınanmasına da imkan sunar.

Bir sonraki başlıkta; sınırların, sınır bölgelerinde devlet iktidarının niteliğinin ve sınırlara ilişkili başka olguların nasıl ele alınması gerektiğine ilişkin yukarıda özetlenen yaklaşımın, Türkiye'nin doğu ve güneydoğu sınırlarındaki tarihsel ve güncel gerilimleri okumak için neden anlamlı olacağını ele alacağım.

¹⁷ Philip Abrams, “Notes on the Difficulty of Studying the State (1977)”, *Journal of Historical Sociology*, c. 1, s.1 (Mart 1988): 58-89; Timothy Mitchell, “The Limits of the State: Beyond Statist Approaches and Their Critics”, *The American Political Science Review*, c. 85, s. 1, (Mart 1991): 77-96; Neocleous, *Devleti Tahayyül Etmek*.

¹⁸ Nicholas de Genova, “The ‘crisis’ of the European Border Regime: Towards a Marxist Theory of Borders”, *International Socialism Journal*, c. 150, (2016), <http://isj.org.uk/the-crisis-of-the-european-border-regime-towards-a-marxist-theory-of-borders/> [18.10.2016].

1.2. Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Sınırları

Sınırların, ulus devletin ortaya çıkış sürecinde egemenlik iddiasının teritoryal göstergesi ve homojen ulus tahayyülünün belirleyicisi olmak yönünde değişen işlevleri, modern Türkiye'nin oluşum sürecinde de kendine has bir takım özgünlükleriyle birlikte geçerli olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırlarını belirleyen uluslararası antlaşmalardan sınır hatlarında izlenen güncel uygulamalara dek sınırı korumak, sınırı ihlal etmek, sınır güvenliği meseleleri, kısacası sınır olgusu daima ulus devlet inşa sürecini, bu sürecin belirleyiciliğinde şekillenen vatandaşlık anlayışını ve devlet iktidarının niteliğini yansıtacak şekilde gelişmiştir.¹⁹ Oldukça heterojen görünümlü Anadolu coğrafyası, 20. yüzyılın başından itibaren büyük çaplı nüfus mühendisliği eylemlerine maruz kalırken; ulus devletin kuruluş yıllarındaki gelişmeler de dışarı ve dışarıdakilerle temas noktası konumunda olan sınır bölgelerini ayrıca "hassas" bir mekan haline getirmiştir. Böylece, Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi sınırlarına ilişkin resmi söylem ve politikalarda "ulusal güvenlik" algısı kurucu rol oynamıştır.

Hemen her sınır hattı için bir noktaya kadar geçerli sayılabilecek bu durum, Türkiye'nin doğu ve güneydoğu sınırları özelinde, buradaki etnik gerilimler etrafında kristalize olmuş haldedir. Belirtmek gerekir ki, Türkiye'nin kuzeybatı ve kuzeydoğudaki kara sınırları da, devlet elitlerinin gözünde hassas mekanlar konumundadır. Ancak buralarda sınır hattının devletin çitleme girişimlerine müsaade veren fiziksel koşulları, "tehlikeli" kodlanan azınlık nüfusunun zor yöntemleri yahut mübadele gibi demografik müdahalelerle de olsa sınırın karşısındaki devletin oluşum sürecine muhatap kılınmış olması gibi etkenler, bu sınır hatlarına dair "mesele"lerin devlet elitleri açısından daha erken tarihte ve bir anlamda daha "kolay" hallolunmasını sağlamıştır. Doğu ve güneydoğu sınırları açınsansa, burada yerleşik nüfusun demografik araçlarla dahil edilebileceği bir ulus-devlet olmaması, homojenleştirme girişimlerinin tepkiyle karşılanması ve merkezileştirme girişimlerinin öteden beri buralara pek nüfuz edememesi, bu sınırları Türkiye'nin diğer sınır bölgelerinden ayırmıştır. 1920'lerin sonu ve 1930'lu yıllar boyunca Türkiye, Irak ve İran devletlerinin gerek kendi iç politikalarında gerek sınır anlaşmazlıkları merkezli olarak

¹⁹ Neşe Özgen, "Sınır Kasabaları Sosyolojisi Projesi: 2001-2004", <http://neseozgen.net/wp-content/uploads/26.pdf> [18.10.2016].

birbirleriyle ilişkilerindeki belirleyici unsur, Kürt kimliği merkezli talepleri bastırmak motivasyonu olmuştur. Bu bağlamda, özellikle bu tezin ilk bölümünde ele alınacak olan, Türkiye'nin ulusal sınırlarını çizen resmi belgeler ve kitleleri homojenleştirme yönündeki girişimleri, yalnızca Kürtlerle meskun sınırlar özelinde incelerken, diğer sınırlardaki gelişmeleri bu çalışmanın amacı doğrultusunda kapsam dışında bırakacağımı belirtmem gerekiyor.

Türkiye'nin doğu ve güneydoğu sınırları, ulusal güvenlik söyleminin, Kürt meselesinin tarihselliği içerisinde pekiştiği bir alan olmuştur. Bu tarihsellik içerisinde, hem bir mekan olarak sınır bölgeleri hem de sınırdaki insanlar, sürdürdükleri pratikler ve ilişkiler devlet söyleminde etnik bir meselenin etrafında sabitlenmiş ve tehlikeli addedilerek güvenlikleştirilmiştir. Başka bir deyişle, yalnızca isyan hareketleri değil, sınır hattında yaşayan insanların sınırın öte tarafıyla sürdürdükleri gündelik ilişkiler de, merkezi devlet ve temsilcileri tarafından milli bir kimlik yaratma sürecine ve merkezi devletin otoritesine bir karşı çıkış olarak okunmuş, şiddetle bastırılmaya çalışılmıştır. Kuruluş yıllarından bugüne, Türkiye'nin doğu ve güneydoğu sınır bölgeleri askeri yöntemlerle kontrol altına alınıp izole edilmeye çalışılmış; sınırda yaşayan insanlar ve gündelik faaliyetleri devletin “denetimsiz, yasa ve yargı üstü şiddetinin” meşru görüldüğü, “olağanüstü koşulların olağan hale geldiği” mekanlar olmuştur.²⁰

Öte yandan bu süreç, devletin sınır bölgesini yönetirken karşılaştığı kapasite ve nüfuz etme sorunlarından azade yaşanmamıştır. Devlet iktidarının altyapısal niteliğini konu alan literatürün dikkat çektiği üzere askeri yöntemlerin ve şiddet araçlarının yoğunluğu, merkezi devletin güçlülüğüne yorulamaz. Devlet iktidarı, toplum üzerindeki kontrolün zor ve baskıyla sağlanması anlamında despotik güce olduğu kadar, topluma ve bireylerin gündelik yaşamlarına nüfuz edebilmesine, iktidarının sürekliliğini sağlayacak araçlara sahip olması anlamındaki altyapısal güce de ihtiyaç duyar. Yani, devletin nüfuz etme kapasitesi, her iki araca da aynı anda sahip olabilme gücüne bağlıdır.²¹ “Devletin sivil toplumu çevreleyebilme ve lojistik olarak siyasal kararları uygulayabilme yeteneği” anlamına gelen altyapısal iktidar; devletin toplumsal kontrol mekanizmalarına sahip olması ve aynı mekanizmaların toplumun

²⁰ Giorgio Agamben, *Olağanüstü Hal*, çev. Kemal Atakay, (İstanbul: Varlık Yayınları, 2008).

²¹ Michael Mann, “The Autonomous Power of the State: Its Origins, Mechanisms and Results”, *European Journal of Sociology*, c. 25, s.2, (1984): 185.

gündelik hayatının en ücra köşelerine işleyebiliyor olmasını gerektirir.²² Sınır bölgelerinin “ayrıcalıklı” konumlarına ve merkezi devletin bu yöndeki tüm çabalarına rağmen, sınırın ötesiyle süren ilişkilerin engellen(e)miyor olması, devlet iktidarının nüfuz edebilme kapasitesinin çeper alanlarda oldukça düşük olduğunun ve “kadir-i mutlak devlet” söyleminin geçersizliğinin de göstergesidir.

Türkiye’nin doğu ve güneydoğu sınırlarına dair üretilen devlet söylemine ve uygulanan politikalara yakından bakıldığında, sınır bölgesinin yönetilebilmek için başvuru olan yöntemlerin de yalnızca zor ve şiddet araçlarından ibaret olmadığı görülecektir. Devlet iktidarının nüfuz edebilme kapasitesinin zayıf kaldığı sınır bölgeleri, yönetilebilmek için farklı stratejilere bilhassa gereksinim duyulan alanlar olmuştur. Merkezi devlet, iktidarını tesis etmeye çalıştığı her yerde olduğu gibi; sınır boylarında da toplumsal aktörlerle çeşitli pazarlıklara ve ittifaklara girişmek zorunda kalmıştır. İmparatorluktan ulus devlete geçiş sürecinden 1990’lı yıllardaki çatışma dönemine ve bugüne değin Türkiye’nin doğu ve güneydoğu sınırları; merkezi devletin başka otorite kaynakları ile ittifaklara girmek zorunda kaldığı, şiddet araçları üzerindeki meşruiyet tekeline ve mutlak hakimiyet iddiasından taviz verdiği mekanlar olmuştur. Bu ise, sınırların teritoryal egemenliğin belirleyicisi konumunda değişmez yapılar olduğu yönündeki kurgusal söylemin, bizzat merkezden belirlenen politikalar ya da devletin temsilcisi aktörler tarafından da aşındırıldığı anlamına gelir. Bu noktada, Balta Paker ve Akça’nın, devleti “toplumsal güç ilişkilerinden azade bütünlüklü bir aktör olmaktan ziyade, devlet-içi ve devlet-dışı aktörler arasındaki güç ilişkilerinin biçimlendirdiği bir pratikler ve kurumlar bütünü”²³ ve etnik kimliği dinamik bir süreç olarak ele alan literatürlere referansla, Kürt sorunun yereldeki toplumsal güç ilişkileri dahilinde okunması yönündeki çağrıları²⁴; bu tezde ele alınacak Türkiye-Irak sınırındaki devlet toplum ilişkileri için de son derece kritik bir

²² age.

²³ bkz. Michael Mann, **İktidarın Tarihi (Cilt 2): Sınıfların ve Ulus Devletlerin Yükselişi 1760-1914**, çev. Elçin Deniz Ela, Gülben Şaş, Ali Rıza Güngen, (İstanbul: Phoenix Yayınları, 2013); Joel S. Migdal, **State in Society: Studying How States and Societies Transform and Constitute Each Other**, (New York: Cambridge University Press, 2001); ed. Joel Migdal, **Boundaries and Belonging: States and Societies in the Struggle to Shape Identities and Local Practices**, (New York: Cambridge University Press, 2004); Bob Jessop, **Devlet Teorisi: Kapitalist Devleti Yerine Oturtmak**, çev. Ahmet Özcan, (İstanbul: Epos Yayınları, 2008); James C. Scott, **Devlet Gibi Görmek: İnsanlık Durumunu Geliştirmeye Yönelik Projeler Nasıl Başarısız Oldu?**, çev. Nil Erdoğan, (İstanbul: Versus Kitap, 2008).

²⁴ Evren Balta Paker ve İsmet Akça, “Askerler, Köylüler ve Paramiliter Güçler: Türkiye’de Köy Koruculuğu Sistemi”, **Toplum ve Bilim**, s. 126, (Şubat 2013): 23.

hatırlatmadır.

Gerek Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyıllarında uç bölgelerin nasıl yönetildiğini inceleyen tarih çalışmaları²⁵ gerekse Erken Cumhuriyet yıllarında Kürt sorununu iktidarın mekânsal dağılımı üzerinden ele alan çalışmalar, yukarıdaki çerçeveye dair önemli tespitlerde bulunmuştur. Bu çalışmaların hemen hepsinde bazı ortak vurgulara rastlanır. Bunlardan en önemlisi devlet aygıtı, merkezi düzeyde politikalar belirleyerek bunları periferide zor unsuruyla uygulayan monolitik bir aktör olarak hareket etmemiş veya edememiştir. Yerel aktörler de bu girişimleri kendi çıkar ve stratejileri için kullanmayı başaramış; böylece merkezi devletin dönüştürmek için karşı karşıya geldiği yerel güç unsurları da devletin kurumsal yapısını, aktörlerini ve siyasetini dönüştürmüştür. Dahası, merkezileşme girişimlerini yürüten yönetici kadrolar bu girişimlerini vakadan vakaya ve mekandan mekana değişen öncelikler dahilinde yürütmüş, zaman zaman yereldeki iktidar odaklarını güçlendirecek ittifaklara girişmiş ve hedeflediklerinin tam tersi sonuçlara alan açmışlardır. Örneğin Naci Kutlay, Osmanlı ve İran devletlerinin 19. yüzyıl başında sınır boylarındaki göçebe Kürt aşiretlerini yerleşik düzene özendirerek istemeden de olsa Kürt kimliğinin gelişmesine ivme kazandırdığını belirtir.²⁶ Aslan ve Belge'nin çalışmaları ise, devletin ideolojik katılımı ve militer idare tekniklerinin devlet kapasitesinin düşük olmasıyla sonuçlandığını vurgular.²⁷ Dolayısıyla, sınır ve sınır bölgeleri üzerine gerçekleştirilmiş tarihsel çalışmalar; bu türden etkileşimlerin hangi unsur ve politikaların devlete, hangilerinin topluma ait olduğunda dair sınırı bulanıklaştırdığını altını çizirken, "tek ve güçlü bir merkez" karşısında zayıf devlet resmeden okumalara da karşı çıkmaktadır.

²⁵ Osmanlı İmparatorluğu'nun sınır ve sınır bölgeleri üzerine benzer perspektifle yapılmış tarihsel çalışmalar için bkz. Nejat Abdulla, **İmparatorluk, Sınır ve Aşiret: Kürdistan ve 1843-1932 Türk-Fars Sınır Çalışması**, çev. Mustafa Aslan, (İstanbul: Avesta Yayınları, 2010); Sabri Ateş, **The Ottoman-Iranian Borderlands: Making a Boundary, 1843-1914**, (Cambridge: Cambridge University Press, 2013); Metin Atmaca, "Politics of Alliance and Rivalry on the Ottoman-Iranian Frontier: The Babans (1500-1851)", (Doktora Tezi, Freiburg Albert Ludwig Üniversitesi, 2013); Gabor Agoston, "A Flexible Empire: Authority and Its Limits on the Ottoman Frontiers", **Ottoman Borderlands: Issues, Personalities, and Political Changes**, ed. Kemal H. Karpat ve Robert W. Zens, (Madison: University of Wisconsin Press, 2003): 15-31; Nilay Özok, "Ruling the Periphery, Governing the Land: The Making of the Modern Ottoman State in Kurdistan, 1840-1870", **Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East**, c. 34, s. 1, (2014): 160-175.

²⁶ Naci Kutlay, **Kürt Kimliğinin Oluşum Süreci**, (Ankara: Dipnot Yayınları, 2012), 93.

²⁷ Senem Aslan, "Everyday Forms of State Power and the Kurds in the early Turkish Republic", **International Journal of Middle East Studies**, c. 43, s. 1 (Şubat 2011): 75-93; Ceren Belge, "State Building and the Limits of Legibility: Kinship Networks and Kurdish Resistance in Turkey", **International Journal of Middle East Studies**, c. 43, s. 1 (Şubat 2011): 95-114.

Dolayısıyla, Türkiye'nin doğu ve güneydoğu sınırlarında yaşanan gerilimleri yalnızca merkezi devlet ile onun bastırmaya çalıştığı kimliğe dair bir çatışma olarak ele alan bakış açısı, meseleye ilişkin ancak kısmen doğru bir değerlendirme sunmaktadır. Sınır bölgesinde devletin baskıcı gücüne ve hak ihlallerinin sürekliliğine vurgu yapan bu iyi niyetli yaklaşımlar; sınır hattındaki kimlikler ve olguların dinamik yapısını açıklamakta yetersiz kalır. Böyle bir bakış açısıyla, örneğin bu sınır bölgesi için ayrıca önemli bir konumu olan kaçakçılık olgusu, sanki bir yanda egemenlik alanını kesin şekilde belirleyen sınırlar, sınırları korumakla görevli devlet ve temsilcileri; diğer yandaysa hayatlarını sürdürebilmek için yasaları ve sınırları ihlâl etmekten başka seçeneği olmayan Kürtler varmışçasına bir karşıtlık üzerinden resmedilir. Bir tarafa kurumları, kuralları ve yereldeki aktörleriyle kaçakçılığı engellemeye çalışan yekpare bir devleti, öbür tarafa tarihsel bağların ve yapısal koşulların neredeyse zaruri kıldığı kaçakçılıkla uğraşan Kürtleri koyan tablo, sınır bölgesinin ve kimliklerin dinamik yapısına dair zayıf açıklamalar sunar. Tüm bunlar bir kere kurulup değişmeyen sabitler olarak ele alındığında ise, güçlü bir özerk devlet ve onun karşısında zayıf toplum tasvir eden analizler tekrarlanmaktadır.²⁸

Oysa kaçakçılık, sınır bölgesinin çok aktörlü ve kendine özgü kuralları, kurumları ve ilişki biçimleri olan bir mekan olmasından doğan ve tüm bu ilişkileri yeniden de üreten bir olgudur. Türkiye'nin Kürtlerle meskun sınırlarında sürdürülen bu iktisadi faaliyet, zaman zaman devlet iktidarının ve pazar ilişkilerinin bölgede yeterince konsolide olmamasını ikame eden bir tampon mekanizma, zaman zaman devleti temsil eden aktörlerle devlet-dışı aktörler arasındaki ilişkiler ağında bir pazarlık aracı durumundadır. Kaçakçılık faaliyetini bu bağlamda ele almak, devletin sanki üniter ve kararlı bir bütünlük gibi işlediğini varsaymak yerine, devletin kararlı ve ünitermiş gibi hareket ettiği durumları incelemek için bir bakış açısı sunabilir.²⁹ Tersten söyleyecek

²⁸ Demet Dinler, "Türkiye'de Güçlü Devlet Geleneği Tezinin Eleştirisi," **Praksis**, s. 9 (Kış-Bahar 2009): 17-54; Galip Yalman, "Türkiye'de Devlet ve Burjuvazi: Alternatif Bir Okuma Denemesi", **Sürekli Kriz Politikaları: Türkiye'de Sınıf, İdeoloji ve Devlet**, haz. Neşecan Balkan, Sungur Savran, (İstanbul: Metis Yayınları, 2004); Balta Paker ve Akça, **age**; Suavi Aydın, "Türkiye'de 'Devlet Geleneği' Söylemi", **Birikim**, s.105-106 (1998): 63-82.

²⁹ Akhil Gupta, "Blurred Boundaries: The Discourse of Corruption, the Culture of Politics and the Imagined State", **American Ethnologist**, c.22, s.2, (1995): 392. Ayrıca bkz. Akhil Gupta ve James Ferguson, "Beyond 'Culture': Space, Identity, and the Politics of Difference", **Cultural Anthropology**, c. 7, s.1, (Şubat 1992): 6-23; Timothy Mitchell, "Society, Economy, and the State Effect", **The Anthropology of the State: A Reader**, ed. Aradhana Sharma ve Akhil Gupta, (Blackwell Publishing: 2016), 169-186; Willem van Schendel, "Easy Come, Easy Go: Smugglers on the Ganges", **Journal of Contemporary Asia**, c. 23, s.2, (1993): 189-213.

olursak, özelde kaçakçılığı daha genel bir çerçevede ise sınır hattındaki çeşitli çelişki ve gerilimleri, merkezi devlet ile yerel aktörler arasındaki ilişkiler dolayımında çözümlemek; “devlet”, “vatandaşlık” ve “sınır” gibi olguların nasıl inşa edildiğine ışık tutabilir. Bu ise, sınırı yalnızca etnik gerilimler etrafında sabitlenmiş bir yapı olarak değil farklı dönemlerde farklı işlevler üstlenebilen, değişebilen, esneyip katılaşabilen bir süreç olarak ele alan yaklaşımlar çerçevesinde okumakla mümkündür.

Dolayısıyla Türkiye’nin doğu ve güneydoğu sınırlarında yaşanan toplumsal kriz ve gerilimler ele alınırken, bu gerilimleri, bir taraftan ulus devletin ortaya çıkışına ilişkin etno-politik mahiyet arz eden bir mesele olarak tarihselleştirmek, öte yandan sınır bölgesinin çok aktörlü ve karmaşık yapısına özgün, farklı dönemlerde farklı işleyişler gösterebilen ilişkiler çerçevesinde değerlendirmek gereklidir. Türkiye-Irak sınır hattının coğrafi, toplumsal ve tarihsel koşulları, sınır bölgelerini bir süreç olarak ele alan yaklaşım için oldukça ilginç bir örnek teşkil eder. Bütün bu noktalar dikkate alınarak, izleyen bölümler Türkiye-Irak sınır hattını yalnızca etnik gerilimler etrafında sabitlenmiş bir yapı olarak değil, belli başlı dönemler etrafında bölgesel gelişmeler ve toplumsal aktörlerin etkisiyle sürekli yeniden şekillenen bir süreç olarak ele almayı deneyecek.

1.3. Çalışmanın Kapsamı ve Yöntemi

Çalışmanın giriş bölümünü izleyen ilk bölümü, Türkiye’nin doğu ve güneydoğu sınırlarının ulusal güvenlik algısı ve Kürt meselesine ilişkin gerilimler etrafında kuruluş sürecini irdelemeyi hedefliyor. Takip eden üçüncü, dördüncü ve beşinci bölümler ise Türkiye-Irak sınırının ve bu sınır hattının etkisinde kalan yerleşimlerin gündelik hayatının biçimlenmesinde etkili olmuş ve olmaya devam eden belli başlı dinamikleri, bu dinamiklerin karakterize ettiği dönemler ve devlet toplum ilişkisine dair veriler etrafında ele alıyor. Literatür taraması ve içerik analizi yöntemlerini merkeze alan bu bölümleri, yukarıdaki tarihsel seyri mikro düzeyde yansıtan bir örnek mekân olan Ortasu ve Gülyazı’da yapılmış saha çalışmasının verilerini oluşturduğu altıncı ve son bölüm izliyor.

Giriş bölümünü izleyen “Ulus Devletin Kuruluş Sürecinde Sınırlar” bölümünde; imparatorluktan ulus devlete geçiş sürecinde, modern Türkiye Cumhuriyeti’nin sınırlarını belirleyen antlaşmaları ve kurucu kadroların söylemlerini, “ulusal güvenlik”

söyleminin yansımalarını deşifre eden boyutlarıyla tartışmayı hedefliyorum. Kurucu kadroların ulusal kimlik inşa etme projesinde sınır hattını çeşitli karşı çıkışlar barındıran ve sürekli gözlenmesi gereken “tehlikeli” bir mekan olarak kodladıkları bu bölümün başında literatür taramasına başvurarak aktaracağım. Bu bağlamda, kurucu kadroların sınırların diplomatik arenada belirlenişinden çok daha sonra dahi sınır çizmek, sınır hattında iktidar tesis etmek ve sınırı yönetmek meseleleriyle ne denli yoğun uğraştıklarını gösteren söylem ve belgelere çoğunlukla yine ikincil kaynaklara başvurularak yer verilecektir. Bu belgeler arasında, Erken Cumhuriyet döneminde Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da temel idari teşkilat konumunda olan Umumi Müfettişlik Teşkilatı’nın 1936 Toplantısı’na ait tutanaklar temel gündemin sınır güvenliği meselesi olmasıyla ayrıca önem teşkil etmektedir. Bu bölümde kullanılan kaynaklar, kurucu kadrolar tarafından sınır hattının yalnızca etnik bir meselenin çekirdeği etrafında değil, altyapısal iktidarı tesis etmekte ciddi zorluklarla karşılaştıkları bir alan olarak görüldüğünü de ortaya koyar.

Tezin üçüncü, dördüncü ve beşinci bölümlerinde, Türkiye-Irak sınır hattının yönetimini ve sınırdaki insanların yaşamının nasıl etkilendiğini üç ana dönem etrafında inceleyeceğim. Bunlardan ilki, sınır hattının resmi olarak belirlendiği 1926’dan başlayıp 1984’e kadar uzanan, sınırın erken dönemi kapsamaktadır. 1984-2003 arasını ele alacak dördüncü bölüm ise, bu sınır hattında en derin şekillendirici etkiye sahip olan çatışma dönemini merkeze alacaktır. Beşinci bölümde ise, ABD’nin Irak işgali sonrasında değişen siyasi koşullara paralel olarak, 2003-2011 arasında ele alacağım dönemin sınır hattı için de belirgin dönüşümler barındırdığını ortaya koymaya çalışacağım. Bu dönemselleştirmeyi yaparken dönemlerin kendi içerisinde tamamen bütüncül ve homojen resimler içerdiğini iddia etmiyorum. Aksine Neşe Özgen’in hatırlattığı gibi, “Devletin sınırdaki vatandaşla ve kurumsal olarak sınırla ilgisini izlediğimizde, tümüyle irrasyonel olan bir yapı karşımıza çıkar.”³⁰ Her bir dönem boyunca gerek merkezi devlet gerek sınır hattındaki aktörler birbirleriyle çelişen siyaset ve pratikleri bir arada izlemişlerdir. Yine de, Türkiye-Irak sınırına bir süreç olarak bakıldığında, belirli dönemlerde belirli olgu ve olayların öne çıktığı ve bunların sınırın geçirgenliği ile sınırdaki yaşayan insanların hayatını belirlemekte daha baskın olduğu sonucuna ulaşılabilir. Dolayısıyla, ele aldığım dönemler boyunca; o

³⁰ Neşe Özgen, “Sınırdaki Kaçakçı Olmanın Antropolojik Tarihi”, http://neseozgen.net/wp-content/uploads/sinir_kacakciliginin_antropolojik_tarihi.pdf [05.10.2016].

dönemin belirleyicisi konumunda olan baskın dinamiği odak noktasına alacak; ancak bu odak noktasından başka dinamik ve aktörlerin etkisini de göz ardı etmemeye çalışacağım. Her üç dönemi ele alırken başvurduğum literatür taramasının iki temel kaynağı bulunuyor. Bunlardan birincisi, başta Türkiye-Irak sınırında yapılanlar olmak üzere bugüne değin Türkiye'nin doğu ve güneydoğu sınır bölgelerinde yapılmış etnografik çalışmalardır. Türkiye'de Kürt meselesinin çeşitli boyutları ve aktörleri üzerine yazılmış geniş literatür ise başvurduğum diğer kaynakları oluşturuyor. Literatür taramasının yanı sıra, *Cumhuriyet* (1930-2011), *Milliyet* (1950-2011) ve *Radikal* (2001-2015) gazetelerinin dijital arşivlerinde yapılmış taramalar da, bu üç bölümün bir diğer başvuru kaynağını oluşturdu.

Sınırın 1926 Antlaşması ile çizildiği tarihten 1984'de başlayan çatışmaya kadar olan dönemi ele alan üçüncü bölüm, üç alt başlıktan oluşuyor. Bu bölümde, ilk olarak sınır hattının siyasal arenada belirlenişini ve bu süreçte öne çıkan gündemleri ele alacağım. İkinci alt başlıkta ise bu sınır hatının temel sosyal ve kültürel özelliklerini inceleyeceğim. Sınırın geçirgen özelliğinin yüksek olduğu ve ulus devletin talep ettiği aidiyetlerdense, yerel ölçekte şekillenen ağ, ilişki ve algıların kimliğin kurucu unsurunu oluşturduğu bu sınır bölgesinde, sınır kültürünün sahip olduğu bir takım özgünlükler burada ele alınacaktır. Bu dönemin üçüncü alt başlığında ise, 1960'lardan itibaren milliyetçi talepler etrafında birçok yeni aktörün güç kazandığı dinamik bir alan haline gelen bu sınır bölgesinde öne çıkan aktör ve gelişmeleri ele alacağım.

1984-2003 yılları arasını konu eden dördüncü bölüm ise çatışmanın sınır hattında siyasal ve toplumsal olarak yapısal etkilere sebep olduğu dönemi ele alacaktır. Her ne kadar çatışmanın yoğunluğu 1999-2003 arasında görece sönümlenmiş olsa da, temel belirleyenin çatışma olarak ele alınacağı dönemi, bu tezin sorunsalı açısından başka bir paradigmatik değişikliğin yaşandığı 2003 tarihine kadar çekeceğim. Çatışma dönemini yalnızca sınır hattındaki şiddet sarmalı ekseninde değil; teritoryal egemenliğe ilişkin söylemlerin radikal şekilde katılaştığı bir ortamda, devletin şiddet tekeli yerelde birçok farklı aktörlerle paylaştığı, sınır hattının statü ve işlevinin sabit kalmaktan oldukça uzak bir görünüm arz ettiği bir dönem olarak inceleyeceğim. Bu bölüm de yine üç ana başlıktan oluşacaktır. İlk olarak, dönemin zor ve güvenlik eksenli uygulamalarının, sınır bölgesinde toplumsal, siyasal ve mekansal açıdan yarattığı sonuçları ele alacağım. Bölümün ikinci ana başlığında ise, Türkiye'nin 1990'lı yıllar boyunca Kuzey Irak'taki askeri ve siyasi varlığını, sınır hattını koruma işlevini

dışarıya doğru genişleten, böylelikle Türkiye-Irak sınırını sabit bir yapı olmaktan pratikte uzaklaştıran uygulamalar olarak inceleyeceğim. Son olarak, çatışma dönemi boyunca sınır hattının geçirgenliğinin devlet ve birçok farklı devlet dışı aktör arasında kimi zaman formel kimi zaman enformel bir pazarlık aracı haline gelmesinin sonuçlarına değineceğim.

Beşinci bölümde ise, ABD'nin Irak işgali sonrasında değişen siyasi koşullara paralel olarak, 2003-2011 arasında ele alacağım dönemin sınır hattı için de belirgin dönüşümler barındırdığını ortaya koymaya çalışacağım. Bu dönüşümlerin genel niteliği, ikili bir görünüm arz etmektedir.³¹ Bir taraftan sınırda ticari etkenlerin etkisi artmış, denetimli geçişleri teşvik edip arttırmaya çalışan politikalar merkezi düzlemde ön plana çıkmıştır. Öte yandan, sınır hattının korunması 1990'lardan farklı uygulamalarla sağlanmakta, dışarıda uluslararası işbirliğini gözeten ve teknolojik araçlara vurgu yapan içeride ise sınırdaki bariyerleri yükselten uygulamalar, merkezi devletin üzerinde denetimi bulunmayan denetimsiz geçişler açısından çok daha katı bir tablo ortaya çıkarmıştır.

Tezin altıncı ve son bölümü ise, ele aldığım tarihselliği doğrudan yansıtan bir mekân olarak, Şırnak'ın Uludere ilçesinin Ortasu ve Gülyazı köylerinde yaşayanlarla yapılmış derinlemesine görüşmelerin bulgularına dayanıyor. Ortasu ve Gülyazı köyleri, tez boyunca ele alınan gelişmeleri çok iyi yansıtan bir mekan olmasının yanı sıra Türkiye-Irak sınırında 28 Aralık 2011'de gerçekleşen hava bombardımanında yaşamını yitiren 34 kişinin bu iki köyün sakinleri arasından olması nedeniyle de ayrıca önem taşımaktadır. Bombardıman ve sonrasında yaşanan gelişmeler bu bölümün esas konusunu teşkil etmiyor. Ancak bu bölüm, bombardıman sonrasında dile getirilen ve sınır bölgesinin/kaçakçılığın güvenlikleştirilmesi şeklinde özetlenebilecek kimi yaklaşımların, sınır bölgesinin toplumsal gerçekliğine ilişkin bir takım tahrifatlar barındıran hegemonik bir söylem olduğu iddiasından yola çıkıyor. Bu bağlamda bölüm boyunca Gülyazı ve Ortasu köylerinde yaşayan insanların, Türkiye-Irak sınırındaki tarihsel gelişmelerden nasıl etkilendikleri ve onları nasıl etkiledikleri ele alınacak, önceki bölümlerde takip edilen izleğin aşağıdan bir anlatısı sunulmaya çalışacaktır. Bu amaçla, ilk olarak bu iki köyde yaşayanların gündelik hayatının

³¹ Didem Danış ve Damla B. Aksel, "Sınır Yönetiminde Devlet ve Yeni İdare Biçimleri: Türkiye-Irak Sınırı", *Sınır ve Sınırdışı*, der. İbrahim Soygören ve Didem Danış, (İstanbul: NotaBene Yayınları, 2014).

belirleyici olan sınır olgusunu nasıl anlamlandırdıkları yahut deneyimlediklerine değinilecektir. Bu bağlamda, köyde yalnızca bir ticari faaliyet olarak değil sosyal ilişkilerin bir uzantısı olarak kabul edilen ve tez boyunca incelenen olgulardan biri olan kaçakçılık bu mikro-yerelde nasıl işlediği de ele alınacaktır. Bölümün ikinci başlığı ise, bu iki köyün yakın tarihinde yapısal ve şekillendirici etkilere sebep olmuş güvenlik uygulamaları ve zor tezahürlerini ele alacaktır. Bölümün sonuç kısmı ise, 28 Aralık 2011'deki bombardıman sonrasındaki süreçlerde ortaya çıkan söylemlerin, sınır bölgesini ve burada yaşayanları bir kere daha "tehlikeli" ilan etmesine ilişkin kısa bir değerlendirmeye sona erecektir.

Bu bölümdeki temel kaynağımı, 22 Aralık-31 Aralık 2013 tarihleri arasında Ortasu ve Gülyazı köylerinde yaşayanlarla yapılan derinlemesine görüşmeler oluşturuyor. Bu bağlamda, 28 Aralık 2011'deki bombardımandan sağ kurtulan 2 kişinin yanı sıra, bombardımanda yakınlarını kaybeden 16 kişiyle daha görüşmeler yapıldı. Yaşları 16 ve 79 arasında değişen görüşmecilerin altısı kadın, biri eski bir korucubaşı, üçü ise görüşmelerin yapıldığı tarihte hâlâ koruculuğa devam eden kişilerdir. Yapılan görüşmelerde yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme tekniğinden faydalanmış; görüşme öncesi hazırlanan sorulara görüşmecinin dile getirdiği bağlam üzerine yenileri eklendiği gibi planlanan soruların bazıları da kimi görüşmecilere yöneltilmemiştir.

Köyde yaşayanlarla ilk temasım, bombardımanın ilk yıldönümünde ve daha sonra İstanbul'da yapılan çeşitli anma etkinliklerinde olmuştu. Bombardımanda yaşamını kaybedenlerin yakınlarının köyün tarihine ve sınırın kendileri için ne ifade ettiğine ilişkin anlattıkları, devletin sınır bölgesindeki uygulamalarını ve sınır bölgesinde vatandaş olmanın anlamları üzerine düşünmeme sebep oldu. Aralık 2011'de gerçekleşen bombardıman üzerinden tartışılmaya başlanan kimi varsayımlar, sınır bölgesinin tarihselliği içerisine yerleştirilmediğinde eksik açıklamalar sunabiliyordu. Böylece, bahsi geçen anma etkinliklerinin birinde tanışarak arkadaş olduğum, bombardımandan bir kaç sene önce evlilik sebebiyle İstanbul'a gelmiş, bombardımanda kardeşini ve başka akrabalarını kaybetmiş, 27 yaşındaki Hatice³² ve yakınlarıyla yaptığım sohbetler, alan araştırması için yapacağım ön sahaya evrilmiş

³² Anonimleştirilmiş isim.

oldu. Aralık 2013'te köye gitmeye karar verdiğimde de, ilk olarak yine Hatice'nin orada yaşayan ailesiyle temas kurdum.

Köye gitmeden önce, ziyaretimin amacını öncelikle taziye iletmek olarak belirlemiş ve yakın zamanda derin bir acının yaşanmış olmasından dolayı bir saha çalışmasına uygun metodlarla görüşmeler gerçekleştiremeyebileceğimi de düşünmüştüm. Fakat köye ulaştığımızda karşılaştığım ortam ve gelişen ilişkiler, derinlemesine görüşmeler yapılmasını bir bakıma kendiliğinden mümkün ve gerekli kıldı. Bu noktada, benimle benzer bir profile sahip araştırmacıların (Kürtçe bilmeyen, İstanbullu genç bir kadın) benzer bir araştırma sahasında (yoğun olarak Kürt nüfusun yaşadığı, çatışmanın doğrudan etkisini yaşamış kırsal alanda) gerçekleştirdiği görüşmelerde karşılaştıkları zorluklar dikkate alındığında; Ortasu ve Gülyazı köylerinde yaptığım görüşmelerin bazı özgünlükleri olduğunu vurgulamak isterim. Bombardımanın üzerinden geçen iki yılda birçok kişi taziye iletmek amacıyla geldiği için köy sakinleri dışarıdan gelen insanlara alıştı ve köye yapılan ziyaretlerin acılarının paylaşılması anlamına geldiğini düşünüyorlardı. Çoğu zaman sormaksızın davet edildiğim evlerde, hazırlamak istediğim yüksek lisans tezi için de bazı sorular yöneltmemin uygun olup olmayacağını sorduğum kişilerden hemen hemen hiçbir zaman olumsuz cevap almadım; görüşmeler boyunca ses kaydı almak ve not tutmak için mücadele istemem de geri çevrilmedi. Bunda etkisi olan durum, şüphesiz köyde yakın zamanda oldukça travmatik bir kitlesel şiddet olayının yaşanması ve bu olayla ilgili olarak adalet talebinin karşılanmamış olmasıydı. Bombardımanda ölenlerin, kaçakçılık yapıyor olmaları gerekçe gösterilerek siyasetçiler, kamu görevlileri ve ana akım medya tarafından kriminalleştirilmesi, köy sakinlerde ciddi bir öfke doğurmuştu. Köy sakinleri, köye ve kendi yaşamlarına dair bilgileri saklamak değil mümkün olduğunca paylaşmak istiyordu. Bizzat bombardımanın kendisi kadar, bombardıman öncesinde ve sonrasında köyde yaşananları görünür kılmak, burada yaşayan insanlar açısından toplumsal adalet talebinin bir parçası olarak görülmekteydi. Hayat hikayelerini köyün dışından gelenlerle paylaşmak bu görünürlüğü sağlayan önemli bir araç olarak algılanıyordu. Bu bağlamda, Kürtçe bilmeyen, üniversitede okuyan ve çalışan, orta sınıf bir Türk olarak araştırmacı kimliğim görüşmecilerle temas kurmamda bir engel yaratmadı. Aksine kendilerinin yaşadıkları adaletsizliğe duyarsız kalmış, “yılbaşı gecesi kutlamalar yapmış” bir çoğunluğun üyesi olduğum halde orada olmam ve çalışma yapma amacım bir iyi niyet göstergesi olarak okunuyordu. Çalışmam için

yaptığım görüşmeler, seslerinin “Batıdan biri”³³ tarafından duyurulması ve başkalarına duyurulmasının bir aracı olarak da kurgulanıyor, “başkalarına da anlatın” sık sık dile getirilen bir ifade oluyordu. Öte yandan bu durumun, hiçbir şekilde “içeriden biri” olarak görülmek anlamına gelemeyeceğinin de altını çizmem gerekiyor. Görüşmecilere ulaşmak ve güven sağlamak noktalarında yaşadığım kolaylığın, ne ölçüde görüşmelerin içeriğine yansıdığını tespit etmem mümkün değil. Bu noktada, benden daha farklı bir özgeçmişe sahip olan, Kürtçe konuşan ya da sahip olunan kimlikle ilişkilendirilen öğeleri paylaştığı düşünülen, böylece daha kolaylıkla “içeriden” kabul edilecek bir araştırmacının görüşmecilerle ilişkilenişinin farklı olacağını; oldukça karmaşık kimlik oluşum süreçlerinin ve siyasal dinamiklerin devrede olduğu bu mekanda çok daha derinlikli bir çalışma yürütebileceğini düşünüyorum.

Bu bölümün sonunda, çalışma boyunca “kaçakçılık” ifadesini kullanmayı seçmemle ilgili olarak iki noktayı açıklamam gerekiyor. Birincisi; kaçakçılık hangi malların hangi ölçekte ticareti yapıldığından, bu ticaretin nasıl bir toplumsal organizasyon biçimi etrafında örgütlendiğine bakılarak yapılan, dolayısıyla birbirinden çok farklı etkinlikleri kapsayan oldukça geniş bir tanımlama. Türkiye-Irak sınırının gümrük kapısından uzakta dağlık bölgelerinde insan sırtında, katırla veya küçük araçlarla yapılan kaçakçılık, sınır kapılarından çeşitli yasal düzenlemeleri bir anlamda “esneterek” geçirilen, pazarda dolaşımı yasak olmayan malların kayıt-dışı ticaretinden de, çok daha büyük ölçeklerde gerçekleştirilen silah ve uyuşturucu kaçaklığından da oldukça farklıdır. Tez boyunca devlet söyleminde güneydoğu ve doğu sınırının güvenlikleştirilmesi ve sınır ihlali meselesini ele alırken bunlardan ilki üzerinde duracağım; kaçakçılığın başka anlamlarından bahsettiğimde bunu ayrıca belirteceğim. Açıklamam gereken ikinci ve daha önemli noktaysa, kaçakçılık ifadesinin beraberinde getirdiği yasallık/yasadışılık ya da meşruluk/gayri-meşruluk karşıtılarıyla ilişkili. Devlet tarafından sınırdan gümrüğe ve diğer kontrollere tabi olmadan mal geçirme olarak tanımlanan ve illegal olarak nitelenen kaçakçılık faaliyeti, tarihsel ve yapısal

³³ Görüşmelerde sıkça bu şekilde dile getirildiği için seçtiğim bu ifadenin, Kürt olmayışına işaret ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak, Burcu Şentürk’ün dikkat çektiği üzere bu ilişki, “içini ezilmişliğin ve bu ezilmişliğe karşı mücadele vermenin doldurduğu bir Kürtlük kavrayışı” ve “baskı altında ve mücadele etme durumunda olmama durumu”nun üzerinden kurulmaktadır. bk. z. Burcu Şentürk, *İki Tarafın Evlat Acısı*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012), 31. “Başkalarına anlatın”, bu ezilmişlik ve mücadeleyi paylaşmayan birine anlatılan hikâyelerin, paylaşmayan başkalarına aktarılmasına ilişkin bir vurgudur.

yaptığım görüşmeler, seslerinin “Batıdan biri”³³ tarafından duyulması ve başkalarına duyurulmasının bir aracı olarak da kurgulanıyor, “başkalarına da anlatın” sık sık dile getirilen bir ifade oluyordu. Öte yandan bu durumun, hiçbir şekilde “içeriden biri” olarak görülmek anlamına gelemeyeceğinin de altını çizmem gerekiyor. Görüşmecilere ulaşmak ve güven sağlamak noktalarında yaşadığım kolaylığın, ne ölçüde görüşmelerin içeriğine yansıdığını tespit etmem mümkün değil. Bu noktada, benden daha farklı bir özgeçmişe sahip olan, Kürtçe konuşan ya da sahip olunan kimlikle ilişkilendirilen öğeleri paylaştığı düşünülen, böylece daha kolaylıkla “içeriden” kabul edilecek bir araştırmacının görüşmecilerle ilişkilenişinin farklı olacağını; oldukça karmaşık kimlik oluşum süreçlerinin ve siyasal dinamiklerin devrede olduğu bu mekanda çok daha derinlikli bir çalışma yürütebileceğini düşünüyorum.

Bu bölümün sonunda, çalışma boyunca “kaçakçılık” ifadesini kullanmayı seçmemle ilgili olarak iki noktayı açıklamam gerekiyor. Birincisi; kaçakçılık hangi malların hangi ölçekte ticareti yapıldığından, bu ticaretin nasıl bir toplumsal organizasyon biçimi etrafında örgütlendiğine bakılarak yapılan, dolayısıyla birbirinden çok farklı etkinlikleri kapsayan oldukça geniş bir tanımlama. Türkiye-Irak sınırının gümrük kapısından uzakta dağlık bölgelerinde insan sırtında, katırla veya küçük araçlarla yapılan kaçakçılık, sınır kapılarından çeşitli yasal düzenlemeleri bir anlamda “esneterek” geçirilen, pazarda dolaşımı yasak olmayan malların kayıt-dışı ticaretinden de, çok daha büyük ölçeklerde gerçekleştirilen silah ve uyuşturucu kaçakçılığından da oldukça farklıdır. Tez boyunca devlet söyleminde güneydoğu ve doğu sınırının güvenlikleştirilmesi ve sınır ihlali meselesini ele alırken bunlardan ilki üzerinde duracak; kaçakçılığın başka anlamlarından bahsettiğimde bunu ayrıca belirteceğim. Açıklamam gereken ikinci ve daha önemli noktaysa, kaçakçılık ifadesinin beraberinde getirdiği yasallık/yasadışılık ya da meşruluk/gayri-meşruluk karşıtlıklarıyla ilişkili. Devlet tarafından sınırdan gümrüğe ve diğer kontrollere tabi olmadan mal geçirme olarak tanımlanan ve illegal olarak nitelenen kaçakçılık faaliyeti, tarihsel ve yapısal

³³ Görüşmelerde sıkça bu şekilde dile getirildiği için seçtiğim bu ifadenin, Kürt olmayışına işaret ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak, Burcu Şentürk’ün dikkat çektiği üzere bu ilişki, “içini ezilmişliğin ve bu ezilmişliğe karşı mücadele vermenin doldurduğu bir Kürtlük kavrayışı” ve “baskı altında ve mücadele etme durumunda olmama durumu”nun üzerinden kurulmaktadır. bkz. Burcu Şentürk, *İki Tarafta Evlat Acısı*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012), 31. “Başkalarına anlatın”, bu ezilmişlik ve mücadeleyi paylaşmayan birine anlatılan hikâyelerin, paylaşmayan başkalarına aktarılmasına ilişkin bir vurgudur.

eşitsizlikler dikkate alındığında bu ikilikleri yeniden düşünmeyi gerektirir. Yapısal eşitsizlikler ve tarihsel bağlar göz önüne alındığında, kanunlarla yasaklanmış olan bu tür faaliyetleri, pek-âlâ Scott'un kullandığı biçimiyle, bireylerin devlet politikalarını yeniden pazarlığa tabi tutması anlamında "gündelik direniş" in bir ifadesi olarak değerlendirmek mümkündür.³⁴ İlerleyen bölümlerinde görüleceği üzere, sınırın karşı tarafıyla kurulmuş tarihsel bağların ve akrabalık ilişkilerinin kolaylaştırdığı ticaret faaliyeti, bu tez boyunca da öncelikle etno-politik mahiyeti olan bir ilişki olarak ele alınacaktır. Bu bağlamda köylülerin "bizim yaptığımız kaçakçılık değil; sınır ticaretidir" yönündeki ifadelerinde de açığa çıkan kaçakçılık sözcüğünün çağrıştırdığı meşruluk dışılığı itirazlarını paylaşıyorum. Ancak "sınır ticareti" ifadesi esas olarak sınır kapılarından yasal düzenlemelere ve devletin regülasyonuna tabi şekilde yapılan mal geçişini karşıladığı için, bu ifadeyi kullanmanın bir dizi karışıklığa yol açabileceğini düşünüyorum. Tez boyunca, devlet gözüyle okuma tehlikesini barındırdığını kabul ettiğim, ancak bu ticareti devam ettiren insanların da gündelik dilde kullanmakta imtina etmediği "kaçakçılık" sözcüğünü kullanmayı bu karışıklığı önlemek için, pratik bir gerekçeyle seçtim.

³⁴ James C. Scott, *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance*, (New Haven: Yale University Press, 1985).

2. ULUS DEVLETİN KURULUŞ SÜRECİNDE SINIRLAR

Bu bölümde, Türkiye'nin doğu ve güneydoğu sınırlarına ait çeşitli gerilimleri, modern devletin kuruluş sürecindeki gelişmeleri ele alarak tarihselleştirmeye çalışacağım. Giriş bölümünde bahsedildiği üzere, Kürtlerle meskun bu sınırlar "homojen bir ulusu çevreleyen ve içeriği/içeridikeleri, dışarıyı/dışardıklarından ayıran yapı" tahayyülüne önemli meydan okumalar barındırmıştır. Bu durum, ulus devletin kuruluş sürecinde Kürt meselesinin tarihselliği içerisinde pekişmiştir. Milli mücadele döneminde "Misak-ı Milli" üzerinden savunulan coğrafyaya dair dile getirilen ırki ve coğrafi birlik söylemleri, ulus devlet kurulumu homojenleştirme girişimleri hız kazandıktan sonra dönüşüme uğramıştır. Sınırların uluslararası arenada belirlenmesinden sonraki süreçte, bu sınırları aşan her türlü yerel ilişki ve aidiyet, devlet elitleri tarafından ulusal kimlik yaratma sürecine bir karşı çıkış olarak görülüp engellenmeye çalışılmıştır. Öte yandan, bu alanlar aynı zamanda merkezi iktidarın nüfuz edebilmekte zayıf kaldığı çeper alanlar konumundadır. Bu durum, kurucu kadroların bu yönde verdiği yoğun çabaya da ancak kısıtlı şekilde imkan vermiştir.

Yukarıdaki tarihselliği gösterebilmek amacıyla bu bölümde ilk olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nda merkezileşme girişimlerinin hız kazandığı yüzyıllardan itibaren sınır boylarındaki devlet-toplum ilişkilerini inceleyen literatüre kısaca değineceğim. Ardından, yine ilgili literatürden yardım alarak 1919-1923 arasındaki milli mücadele dönemi ile ulus devletin kuruluş yıllarındaki belge ve olaylarda, "Kürtlerle meskun sınırlara ve teritoryal coğrafyaya ilişkin söylem ve algılar nelerdir?", "Erken Cumhuriyet döneminde Kürt meselesinin seyrine paralel olarak, bu söylemler hangi dönüşümlerden geçmiştir?" sorularına yanıt arayacağım. Bölümün sonunda 1936 Umumi Müfettişlikler Toplantısı Tutanakları'nın incelenmesine ayrılan başlık ise, Erken Cumhuriyet döneminde sınır çekmek, sınırı muhafaza etmek meselelerinin ne denli önemli soru(n)lar arz ettiğini; kurucu kadroların söylem ve pratiklerinde sınırın ve sınırı ihlal etmenin nasıl görüldüğü, nasıl algılandığı ve bunlara nasıl "çözüm"ler üretildiği sorularına yakından bakarak göstermeyi amaçlıyorum

2.1. İmparatorluktan Ulus Devlete “Uç” Mekanlar

Osmanlı İmparatorluğu üzerine çalışan tarihçiler, imparatorluğu “bütün bir ekonomik ve siyasi birim” olarak görmenin zor olduğunu belirtirler. Oldukça geniş bir coğrafyada tımar sisteminin işleyişi, üretim tipi ve pazar ilişkilerinin ölçeği doğal olarak bölgeden bölgeye büyük farklılıklar gösteriyordu.³⁵ Bununla ilişkili olarak imparatorluğun klasik dönemi boyunca yöneticiler, gerek toprakları üzerindeki göç hareketlerini gerekse komşu imparatorluklar ile süren ilişkileri, iktisadi bütünleşmeyi ve imparatorluğun büyümesini sağlayan araçlar olarak görerek engellemek bir yana teşvik etmeye çalışmışlardır.³⁶ Ancak, başlangıcı 17. ve 18. yüzyıla kadar götürülebilecek modernleşme hareketleri, merkezi iktidarın mekansal olarak nüfuz etmek için siyasal, idari ve iktisadi düzenlemeler yapması anlamına gelmiştir. Merkezileştirme reformlarını yürütenler, durağan ve belli sınırlar içinde yaşayan topluluklar üzerinde hakimiyet kurmak için büyük çaplı göç, iskan ve imar uygulamalarına girişmiştir.³⁷ Modernleşme girişimleri, siyasal ve idari düzenlemenin yanı sıra, iktisadi alanda da merkezileşme eğilimlerinin artması anlamına gelmiştir. Daha açık ifadeyle, merkezi devletin, tıpkı idari alanda getirdiği denetim gibi, çevrenin özerk olarak nitelenebileceği iktisadi ilişkilerini de kontrol etmesi gerekiyordu. II. Mahmut dönemine kadar götürülebilecek merkezi devleti güçlendirme çabaları, ilk aşamadan itibaren taşradaki seçkinlerin iktisadi ayrıcalıklarına, yani “çevredeki muhalefetin iktisadi temelleri”ne yönelmişti.³⁸

18. ve 19. yüzyıl boyunca imparatorluğun sınır boyları da bu türden müdahalelerin doğrudan hedefi haline gelmiştir. Mehmet Hürşit Paşa tarafından 1847 yılında kaleme alınan ve imparatorluğun periferi bölgelerini ele alan *Seyahatname-i Hudud* eseri, merkezi devletin sınır boylarını kayıt ve kontrol altına alma girişimini gösteren ilk

³⁵ Reşat Kasaba, *Osmanlı imparatorluğu ve Dünya Ekonomisi: On Dokuzuncu Yüzyıl*, çev. Kudret Emiroğlu, (İstanbul: Belge Yayınları, 1993); İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, (İstanbul: Alkım Yayınevi, 2005); Mesut Yeğen, *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, 3. bs., (İstanbul: İletişim Yayınları, 2006); Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev. Yasemin Saner Gönen, 21. bs., (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007).

³⁶ Reşat Kasaba, “Göç ve Devlet: Bir İmparatorluk-Cumhuriyet Karşılaştırması”, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e: Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar*, haz. Hamdi Can Tuncer, 2. bs., (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999), 337.

³⁷ Kasaba, *age*, 338-339.

³⁸ Şevket Pamuk, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme*, (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2008), 8.

örnek sayılabilir.³⁹ Modernleşme girişimlerinin mekansal yansımaları üzerine çalışan akademisyenler de, sınır bölgelerinde 18. ve 19. yüzyıllarda değişen yönetim stratejilerine de dikkat çeker. Selim Deringil, Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyıldaki Avrupa devletlerine öykünerek, merkeze uzak bölgelerde sömürgeci yöntemlere başvurduğunu yazmaktadır.⁴⁰ Deringil'in Libya ve Hicaz gibi bölgeler için anlattığı sömürgeleştirme pratiklerini, Janet Klein Hamidiye alayları örneği ile Kürt coğrafyası için sürdürmektedir.⁴¹ Devlet, merkeze uzak kalan periferi alanlarda bir yandan dahili sömürgeleştirme olarak adlandırılabilir yöntemlere başvururken bir yandan da bu bölgeleri kendine has bir oryantalizm gözlüğü ile görmektedir. 19. yüzyıl boyunca merkezileştirme girişimlerine, sınır bölgelerini ve oralarda yaşayan aşiret topluluklarını "vahşi, barbar ve arkaik olarak gösteren bir söylem" eşlik etmiş; periferi konumunda olan bu bölgeler bir nevi kolonyal bakış açısıyla "dahili fetih" siyasetiyle idare edilmişlerdir.⁴² Ulus devlet yaratma sürecinde ise, bilhassa "ulusal kültür"e dahil edilememiş olarak algılanan sınır bölgeleri ve buralarda yaşayan insanlara dair dahili fetih pratiklerinin ve buna eşlik eden oryantalist söylemin de varlığını sürdürdüğünü görülmektedir.

Yukarıda çerçevesi çizilen nüfuz etme girişimleri İmparatorluğun İran ile olan sınırının büyük kısmını oluşturan Kürt coğrafyası için de aynen geçerli olmuştur. Nüfusun önemli bir bölümünü göçebe Kürt aşiretlerinin oluşturduğu Güneydoğu Anadolu bölgesinde merkezi devlet hiçbir zaman güçlü olamamıştı. Tarihsel olarak Kürdistan adıyla anılan bölge, 16. yüzyıldan bu yana Osmanlı İmparatorluğu yöneticileri için, İran'da Safevi Hanedanlığı'nın yükşelişi karşısında bir "tampon bölge" işlevi görmüştür. Böylelikle bu bölge iki rakip gücün askeri karşılaşma alanı olurken; Osmanlı yöneticileri, Kürt coğrafyasında iktidar sahibi olan yerel liderlere askeri savunma işlevini üstlenmeleri ve sadakatleri karşılığında çeşitli ayrıcalıklar tanımıştı. Başka bir deyişle, birden fazla devlete coğrafi yakınlık özel etkilere sebep olmuş, bölgenin siyasi ve dini elitlerine merkezle gevşek bağlar kurmakta ayrıcalıklı

³⁹ Neşe Özgen, "Sınırdaki Kaçakçı Olmanın", 2.

⁴⁰ Selim Deringil, *Simgeden Millete*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 166-169.

⁴¹ Janet Klein, *Hamidiye Alayları: İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri*, çev. Renan Akman, 2. bs., (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013).

⁴² Barış Ünlü, "Kürdistan/Türkiye ve Cezayir/Fransa: Sömürge Yöntemi, Şiddet ve Entelektüeller", *Türkiye'de Siyasal Şiddetin Boyutları*, der. Güney Çeğin, İbrahim Şirin, 2.bs., (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), 405-406.

bir dokunulmazlık sağlamıştır.⁴³ Şevket Pamuk, bu bölgede tımar düzeninin de ancak sınırlı bir biçimde uygulanabildiğini, devletin askeri yükümlülükler ve düzenli vergi ödemeleri karşılığında Kürt aşiretlerine bir nevi özerklik tanımak zorunda kaldığını belirtir.⁴⁴ Öte yandan, 18. yüzyıldan itibaren, modern devletin nüfuz etme kapasitesini ve merkezi gücünü arttırmak isteyen devlet yöneticileri için böylesine ayrıcalıklı ve gevşek ilişkiler kabul edilemezdi. Ancak, yukarıda sayılan unsurlara ek olarak coğrafyanın özellikleri ve devletin içinde bulunduğu kriz, yöneticilerin Kürtlerle meskun bölgenin tarihsel olarak merkezle kurduğu gevşek ilişkiye son vermek arzusuna oldukça kısıtlı şekilde imkan vermiştir. Öte yandan, 19. yüzyıl boyunca merkezileşme adımları ile el ele yürüyen dünya kapitalizmine eklemlenme süreci de, imparatorluk coğrafyasındaki bölgesel farklılıkların artmasına yol açan şekilde gelişmiştir.⁴⁵ Öteden beri Avrupa manifaktürü ile bütünleşik durumda olan Balkanlar'ın tarıma dayalı ekonomisine paralel olarak Anadolu'nun batı ve orta bölgelerinde tarımsal meta üretiminin yaygınlaşması eğilimine karşılık, doğu ve güneydoğu bölgeleri bu eklemlenme sürecinin dışında kalmıştır.⁴⁶ Dolayısıyla, bölgedeki meta üretimi ya yerel kent pazarları ile sınırlı kalmış ya da Halep, Bağdat, Şam gibi geleneksel ticari merkezler üzerinden yürümüştür. Bu şehirler, bölge için yalnızca iktisadi ilişkilerin değil, sosyal ve kültürel ilişkilerin de merkezi olma konumuna gelmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme girişimlerinden ulus devletin kurulmasına kadar uzanan bir süreçte, hem sınır bölgelerinin periferi/çeper konumları, hem merkezi devletin buralara nüfuz etme girişimleri süreklilik göstermiştir. Bu süreklilik içerisinde sınırların işlevi değiştikçe, merkezi devletin müdahaleleri, ulusal kimlik yaratma sürecini de kapsayacak şekilde genişlemiştir. Başka bir deyişle, ulus devletin kuruluş yıllarında merkezi iktidarın yerelde otoritesini tesis etmesiyle ilgili meseleler millileştirme ve homojenleştirme süreçleriyle de iç içe geçmiştir. Zira modern devletlerin ulusal kimlik oluşturma sürecinde, devlet siyasetinin iktidar kurma araçları olarak sınırlar önemli bir işlev görmüştür. Sınır çizgileri, devletin üzerinde egemenlik

⁴³ Martin van Bruinessen, "Kurdish Society and the Modern State: Ethnic Nationalism versus Nation-Building", *Kurdistan in Search of Ethnic Identity: Papers presented to the First Conference on Ethnicity and Ethnic Identity in the Middle East and Central Asia*, der. Turaj Atabaki ve Margreet Dorleijn, (Utrecht: Department of Oriental Studies, University of Utrecht, 1991), 25-26.

⁴⁴ Pamuk, *age*, 16.

⁴⁵ *age*, 16.

⁴⁶ *age*, 16.

iddia ettiği mekanı giderek daha fazla belirleyen göstergeler haline geldikçe, homojen bir ulus inşa etme projesinin de merkezinde olmuşlardır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarındaki gelişmeler, kurucu kadroların siyasal sınırlara ilişkin algı ve pratiklerinin “ulusal egemenlik” kaygısı üzerinden belirlenmesiyle sonuçlanmıştır. Her sınır hattı için bir dereceye kadar geçerli olduğu savunulabilecek bu durum, doğu ve güneydoğu sınırını oluşturacak bölgeler özelinde, bu coğrafyanın yukarıda aktarılmaya çalışılan tarihsel özgünlükleri ve 1920'lerin başındaki kimi gelişmeler eşliğinde pekişmiştir. Bu bölgenin tarihsel olarak özerk statüsü, yeni kurulacak devletin sınırlarının dışında kalacak coğrafyayla gerek sosyal gerek iktisadi açıdan bütünleşik konumu ve Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Kürt ulusal taleplerinin de yükseleceği mekan haline gelecek olması, yönetici kadrolar gözünden doğu ve güneydoğu sınırlarını daha hassas kılmıştır. Bu bağlamda, Türkiye'nin güney ve doğu sınırını oluşturacak bölgeler devlet seçkinleri tarafından, Kürtlerin başka bir ulus kurma sürecine dâhil olma tehlikesiyle temas noktası olarak görülmüştür. Böylece buralar özel tedbirlerle yönetilmesi gereken “tehlikeli mekan”lar, burada yaşayanlar ise “tehlikeli nüfus” olarak algılanmıştır.⁴⁷ Danış ve Aksel'in belirttiği üzere “Türk devletininin cumhuriyetin kuruluşundan itibaren sınır ve sınır bölgesindeki Kürt halkına dair siyaseti içeriğinin dışarıyla temasını kesmek algısı üzerinden şekillenmektedir.”⁴⁸

2.2. Ulusal Sınırlara Doğru: Misak-ı Milli, Sevr ve Lozan Antlaşmaları

Birinci Dünya Savaşı'nın bitmesi, başka birçok coğrafyada olduğu gibi Türkiye'de de çok uluslu imparatorluğun yerine etnik yapı, dil ve milliyet bakımında homojen bir ulus devletin kurulması anlamına geliyordu. Ulusal kurtuluş savaşını önceleyen yıllarda, etnik olarak oldukça heterojen bir görünümü olan Anadolu coğrafyası devasa çaplı bir nüfus mühendisliğine sahne olmuştur. Etnik homojenleştirme politikalarının hedeflediği ilk grup gayrimüslim unsurlar olurken, milli mücadele yıllarında yeni kurulacak devletin öznesi Anadolu'daki Müslüman halklar olarak resmediliyordu.

⁴⁷ Agamben, *age*.

⁴⁸ Danış ve Aksel, *age*, 73.

Modern Türkiye'nin oluşum sürecinde 1919-1923 arasındaki zaman aralığı; bir yandan topraksal sınırlarla ilgili olarak milli mücadelenin sürdüğü, diğer yandan yeni devletin siyasal toplumunun sınırlarına dair de erken öncüllerin inşa edildiği dönemdir.⁴⁹ Gerek topraksal gerek siyasal sınırların kimi kapsayıp kimi dışarıda bırakacağı soruları, dönemin tüm gelişmelerinde merkezi bir yer tutar. Bu bağlamda, başta Misak-ı Milli ve Lozan Antlaşması olmak üzere bu dönemdeki gelişmelere yakından bakmak, Türkiye'nin doğu ve güneydoğu sınırlarının ve bu sınırlara ait temel meselelerin, günümüze değin bir "ulusal güvenlik" meselesi olarak nitelenişini anlamak için gereklidir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda modern devletin talep ettiği teritoryal alanı çizen, vatanın sınırlarını temsil ettiği düşünülen, bu anlamda "kurucu" nitelikli ilk belge olarak "Misak-ı Milli" gösterilir. Erzurum (23 Temmuz-7 Ağustos 1919) ve Sivas Kongreleri'ndeki (4-11 Eylül 1919) beyannameler esas alınarak hazırlanan bu belge, son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde 28 Ocak 1920'de kabul edilmiş; Nisan 1920'de oluşacak Ankara hükümeti tarafından da kurtuluş savaşının temel beyannamesi olarak görülmüştür.⁵⁰ "Misak-ı Milli'den taviz vermemek" şeklinde ifade edilen siyasetin, yalnızca mütareke ve milli mücadele döneminde değil, bundan çok sonra da siyasi elitlerin söylemlerinde yer bulduğu gözlenir. Bu "taviz vermeme" söylemine rağmen, gerçekte Misak-ı Milli, kesinlik ve kararlılık içermeyen, dönemin gelişmeleri doğrultusunda değişiklik gösteren muğlak sınırlar çizmektedir. Bu sebeple Misak, milli mücadele dönemi boyunca "kartografik bir mücadele alanı" olarak şekillenmiş; ulusal kurtuluş savaşı boyunca stratejik önceliklere göre farklı farklı şekillerde meşrulaştırılmıştır.⁵¹ Misak-ı Milli sınırlarına ilişkin muğlaklığa Mustafa Kemal'in beyanlarında da rastlanır:

"Var mıdır böyle bir hat? Yoktur. Yalnız biz Erzurum Kongresini yaparken anavatanı düşünerek böyle bir hudut olmak lazım gelir [dedik]. O zaman dedik ki, hakim bulunduğumuz hat bizim hududumuzdur."⁵²

Öte yandan, Misak-ı Milli'nin 1919-1923 arasında üstlendiği işlev açısından sınırların muğlaklığı ikincil önemdedir. Zira Misak, ulusa bir mekân kazandırmış, sınırları

⁴⁹ Özlem Kaygusuz, "Modern Türk Vatandaşlığı Kavramının Erken Öncülleri: Milli Mücadele Döneminde Ulusal Vatandaşlığın Kuruluşu", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, c. 60, s. 2 (2005): 197.

⁵⁰ Mete Tunçay, "Misak-ı Milli'nin 1. Maddesi Üzerine", *Birikim*, s. 18/19 (Ağustos-Eylül 1976): 12-16.

⁵¹ Sezgi Durgun, *Memalik-i Şahane'den Vatan'a*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011).

⁵² TBMM Gizli Celse Zabıtları, c. 11, (Ankara: TBMM Basımevi, 1980): 354.

muğlak olsa da “aynı toprak üzerinde yaşayan halkın kaderini ortaklaştırma” amacını pekiştirmiştir.⁵³ Başka bir deyişle, Misak-ı Milli yalnızca bir kartografik alanı değil, ulus inşa sürecinin gerektirdiği ideolojik ve kültürel mobilizasyonu da temsil eder. Misak-ı Milli üzerine kurulu mücadele, egemenlik alanının belirlenmesinden ibaret olmayıp Türk ulusunun nasıl tanımlanacağı, aidiyet ve bağlılığının nasıl devşirileceği sorularını da kapsamaktadır. Dolayısıyla, 1919-1923 arasında kurucu kadroların Misak-ı Milli’yi ilişkin yorumlarının hangi dönüşümlerden geçtiğini, yalnızca çizilen topraksal sınırlar açısından değil kapsanacak siyasal özne açısından da izlemek gereklidir. Misak-ı Milli bir metin olarak ele alındığında, yalnızca Türk ulusal egemenliğini değil, Müslüman Osmanlı tebaasının egemenliğini savunuyordu.⁵⁴ Milli mücadele liderleri tarafından yeni kurulacak ülkenin ve siyasal topluma aidiyetin sınırları da, Sevr Antlaşması’ndan itibaren diplomatik ortam ve müzakerelerde, “Anadolu ve Trakya’da Müslüman çoğunluğun oturduğu topraklar” olarak formüle edilmiştir.⁵⁵

Osmanlı İmparatorluğu’nun gayrimüslim unsurları başından itibaren Misak’ın kapsamı dışında tutulmuş olsa da; 10 Ağustos 1920’de imzalanan Sevr Antlaşması, Misak-ı Milli’nin temsil ettiği teritoryal perspektifin millileşmesi ve siyasal toplumun da ulusallaşması sürecinde ayrıca rol oynamıştır.⁵⁶ Bir kavram olarak Misak-ı Milli, Sevr Antlaşması’nın Türk ulusal bilincinde ve kurucu kadrolarda tetiklediği direniş ve tepki zemini üzerine kuruludur.⁵⁷ Bu tepkinin kaynağında, Sevr Antlaşması’nın, Osmanlı İmparatorluğu’nun Türk unsurları için İç Anadolu’da bir “mini yurt” öngören tasavvuru vardır. Sevr’in mini yurt tasavvuruna ve bu tasavvura dayanan işgale cevaben, Misak-ı Milli kendi kartografisini üretmiştir.⁵⁸ Antlaşmanın Ermeniler, Batı Anadolu Rumları ve Kürtlere ilişkin hükümleri ise; Türk ulusal bilincinde “gayri Müslimleri ve Türk olmayan Müslüman toplulukları milliyetçi harekete yönelik birer

⁵³ Ahmet İçduygu ve Özlem Kaygusuz, “The Politics of Citizenship through Drawing Borders: The Construction of National Citizenship Identity in Turkey”, *Middle Eastern Studies*, c. 40, s. 6, (Kasım 2004): 31.

⁵⁴ Zürcher, *age*, 203.

⁵⁵ Baskın Oran, *Atatürk Milliyetçiliği*, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1997), 170.

Oran, aynı zamanda, Ankara Hükümeti’nin bu vurguyu ulusal kurtuluş savaşı boyunca stratejik şekilde, askeri gücünün yettiği sınırları elinde tutmak yönünde uyguladığını da belirtir. (Oran, *age*).

⁵⁶ İçduygu ve Kaygusuz, *age*, 32.

⁵⁷ Durgun, *age*, 30.

⁵⁸ *age*, 30.

tehdit haline getirmiş”⁵⁹, daha doğru bir ifadeyle bu yöndeki mevcut eğilimi güçlendirmiştir. Böylece, kuruluş yıllarının bu erken döneminde “ulusal güvenlik” anlayışı bu “tehdit”leri bertaraf etme kaygısı ile oluşturulmaya başlanmıştır.⁶⁰ Kongreler Dönemi’nin gerek yerel gerek ulusal metinlerine bakıldığında, “milli hakların savunulması” prensibinin temelde İtilaf Devletleri’ne karşı bir mücadele olarak değil, azınlıklara dönük bir mücadele olarak savunulduğu göze çarpmaktadır.⁶¹ Dolayısıyla, Misak-ı Milli’yle güdülen “aynı toprak üzerinde yaşayan halkın kaderini ortaklaştırma” amacının oluşturulması, yani gelecekteki siyasal toplum ve ulusal vatandaşlık anlayışın belirlenmesi yönündeki işlevinin en başından dışlayıcı bir nitelik arz etmesinde Sevr Antlaşması tek unsur olmamışsa dahi, kritik rol oynamıştır. Bu ise, “içerideki toplum”un ve vatandaşlık aidiyetinin sınırlarının başından beri ulusal güvenlik algısı dâhilinde şekillenmesi anlamına gelmiştir.⁶²

Misak-ı Milli’nin yorumlanışında kurulacak devletin teritoryasının ve siyasal toplumun sınırlarına ilişkin söylemlere, Kürt meselesi etrafında bakıldığında ortaya çift yönlü bir tablo çıkmaktadır. Yukarıda bahsedildiği üzere, Misak’ın özne olarak gösterdiği “bütün Osmanlı Müslüman tebaası”, pratikte İmparatorluk’taki Türk ve Kürt öznelerle işaret etmekteydi. Misakın ilk maddesi, bilhassa güney sınırı için Mondros Ateşkes Anlaşması’nın çizdiği ateşkes hattının “içindeki ve dışındaki” halkların ayrılmaz bir bütün olduğunu ve bu bölgede herhangi bir ölçüte göre çizilecek bir hududun kabul edilemezliğini vurgulamaktadır.⁶³

Bununla beraber, Sevr Antlaşmasının teritoryal perspektifin millileşmesi ve siyasal toplumun daralması bakımından oynadığı kritik rol, Kürtler söz konusu olduğunda da geçerlidir. Antlaşma Osmanlı sınırları içindeki Kürtlere yerel özerklik getirirken, “bu özerkliğin bağımsızlığa dönüşmesini de ilk bakışta mümkün kılan bir ifade”⁶⁴ kullanmaktadır. Antlaşmanın 62, 63. ve 64. maddeleri, Kürtlere “(...S)ayıca üstün oldu(kları) bölgede kurulacak yerel özerklik” ve “bağımsızlık isteklerini kanıtladıkları takdirde bir yıl içerisinde Milletler Cemiyeti’ne başvuru hakkı” tanıyordu.

⁵⁹ Kaygusuz, *age*, 208.

⁶⁰ *age*.

⁶¹ Bülent Tanör, *Türkiye’de Kongre İktidarları*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998).

⁶² İçduygu ve Kaygusuz, *age*, 32.

⁶³ Tunçay, *age*, 12-16.

⁶⁴ Baskın Oran, “Sevres Barış Antlaşması”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980*, ed. Baskın Oran, 15. bs., (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 130.

Dolayısıyla, milli mücadelenin kurtarmayı hedeflediği vatan ve kurmayı düşündüğü millet, yukarıda değinildiği üzere yalnızca işgal güçlerine ve eski Osmanlı tebaası gayrimüslim gruplara karşı değil “Müslümanların birliği” söyleminin kapsadığı Kürtlere karşı da bir tepki zemini üzerine kurulu durumdadır.

Bu tepkisel zemin her ne kadar ulusal mücadeleyi yürüten lider kadroların zihninde önemli yer tutsa da; Misak-ı Milli’nin, Osmanlı İmparatorluğu’nun Kürtlerin oturduğu tüm bölgeleri kurtarılabilecek toprakların parçası olarak görmesi, milli mücadelenin liderleri açısından yereldeki Kürt liderleriyle kurulacak ittifakları kolaylaştırmıştır.⁶⁵ Milli mücadele dönemi boyunca, Mustafa Kemal başta olmak üzere, siyasi liderlerin demeçlerinde de, Kongreler Dönemi’nin veya Büyük Millet Meclisi’nin belgelerinde de özerklik, ya da en azından Kürtlere ayrı bir grup olarak kolektif haklarının tanınacağı yönündeki vurgulara sıkça rastlanılır. Örneğin, 22 Temmuz 1922 günü yapılan gizli oturumda Ankara meclisinde okunan “Büyük Millet Meclisi Vekiller Heyeti’nin Elcezire cephesi kumandanlığına talimatı” başlıklı hükümet kararında şu ifadeler geçmektedir:

“Milletlerin kendi geleceklerini bizzat idare etmeleri hakkı bütün dünya da kabul olunmuş bir prensiptir. Biz de bu prensibi kabul etmişizdir. Tahmin olunduğuna göre, Kürtlerin bu zamana kadar yerel idareye ait teşkilatlarını tamamlamış ve reisleri ve etkili kimseleri bu gaye namına bizim tarafımızdan kazanılmış olması ve reylerini açıkladıkları zaman kendi geleceklerine zaten sahip olduklarını, Türkiye Büyük Millet Meclisi idaresinde yaşamaya talip olduklarını ilan etmelidirler.”⁶⁶

Bu ve benzeri taahhütler, milli mücadele dönemi boyunca Kürt elitlerini toplumsal seferberliğe katmakta, mütareke döneminde ise diplomatik arenada önemli bir işlev görecektir. Dolayısıyla, Kürtlerin siyasal ve kolektif haklarına yapılan vurgu, 21 Kasım 1922- 4 Şubat 1923 ve 23 Nisan 1923- 24 Temmuz 1923 tarihleri arasında gerçekleşen Lozan Konferansı müzakereleri sırasında da gündeme gelmiştir. Görüşmeler esnasında gerek Lozan’da bulunan heyet gerek Türkiye’deki liderler, batılı devletlerin müdahilliğini önleyebilmek amacıyla Kürtlerin parlamento gibi yapılar üzerinden siyasi hayata katılımının yanı sıra özerklik anlamına gelebilecek düzenlemelerin gerçekleştireceğini vurgulamışlardır. Bu konuda sıkça referans gösterilen belgelerden biri, Lozan görüşmelerinin ciddi şekilde kesintiye uğradığı bir

⁶⁵ Kemal Kirişçi ve Gareth M. Winrow, **Kürt Sorunu: Kökeni ve Gelişimi**, çev. Ahmet Fethi, 5. bs., (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2009), 56.

⁶⁶ **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Devre 1, İçtima Senesi 3, c. 3, 22 Temmuz 1338 [1922], 550.

Bu belge, TBMM’nin internet sitesinde yayınlanan tutanaklardan alınmıştır. Bütün oturumun zabıtları için bkz. <http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d01/CILT03/gcz01003078.pdf> [08.10.2016].

esnada, 16 Ocak 1923'te Mustafa Kemal'in İzmit'te verdiği mülakattır. Mustafa Kemal, Ahmet Emin (Yalman)'ın kendisinden "Kürtlük sorunu"na değinmesini istemesi üzerine, 1921 Anayasası'na referansla mahalli muhtariyetlere, yani yerel özerkliğe işaret eder:

"Kürt meselesi; bizim yani Türklerin menfaatine olarak da katiyyen mevzubahis olamaz. Çünkü malumualiniz bizim hudud-u milliyemiz dahilinde mevcut Kürt anasır o surette tevattun (*vatan edinme*) etmiştir ki pek mahdut yerlerde hali kesafettir (*yoğundur*). Fakat kesafetlerini kaybede ede ve Türk anasırının içine gire gire öyle bir hudut hasıl olmuştur ki Kürtlük namına bir hudut çizmek istersek Türklüğü ve Türkiye'yi mahvetmek lazımdır. Faraza, Erzurum'a kadar giden, Erzincan'a, Sivas'a kadar giden, Harput'a kadar giden bir hudut aramak lazımdır. Ve hatta Konya çöllerindeki Kürt aşaririni de) nazar-ı dikkatten hariç tutmamak lazım gelir. Binaenaleyh başlı başına bir Kürtlük tasavvur etmekten ise bizim Teşkilat-ı Esasiye Kanunu mucibince zaten bir nevi mahalli muhtariyetler teşekkül edecektir. O halde hangi livanın ahalisi Kürt ise onlar kendi kendilerini muhtar olarak idare edeceklerdir."⁶⁷

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu metni olan ve 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barış Antlaşması'nda, yeni devletin toprak ve sınırları meseleleri uzun uzun müzakere edilmiş ancak esasen bu antlaşmayla karara bağlanan konular olmamıştır. Doğu ve güney sınırları ele alındığında, Türkiye Cumhuriyeti'nin doğuda İran olan ve 1639'dan beri hemen hemen sabit kalmış sınır, konferansta görüşülmemiştir. Güneyde Fransızların kontrolünde olan Suriye sınırı ise 1921'deki Ankara Antlaşmasında Hatay'ı dışarda bırakacak şekilde belirlenmiş, bu durum Lozan Barış Antlaşması'nda da teyit edilmiştir. Yeni devletin sınırlarıyla ilgili olarak, Lozan görüşmeleri boyunca Türk hükümetini yönlendiren temel fikir, Anadolu'nun toprak bütünlüğünün ve "yeni siyasal toplumun idealize edilen homojenliğinin" korunması olmuş⁶⁸, Lozan heyeti çok etnili ve karmaşık nüfus yapıları coğrafyalar üzerindeki iddialarında son kertede uzlaşmacı bir tavır sergilemiştir.⁶⁹ Bu duruma istisna oluşturan ve ancak Lozan sonrasında sonuca bağlanacak bölgelerden biri Musul olacaktır.⁷⁰

Lozan görüşmeleri sırasında, Türkiye'nin özellikle Musul ve Kerkük bölgesine ilişkin talepleri, Kürtlerin hukuki statüsü ve yeni devletin siyasal toplumuna dahiliyetlerine

⁶⁷ Daha önce sansürlü halinin yayınlandığı röportajın tamamı ilk defa 2000'e Doğru dergisinin 30 Ağustos 1987 tarihli sayısında yer almıştır. "Atatürk: Kürtlere Özerklik" kapağıyla çıkacak bu sayıya, dergi matbaadayken Devlet Güvenlik Mahkemesi kararı ile el koyulmuştur. Dergi, 6 Kasım 1988 tarihli 46. sayısında röportaja ve konuya kapak dosyasında yer vermiştir. Mülakatın tam hali daha sonra şu kaynaktan da yayımlanmıştır: Mustafa Kemal Atatürk, *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.14, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2004), 263-306.

⁶⁸ Stanford Shaw, *From Empire to Republic: The Turkish War of National Liberation, 1918-1923, A Documentary Study*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000), 81.

⁶⁹ Kaygusuz, *age*, 203.

⁷⁰ Musul Sorunu'nun nasıl çözümlendiği, bu tezin doğrudan Türkiye-Irak sınırını ele alan bir sonraki bölümünde detaylandırılacaktır.

yapılan vurgudan başka; İngiliz heyetinin önerdiği hududun “ırkı ve iktisadi açıdan doğal bir hat” olmadığı, burada yaşayan nüfusun Anadolu topraklarındakiler ile “örf ve görenek bakımından tek bir bütün”den geldikleri, tarihsel olarak Musul’un “Basra Körfezi ve Irak ticaretinin değil, Akdeniz limanları ile Anadolu arasındaki ticaretin kavşak noktası” olduğu, Anadolu ile coğrafi ve iktisadi bütünlük içinde olduğu argümanları etrafında savunulmuştur.⁷¹ Kısacası Lozan Konferansı sırasında Musul’un anavatana katılması Anadolu coğrafyası ile din, dil ve sosyo-iktisadi bütünlüğü ve Kürtlere tanınacak siyasi hakların yanı sıra Türk ve Kürt ırklarının “aynı Turani ırka” mensubiyeti üzerinden savunulur. Türk heyetine göre, İngilizlerin özerk yönetim tezi, Turani ırk söylemi üzerinden “üstün bir soy” olarak tanımlanan Kürt soyu için, yurttaşlık haklarını ve yetkilerini kapsamayacak olduğu için tatmin edici olmayacaktır.⁷² Sezgi Durgun, Konferans’ta Türk heyetinin Musul nüfusuna dair başyurduğu tezlerde etnisitenin kodlanma biçimine özellikle dikkat çeker. Bu tezlerde Kürtler “Türklük” tanımının içine katılmış, bunun için “Kürtlerin de Türkler ile aynı Turani ırktan” ve “örf ve görenek bakımından tek bir bütün”den geldikleri ileri sürülmüştür. Durgun’a göre, Milli Mücadele döneminde Türklük’ten çok Müslümanlık vurgusu öne çıkarılırken, Lozan görüşmeleri sırasında bu vurgu, 1930’ların Türk Tarih Tezi’ni öncüleyecek şekilde ancak yine de 1930’lardan daha geniş bir “Turani ırk” tanımının bir unsuru olarak formüle edilir.⁷³

Sonuç olarak, 1919-1923 arasında siyasal toplumun sınırları, sonraki dönemden farklı olarak Türk ulusu ve Türklük üzerinden değil, Kürtleri de içine katan daha kapsayıcı bir minvalde savunulmaktaydı. Öte yandan, toprak bütünlüğünün korunmasına ilişkin duyulan neredeyse varoluşsal kaygı,⁷⁴ vatandaşlık aidiyetinin sınırlarının kuruluş yıllarından beri “ulusal güvenlik” algısı dâhilinde şekillenmesini beraberinde getirmiştir. Şüphesiz bu durumun yaratacağı sonuçlar, teritoryal egemenliğin belirleyicisi çizgiler olarak kabul edilen ve üzerinde yaşayan nüfusun kahir ekseriyetinin Türklerden oluşmadığı sınır bölgeleri açısından önemli krizler yaratacak, 1923 sonrasında siyasi ve idari kadroların bu bölgeleri “tehlikeli mekan” olarak görmesinde rol oynayacaktır.

⁷¹ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1969), 354.

⁷² İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları: I. Cilt (1920-1945)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1983), 206.

⁷³ Durgun, *age*, 147-150.

⁷⁴ Taner Akçam, *Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1994), 76-81.

1926'da Musul'u topraklar dışında kalmasından sonraki süreçte, kurucu kadroların milli mücadele boyunca Kürtlerin kolektif haklarına, belirlenecek sınırların içerisinde ve dışarısında kalan coğrafyaların demografik, tarihsel ve coğrafi bütünlüğüne yapılan vurgu, bazı istisnalar dışında ve aşamalı olmak üzere, büyük oranda değişecektir. Bu bağlamda, ulusallaşma sürecinde hâlâ merkezi bir yer tutacak olan Misak-ı Milli de daha millileşmiş şekilde yorumlanacak ve yeniden meşrulaştırılacaktır. Örneğin, Misak'ın orijinal metninde ilk maddedeki "ateşkes hattının içerisi ve dışarısı" tabiri, 1930'larda basılacak ders kitaplarında sadece "içerisi" şeklinde yer alacaktır.⁷⁵ Yeni kurulmakta olan ulus devletin Kürtlerin sayıca çoğunlukta olduğu coğrafyalara dair algı ve pratikleri, önceki dönemde dile getirilen coğrafya, ırk ve iktisadi birlik fikirleriyle de keskin bir zıtlık içerisinde. Bu zıtlık, 1923 sonrasında milliyetçi talepleri baskınlaşan Kürt isyanların ortaya çıkmasında ve Erken Cumhuriyet döneminde Kürt meselesine ilişkin tablonun seyrinde başat rolü oynamıştır.

2.3. Erken Cumhuriyet Dönemi

1924 sonrasında aşağıda ele alınacak gelişmeler, Kürt meselesinin seyrinde önemli kırılma anlarını sunmaktadır. Ancak belirtmek gerekiyor ki, milliyetçilik ve merkezileşme girişimlerinin sonucu olarak 19. yüzyıldan bu yana Kürt elitlerle Osmanlı devlet yöneticileri arasında siyasal talepler bir mücadele konusu haline gelmiştir. Dolayısıyla, Cumhuriyet dönemi öncesinde gerçekleşen Kürt ayaklanmalarda da milliyetçi öge ve taleplere rastlanması şaşırtıcı değildir.⁷⁶ Kürt meselesi, "Merkeziyetçi reformların, (...) Kürtlerle meskun özerk toplumsal siyasi-uzamı tasfiye etmeye yönelmesiyle belirip, 20. yüzyılın başında ulus devlet inşasının bir sonucu olarak etno-politik bir çekirdek etrafında sabitlen(miş)" olarak yüzyılı aşan bir sürecin tarihselliğinde değerlendirilmelidir.⁷⁷

Yukarıda değinildiği üzere, milli mücadele yıllarında yeni kurulacak devletin öznesi Anadolu'daki Müslüman halklar olarak resmediliyordu. Müslümanlar arasında en kalabalık nüfusu oluşturan Kürtlere ise, ayrı bir etnik grup olarak kolektif haklarının tanınacağı yönünde, hatta özerklik anlamına gelebilecek vaatlerde bulunuluyordu.

⁷⁵ Durgun, age, 137-138.

⁷⁶ Yeğen, age, 251-252.

⁷⁷ age, 260-261.

Lozan Antlaşması imzalanıp, Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda; Anadolu'daki gayrimüslim grupların varlığı önemli miktarda azalmış⁷⁸, Müslüman gruplar içerisinde Türk etnik kimliği etrafında girişilecek bir ulus inşa sürecine tepki gösterilebilecek sayısal olarak en kuvvetli grup Kürtler kalmıştır. Milli mücadele ve mübareke yıllarında, kimi zaman bir rıza üretme aracı kimi zaman da diplomatik hamle olarak başvuru, birleştirici unsurlara vurgu yapan söylem ve tutumlar; yeni rejim iktidarını tesis edip ulus-devlet yaratma yönündeki girişimlerine hız verdikten sonra dönüşüme uğrayacak, siyasal toplumun yani vatandaşlığın sınırları giderek daralacaktır. 1924 sonrasında başta anayasa olmak üzere yasal düzenlemelerde, resmi belge ve söylemlerde Türk etnik kimliğini merkeze alan bir ulusalcılık benimsenmiş durumdadır.

Bu dönüşümün en açık ifadesini 1921 ve 1924 anayasaları arasındaki farklılıkta görmek mümkündür. Milli Mücadele döneminin özel şartlarında oluşturulmuş 1921 Anayasası'nda hakimiyetin "millet"e ait olduğu vurgulanırken (Md. 1), ancak dolaylı bir etnik bir vurgu taşıyan "Türkiye Devleti" ifadesinin (Md. 3) seçilmiş olması dikkat çekicidir.⁷⁹ 1924 anayasası ise vatandaşlığı "Türkiye'de din ve ırk ayırdedilmeksizin vatandaşlık bakımından herkese 'Türk' denir" (Md. 88) şeklinde tanımlarken, yeni devletin resmi dilini de Türkçe olarak ilan ediyordu (Md. 2).⁸⁰ Bu ifadelerle 1924 Anayasası "Türk'ten başka etnik kavimlerin mevcut olduğu gerçeğine itiraz etmiyor, ancak bu fiziki gerçeğin hukuka tercüme edilmesine izin vermeyeceğini beyan ediyordu."⁸¹

Vatandaşlığın giderek etnik temelli tanımlanması, yalnızca metinlere değil uygulamaya da yansımıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu metni Lozan Antlaşması'nda "Türkçeden başka bir dil konuşan Türk uyrukları"nın mahkemelerde kendi dilini kullanma hakkı (Md. 39/5) ve "Tüm Türk uyrukları" için din, inanç veya mezhep farkının ayrımcılığa yol açmaması (Md. 39/3); gerek özel gerekse ticaret

⁷⁸ bkz. Fuat Dündar, **Modern Türkiye'nin Şifresi: İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği: 1913-1918**, 3.bs., (İstanbul : İletişim, 2008).

⁷⁹ **Türkiye Cumhuriyeti Anayasası**, 1921, Md. 1 ve Md. 3.

1921 Anayasası'nın tam metnine ulaşmak için: <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa21.htm> [08.10.2016].

⁸⁰ **Türkiye Cumhuriyeti Anayasası**, 1924, Md. 88 ve Md. 2.

1924 anayasasının tam metnine ulaşmak için: <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa24.htm> [08.10.2016].

⁸¹ Mesut Yeğen, **Müstakbel Türk'ten Sözde Vatandaşa: Cumhuriyet ve Kürtler**, 3. bs., (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 52.

ilişkilerinde istediği bir dili kullanma hakkı (Md. 39/4) açıkça tanımlanmış olmasına rağmen;⁸² bu haklar gerek yasal düzenlemelerle gerek pratikte kısıtlanmıştır.

1924 Anayasası ve Lozan hükümlerinin uygulanmaması dışında; Mart 1924'te halifeliğin ilgası da, milli mücadele döneminde ve sonrasında Kürtleri "ırk ve din birliği" üzerinden yurttaşlık tanımına dahil eden söylemde önemli bir sembolik unsurun da kaldırılması anlamına gelmiştir. Kirişçi ve Winrow, 1926'da Musul'u Türkiye topraklarının dışında bırakan çözüm hem Büyük Millet Meclisi'ndeki Kürt milletvekillerinde hem de tabanda milli mücadeleye destek vermiş Kürt aşiretleri arasında hayal kırıklığına sebep olduğunu yazarlar.⁸³

Tüm bu unsurların sonucu olarak, 1923 sonrası dönemde Kürtlerin yaşadığı coğrafyalarda milli unsuru öne çıkan karşı çıkışların yoğunluğu radikal şekilde artmıştır. 1919-1921 arasındaki dönemde direniş hareketine ve daha sonra Ankara hükümetine karşı Anadolu'nun çeşitli yerlerinde ortaya çıkan yirmi üç isyanın yalnızca dördü Kürtlerin yoğun yaşadığı bölgelerde gerçekleşirken⁸⁴, 1923'te Cumhuriyetin ilan edilmesinden 1938'e kadar Türkiye sınırları içerisinde çıkan on sekiz isyandan on yedisinin bu bölgede olması⁸⁵, rahatsızlığın boyutlarını göstermektedir. Kürt kimliğine ilişkin bu taleplerin; zor araçlarının tekeli de kapsayan devlet inşası sürecine karşı çıkılmasının⁸⁶, milli mücadele sırasında Kürtlere vad edilen özerklik vaadinden vazgeçilmesinin meydana çıkardığı tepkinin⁸⁷ ve Türk ulusalcılığı karşısında gelişen karşı milliyetçiliğin⁸⁸ ortak ürünü olduğu söylenebilir.

1925'teki Şeyh Said isyanı⁸⁹ sonrasında bölgeye gönderilen Meclis Başkanı Abdulhaluk Renda ve İçişleri Bakanı Cemil Uybadin tarafından hazırlandığı bilinen

⁸² Baskın Oran, *Türkiye'de Azınlıklar: Kavramlar, Lozan, İç Mevzuat, İctihat, Uygulama*, (İstanbul: TESEV Yayınları, 2004), 57.

⁸³ Kirişçi ve Winrow, *age*, 93.

⁸⁴ *age*, 96. Kirişçi ve Winrow, bunlardan yalnızca üçüne Kürt aşiretlerinin katıldığını belirtir: Mayıs 1920'de Cemil Çeto'nun aşiretinin, 1920 yazında Milli aşiretinin ve 1921'in Mart ve Haziran ayları arasında Koçgiri aşiretinin isyanları.

⁸⁵ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931*, 4. bs, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000), 112.

⁸⁶ Hamit Bozarslan, "'Why the armed struggle?': Understanding the Violence in Kurdistan of Turkey", *The Kurdish Conflict in Turkey: Obstacles and Chances for Peace and Democracy*, ed. Ferhad İbrahim ve Gülistan Gürbey, (New York: St Martin's Press, 2000): 17-30.

⁸⁷ Cemil Koçak, *Geçmişiniz İtinayla Temizlenir*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 38-49.

⁸⁸ Baskın Oran, *Atatürk Milliyetçiliği - Resmî İdeoloji Dışı Bir İnceleme*, (Ankara: Dost Yayıncılık, 1988), 204-205.

⁸⁹ Şeyh Said isyanı, resmi tarih okumasında isyanın dini referansları, Nakşibendi şeylerinin desteği ve Şeyh Said'in din kaynaklı karizması yüzünden "gerici", Musul sorunu ile ilişkili olarak da "İngiliz

Şark Islahat Raporu, Cumhuriyet dönemi Kürt siyasetinin adı konmamış resmi belgesi durumundadır. Bu rapor, bölgenin “ıslah edilmesi için” sürgün (madde 5, 9, 15), halktan para toplayarak karakollar inşa edilmesi (madde 17), bölge halkından memur veya yargıç tayin edilmemesi (madde 3 ve 10), hükümet ve belediye dairelerinde ve diğer idari şubelerde, okullarda, çarşı ve pazarlarda Türkçeden başka dil kullanılmasının yasaklanması gibi uygulamalar öngörüyordu. Bu plana uygun olarak, 1925-1935 arasında toplam 11 iskan kanunu çıkarılmış, bu iskan uygulamalarında “bir köye bir hane” yerleştirilmesinin gözetilmesi yahut kız çocuklarının Türk subay ve memurlarının ailelerine verilmesi⁹⁰ gibi yöntemlere başvurularak asimilasyonist kabul edilebilecek politikalara da başvurulmuştur. Kürtlerin kavmi mevcudiyetinden kaynaklanan hukuki haklarının tanınmaması anlamına gelen bu süreç, bir süre sonra fiziki varlıklarının da inkârına evrilecek, 1930’lar boyunca Kürtlerin aslında “Türklüğünü unutmuş Türkler” olduğu savunusu resmi söylem ve politikalarda karşılığını bulacaktır. Ancak Şeyh Sait isyanı ve sert biçimde bastırılması, Türkiye’de Kürtlerin statüsü ve hedefleri üzerinde yarattığı kapsamlı etkilerle Kürt milliyetçiliği tarihinde yeni bir dönemin başlangıcı olarak nitelenir.⁹¹ 1930’lu yıllar boyunca milliyetçi talepleri etrafında örgütlü Kürt hareketleri daha az etkili olsalar dahi varlığını sürdürmüştür.

Ancak, erken cumhuriyet dönemi kadrolarının Kürt meselesine bağlamında tavrının, yalnızca cebir içeren despotik bir iktidar ilişkisi üzerinden okumak eksik olur. 1923-1938 arasında gerçekleşen isyanlar karşısında merkezi hükümetin geliştirdiği tavır, erken cumhuriyetin Kürt meselesini nasıl ele aldığıнын temel cevabıdır. Bu karşı çıkışlar; merkezi devlet tarafından yoğun şiddet kullanımını içeren cezalandırma stratejileri, kitlesel iskân politikaları etrafında gelişen asimilasyonist çabalar ve Kürt kimliğine ve bu kimliğin tezahürü olarak görülen tüm kültürel göstergelere karşı baskı kurma yöntemleri ile karşılandı. Yönetici ve idari kadrolar, merkezi iktidarın nüfuz edebilme kapasitesinin öteden beri zayıf olduğu Kürtlerin yoğun olduğu bölgelerde,

kışkırtması” olarak okunagelmıştır. Dini referansların varlığı ve isyanının Musul sorunu üzerinde Türkiye tarafının iddiasını zayıflatma yönündeki etkisi bir gerçeklikse de, salt bu unsurlara referansla yapılacak bir okuma ayaklanmanın bağımsız bir Kürdistan kurma hedefini ve siyasi taleplerini görmezden gelir. Şeyh Sait isyanının geniş kapsamlı değerlendirmesi için bkz. Martin van Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, çev. Banu Yalkut, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2006).

⁹⁰Son yıllarda, 1937-1938 Dersim Harekatı sonrasında yoğun olarak başvuru olan bu yöntemle ilgili bkz. Nezahat Gündoğan, Kazım Gündoğan, **Dersim'in Kayıp Kızları: “Tertele Çenequ”**, 8. bs., (İstanbul: İletişim Yayınları, 2016).

⁹¹ Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, 388.

devletin gündelik hayatta yeniden üretimini ve devlet kapasitesinin yerelde inşasını mümkün kılmak işiyle yoğun olarak meşgul olmuşlardır. Cumhuriyet kadrolarının altyapısal iktidar tesis etmeye dönük çabaları Kürtlerle meskun bölgeden ibaret olmasa da, bu coğrafyada daha yoğun ve buralara hususi araçlarla gerçekleşmiştir. Bu durum, uzun yıllar Umumi Müfettişlik görevinde bulunmuş Abidin Özmen'in "Kürtlük hakkında ne şekilde hareket edersek edelim (...), memleketin diğer tarafına hiçbir yönden benzeyişinin olmadığını, aynı kanunlarla idare etmenin bu bölgede arzu edilen huzur ve sükûnu ve temsil işini halledemeyeceğini kabul etmek zarurietini"⁹² sözlerinde oldukça açık şekilde ifade edilmiştir.

Başlangıçta tüm ülke için kurulması düşünülse de, 1927-1952 yılları arasında özellikle "doğu illeri için esas idare şekli" olarak işlev görmüş Umumi Müfettişlik Teşkilatları bu araçların en önemlilerindendir. Umumi Müfettişlik Teşkilatı, doğu illerinde adeta daimi sıkıyönetim tesis edilmesini sağlayan bir idari aygıt olarak işlev görmüştür. 1947'de Demokrat Parti muhalefetine müfettişliklerin kaldırılması yönündeki baskısı karşısında cevaben yazdığı bir yazıda, yine Abidin Özmen müfettişliklerin bu işlevini şöyle ifade ediyordu:

"(Şeyh Said hadisesini müteakip) Sıkıyönetim müddeti uzamış ve fakat o havalide emniyet, asayiş ve idare amirleri arasında çalışma birliğini elde tutmakta devam zarureti karşısında, Ordu Müfettişliği dar kadrosu ile, hem aslı ödevini hem de aslı olmayan birçok idari işleri çevirmekte güçlük çekiyordu.

Cumhuriyet hükümeti, yolsuzluk ve uzaklıkları dolayısıyla henüz bir birlik ve memleketin diğer âksamıyla tam bir idârî, içtimâî ahenkle yürütülmesinde zorluk çekilen Güneydoğu illerinde, hükümetin yukarıdan görüp işitecek gözü ve kulağı olan, içine aldığı illerde bir kül halinde olan emniyet ve asayişin korunması ve müşterek, sistemli bir idare ve kalkınma temini gayesiyle, o bölgede bir Umumi Müfettişliğin kurulmasını düşündü."⁹³

Umumi Müfettişliklere ve bu türden başka idari mekanizmalara daimi şekilde neden ihtiyaç duyulmuştu? Bu noktada, 1920'li ve 1930'lu yıllar boyunca devlet otoritesine açıktan karşı çıkan Kürt ulusalcı hareketlerinin yanı sıra, yönetici elitler tarafından, yerel aidiyetlere ve ahlaki kodlara bağlılığın da devlet ve ulus inşa sürecine engel olarak görüldüğünün altını çizmek gerekir.⁹⁴ 1924 Anayasası ve Tahrir-i Sükun Kanunu'nun (1925) ilanından sonra yeni rejim iktidarını konsolide ettikçe, "ulusal

⁹² M. Bülent Varlık, *Umumi Müfettişler Toplantı Tutanakları-1936*, haz. M. Bülent Varlık, (Ankara: Dipnot Yayınları, 2010), 116.

⁹³ Abidin Özmen, "Genel Müfettişlikler Hakkında Bir Düşünce", *İdare Dergisi*, c. 18, s184 (1947): 237'den aktaran Cemil Koçak, *Umumi Müfettişlikler (1927-1952)*, 2.bs., (İstanbul: İletişim Yayınları 2010), 78.

⁹⁴ Belge, age.

kimlik” oluşturma yönünde girişimlerini hızlandırmış; hakim etnik unsur, yani Türklerin dışında kalan gruplara ait kültürel göstergeleri ve yerel aidiyetleri bu inşa sürecini engelleyen unsurlar olarak görüp bastırmaya çalışmıştır.⁹⁵ Bu ise; merkezi devletin bir ayaklanma yahut örgütlü direnişle karşılaşmadığı alanları da “isyan toprakları”, geleneksel ilişkilerin devam ettirilmesini ise “ulusa ihanet” ile eş bir “tehdit unsuru” olarak görmesi anlamına gelmiştir. Kürt meselesiyle ilgili kaleme alınan hemen hemen her belge ve raporda rejimin “Kürt mıntukasında köylere ve halka nüfuz etmediği” benzeri tespitlerle dile getirilen bu durumdur.⁹⁶ İsyan bölgesinde olsun veya olmasın geleneksel ilişkiler, aşiret veya tarikat gibi toplumsal örgütlenmelerin sürdürülmesi ulusal kimliğe meydan okuma olarak algılanmış veya öyle yansıtılmıştır. İlerleyen bölümlerde anlatılacağı üzere, örneğin kaçakçılık devletin sınırlarının tanınmaması sebebinden ziyade, Kürdiliği devam ettiren bir ilişki olarak görüldüğü için bastırılmak istenmiştir. Bu noktada; Mesut Yeğen, Erken Cumhuriyet kadrolarının devlet iktidarının konsolidasyonuna gösterilen bu türden dirençleri “etno-politik bir mahiyet arz eden toplumsal bir mesele” olarak değil; “modern cumhuriyet ile buna direnen toplumsal belalar arasındaki bir gerilim” olarak algılayıp, yansıttığını hatırlatır. Etno-politik mahiyetli dirençler, “irtica”, “eşkiyalık”, “ecnebi kışkırtması”, “geri kalmışlık” gibi kavram setleri üzerinden ele alındığında, üzerinde cebir uygulanan Kürtler veya Kürtlere ait yaşam pratikleri değil; “tedibi ve tedili gereken mürteciler, aşiretler, eşkiyalar” oluyor ve böylece “Kürdiliği olmayan bir Kürt meselesi” olarak yeniden kuruluyordu.⁹⁷

Geleneksel aidiyetlerin ve pratiklerin ulusal kimlik oluşturma sürecine bir engel olarak görülmesi, yeni kurulan devletin egemenlik alanının belirleyicisi ve milli kimliğin garantörü olarak addedilen sınır bölgeleri söz konusu olduğunda katmerlenmiştir. Ulusal sınırları aşan aidiyet ve ilişkiler de tam da bu türden bir “meydan okuma” olarak okunmuş, engellenmeye çalışılmıştır. Başka bir deyişle, Türkiye Cumhuriyeti’nin

⁹⁵ Hamit Bozarslan, “Neden Silahlı Mücadele?": Türkiye Kürdistanı'nda Şiddeti Anlamak", *Türkiye’de Siyasal Şiddetin Boyutları*, der. Güney Çeğin, İbrahim Şirin, 2.bs., (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), 155.

⁹⁶ Erken Cumhuriyet dönemindeki bu raporların bir kısmı için bkz. Belma Akçura, *Devletin Kürt Film: 1925-2011 Kürt Raporları*, 3. bs., (İstanbul: Postiga Yayınları, 2011).

⁹⁷ Yeğen, *Devlet Söyleminde*, 110. Yeğen, bu aksettirmeyi devletin “kasıtlı bir ideolojik saptırması” olarak okumamak gerektiğini vurgular. Yeğen’e göre Kürt sorununun ulusallığını inkar eden kasıtlı bir çarpıtma değil, “özel bir söylemsel kuruluşun imkân verdiği tarihsel bir algılama” ile meselenin etno-politikliğini reddedilerek yeniden kurulmasıdır.

siyasi sınırlarına dair resmi söylem ve politikalarında “ulusal güvenlik” anlayışının başat rol oynaması, Kürt meselesinin tarihselliği içerisinde pekişmiştir. Sınır bölgeleri, ‘isyan bölgesi’ yahut örgütlü bir mücadelenin merkezi olmadığına dahi, daimi bir ‘tehlikeli mekan’, burada yaşayan insanlar ise ‘tehlikeli nüfus’ olarak kodlanmıştır.⁹⁸

20. yüzyılın başında ulus devleti oluşturan sınırlar, Bağdat ve Halep gibi merkezleri farklı egemenlik birimlerine dahil ettiğinde Kürtlerin buralarla sürdürdükleri gündelik ilişkiler illegalleşmiş, göçerlik önceki dönemlerden daha katı şekilde engellenmeye çalışılmış ve olağan ticari ilişkiler “kaçakçılık” haline gelmiş oluyordu. Ancak çelişkili şekilde, yereldeki birimleri yeni oluşturulan sınırlar içerisindeki idari ve ticari merkezlere entegre edecek ulaşım ağının yapısı gibi altyapısal koşulların zayıflığı merkezin talep ettiği bütünleşmeyi sorunlu hale getiriyordu.⁹⁹

Hamit Bozarslan ve Mesut Yeğen merkezileştirme ve millileştirme projelerinin giriştiği, toplumsal mekanı özerk kılan siyasi, idari ve ekonomik “ayrıcalıkları” tahribe yönelen düzenlemeler karşısında Kürtlerin merkezle gevşek bir ilişki sürdürmekteki ısrarına dikkat çekerler.¹⁰⁰ Merkezi pazar ekonomisinin zayıflığı ve devlet kapasitesinin tesis edilememiş olmasından da yararlanılarak, sınırlı düzeydeki pazar ekonomisi faaliyeti, yani sınırın öte yanıyla ticari ilişki geleneksel şekliyle devam etmiştir. Yeğen, yeni rejimin mevzuatının ‘kaçakçılık’ olarak nitelendirdiği etkinliği, Kürtlerin iktisadi uzamın merkezileştirerek millileştirilmesine karşı gösterdikleri refleksif bir direnç olarak okumak gerektiğini belirtir. İktisadi bir faaliyet olarak kaçakçılık, “gayri-milli bir toplumsal uzanım millileştirilmesine karşı gösterilen *de facto* bir meydan okumaydı; bu itibarla da açıkça etno-politik bir mahiyet taşıyordu.”¹⁰¹

Ancak Yeğen, bu meydan okuma halini, karşı “milli ekonomi” kurma yönünde bir irade değil de, geleneksel ve kendiliğinden bir direnç olarak okumak gerekliliğinin de altını çizer. Burada önemli olan kaçakçılığın, mutlak şekilde bir karşı çıkış potansiyeli

⁹⁸ Adriana Kemp, “‘Dangerous Populations’: State Territoriality and the Constitution of National Minorities”, **Boundaries and Belonging: States and Societies in the Struggle to Shape Identities and Local Practices**, ed. Joel S. Migdal, (New York, Cambridge University Press, 2004): 77-98.

⁹⁹ Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, 38-39.

¹⁰⁰ Hamit Bozarslan, “Political Aspects of the Kurdish Problem in Contemporary Turkey”, **The Kurds: A Contemporary Overview**, ed. Philip G.Kreyenbroek and Stefan Sperl, (New York ve Londra: Routledge, 1992); Mesut Yeğen, **Devlet Söyleminde Kürt Sorunu**, 3. bs, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2006).

¹⁰¹ Yeğen, **age**, 245-247.

barındırmasıyla değil, devletin sınırdaki var oluşunu, temsilini ve kabulünü proaktif konumuyla da etkilediği için bir direniş unsuru konumunda olmasıdır. Yani bir “milli ekonomi” kurma yönünde amaç gütmese dahi sınır ticaretini sürdürmek; James C. Scott’un “gündelik hayatın direniş biçimleri” kavramsallaştırmasına uygun şekilde, Kürtlerin kendi geleneksel yöntem ve bilme biçimlerine aidiyeti (*metis*) temsil ettiği gibi bireylerin de devlet politikalarını yeniden pazarlığa tabi tutması anlamına geliyordu.¹⁰² Kaçakçılığın refleksif bir gündelik direniş konumunda olması¹⁰³ ile daha önce de değinildiği üzere merkezi devletin yerel aidiyetlere ve ahlaki kodlara sadakati ulusal kimlik yaratma sürecine bir meydan okuma olarak kodlayışının birbirini besleyen olgular olarak geliştiğini iddia etmek mümkündür. Bu karşılıklılık, yasallık ve meşruiyet ilişkisini bir kere daha kaçakçılık üzerinden ele almayı gerektiriyor. Devletlerin yasalarla illegal kıldığı ve şiddetle engelleme çabasına rağmen sürdürülen sınır ötesi geçişler ve ticaret, gerçekleştirenler tarafından meşru ve haklı kabul edilmektedir. Burada meşruiyet, hem modern devletin meşru görmediği geleneksel bağların kadimliğine, hem de bizzat siyasi otoriteler aracılığıyla da katmerlenen tarihsel ve yapısal eşitsizliklere vurguyla gündeme getirilmektedir. Bu noktada tekrar belirtmek gerekiyor ki, Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucu kadroları tarafından kaçakçılık yukarıda anlatıldığı şekilde “etno-politik mahiyet arz eden bir toplumsal mesele” olarak ele alınmamıştır. Devletler, ulusal ekonomi bütünlüğünü ve iç pazarı olumsuz yönde etkileyebilecek şekilde mal ve ürünlerin sınırlarından izinsiz giriş ve çıkışını engellemek ister. Ancak Cumhuriyet’in Kürt meselesine bakışıyla doğrudan ilişkili olarak, Doğu ve Güneydoğu’da sınırı ihlâl etmek yalnızca alelade bir suç değil, vatanın bütünlüğünü tehlikeye atan bir eylem, hatta bir rejim tehdidi olarak görülmektedir.¹⁰⁴

¹⁰² James C. Scott, Güneydoğu Asya’daki köylülerin hayatta kalma stratejilerini “ahlaki ekonomi” kavramsallaştırması etrafında incelediği çalışmalarında, örgütsüz ve sıradan görünen eylem biçimlerinin de bir “direniş” olarak görülmesi gerektiğini savunmuştur. bkz. James C. Scott, **Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance**, (New Haven: Yale University Press, 1985); **Devlet Gibi Görmek: İnsanlık Durumunu Geliştirmeye Yönelik Projeler Nasıl Başarısız Oldu?**, çev. Nil Erdoğan, (İstanbul: Versus Kitap, 2008). Scott’un direnişin kendiliğindenliğine, olduğundan fazla değer biçmemek ve direnişin kendisinin de muhafazakar bir yapıya bürünebileceği yönündeki hatırlatmasını akılda tutmak, burada ele aldığımız aşiret bağları ve akrabalık ilişkileri gibi geleneksel toplumsal örgütlenmeler açısından da önemlidir.

¹⁰³ Bu direniş halinin, sözlü kültüre yansımaları için bkz. Hanifi Barış ve Wendelmoet Hamelink, “Dengbêjs on Borderlands: Borders and the State as Seen through the Eyes of Kurdish Singer-poets”, **Kurdish Studies**, c. 2, s. 1 (Mayıs 2014): 34-60.

¹⁰⁴ Belge, *age*, 101.

1930'lu yıllara kadar Türkiye'de Kürt meselesinin seyrine ilişkin yukarıda özeti verilen bu gelişmeler, bu tezin konusu açısından merkezi önemde olan, Türkiye'nin Kürtlerle meskun doğu ve güney sınırlarının nasıl algılanıp, yönetildiğini anlayabilmek için elzem bir arka plan sunar. Yönetici ve idari kadroların, sınır hattını "tehlikeli bir mekan" olarak görerek, yalnızca askeri yöntemlerle değil çeşitli araçlarla sıkı şekilde gözlem, kontrol ve denetim altına almak yönünde yoğun bir çaba sarf etmiş olması, bu bağlamdan ayrı değerlendirilemez.

Bu doğrultudaki çabaların ve sınır çizme faaliyetinin Lozan yahut diğer sınır antlaşmalarının ötesine uzandığını gösterebilmek amacıyla; sonraki bölümde önce 1930'lardaki diğer diplomatik gelişmelere değineceğim. Bunun ardından, Umumi Müfettişlik Teşkilatı üzerinden devletin sınır hattını yönetme biçimini ele alacağım.

2.4. Lozan Sonrasında Sınırların Kontrolüyle İlgili Diğer Gelişmeler

Türkiye Cumhuriyeti'nin en geç belirlenen sınır hattı, Musul Meselesi'nin merkezini oluşturduğu Türkiye-Irak sınırıdır. 5 Haziran 1926'da Ankara'da Türkiye, İngiltere ve Irak arasında "Türk-Irak Sınırı ve İyi Komşuluk Antlaşması"nın imzalanmasıyla, Musul Türkiye topraklarının dışında bırakılmış ve böylece Türkiye-Irak sınırı belirlenmiştir.¹⁰⁵

1926 Antlaşması ile birlikte, Türkiye Kürtlerini Irak, Suriye ve İran'daki Kürtlerden formel anlamda ayıran sınır çizgilerinin belirlenmiş olduğu ve o günden bugüne (Suriye sınırında, 1939 Hatay ile 1940'da daha küçük ölçekli ve az bilinen bir "sorun" olan Kesenb meselesi dışında) değişikliğe uğramadığı düşünülür.¹⁰⁶ Oysa 1930'ların ortalarına kadar Türkiye'nin bu üç ülkeyle (ve bunların birbirleriyle) olan ilişkilerini esasen sınır sorunları belirlemiş, kimi zaman sınır çizgisinin yeri ilave antlaşmalarla değiştirilmiştir. Ancak burada gözden kaçırılmaması gereken nokta; bu sınır değişikliklerinin temel sebebinin ülkelerarası anlaşmazlıklar yahut devletlerin toprak taleplerinden ziyade, "sorun" olarak görülen nüfus gruplarının daha iyi kontrol altında tutabilmek amacıyla yapılan işbirliği olmasıdır.

¹⁰⁵ İlhan Uzgel, Ömer Kürkçüoğlu, "İngiltere'yle ilişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980*, ed. Baskın Oran, 15. bs., (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 267.

¹⁰⁶ Özgen, "Sınır Kasabaları Sosyolojisi", 50.

Bu amaçla yapılan sınır veya işbirliği anlaşmalarına en önemli örnekler olarak, İran ile 22 Nisan 1926'da imzalanan Dostluk ve Güven Antlaşması, yine İran ile 27 Mayıs 1937'de imzalanan ve Türkiye'nin Ağrı İsyanları'nı (1930-1931) bastırmak amacıyla gerçekleştirdiği fiili işgalin teyidi anlamına gelen "Türkiye İle İran Arasındaki Hudut Hattının Tashihine Müteallik Antlaşma" ve Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında, 8 Temmuz 1937'de imzalana Sadabat Paktı verilebilir.

22 Nisan 1926'da, yani İran'da Simko, Türkiye'de ise Şeyh Said isyanlarının bastırılmış olsa da etkilerinin sürdüğü bir dönemde, Tahran'la imzalanan Dostluk ve Güven Antlaşması'nın maddeleri, antlaşmayla amaçlananın iki ülkeye yayılmış durumda olan Kürt aşiretlerinin ulus-devlete tehlike oluşturabilecek hareketlerine karşı ortak hareket etmek olduğu açıkça görülür. Antlaşmanın beşinci maddesi; tarafların "kendi ülkeleri içinde, diğer bağıtlı tarafın kamu güvenliği ve düzenini bozmak veya hükümetini devirmek amacını güden kuruluş ve örgütlerin oluşturulması ve yerleştirilmesini kabul etmeme(si)" yükümlülüğüne ilişkindir. Bir sonraki madde ise, burada işaret edilen "tehlike"nin aslen sınırdaki Kürt aşiretleriyle ilgili olduğunu zikreder. Altıncı maddeye göre, taraflar "(...) sınıra yakın kesimlerde bulunan aşiretlerin, iki ülkenin güvenliğini bozucu biçimde yaratageldikleri suç niteliğindeki eylem ve hazırlıklara son vermek için gerekli tüm önlemleri alacaklar(dır)"¹⁰⁷

Ankara'yı bir hayli uğraştıran Ağrı İsyanları'nın (1930-1931) bastırılmasına yönelik aynı sınır hattında alınan önlemler ise, 1930'da çok daha sıkı hale gelmiştir. Türkiye'nin, isyancıların zaman zaman sınırı geçerek sığındıkları¹⁰⁸ Küçük Ağrı'yı 1930'da fiilen işgal etmesi, iki devlet arasında da bir dizi gerilime neden olmuştur. Aynı yıl, Tahran Büyükelçisi Memduh Şevket Esendal bu bunalım sırasında yeterince kararlı davranmadığı gerekçesiyle merkeze çağrılıp, yerine asker kökenli Hüsrev Gerede atanır. Başbakan İsmet İnönü'nün Gerede'ye yeni göreviyle ilgili olarak yazdığı mektup, Ankara'da bu dönemde Ağrı İsyanı'nın yarattığı huzursuzluğa, "Kürt

¹⁰⁷ Atay Akdevelioğlu ve Ömer Kürkçüoğlu, "Ortadoğu'yla İlişkiler", **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt I: 1919-1980, ed. Baskın Oran, 15. bs., (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 361.

¹⁰⁸ İsyancılar aşiret bağlarının da yardımıyla sınır hattında rahatça hareket edebilirken, kolluk güçleri için sınırın geçilemiyor olması, giriş bölümünde değinilen sınır ve etnik kimliğe dair ön kabulleri yeniden düşünmek açısından ilginç bir örnek sunar. Görüldüğü gibi bu örnekte, sınır isyancılar için özgürleştirici iken, devlet için engelleyici durumdadır. Başka bir deyişle, genellikle mutlak bir baskı unsuru olan düşünülen sınır, burada madun kimlik açısından olanaklar da barındıran bir yapı haline gelmiştir.

aşiretler” sorununa ve Türkiye-İran sınırına nasıl bakıldığı konusunda ilginç bir örnek sunmaktadır:

“Hüsrev, Senin durumun tıpkı (...) filolarını Çanakkale Boğazına dayayarak sefaret tercimanlarını Babiali’ye gönderen ve sadrazama arzularını dikte ettiren devletlerin Sefirlerine benzemektedir. Bir farkla ki, devletimiz, yurtiçinde asayişin ihlaline ve hudutlarına bir Makedonya teşekkülüne mani olmak meşru hak ve azmiyle seni göndermektedir. Binaenaleyh sen İran Hükümetiyle seferber olmuş bir ordumuz arkanda harekete hazır bir halde konuşacaksın. Bu ciddi vaziyetin icabına göre davranmak lâzımdır.”¹⁰⁹

Küçük Ağrı ile ilgili kriz, iki devlet arasında 27 Mayıs 1937’de imzalanan ve Ağrı Dağı’nın tümüyle Türkiye’de kalmasına karşılık Van’ın Kotur bölgesindeki arazinin İran’ın egemenliğine geçmesini sağlayan anlaşmayla çözülmüştür.¹¹⁰

Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu, Türkiye-İran-Irak ve Afganistan arasında 8 Temmuz 1937’de imzalanan Sadabat Paktı’nın temel nedeninin de “Kürt aşiretleri sorunu” olduğunu yazarlar.¹¹¹ Bu amacı en belirgin olarak ortaya koyan ifade ise, Pakt’a taraf devletlere “...sınırları içinde diğer bağıtlı tarafların kurumlarını yıkmak, düzen ve güvenliğini sarsmak veya politik rejimini bozmak amacıyla” kurulacak silahlı çeteler, birlikler veya örgütlerin engellenmesi yükümlülüğü getiren yedinci maddesidir.¹¹²

Farklı egemenlik alanlarına yayılmış durumda ve merkezi devletin bakış açısıyla “tehlike” teşkil eden Kürt aşiretler meselesini çözebilmek için uygulanan girişimler, İran’la imzalan sınır anlaşmaları ve Sadabat Paktı’ndan ibaret kalmamıştır. Gerek sınır hatlarının belirlenme aşamasında gerek bundan sonra, göçer ya da yarı-göçer aşiretlerin yerleşik hayata geçirilmesi yahut çeşitli iskan politikalarıyla sınıraşırı bağların kesilmeye çalışılması da bu çerçevede uygulanan pratiklerdir. Örneğin, 1924’te Hakkari’den sürülen Nasturiler’den boşalan köylere, 1926 Antlaşması’yla sınırın belirlenmesinden sonra, Ertuşi ve Pinyani konfederasyonlarına bağlı yarı-göçebe Kürt aşiretlerinin yerleştirilmesi hem merkezi devletin sınır bölgesini daha kolay kontrol etmesini sağladı hem de “bu aşiretlerin sınırın öteki tarafındaki Kürtlerle bağlarının önemli ölçüde kendiliğinden bir kopma sürecine girmesi(yle)” sonuçlandı.¹¹³ Suriye sınırındaki Kürt (ve Ermeni) grupların iskanı da, 1930’lar

¹⁰⁹ Rıdvanbeyoğlu Hüsrev Gerede, *Siyasi Hatıralarım I: İran 1930-1934*, (İstanbul: Vakıf Yayınları 1952), 16-17’den aktaran Bilal Şimşir, *Bizim Diplomatlar*, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1996), 344.

¹¹⁰ Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu, *age*, 363.

¹¹¹ *age*, 368.

¹¹² *age*, 368.

¹¹³ Ferhat Tekin, *Sınırın Sosyolojisi: Ulus, Devlet ve Sınır İnsanları*, (İstanbul: Açılım Kitap, 2014), 176.

boyunca Türkiye ile Fransa arasındaki ilişkilerde sıkça gündeme gelen bir konu olmuş; Türkiye manda yönetiminden bu grupların Türkiye sınırında uzağa sürülmesi yönünde talepler de bulunmuştur.¹¹⁴ Bu durum, Dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın 15 Mart 1937'de cumhurbaşkanı Atatürk'e yazdığı satırlarda da açığa çıkar. Kaya; Türkiye-Suriye sınırının Suriye tarafında Kürt nüfusunun fazla olmasının, Türkiye tarafında onlarla "dil, örf ve duygu birliği içerisindeki(leri)" etkileyerek Kürdistan kurulması talebini ateşleyeceğini yazmaktadır.¹¹⁵

Sınır çizme faaliyetini sınır hattının belirlenmesinden çok daha ileriki zamanlara kadar çeken bu uygulamalar, "Türkiye sınırları belirlenirken beşeri sınırların dikkate alınmadığı" yaygın iddiasının, dikkatli şekilde değerlendirilmesi gerekliliğini de ortaya koyar. Gerek sınır hattının belirlenişinde gerek sonraki dönemlerde, burada yaşayan nüfusa ilişkin özellikler merkezi devletin son derece yakın gözetiminde olmuştur. Ancak beşeri koşulların dikkate alınmasındaki nedenin, yerel grupların toplumsal koşullarını gözetmek değil, modern devlet açısından kritik önemde olan, toplumu "ölçülebilir, okunabilir ve yönetilebilir kılma" amacını gerçekleştirmek olduğu açıktır.¹¹⁶

Merkezi devletin bu amaçlar doğrultusunda sınır hattında yaptığı düzenlemeler ve sınır bölgelerine müdahaleleri ise, yukarıda ele alınan devletlerarası ittifak ve diplomatik gelişmelerle sınırlı kalmamıştır. Aksine, sınırı muhafaza ve kontrol etmek, bir anlamda sınır belirginleştirmek meselesiyle çok daha yoğun şekilde meşgul olunan esas alan devletin gündelik hayattaki pratikleridir.¹¹⁷ Bu pratikleri ele almak ise, sınırların uluslararası antlaşmalarda tanımlanışının ötesine geçerek; sınırın ve sınıra ilişkin

¹¹⁴ Uğur Ümit Üngör, "Turkey's Borderlands, the Syrian Civil War, and the Kurds", *E-International Relations*, (22 Eylül 2015), <http://www.e-ir.info/2015/09/22/turkeys-borderlands-the-syrian-civil-war-and-the-kurds/> [10.10.2016].

¹¹⁵ Üngör, *age*. Yönetici kadroların bu yöndeki kaygı ve ifadeleri, kuruluş yıllarıyla sınırlı kalmamıştır. 23 Kasım 1958'te Vatan gazetesinde yayımlanan yazısında, o sıra Demokrat Parti milletvekili olan Avni Doğan da şöyle yazar: "...Kürtlüğün Türkiye Cumhuriyeti için mühim bir iç meselesi halinde görünmesi, onların miktarında değil; *mevcudunun daha ziyade Şark vilayetlerinde toplanmış olmasındandır*. İran, Irak ve Suriye gibi *komşu memleketlerdeki Kürt kesafetinin bizim bölgemizdeki çoğunlukla hemhudut oluşunun ifade ettiği mânâ ise, küçümsenecek gibi değildir*." (Avni Doğan, "Tehlike Çanı: Şark Meselesi için Alınması Lâzım Gelen Tedbirler", *Vatan Gazetesi*, 23 Kasım 1958'den aktaran Azat Zana Gündoğan, "Kurdish Political Mobilization in the 1960s: The Case of 'Eastern Demonstrations'", (Yüksek Lisans Tezi, ODTÜ, 2007).

¹¹⁶ Scott, *Devlet Gibi Görmek*, 11.

¹¹⁷ Abrams, *age*.

meselelerin nasıl algılandığı, nasıl kodlandığı ve nasıl “çözüm”ler üretildiğine, kısacası sınır hattının nasıl yönetildiğine yakından bakmakla mümkündür.

Bu bölümün devamında bu soruları ele almaya çalışacağım. Yukarıda aktarılan gelişmelerin ortaya koyduğu şekilde, yönetici kadrolar tarafından doğu ve güneydoğu sınırları, tehlikeli bir mekan olarak görülmüş, bu sınırlarının nasıl yönetileceği sorusunun belirleyici unsuru, “ulusal güvenlik” kaygısı olmuştur. Bu durum, sınır bölgelerinde, ulusal kimlik oluşturmaya engel teşkil edeceği düşünülen her türlü aidiyet ve ilişkinin de engellenmeye çalışılması ve böylece kuralsız şiddet uygulamalarının olağanlaşmasıyla sonuçlanmıştır. Öte yandan şiddet kullanımı bu engelleme çabasının tek aracı olmamış, gündelik hayata nüfuz etme yönündeki girişimler bu çabanın önemli bir saç ayağını oluşturmuştur. Ancak görüleceği üzere, sınır bölgesinin tarihsel ve coğrafi koşulları ile iktidarın mekansal dağılımı açısından bir çeper mekan konumunda olması, bu çabadan beklenen sonuçların elde edilmesine ancak kısıtlı şekilde olanak tanımıştır.

Bir sonraki başlıkta, Erken Cumhuriyet kadrolarınca Doğu ve Güneydoğu’da sınırın ve sınırı ihlal etmenin nasıl görüldüğü, nasıl algılandığı, nasıl kodlandığı ve buralara nüfuz edebilmek için ne tür tedbirlere başvurulduğunu 1936’da gerçekleştirilen Umumi Müfettişler Toplantısı tutanakları üzerinden ele almaya çalışacağım. 1936 toplantısını, kapsamı ve biricikliğinin yanı sıra önemli kılan şey, esas gündeminin “hudut mahli ve hudutta izlenecek politikalar” meseleleri olmasıdır.

2.4.1. Devlet Gözünden Sınırlar: 1936 Umumi Müfettişlikler Toplantısı

Kürtlerin yoğun olduğu bölgelerde devletin gündelik hayatta yeniden üretimini ve devlet kapasitesinin yerelde inşasını mümkün kılan önemli kurumsal düzenlemelerden biri Umumi Müfettişlik teşkilatları olmuştur.¹¹⁸ 1927 yılından 1952’ye kadar olağanüstü bir yönetim birimi olarak yürürlükte kalmış Umumi Müfettişlikler, tek parti rejiminin ulus devlet inşa sürecini ve toplum üzerindeki denetim ağını yerelde tesis etmesinin önemli bir sağlayıcısı olarak işlev görmüşlerdir. Tek-parti rejimi merkezden atadığı müfettişleri aracılığıyla yerel halkın gündelik hayatında kendi varlığını görünür kılarak iktidarını toplumsal ilişkiler üzerinden yeniden üretmeyi

¹¹⁸ Umumi Müfettişlikleri, devlet kapasitesinin önemli bir idari mekanizması olarak inceleyen bir çalışma için bkz. Ayfer Genç Yılmaz, “Devlet Kapasitesi ve Umumi Müfettişlikler Altyapısal İktidarın Yerelde İnşası”, TC. Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi, c.1, s.1 (2013): 43-65.

hedeflemiştir. Başlangıçta Ankara ve İstanbul haricinde ülkenin tamamında kurulması planlanmışsa da, Umumi Müfettişlik teşkilatları aslen “doğu illeri için esas idare şekli” olarak hizmet görmüştür. Yürürlükten kaldırıldıkları tarihe kadar kurulan beş müfettişliğin, Trakya Bölgesi’ni kapsayan İkinci Umumi Müfettişlik haricinde hepsi Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde faaliyet göstermiştir.

Çeşitli dönemlerde Umumi Müfettişlik yapmış kişilerin söylemleri veya müfettişlik raporları incelendiğinde tek parti rejiminin sınır bölgelerindeki görünürlüğünü arttırmak, gündelik hayata müdahil olmak ve rejimin Türkleştirme girişimlerini yerele taşımak için önemli ölçüde mesai harcandığını görürüz. Daha önemlisi, Müfettişlikler tarafından üretilmiş belge ve raporlar incelendiğinde, erken cumhuriyet kadrolarının Kürt meselesine bakarken sınır bölgesini iç bölgelerden, sınır vatandaşı olmayı da iç bölge vatandaşı olmaktan farklı şekilde algıladığını görülmektedir.

5- 22 Aralık 1936 tarihleri arasında yapılan Umumi Müfettişler Toplantısı¹¹⁹, gerek bu dönemde görevde olan dört Umumi Müfettiş’in yanı sıra, Jandarma Genel Komutanı ve Gümrük Umum Muhafaza Müdürü’nün katılımı ve dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya’nın başkanlığında gerçekleşmiş olması, gerekse toplantıda konuşulanlarının tümünün tutanağa geçirilmiş olması nedeniyle önemlidir. Tutanakları bulunan veya bulunmayan bu ölçekte başka Umumi Müfettişlik toplantıları yapıp yapılmadığı ise bilinmemektedir. Kapsamı ve biricikliğinin önemli kıldığı bu toplantıda, o tarihte görevde olan dört umumi müfettişin bölgesel raporları haricinde ele alınan dört konu başlığından ikisi doğrudan sınır ve kaçakçılık meselesi üzerinedir. İlk göze çarpan ise, başka yerlerde de örnekleri görülebileceği üzere sınırla ilgili her türlü meselenin emniyet ve asayiş ekseninde ele alınmış olmasıdır. Tartışılanlar kimi zaman sınır hattının idaresi, kimi zaman bu bölgede yerleşik insanların gündelik hayatı ve kültürel özellikleri olduğu halde, “emniyet” başlığı altında değerlendirilmiş, tutanaklara da bu şekilde kaydedilmiştir.

Emniyet başlığı altında tartışılan hudut ise Trakya Umumi Müfettişi’nin “Bu bölgenin asayiş ve emniyet durumu tamamen yerinde ve normal haldedir. Burada Şark gibi bir asayiş meselesi mevcut değildir” beyanının da işaret ettiği üzere¹²⁰, aslen Birinci ve Üçüncü Müfettişlik bölgesini kapsayan doğu ve güneydoğu sınırıdır. Toplantı boyunca

¹¹⁹ Bkz. M. Bülent Varlık, *Umumi Müfettişler Toplantı Tutanakları-1936*, haz. M. Bülent Varlık, (Ankara: Dipnot Yayınları, 2010).

¹²⁰ *age*, 28.

kullanılan ifadelerde görüleceği üzere bu sınır bölgeleri, her şeyden önce “tahrikatın geldiği hariç ile teması” sebebiyle “emniyet, asayiş ve istihbarat işlerinin önem arz ettiği”, “tehlikeli ve riskli yerler” olarak işaret ediliyordu. Kurucu kadrolar için, hariç ile temas sınır bölgesini “muhalefet yuva ve hareketlerinin, suikast şebekelerinin üzerinde toplandığı” ve “Kürtlük politika ve hareketlerine sahne olan” mekân hâline getiriyordu. Gümrük Muhafaza Genel Komutanı Seyfi Düzgören’e ait “Karşı hudut boyu, baştan başa bize her yüzden muzır unsurlarla doludur” ifadesi, erken cumhuriyet kadrolarınca “Cenup ve Şark hudutları”nın nasıl tanımlandığını yalın bir özetidir.

Kürtlerle meskûn sınır bölgeleri, 1938’e kadar yaşanan on sekiz büyük askeri harekât gibi bir kitlesel zor uygulamasının doğrudan merkezi olmamış olsa dahi, daimi bir askerileştirmenin ve olağandışı kuvvet uygulamalarının sıradanlaştığı bir “çeper mekân” durumundadır. Siyasi elitler tarafından, sınır bölgeleri iç bölgelerden daha tehlikeli, yönetmek için özel tedbir ve uygulamaların gerekli olduğu alanlar olarak görülmektedir. Bu durum, Dersim meselesinin en yoğun konuşulduğu, ıslahat ve Türkleştirme uygulamalarının en yoğun şekilde Dersim merkezli olarak yaşandığı bir zamanda gerçekleşen toplantıda Birinci Umumi Müfettiş Abidin Özmen tarafından çarpıcı bir şekilde şöyle ifade edilmektedir:

“Dersim vaziyetine temas etmek istemedim. Bence Kürtlük cereyanları ve hareketleri Dersim’den ziyade hariçteki propagandacılarla fazla teması olan ve hariçteki (...) propagandanın fazla girebildiği ve temasın temin edilebildiği hudutlara yakın yerlerde daha fazla beklenmesi icab etmektedir

Hâl böyle iken, Dersim için düşünülp taşınan şeklin daha esaslı olarak Kürtlük cereyanının belirdiği diğer sahalar için düşünülmemesi, geçen her anının kaybedilmesi(y)le neticelenebilir.”¹²¹

Sınırın, her şeyden önce hariç ile temas noktası olarak görülmesinde dikkat çekici olan, harice yakınlığı ile sınır bölgesini riskli hale getiren nedenin, Kürtlük’ün “dışarıdan empoze edilen bir tehlike” olarak kodlanıyor oluşudur. Bu algılama ve kodlayış biçimi, Erken Cumhuriyet dönemi kadrolarının Kürt meselesini ele alırken genel eğilimini yansıtan “Kürtlerin aslında Türk olduklarına dair kabul ile Kürtlerin bir *mesele* olarak konuşulması”¹²² şeklinde özetlenebilecek açık çelişkiyi de ortaya koyar. Bir yandan, Kürt kimliği ve “Kürtlük gayesi” mekânı *dışarı* olan bir tehlikedir. Dışarıda Kürtler vardır ancak içeridekiler esasen Kürtleşmiş Türklerdir. Öte yandan, içeride Kürt

¹²¹ age, 102.

¹²² Cemil Koçak, “Önsöz”, *Umumi Müfettişler Toplantı Tutanakları- 1936*, yay. haz. M. Bülent Varlık, (Ankara: Dipnot Yayınları, 2010), 18.

olmamasına rağmen, “...sınırlarımız dışında Kürtlük gayesiyle uğraşanlar(ın), bu sınırlar içinde kendilerinin konuştuğu fiili anlar ve hisleri onlarla müşterek adam kalmadığına kanaat getir(meleri)”¹²³ için buralar acilen Türkleştirilmelidir. Bu amaçla sınır bölgesinde de uygulanması teklif edilen yöntemlerden biri, Türklüğün mekansal araçlarla şekillendirilmesiydi. Türk köyleri kurarak bölgeyi asimile etmenin sınır bölgesi için de sıkça düşünülen ancak kapasite sorunu ile ilişkili olarak uygulamaya kısıtlı olarak geçirilebilen bir yöntem olduğu anlaşıyor.

Önüme geçilmeye çalışılan temasların başında, kurulmuş ilişkilerden beslendiği kadar onları yeniden de besleyen sınır diğer tarafıyla devam ettirilen ve yeni rejimin artık yasa dışı saydığı ticaret ilişkileri, yani kaçakçılık geliyordu. 1936 toplantısı boyunca kaçakçılık ve kaçakçıların sınır geçişini engellemek meselelerinin iktidarın konsolidasyonu açısından öncelikli bir konu olarak ele alındığını görüyoruz. Toplantı tutanaklarından kaçakçılık vakalarına dair yıllar ve iller bazında ayrıntılı dökümler tutma, kaçakçılık güzergâhlarına dair haritalandırma gibi çabalara yoğun olarak girişildiğini öğreniyoruz.¹²⁴ Devlet kurumlarının kapasitesi ile ilgili ciddi sorunların yaşandığı, özellikle Doğu’da teşkilatlanma ve istatistik toplama eksikliklerinin sorun olarak dile getirildiği bir dönemde,¹²⁵ bu türden bir kayıt altında tutma girişimi; kaçakçılığın bir güvenlik sorunundan ötede, devletin nüfuz etmek istediği topluma dair bilgi toplamaya giriştiği bir alan olarak öne çıktığı yönünde yorumlanabilir.

Burada ilginç olan, toplantı boyunca kaçakçılığın sebeplerine ilişkin olarak “halkın toplu hayata ve ziraate alışmamış olması” ya da “milli duygularının zayıf olması” gibi söylemlerin; kaçakçılığı sosyo-tarihsel bağlamı içerisine yerleştiren tespitlerle bir arada bulunmasıdır. “(...)Ticari ilişkilerin öteden beri Halep gibi merkezlerle olması, Mersin-İstanbul gibi merkezlerle bağın kurulamaması”, “bölgenin iktisadi taasuddan nasibini almamış olması”, “halkın ucuz mala ulaşamaması ve malların sınırın Fransız ve Ermeni tarafında nispet kabul etmez derecede daha ucuz olması”, “sınırın diğer tarafıyla süren akrabalık ilişkileri” gibi süregiden ticareti yapısal şartlarla birlikte değerlendiren, sosyal ilişkilerin içine yerleştiren açıklamalar da toplantı boyunca gündeme gelmiştir. Ancak, kaçakçılığı sosyal bağlamı içerisinde değerlendiren tespitler devletin yereldeki tüm aktörleri tarafından paylaşılmadığı gibi, meselenin

¹²³ Varlık, *age*, 106.

¹²⁴ *age*, 206-207.

¹²⁵ Bkz. Murat Turan, *CHP’nin Doğuda Teşkilatlanması (1923-1950)*, (İstanbul: Libra Yayıncılık, 2011).

çözüm yoluna yansıyan bu yapısal koşullarla ilgili görüşler değildir. Hangi cinsten hangi miktarda ne yolla yapıldığından bağımsız olarak son kertede kaçakçılık, dışardaki devletlerin himayesinde gerçekleşen bir rejim tehdidi olarak kodlanmakta, "... devlet ciğerini ve halkımızın ahlaki bünyesini kemirerek çürütmeye çalışan" kaçakçılar, "bir katilden, bir hırsızdan çok daha tehlikeli asayiş ve emniyet düşmanı" ¹²⁶ olarak görülmektedir. Bu sebeple, Birinci Umumi Müfettiş Abidin Özmen, sınır ihlalini ve sınırın öte tarafıyla süren ilişkilerin engellenmesi için, pasaport veya belgesi olmadan sınırı geçen herkesin "hudut boyunda bir kurşunla karşılanması, köyde bıraktıklarının derhal ortadan kaldırılması"nı önermektedir. Buralarda askeri tedbirlerin her daim arttırılmaya çalışılmasının yanı sıra sınırdaki bazı yerleşim yerlerinin "tescil edilmiş" yani mimlenmiş durumda olduğunu, bazılarını ise "ihbara gerek duymaksızın tedbir olsun diye ayda bir veya iki ayda bir toplu arama baskınları" düzenlendiğini de yine General Seyfi Düzgören'in ifadelerinden öğreniyoruz. Bu ifadelerden, doğu ve güneydoğu sınır bölgelerinin kurlsız, yasa üstü ve seçici olmayan şiddetinin meşru sayıldığı bölgeler olarak ele alındığı açıkça ortaya çıkmaktadır. 30 Temmuz 1943 tarihinde Orgeneral Mustafa Muğlalı'nın emriyle Van'ın Özalp ilçesinde sınır boyunda 33 sivilin yargı kararı olmaksızın öldürülmesi olayı da bu bağlam içerisinde düşünölmelidir. ¹²⁷ "Muğlalı olayı", 1956 yılında TBMM'nin gündemine geldiğinde; o tarihte Özalp'te Cumhuriyet savcısı olan Demokrat Parti milletvekili Kemal Yörükoğlu'nun bu olayın "devlet hudutta asayişini temin edemediği için, bir aczin içinde bulunduğu için bu aczini setretmek üzere, kudretsizliğini örtmek için" gerçekleştiği şeklindeki değerlendirilmesi, sınır bölgesinde kurlsız şiddetin olağanlaşmasını devlet iktidarının tesis edilememesiyle ilişkilendirmesi açısından önemlidir. ¹²⁸

Ancak sınır bölgesi ve buradaki hareketler kontrol altına alınmaya çalışılırken yalnızca zor yöntemlerine başvurulmamıştır. Uygulanacak özel tedbirler, öncelikle buralarda

¹²⁶ Varlık, *age*, 239.

¹²⁷ Şair Ahmed Arif'in "33 Kurşun" şiiriyle yahut "vur emri"nin sorumlusu olarak yargılanan Orgeneral Mustafa Muğlalı'nın ismiyle anılan bu olayın ayrıntılı değerlendirmeleri için bkz. H.Neşe Özgen, **Van-Özalp ve 33 Kurşun Olayı: Toplumsal Hafızanın Hatırlama ve Unutma Biçimleri**, (İstanbul: TÜSTAV, 2003); Günay Aslan, **Yas Tutan Tarih: 33 Kurşun**, (İstanbul: Pencere Yayınları, 1989); İsmail Beşikçi, **Orgeneral Mustafa Muğlalı Olayı: Otuzüç Kurşun**, (İstanbul: Belge Yayınları, 1991).

¹²⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre X, İçtima 2, c. 13 (15 Ağustos 1956): 383-386, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d10/c013/tbmm10013091.pdf>

yaşayan halkların ve sınırın karşı tarafıyla sürdürdükleri ilişkilerin “gözetlenmesi” anlamına gelmektedir. 1930’lu yılların Türk köyleri kurma, Türklük merkezleri oluşturma ve hatta halkevleri gündemlerinin sınır bölgesi için de zikredilmesi, sadece kültürel asimilasyona ilişkin değil; müfettişlik raporlarında sıkça zikredilen bölgede “iktisadi faaliyetin Kürtçe ile ilgisini katiyen kesmiş bir zümre(nin) eline geçirmek” amacıyla da ileri sürülmekteydi.¹²⁹ “Bura halkının asırlardan beri alışık olduğu renk ve şekillerdeki kumaşlara rağbet etmemesi için” kanuni tedbirler almak veya Sümerbank’ın bölgede üretiminin yaygınlaştırılması teklifi de, Kürt kimliğiyle ilişkilendirilen kültürel sembollerin bastırılmasına yönelik olduğu kadar, yerel aidiyetleri zayıflatması amacıyla da düşünülmüyordu.

Merkezi devletin, yereldeki bürokratlar ve bölge ahalisi arasında kurulmakta olan yakınlıkları engellemek için önemli bir çaba sarf etmiş olması da bu bağlamda değerlendirilebilir. 1936 toplantısı tutanaklarında er, subay ve memurların kaçakçılık işlerine karışarak vazifeyi ihmal ve suistimal ettiklerinden sık sık dem vurulmakta, bu durum İbrahim Özmen’in “...oraya tayin edilen er ve memurlardan çok yüksek duygu beklemem. Biz onları daima kontrole tabi tutalım” ifadesindeki gibi genel bir hoşnutsuzluğa dönüşmektedir. Bu durumun önüne geçilmesi için, sınır bölgesinde görev yapacak memurların yerel halkın arasından olmamasına dikkat edilmesi, asker ve bürokratların Kürt ve Arap köylerinde ikamet etmesi veya konaklamasının engellenmesi için devlet kurumlarının lojistik kapasitesinin artırılması ve bölge halkıyla güven ilişkileri inşa edilmesini önüne geçecek şekilde bölgede görevli askerlerin burada 3 yıldan fazla kalmaması bürokratların koşullarının iyileştirilmesi gibi önlemler¹³⁰, bizzat Başbakanlık’tan talep edilenler arasındadır. Devletin yereldeki temsilcileriyle yerel halkın arasındaki olası karşılaşmaların önüne geçilmeye çalışılması, böyle karşılaşmaların Türk etnik kimliğin merkeze alan ulusal kimlik inşasının dışlayıcılığını da zorlaştıracak olmasıyla ilişkilidir.¹³¹ Arslan da Erken Cumhuriyet döneminde merkezi devletin Kürt bölgelerine gönderilen memurların, dışsal pozisyonlarını terk ederek dönüştürmeye çalıştıkları toplumun bir parçası

¹²⁹ “Geniş bir bölgenin ortasında kurulacak bir Türklük merkezindeki iktisadî hakimiyet, Kürtçe ile ilgisini katiyen kesmiş bir zümre eline geçirilmeli, diğer taraftan da mevcut tüccarlarla kendisile münasebette bulunan her dağlı Kürtü Türkçe konuşturmak ve hükümete ısındırmak yolunda nasıl çalışacakları münasip kimseler, halkevleri vasitesile pek açık olarak anlatılmalıdır” (Abidin Özmen’den aktaran Varlık, age, 109.)

¹³⁰ Varlık, age, 30.

¹³¹ Belge, age, 98.

olduğunu ifade eder. Yereldeki memurların bölge ahalisiyle ilişkilerinin şüphe ile ele alınması, sınır bölgesinde, Weber'in tarif ettiği şekilde merkezi devletin talep ettiği bürokratikleşme ve rasyonelleşmenin sağlanamadığına dair bir gösterge olarak da okunabilir.¹³²

Nitekim, bürokratikleşmeyle ilgili sorunlar başka açılardan dile getirilmiştir. Teşkilat ve bürokrat yetersizliği kadar, gerek askeri birimlerle idari birimler arasında, gerek idari birimlerin birbirleri arasında yaşanan yetki karmaşası 1936'daki toplantı boyunca sıkça dile getirilen bir sorundur. 1936 gibi görece geç bir tarihte bile, sınırdaki asayiş ve güvenlik vakalarına Umumi Müfettişlik, vali ve kaymakamlıklar ya da askeri ve jandarma birliklerinden hangisinin bakacağı net bir şekilde belirlenmemiştir. Şiddetin keyfiliğini de arttırdığını tahmin edebileceğimiz bu kuralsızlık hali, bu bölgede bir yandan devlet kurumları ve aktörlerinin kendi arasında kurulması gereken ilişkilerin en başından tesis edilmemiş olmasını gösterirken bir yandan da bu aktörlerle yerel güçler arasında kimi zaman ittifak kimi zaman itilaflar ortaya çıkaran daha gevşek bir yönetim şekli benimsenmesini beraberinde getirmiştir.

1936 Umumi Müfettişlikler Toplantısı tutanaklarına bakıldığında, Kürtlerle meskun sınır bölgelerine dair ortaya çıkan tablonun günümüze kadar uzanacak bir tarihselliği yansıttığı söylenebilir. Birincisi, doğu ve güneydoğu sınırlarındaki her türlü kimlik ve faaliyet, “ajanlık ve harihle temas” gibi temalar üzerinden ulusa alternatif bir aidiyetin temsili olarak okunmuş, bütünleşmeyi engelleyecek bir tehlike olarak görülmüş ve bastırılması gereken tehditler olarak kodlanmıştır. İkinci olarak, kaçakçılık olgusu, yalnızca ajanlıkla veya ulusa ihanetle ilişkilendirildiği gerekçesiyle değil, aşiret bağı üzerinden kurulan ağların ve Kürtlüğe dair kültürel göstergelerin sürdürülmesini sağladığı için de tahribi istenen bir kategori haline gelmiştir. Son olarak, merkezi devletin buraları denetim ve kontrol altında tutabilmesi için ihtiyaç duyduğu bilgiye, araçlara ve kurumsallaşmaya sahip olmadığını da, yine toplumsal alanda neler olup bittiğini kayıt altına almak amacıyla tutulmuş müfettişlik raporlarında görülmektedir. Dolayısıyla, 1936 toplantısı tutanaklarında görüleceği üzere; sınır bölgeleri her ne kadar egemenlik alanını belirleyen çizgiler olarak tasavvur edilerek, “hakim devlet” söyleminin güçlü tutulmaya çalıştığı mekanlar olarak kurgulansa da, devletin nüfuz edebilme kapasitesi buralarda oldukça düşük kalmıştır.

¹³² Max Weber, **Bürokrasi ve Otorite**, çev. H. Bahadır Akın, 6. bs., (Ankara: Adres Yayınları, 2013).

2.5. Bölüm Sonucu

Erken Cumhuriyet döneminde kurucu kadroların söylem ve pratiklerinde sınır çekmek, sınırı muhafaza etmek meseleleriyle ne denli yoğun meşgul olduğu düşünüldüğünde, sınır çizme faaliyetini uluslararası antlaşmalarla sonlanan değil, sürekli devam eden bir süreç olarak ele almanın önemi anlaşılmaktadır. Doğu ve Güneydoğu'da sınırın ve sınırı ihlal etmenin nasıl görüldüğü, nasıl algılandığı, nasıl kodlandığı ve “çözüm”ler üretildiğini ortaya koymak, sınır bölgelerinde olağanlaşan şiddetini tarihselleştirilmesi açısından da önemlidir. Ancak Erken Cumhuriyet'ten bu yana, merkezi devlet sınır bölgelerini yönetebilmek için yalnızca kuralsız şiddet uygulamalarına değil, çeşitli gruplarla dönemden döneme farklılık gösteren ittifaklar kurmak ve sınır bölgesindeki siyasal yahut toplumsal gelişmelere göre değişen sınır politikaları belirlemek gibi özel tedbirlere de başvurmuştur. Söylemsel kurguda şiddetle reddedilen geleneksel ilişki ve aidiyetlerin, kimi zaman devleti temsil eden kurum ve aktörlerin de dahli ile sürmekte olması, bu söylemsel kurgular açısından açık ve keskin çelişkiler sunmaktadır. Kısacası, siyasal sınırların devletin egemenlik sahasının belirleyicisi olduğu iddiası ile sınırları aşan tarihsel bağların, kurulu ilişkiler ve aidiyetlerin sürdürülmesi arasındaki gerilim sınır bölgelerini devlet iktidarının heterojen niteliğini çok iyi yansıtan bir mekan haline getirmektedir.

Sonuç olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş döneminde, doğu ve güneydoğu sınırlarının “ulusal güvenlik” algısı ve Kürt meselesine ilişkin gerilimler ile devletin nüfuz edebilme kapasitesine ilişkin sorunlar etrafında belirlendiğini ortaya koymaya çalıştım. Ancak, bu iddia sınır bölgelerindeki devlet-toplum ilişkilerini inceleyebilmek için oldukça genel bir çerçevedir ve bu çerçevenin açıklayıcılığı ölçek küçültüldükçe azalacaktır. Sınır hattındaki uygulamalar, sınırın işlevi ve geçirgenliği, bölgesel gelişmeler ve farklı aktörlerin etkisiyle sürekli yeniden şekillenmektedir. Bu durum; sınırın katılaşabildiği ya da esneyebildiğine, sınırın etki alanının zayıflayıp genişleyebildiğine, hangi aktör ve malların geçişine açık olup, hangilerininin geçişinin kriminalize edildiğinin de dönemden döneme değiştiği anlamına gelir.¹³³ Dahası, tüm bunları belirleyen tek unsur sınır yönetiminin yalnızca merkezi düzeyde nasıl ele aldığı sorusu değildir. Bölgesel gelişmelerin yanı sıra, sınır bölgesindeki farklı aktörler de bu dönüşümlerden etkilendikleri kadar onlara etki ederler. Sınırdaki bu tür değişimleri

¹³³ Daniş ve Aksel, *age*, 75.

izleyebilmek için ölçek küçültülerek, ele alınan sınır bölgesini etkileyen gelişmelere belirli bir döneme odaklanarak yakından bakmak gereklidir. Bu doğrultuda, tezin üçüncü, dördüncü ve beşinci bölümlerinde Türkiye-Irak sınırını biçimlendiren dinamikler üç ana dönem etrafında ele alınacaktır.

3. 1926-1984: TÜRKİYE-IRAK SINIRININ TEMEL NİTELİKLERİ

Tezin “Giriş” bölümünde belirtildiği gibi, sınırlar yalnızca etnik gerilimler etrafında sabitlenmiş yapılar olarak ele alınamaz; sınırlar süreç içerisinde değişebilir, farklı dönemlerde farklı işlevler üstlenebilir, sınır geçirgenliği itibariyle esneyebilir yahut katılaşabilir. Doğu ve güneydoğu sınırlarının ulusal güvenlik söylemiyle iç içe geçmiş olmasının önemli örneklerinden biri olması ve bu çalışmanın temel eksenini oluşturması sebebiyle, sonraki bölümlerde Türkiye-Irak sınırına odaklanacağım. Bu bağlamda da söz konusu sınırın biçimlenmesinde ve geçirgenliğinin değişmesinde etkili olmuş yahut olmaya devam eden siyasi, sosyal ve iktisadi dinamikler üç ana dönem etrafında incelenecektir. Daha önce de belirtildiği gibi, bu dönemlerin kendi içerisinde tamamen tutarlı bir bütünlük arz ettiğini iddia etmiyorum. Tam aksine, sınır hattındaki gelişmeler tarihsel bir perspektifle izlendiğinde dönemler arasındaki farklılar kadar dönemlerin kendi içindeki istikrarsız görüntünün, devlet egemenliğinin parçalı ve çoklu yapısını sınır bölgesindeki tezahürleri üzerinden düşünme fırsatı sunacağına inanıyorum. Diğer taraftan, ele aldığım dönemin baskın unsuru konumunda olan olay ve olguların, özellikle sınırın etki alanında yaşayan insanların gündelik hayatını da derinden şekillendiren sonuçları olduğunu göstermeyi hedefliyorum. Her üç bölümde de sınırın işlevinin, geçirgenliğinin ve hatta yerinin nasıl değiştiğine etki eden siyasi gelişmeleri ele alırken, bu değişimlerin sınır bölgesinde yaşayan insanlar için neler ifade ettiğini de aktarmaya çalışacağım.

Bu bölümde, Türkiye-Irak sınır çizgisinin belirlenmesinden 1984’e kadar olan dönemi inceleyeceğim. Bu doğrultuda ilk olarak siyasal arenada sınır hattının belirlenişini, bu süreçte öne çıkan gelişmeleri ele alacağım. Daha sonra, bu sınır hattının etki alanında kalan sınır bölgesinin kendine has bir takım özgünlükler barındıran temel niteliklerini, sınırdaki yerleşimlerin gündelik hayatına, sosyo-iktisadi ve kültürel yapısına dair özellikleri ele alacağım. Bölümün üçüncü ve son alt başlığında ise, sınır bölgesinin 1960’lardan itibaren milliyetçi talepler etrafında oldukça dinamik bir alan haline

gelmesini bu süreçte öne çıkan aktör ya da gelişmeler doğrultusunda ve sınır bölgesinde yarattığı sonuçlarla birlikte aktaracağım.

3.1. Siyasi Sınırın Belirlenmesi: 1926 Antlaşması

İki devleti birbirinden ayıran sınır çizgisinin uluslararası arenada nasıl belirlendiği, farklı devletlerin çıkar ve önceliklerinin neler olduğunu yansıtabildiği gibi, o sınır bölgesinin bir takım tarihsel ve sosyal özelliklerine de ışık tutabilir. Türkiye-Irak sınırını ve bu sınır bölgesinde yaşayan insanların hayatını etkileyen gelişmeler ele alınırken de, siyasi sınırın belirlenmesi ele alınacak ilk başlıklardandır.

Türkiye'nin Irak'la olan sınırı Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslararası arenada en geç belirlenen siyasi sınırıdır. Bu gecikmede, sınıra dair esas gündemi oluşturan Musul Meselesi etkili olmuştur. 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun bir vilayeti olan Musul, Mondros Mütarekesi imzalandığında Türkiye'nin elinde bulunuyordu. Ancak İngiltere, sözleşmenin İttifak Devletleri'ne güvenliklerini tehdit edecek bir durum ortaya çıkması durumunda herhangi bir stratejik yeri işgal hakkı tanıyan yedinci maddesine dayanarak Kasım 1918'de Musul'u işgal etmişti.¹³⁴

Bir önceki bölümde, sınır hattı belirlenene kadar, özellikle Lozan görüşmeleri esnasında Musul meselesinin Türkiye Cumhuriyeti tarafından nasıl ele alındığına ve 1926 Anlaşması'ndan sonra değişen siyaset ve söylemlere değinilmişti. Lozan Konferansı görüşmeleri sırasında, Musul'un Misak-ı Milli içerisinde olduğu tezi bölgenin Anadolu ile coğrafi, ırki ve iktisadi birlik içerisinde olduğuna dair argümanlarla savunulmaktaydı. Lozan mütarekelerinde ve sonrasında Türk heyeti tarafından "Musul'un Türk yurdu olduğu" savının nasıl temellendirdiği, izleyen dönemlerde iktidarın gözünden Türkiye-Irak sınır hattının, sınır boyundaki toplumsal faaliyetlerin kodlanışındaki fark açısından önem arz eder.

Lozan Konferansı'nda Türkiye ve İngiltere arasında uzlaşma sağlanamayınca; Musul, Hatay ve Batum'la beraber Misak-ı Milli'nin "Mondros Mütarekesi imzalandığında işgal altında olmayan Türk ve Müslüman çoğunluğun yaşadığı yerler" ilkesinin kapsadığı ancak Lozan Anlaşması'nda kazanılamayan üç bölgeden biri olmuştur.¹³⁵

¹³⁴ Soysal, age, 304.

¹³⁵ Durgun, age, 141.

Lozan Antlaşması'nın üçüncü maddesiyle sorunun çözümü önce iki ülke arası uzlaşmaya sonra Milletler Cemiyeti Konseyi'ne havale edilmiştir.¹³⁶

Lozan Konferansı sonrasında taraflar arasında Musul konusunun görüşüldüğü ilk mecra, Mayıs 1924'te Haliç Konferansı olmuştur. Burada, Türkiye heyeti Musul vilayetinin Türkiye'ye geri verilmesi yönündeki taleplerini tekrarlamıştı. İngiltere heyeti ise Lozan Görüşmeleri esnasındaki savlarının ötesine geçerek sınır hattının Beytüşşebap ve Çölemerik gibi Hakkari vilayetine bağlı kasabaları kapsayacak kadar kuzeyden geçmesini talep etmiştir. İngiltere, bu talebini Hakkari Nasturilerinin koruyuculuğunu üstlenmesiyle açıklamıştır.¹³⁷ Sınır, Haliç Konferansı'nda da belirlenmeyince, mesele Lozan Antlaşması'nın öngördüğü şekilde Ağustos 1924'te Milletler Cemiyeti'ne havale edilecektir.¹³⁸

Milletler Cemiyetleri Konseyi tarafından Eylül 1924'te, hem Türkiye ve İngiltere hükümetleriyle hem de Musul'da halk temsilcileriyle görüşerek sınırın belirlenmesi üzerine bir Soruşturma Komisyonu kurulmuştu. Öte yandan, Konsey sınırdaki *status quonun* korunabilmesi için 29 Ekim 1924 tarihinde Brüksel'de yaptığı bir toplantıda "geçici olarak" bir sınır belirlediğini duyurdu.¹³⁹ "Brüksel Hattı" olarak kabul edilen ve hemen hemen Musul ve Hakkâri eyaletleri arasındaki eski vilayet sınırına tekabül eden bu hat, Aralık 1925'te Milletler Cemiyeti Komisyonu tarafından nihai karar olarak aynen ilan edildi.¹⁴⁰ Türkiye, bu karara itiraz ederek, İngiltere ile yeniden görüşmelere başladıysa da, 5 Haziran 1926'da Ankara'da imzalanan "Türkiye ile İngiltere ve Irak Arasında Türk-Irak Sınırı ve İyi Komşuluk İlişkileri Antlaşması" ile Türkiye-Irak sınırı bu hat ekseninde, yani Hakkari ile eskiden bu vilayete bağlı olan İmadiye'yi birbirinden ayıran sınırı kalıcı olarak belirlenmiştir.¹⁴¹

Sınırın Brüksel Hattı ekseninde belirlenmesinde ve Türkiye'nin Musul üzerindeki toprak iddiasından kademeli olarak vazgeçmesinde başta Mart 1924'te halifelik

¹³⁶ Soysal, *age*, 304.

¹³⁷ Mim Kemal Öke, *Musul-Kurdistan Sorunu 1918-1926*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 1995), 275-277.

¹³⁸ Milletler Cemiyeti Konseyi'nin çalışmaları sürerken, Lahey Adelet Divanı, Konsey'in danışma görüşü başvurusu üzerine 19 Eylül 1925'te "Milletler Cemiyeti Konseyi'nin (...) alacağı karar(ın) Taraflar için uyulması zorunlu olacak ve ve Türkiye ile Irak arasındaki sınırın kesinlikle saptandığını gösterecektir" görüşünü bildirmiş, böylece Konsey'in nihai kararı bağlayıcı hale gelmiştir. Soysal, *age*, 305-306.

¹³⁹ Soysal, *age*, 305.

¹⁴⁰ *age*, 306.

¹⁴¹ *age*, 306.

makamının ilgası ve Şubat 1925 tarihli Şeyh Sait İsyanı olmak üzere Türkiye'nin sınırları içerisindeki Kürt meselesine ilişkin gelişmeler önemli rol oynamıştır. Ankara hükümetinin Güneydoğu Anadolu'da milli unsuru göz ardı edilemeyecek bir ayaklanma ile karşı karşıya kalması ve halifelik makamının ilgası, Türk tarafının Musul üzerindeki Kürtlerle aynı din ve örf birliği üzerinden savunulan "Turani ırk" ve Kürtler'in yeni kurulan devlete bağlılığı argümanlarını ciddi şekilde zayıflatmıştır.¹⁴²

Nitekim, Musul'u Türkiye Cumhuriyeti sınırları dışında bırakan antlaşmanın kabulünden sonraki dönemde, yeni kurulmakta olan ulus devletin güney ve güneydoğu sınırlarına dair benimsediği algı ve söylemler incelendiğinde, bunların Musul'un Misak-ı Milli sınırları içerisinde olduğu savunulurken atfedilen coğrafya, ırk ve iktisadi birlik fikri ile keskin bir zıtlık içerisinde olduğu da bir önceki bölümde gösterilmiştir. Musul'u sınırlar dışında bırakan anlaşma sonrasında, siyasal sınırların ulusal aidiyetlerin de belirleyicisi olduğu savına uygun olarak, Türkiye, bölgenin Irak devletine entegrasyonunu sağlamaya çalışmıştır.¹⁴³

Neşe Özgen, sınır hattının uluslararası arenada belirlenmesinin ardından Türkiye Cumhuriyeti'nin Irak sınırıyla ilgisinin uzun bir süre yalnızca çapulculuk, yağma, aşiretler arası ilişkiler ve bunlara bağlı olarak sınır ihlalleri üzerinden belirlediğini yazmaktadır.¹⁴⁴ Bu durum, Şırnak-Hakkari sınır hattını, Hatay meselesi ve bununla ilgili sınır sorunlarının 1930'ların sonuna kadar uzandığı güneydeki düzlük Suriye sınırından da, Ağrı İsyanı'nı bastırmak için İran devletiyle sınır çizgisinin yeniden belirlenmesini de içeren çeşitli müzakerelere girilmiş kuzeydeki İran sınırından da nispeten farklı kılınmaktadır. Öte yandan, 1926 Antlaşması'na kadar olan sürece kadar yoğunlaşan Hristiyan toplulukların (özellikle Hakkari Nasturilerinin) bölgeden göç ettirilmesi, sonraki yıllarda göçer ve yarı-göçer toplulukların hareketlerinin tespit edilmesi ve bu toplulukların yerleşik düzene geçirilmesi gibi demografik uygulamalar¹⁴⁵, kuruluş aşamasındaki ulus devletin sınır hattını stabil ve "okunabilir" kılmaya yönelik uygulamalardır.

¹⁴² Öke, *age*, 281.

¹⁴³ Bununla birlikte, bilhassa Kuzey Irak'taki Kürt gruplarla ilişkisinin gerginleştiği zamanlarda "Musul'u geri almak" yönünde popülist ve irredentist sayılabilecek bir söylemin Türkiye'de siyasetçiler tarafından sıklıkla dile getirildiği akılda tutulmalıdır.

¹⁴⁴ Özgen, "Sınır Kasabaları", 57.

¹⁴⁵ Tekin, *age*, 176.

1926 Antlaşması'yla çizilen sınır, Türk ulusu ile Irak ulusunu birbirinden ayırdığı gibi güneyde Irak Kürtlerinin kuzeyde Türkiye Kürtlerinin farklı ulus inşa süreçlerine dahil kılınması anlamına geliyordu. Ancak, giriş bölümünde altı çizildiği üzere, sınır bölgeleri, siyasal sınırların homojen bir topluluğu çevrelediği ve onu “öteki”nden ayırdığı varsayımının teste tabi tutulduğu alanlardır. Sınır bölgesinde yaşayan insanların sınırı aşan toplumsal bağları bu varsayımı aşındırır. Bu açıdan, Türkiye-Irak sınırının etki alanında kalan sınır bölgesinin kültürel görünümünü kendine has bir takım özgünlüklere sahiptir. Zira, bu sınır bölgesinin gerek fiziki gerek tarihsel bir takım özellikleri burada yaşayan insanların sosyal, kültürel, ekonomik ilişkilerinin uzun süre devlet müdahalesinden muaf şekilde devam etmesini sağlamıştır. Aşağıdaki başlıkta, Türkiye-Irak sınırını içine alan bölgenin sosyo-kültürel özelliklerini ele alacağım.

3.2. Sınır Bölgesinde Gündelik Hayat ve Kültür

Devletin soyut egemenlik alanın belirleyicisi olduğu düşünülen sınırlar ve bu sınırları gerçek hayatta inşa eden askeri tedbirler, fiziksel engeller gibi çeşitli pratiklerin, sınırdaki insanlar ve topluluklar tarafından nasıl anlamlandırıldığı ve tecrübe edildiği sınır çalışmalarının başat sorularındadır. Türkiye-Irak sınırı üzerine çalışmalar yapmış ve görüşleri aşağıda aktarılacak birçok araştırmacının ortak tespiti, diplomatik arenada 1926'da belirlenmiş olsa da sınırın, bu bölgedeki yerleşimlerin gündelik hayatında esasen bu tarihten çok daha sonrasına kadar etkisiz kaldığı yönündedir.

3.2.1. Görünmeyen Sınır, Yakınlık Bağları ve Kültürel Göstergeler

Neşe Özgen, Türkiye-Irak sınır hattının epey geç sayılabilecek bir döneme kadar, devletin engelleyici müdahalelerine maruz kalmadığını belirtir.¹⁴⁶ Suriye sınırına 1950'li ve 1960'lı yıllar boyunca yerleştirilen dikenli tel, mayın ve gözetleme kulesi gibi uygulamalara, Irak sınırının daha çok batıdaki Silopi hattında kalan nadir düzlük alanlarında ve ancak 1980'li yılların ortalarında ve oldukça kısıtlı şekilde geçilmiştir.¹⁴⁷ Sınır hattındaki tek gümrük kapısı olan ve 1969 yılında açılacak Habur Gümrük Kapısı'nın etki alanı ise daha ziyade kuzey-batı doğrultusunda uzanan Silopi-Cizre hattıdır. Kuzeydoğu doğrultusundaki oldukça dağlık olan Uludere-Hakkari

¹⁴⁶ Özgen, “Sınır Kasabaları”, 93.

¹⁴⁷ age, 93.

hattında ise, sınır yalnızca her elli metreye bir dikilen bir metrelik sınır taşlarıyla işaretlenmiştir. Başka bir ifadeyle, ülke sınırlarının birçok noktasından farklı olarak Uludere-Hakkari hattında sınırın fiziksel görünümü bugün dahi belli belirsiz, silik durumdadır.¹⁴⁸ Dolayısıyla, güvenlik güçlerinin sınır geçişleri üzerinde cezalandırmalar, devriye gezen jandarmalar, kaçak mallara el koyma gibi zor uygulamaları ara ara var olmuşsa da, sınırın etkisini gündelik olarak inşa edecek bir pratik bulunmamaktadır. Bu bölgede sınırı geçmek başka hatlara nispeten çok daha kolay gerçekleşmektedir.

Fiziksel görünürlüğünden ötede, bir sınırın ayırıcı ve birleştirici etkisinin en önemli belirleyenlerinden biri de sınır bölgesinin kültürüdür.¹⁴⁹ Dil, din, etnisite ve başka kültürel göstergeler siyasal sınırın her iki tarafında da paylaşılıyorsa sınırın etkisi zayıflayacak, hatta sınır kültürü sınırın etkisine meydan okuyan bir olgu olarak işleyecektir.¹⁵⁰ “Sınır kültürü”nün, “sınır etkisi”ni zayıflatabileceğine ilişkin bu yorum, Türkiye-Irak sınırı için oldukça geçerlidir. Siyasi sınırların hep aynı aileden, akrabalık veya etnik gruptan birbirini ayırdığı iddiası her bir sınır bölgesi için test edilmeye muhtaçsa da, Türkiye-Irak sınırının kuzeyi ve güneyindeki yerleşimler için bu iddia aynen geçerlidir. Bugün Uludere-Hakkari hattında bulunan köylerin bir çoğu, sınırın Irak tarafında bulunan yerleşimlerle birinci dereceden akrabalık bağlarına kadar inen yakınlık ilişkilerini paylaşmaktadır. Gerdi, Herki ve Goyan gibi aşiretler de, sınırın her iki tarafına yerleşik durumdadır ve bu bölgede aşiretler, mensup bireyler açısından etkisi güçlü ve güncel bir aidiyet kaynağı oluşturmaktadır.¹⁵¹

Yakınlık bağlarının dışında, dil, din, etnisite gibi göstergeler açısından bu bölgede sınırın etkisi zayıf, hatta neredeyse hissedilmemektedir.¹⁵² Sınır mekanını uzamsal olan ayıran fiziki bir işaretin olmayışına benzer şekilde, kültürel göstergeler açısından da bir taraftan diğerine geçildiğini gösteren bir iz yok gibidir. Burada söz konusu olan,

¹⁴⁸ Bu durumun yakın zamanda dikenli tel gibi çitleme girişimleri ve güvenlik barajı gibi uygulamalarla dolaylı ve kısmen etkili olarak değiştiği söylenebilir. Bu türden uygulamaları tezin 5. Bölümünde ele alacağım.

¹⁴⁹ Baud ve Schendel, *age*, 214.

¹⁵⁰ Emmanuel Brunet-Jailly ve Bruno Dupeyron, “Introduction: Borders, Borderlands, and Porosity”, ed. Emmanuel Brunet-Jailly, *Comparing Border Security in North America and Europe*, (Ottawa:University of Ottawa Press, 2007), 6.

¹⁵¹ Hakkari’de yakınlık ilişkilerini ve aşiret yapılarını inceleyen kapsamlı bir çalışma için bkz. Lale Yalçın-Heckmann, *Kürtlerde Akrabalık ve Aşiret Bağları*, çev. Gülhan Erkaya, 3. bs., (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012).

¹⁵² Ferhat Tekin, “Sosyolojik Açıdan Sınır: Derecik Örneği”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Derneği*, s.28 (2012): 33.

yalnızca etnik kimliğin paylaşılması değildir. Türkiye-Irak sınırının kuzey ve güneyindeki yerleşimler; dilin lehçelerinden aile yapısına, yemek kültüründen gündelik hayatı düzenleyen örf, adet, gelenek gibi kurallara, yine aynı etnik kimliğin paylaşıldığı iç bölgelerden daha çok birbirleriyle benzerlik gösterirler.¹⁵³ Başka bir deyişle, buralar sosyal ve kültürel göstergeler açısından idari olarak bağlı oldukları merkezlerden ziyade birbirleriyle bütünleşik durumdadırlar.

Öte yandan, sınırın kendine has kültür ve ilişkilerinin devam ettirilebilmiş olması, burada yaşayan insanlar açısından sınırın somut varlığından yahut ulus-devletin talep ettiği aidiyet bağından habersiz olduğu yönünde yorumlanmamalıdır. Bölgede yapılan saha çalışmalarında olduğu gibi,¹⁵⁴ bu tez için yapılan görüşmelerde de; bir yandan sınırın aslında var olmadığı”, sosyal ve kültürel anlamda bir etkisinin olmadığı vurgulanırken diğer taraftan da sınır devletin zor uygulamalarını görünür kılan ve var olan sosyal ilişkileri kesmeyi amaçlayan katı bir yapı olarak tarif edilmektedir.¹⁵⁵ Bu durum, yakınlık bağları, aidiyet ilişkileri ve paylaşılan kültürel özelliklerin, yerelin algı ve hafızasında siyasi haritadan daha anlamlı (hatta bazen ona alternatif) bir zihinsel kartografya sunduğu anlamına da gelir.¹⁵⁶

Bu bağlamda, burada yaşayan insanların birbirleriyle yaptıkları ve sınırın varlığı ile “kaçakçılık” haline gelmiş olan ticaret bazı özel anlamlara sahiptir. Aşağıdaki bölümde, Türkiye-Irak sınırının devlet müdahalesinden nispeten muaf ve sınır etkisinin zayıf olduğu bu ilk dönemde, burada yapılan saha çalışmalarının da dikkat çektiği üzere bu bölgede süren kaçakçılığın özgün nitelikleri ele alınacaktır.

3.2.2. Şırnak-Hakkari Hattında Kaçakçılığın Özgün Nitelikleri

Doğu ve güneydoğu sınırlarındaki toplumsal ilişkileri ve sınır ticaretinin bölge ekonomisi içindeki yerini kapsamlı şekilde inceleyen ilk çalışmalar 1960’larda İsmail Beşikçi tarafından yazıldı.¹⁵⁷ Giriş kısmında da altı çizildiği üzere kaçakçılık terimi “ölçeği(nin), organize olup olmaması(nın), ticareti yapılan malın cinsi(nin)” çok önemli farklar yarattığı, birbirinden çeşitli şekillerde ayrılan eylemleri kapsayan

¹⁵³ Bu durum, tezin altınca bölümünde, derinlemesine görüşmelere referansla daha ayrıntılı ele alınacaktır.

¹⁵⁴ bkz. Tekin, “Sosyolojik Açısından Sınır”.

¹⁵⁵ Tezin 6. bölümünde bu durum derinlemesine görüşmelere referansla ayrıntılı ele alınacaktır.

¹⁵⁶ Migdal, *age*, 7.

¹⁵⁷ İsmail Beşikçi, *Doğu Anadolu'nun Düzeni: Sosyo-Ekonomik ve Etnik Temeller*, (Ankara: E Yayınları, 1970), 205.

oldukça geniş bir tanımlamadır. Bu başlıkta ele alınan kaçakçılık, Türkiye-Irak sınırının Habur Sınır Kapısı'ndan uzakta kalan ve kapının sunduğu "imkan"lardan yararlanamayan dağlık arazide gerçekleşen hayvan ticaretini yahut çoğu zaman bedenlen veya hayvan sırtında gerçekleşen küçük ölçekli tüketim mallarının ticaretini anlatmaktadır.

Beşikçi'nin henüz sınır hattının durağan bir görünümde olduğu erken döneme yerleşen çalışmaları; kaçakçılığı "kapitalizm ve feodalizmin aynı anda ve aynı yerde bir arada bulunduğu bir coğrafyada, hızlı nüfus artışının sonucu olarak bu üretim ilişkilerinin de dışında kalanların yöneldiği", böylece gerilimi azaltan bir "tampon mekanizma" olarak ele alır.¹⁵⁸ Beşikçi'ye göre merkezi devletin kaçakçılığa göz yumuyor olması gerekli malları ve hizmetleri sağlayamaması ile ilişkilidir.¹⁵⁹

Ancak Beşikçi, kaçakçılığı tarihsel olarak bir yapısal eşitsizlik meselesi olarak tanımlarken, bir yandan da onun yeni eşitsizlikler de üretebilen bir ilişki olduğuna dikkat çeker. Burada vurguladığı, sınır hattında geçişin engellenmesi ve bilhassa mayınlanma sonrasında gerçekleşen, sınırı geçebilmenin bir "uzmanlık" gerektirmesiyle birlikte gelen kaçakçılık etrafındaki sınıfsal tabakalaşmadır. Martin van Bruinessen de, *Ağa, Şeyh, Devlet* adlı yapıtında bu noktaya dikkat çekmektedir:

"Başlangıçta kaçakçılığın aşiret bağlarını çözücü bir etki yaptığı görülmektedir. Bu bireysel olarak sürdürülebilecek bir meslekti ve aşiretliyi aşiret ağalarına daha az bağımlılaştırıyordu. Ancak bu durum değişmiştir. Artan kontrol, sınırların yasal olmayan yollardan açılmasını güçleştirmiştir; Suriye Türkiye sınır boylarında mayın tarlaları vardır. (...) Fakat kaçakçılık çoğunlukla (istisnasız bütün büyük çaplı kaçakçılık) sınır görevlilerine verilen rüşvetle kolaylaştırılmaktadır. Bu durum rüşvet yedirmenin yollarını bilen iki ayrı kesimin ekonomik ve politik gücünü yeniledi: Eski ağalar ve yeni girişimciler sıradan kaçakçılar bunların kaçakçıları durumuna geldiler. Yeni bir himaye sistemine bağlandılar."¹⁶⁰

Alıntıda vurgulandığı üzere, sınırdaki engeller artmaya başladığında, sınırı geçmek bu engelleri aşmak konusunda özel bir bilginin yanı sıra yereldeki devlet görevlileriyle çeşitli ittifaklar kurabilecek siyasi ve iktisadi güce erişebilirlik sayesinde mümkün olabilmektedir. Bu ise toplumdaki çeşitli eşitsizliklerin kaçakçılık dolayımında yeniden üretilmesi anlamına gelmiştir. Beşikçi, bu durumun yarattığı sonuçları "kaçakçılık, tarım kesiminde egemen olan feodal mülkiyet ve üretim ilişkilerinin, çeşitli toplumsal yapı dinamiklerinin işlemesi sonunda, tarım dışı alanlarda tekrar kurulma ve işleme

¹⁵⁸ age, 207.

¹⁵⁹ Donnan ve Wilson da "gayri resmi" veya "kara" ekonomilerin diğer yönleri gibi, kaçakçılığın da, belki de başka türlü hiç olamayacak yerlerde istihdam yaratarak, sistemin işleyişini kolaylaştırabileceğini yazmaktadır. bkz. Donnan, Wilson, age, 156.

¹⁶⁰ Bruinessen, *Ağa, Şeyh Devlet*, 232-233.

olanakları bulduğu bir kurumdur” şeklinde tarifler. Beşikçi ve Bruinessen’in bu analizleri, sınırdan mal geçirmenin hangi coğrafyada hangi yöntemlerle yapıldığının, etrafında kurulan ilişkileri ve böylece kaçakçılığın biçimini doğrudan etkilediğini hatırlattığı için önemlidir.

Beşikçi’ye göre, Hakkari sınır hattının¹⁶¹ özellikleri burada yapılan kaçakçılıkla ilgili önemli farklara sebep olmuştur. Zira, coğrafi şartlar ve sınırın devlet müdahalesinden nispeten muaf kalması, sınırın Irak tarafıyla kurulan aile, aşiret, akrabalık, tarikat ilişkilerini güçlendirmiş, bağımlılığı neredeyse zorunlu hâle getirmiştir. Beşikçi, kuzey bölgelerdeki “kütle halinde mal gidiş-gelişi”nden farklı olarak, burada kaçakçılığın “aile tüketimini aşan hayvan ve hayvan ürünleri karşılığında şeker, tuz, gaz, bez gibi tüketim mallarının değiş-tokuşu” şeklinde gerçekleştiğini söylemektedir. Dahası, mayınlı arazilerdeki kasabalarda gerek sınırdan mal geçirmenin gerek geçirilen malın pazarda dolaşıma sokulmasının ancak sömürü ilişkilerini barındıran bir “ağ” üzerinden gerçekleşebiliyor olmasının aksine, buradaki ticaretin akrabalık, aşiret ve tarikat ilişkilerinin desteğiyle gerçekleştiğini yazmaktadır.¹⁶² Beşikçi’nin, bu bölgede kaçakçılığın süregiden başka ilişkilerin doğal bir uzantısı olduğu yönündeki tespiti oldukça önemlidir. Bu bağlamda Beşikçi’nin, bu bölgede kaçakçılığın süregiden başka ilişkilerin doğal bir uzantısı olduğu yönündeki tespiti oldukça önemli olsa da, söz konusu doğallığın kaçakçılığın ticari motivasyonları gölgelemediğini iddia eden araştırmacılar da vardır. Saha çalışmasını 1980’lerin başında Hakkari kırsalında yapan Lale Yalçın-Heckmann ve aynı bölgede çok daha güncel bir araştırma yürüten Ferhat Tekin, Beşikçi’nin bu bölgedeki kaçakçılığın niteliğiyle ilgili kimi tespitlerine şerh düşerler.

Yalçın-Heckmann ve Tekin, Hakkari-Şırnak hattındaki sınır köylerinde yapılan kaçakçılığın geleneksel örgütlülüğü bakımından büyük kasabalarda yapılan kaçakçılıktan farklı dinamiklere sahip olduğu tespitinde Beşikçi’yle hemfikirdir: “(Bu bölgenin) sosyo-ekonomik yapısı için önemli olan küçük ölçekli olarak ancak yaygın şekilde gerçekleştirilen hayvan ve tüketim malları kaçakçılığıdır.”¹⁶³ Sınırın geçirgen yapısı da, burada süren kaçakçılığın akrabalık, aşiret ve/ya arkadaşlık bağlarına

¹⁶¹ Başlıkta zikredilen Uludere ilçesi de o tarihte Hakkari’nin ilçesi konumundadır ve fiziki ve coğrafi özellikleri ile Silopi-Cizre hattından ziyade Hakkari hattına dahildir.

¹⁶² Beşikçi, *age*, 204-206.

¹⁶³ bkz. Yalçın-Heckmann, *age*, 128; Tekin, *Sınırın Sosyolojisi*, 200.

nispeten daha fazla dayanmasını kolaylaştırmıştır.¹⁶⁴ Ancak her iki yazarın da çalışmaları, yakınlık ve aidiyet ilişkilerinin ticari çıkarları ortadan kaldırmadığını, kaçakçılığın bu bölgede de “ticari bir amaç (olmaksızın)” gerçekleşmediğini göstermesiyle Beşikçi’den ayrılmaktadır. Mayınlamanın ve sınırdaki diğer engelleyicilerin başka sınır bölgelerine nazaran az olması, sınırı geçmek için bilgi, siyasal ve iktisadi güce erişimi zorunlu olma durumunu azaltsa da tamamen ortadan kaldırmaz. Dahası, her ticari faaliyette olduğu gibi, kaçakçılık da pazar dinamikleri çerçevesinde şekillenmektedir. 1966’da bu bölgede yaptığı mülakatlardan oluşturduğu yazı dizisinde Muzaffer Erdost da, kaçakçılığı siyasal iktisadi bir perspektifin içerisine yerleştirerek yorumlamıştır. Erdost, ilk olarak Temmuz-Kasım 1966 arasında *Yön* dergisinde yayınlanan *Şemdinli Röportajları*’nda,¹⁶⁵ kaçakçılığı akrabalık-aşiret ilişkilerini aşan pazar ilişkilerinin kısıtlılığı çerçevesinde değerlendirir. Erdost, köylülerin getirip götürdükleri mallara ilişkin arz-talep dengesinin, dolayısıyla fiyatın uluslararası pazarın dinamikleri etrafında şekillendiğinin bilincinde olduğunu, ticaretlerini bu dinamiklere göre şekillendirdiklerini belirtmektedir.

Hakkari-Şırnak hattındaki kaçakçılık, 1980’lerin başına kadar daha geleneksel nitelikler taşıyan yukarıdaki şekliyle sürdürülmüştür. Bu dönemde, sınırın Türkiye tarafından Irak tarafına da küçükbaş hayvan ve hayvansal gıdalar götürülür; karşılığında gündelik ihtiyaç olarak kullanılmak yahut satılmak üzere çay, un, şeker, kumaş ve mazot başta olmak üzere tüketim malzemeleri getirilirdi.¹⁶⁶ Malların değişimi, takas usulüyle olabildiği gibi doğrudan para karşılığında yapılması daha yaygındır.¹⁶⁷ Bu durum, kaçakçılığın ne halihazırda kurulu sosyal ilişki ve yakınlık bağlarının bir uzantısı gibi algılandığını, ne de ticari çıkarlardan bağımsız olmadığı gerçeğini değiştirir. Bu ilk dönemin bir başka özelliği ise; denetiminin zayıf ve sınırı geçmenin nispeten tehlikesiz olduğu bu dönemde sınır geçişinin hemen hemen herkesin erişimine açık olmasıdır. Kaçakçılığın gerçekleştiriliş şekline, getirilip-götürülen malların cinsine ilişkin bu tablo, ilerleyen bölümlerde inceleneceği üzere sonraki dönemlerde önemli dönüşümlere uğrayacaktır.

¹⁶⁴ Yalçın-Heckmann, *age*, 127.

¹⁶⁵ Erdost’un *Yön* dergisindeki izlenimleri daha sonra aynı isimle Onur Yayıncılık tarafından kitaplaştırıldı. Bkz. Muzaffer İlhan Erdost, *Şemdinli Röportajı*, (İstanbul: Onur Yayınları, 1987).

¹⁶⁶ Beşikçi, *age*, 206; Tekin, *Sınırın Sosyolojisi*, 197.

¹⁶⁷ Tekin, *age*, 197.

Sonuç olarak, Tekin'in de belirttiği üzere, sınırın çizildiği 1926'dan 1980'lere kadar sınır bölgesindeki sosyal, kültürel ve ekonomik ilişkiler devlet müdahalesinden muaf şekilde geleneksel haliyle devam edebilmiştir.¹⁶⁸ Bu ilişkilerin sürdürülmesi, yalnızca tarihsel bir bağa sadakat anlamına da gelmemiştir. Sınır geçişlerinin rahatça yapılması, iktisadi ve sosyal ilişkilerin kesintisiz sürmesi sınırın bir tarafındaki güncel gelişmelerinin bilgi ve etkisinin diğer tarafa da taşınması anlamına gelmiştir. Bruinessen; Gerdi, Herki ve Goyan gibi Kürt aşiretlerin Türkiye-Irak sınırının iki tarafına da yerleşmiş olmalarının bölgedeki farklı aktörler arasındaki gerilim ve çatışmalara katkıda bulunduğunu yazar.¹⁶⁹ Sınır köylerinde yapılan kaçakçılık da, "politik dönüşümlerin bilgisi(nin) taşınmasında" önemli rol oynamıştır.¹⁷⁰

Bu bağlamda, 1960'lı yıllarda sınırın Irak tarafında yaşanan siyasal gelişmeler sınırın kuzeyindeki yerleşimleri hem doğrudan hem ideolojik yönüyle etkilemiştir. Bu yıllarda Kuzey Irak'ta Kürt milliyetçisi talepler etrafında örgütlenen gruplar ve Irak merkezi devleti arasında şiddetlenen mücadelenin, Türkiye-Irak sınır hattının çok aktörlü yapısında belirleyici dönüşümlerden biri olduğunu söylemek mümkündür. 1960'lı yılların sonundan itibaren Türkiye-Irak sınırının güneyi ve kuzeyi, milliyetçi talepler etrafında bir araya gelen farklı Kürt grupların güç kazandığı ve toplumsal destek aramaya giriştiği bir mekân haline gelecektir. Bir sonraki başlıkta, sınır bölgesinin toplumsal koşullarını, sınır hattının geçirgenliğini ve devletin sınırdaki engelleyici pratiklerini yeniden şekillendiren bu çok aktörlü ve dinamik gelişmeleri ele alacağım.

3.3. 1961-1984: Sınırdaki Milliyetçi Talepler ve Zor Tezahürleri

Irak'taki siyasal gelişmelerin Türkiye'ye etkisini inceleyen dış politika literatürü, daha ziyade Mart 1991'deki büyük mülteci göçü ve sonrasındaki gelişmelere odaklanmış durumdadır. Oysa 1960'lı yıllardan itibaren Kuzey Irak'taki Kürt gruplar ile Irak merkezi devleti arasındaki mücadele; bu bölgeyle gerek coğrafi gerek tarihsel olarak bütünleşik durumda olan sınırın Türkiye tarafındaki yerleşimleri ve burada yaşayan

¹⁶⁸ age, 198.

¹⁶⁹ Martin van Bruinessen, "Kürtler, Devletler ve Aşiretler", *Aşiretler ve İktidar: Ortadoğu'da Etnisite ve Milliyetçilik*, der. Faleh A. Jabar, Hosham Dawod, çev. Ömer Ögünç, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013), 164-165.

¹⁷⁰ Adnan Çelik, "Kürdistan Yerelinde 1990'ların Savaş Konfigürasyonu: Baskı, Şiddet ve Direniş", *İşyan, Şiddet, Yas: 90'lar Türkiye'sine Bakmak*, (Ankara: Dipnot Yayınları, 2016).

insanları doğrudan etkilemiştir. Bu yıllar boyunca Kuzey Irak'taki gelişmelere paralel olarak artan Kürt kimliği merkezli siyasallaşma, sınır bölgesindeki insanlar açısından kimlik oluşum süreçlerinde önemli bir etkiye sahiptir. 1970'li yıllara gelindiğinde Türkiye-Irak sınır hattındaki belirleyici gündem, bu bölgenin farklı Kürt grupların merkezi devletlerle ve birbirleriyle mücadele giriştiği bir alan haline gelmiş olmasıdır. 1961 ve 1984 aralığındaki dönemin başında Irak'ta Kürdistan Demokrat Partisi (KDP); sonlarına doğru ise Türkiye'de o yıllarda "Apocular" ismiyle anılacak olan PKK en önemli aktörler olarak öne çıkacaktır. Bu dönemin bir diğer özelliği ise, tüm bu gelişmelere paralel olarak sınırın Türkiye tarafındaki insanlar için, devlet müdahalesinin somut şekilde hissedilir ve çok daha görünür bir dönem olarak hatırlanmasıdır.

3.3.1. Molla Mustafa Barzani Ayaklanması (1961-1975)

1961-1984 arasındaki dönemde Türkiye-Irak sınırını ve bu sınır bölgesinde yaşayan insanları etkileyen dinamik gelişmeler arasından ilk öne çıkan, Irak'ın kuzeyinde Barzani aşiretinin öncülük ettiği hareketi ile Irak merkezi hükümeti arasındaki çekişmelerdir.

Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki süreçte, Kürtlerin yaşadığı topraklar Türkiye, İran ve yeni kurulan Suriye ile Irak devletlerinin egemenlik alanında kaldığında, diğer ülkelerde olduğu gibi Irak'ta da Kürtler merkezi devletin otoritesini dirençsiz kabul etmedi. Gerek İngiliz yönetimi döneminde (1920-1932), gerekse İngilizler Irak'tan çekildikten sonra meydana gelen Kürt isyanları, büyük çaplı olarak nitelenemese de yöneticiler açısından uğraştırıcı olmuştur.¹⁷¹ 1927-1932 yılları arasında Barzani aşireti ile Irak kuvvetleri arasında yaşanan çatışmalar, bu direnişlerin en önemlileri arasındadır.¹⁷²

1932 yılında Barzani aşiretinin başına geçen Molla Mustafa Barzani'nin 1943'de başlattığı ayaklanma 1945'de bastırılmasının ardından, Mustafa Barzani destekçileriyle birlikte İran'a geçti. Barzani, İran'da bulunduğu sürede SSCB'nin desteğiyle İran sınırları içinde kurulan Kürt Mahabad Cumhuriyeti'nin kuruluşunda aktif roller üstleniyor, diğer Kürt örgütler ile de yakın ilişkiler geliştiriyordu.

¹⁷¹ David Mc Dowall, *Modern Kürt Tarihi*, çev. Neşenur Domaniç, (Ankara: Doruk Yayınları, 2004), 220-229.

¹⁷² *age*, 250-252.

Barzani'nin Irak'ta bir Kürt partisi kurmaya yönelik fikirleri başta Rızgari olmak üzere diğer Kürt gruplarından "birleşik bir Kürt devletinden vazgeçilmesi anlamına geleceği" gibi çeşitli nedenlerle tepki gördüyse de, Irak Kürtleri için önemli bir siyasal özne haline gelecek Kürdistan Demokrat Partisi (KDP) 16 Ağustos 1946'da Bağdat'ta kuruldu. Sürgündeki Mustafa Barzani de partinin başkanı olarak seçildi. Aynı yılın Aralık ayında, İran Mahabad Cumhuriyeti'nin varlığına son verildiğinde Mustafa Barzani SSCB'ye sığındı. 1958'de Irak'ta Abdülkerim Kasım önderliğinde gerçekleşen darbe sonrasında, Irak'a dönmesi için davet edildi.¹⁷³

Abdülkerim Kasım darbesinin ardından Barzani'nin Irak'a dönmesiyle yasallık kazanan KDP, ilk zamanlar yeni yönetimi destekledi ancak bu kısa sürdü. KDP'nin Eylül 1961'de başlattığı ayaklanma yenilgiyle sonuçlansa da, KDP'yi ve "peşmerge" olarak anılan kuvvetlerini Kuzey Irak'ta etkin bir güç konuma getirdi. 1963 yılında Baas Partisi'nin Irak'ta yaptığı darbeden 1968'e kadar olan süreçte, hükümetler ile KDP arasındaki çatışma kimi zaman ateşkesler olsa da devam etti. Baas'ın 1968'de kesin olarak iktidara gelmesinin ardından hükümet ile KDP arasında 11 Mart 1970'de Kürtlere bölgesel ayrıcalıklar ve devlet bürokrasisinde temsiliyet hakkı vad edilen bir anlaşmaya varıldı, ancak bu anlaşma hiçbir zaman uygulanmadı.¹⁷⁴ 12 Mart 1971'den sonra tekrar başlayan çatışmalar, bir yıl sonra Barzani güçlerinin ağır yenilgi alarak İran'a çekilmesi ile sonuçlandı.

1961'de başlayan Barzani ayaklanması 1975'te yenilgiye uğratılınca, Baas hükümeti çoğunlukla Kürtlerin yaşadığı kuzeyde şiddet ve zor araçlarını daha yoğun şekilde kullanmaya başladı. Hükümet, bölgedeki nüfusu Araplaştırma siyaseti doğrultusunda bir dizi demografik müdahaleye girişti. 1977'de Türkiye ve İran sınırlarındaki 10 ila 20 kilometrelik alandaki tüm Kürt köylerinin boşaltılması politikası resmen ilan edildi ve rejim güçleri yalnızca peşmergelere değil Kürt sivillere yönelik bir harekât başlattı.¹⁷⁵

¹⁷³ age, 398.

¹⁷⁴ Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, 50-51.

¹⁷⁵ 1979'da Saddam Hüseyin'in iktidara gelmesinin ardından çok daha şiddetli bir hâl alan Kürtlere karşı kitlesel sürgün, vatandaşlıktan çıkarma ve bölgeyi Araplaştırma politikası uygulamaları için bkz. M.A. Ahmad, *Kurdish Exodus: From Internal Displacements to Diaspora*, (Sharon, Massachusetts: Ahmad Foundation for Kurdish Studies, 2001); Hamit Bozarslan, *Ortadoğu: Bir Şiddet Tarihi, Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonundan El-Kaide'ye*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010).

Bruinessen, Saddam Hüseyin hükümetinin Barzani hareketini sindirmek için seçtiği sınır bölgesini boşaltarak tampon bölgesi oluşturma stratejisinin bir bumerang etkisi oluşturduğunu şöyle açıklar: “KYB ve KDP’nin üsleri hiç beklenmedik bir biçimde bu mıntıklarda kuruldu. Bu örgütler, 1980’lerde buraları ‘kurtarılmış bölge’ ilan ettiler ve halk, hükümetin denetlediği bölgelerden kaçarak, ülkenin en kuzeyindeki bu bölgelerde faaliyet gösteren partilere katıldı.”¹⁷⁶

1980’de başlayan İran-Irak savaşı, hem Baas hükümetinin Kürtler üzerindeki baskısının bir süre hafiflemesine hem de 1975’te ağır bir yenilgi almış olsa da varlığını sürdüren KDP’nin yeniden güçlenmesine imkân verdi. Öte yandan, bu yıllarda Kürt gruplar arasındaki siyasi farklılaşmalar da giderek belirginleşiyordu.¹⁷⁷ KDP’den kopan grupların kurduğu yeni oluşumlar içerisinde en önemlisi Celal Talabani’nin liderliğindeki Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB) oldu. Peşmergelerin ve diğer Kürt grupların, İran-Irak savaşı boyunca zaman zaman İran ordusunun Irak içerisinde ilerleyişinde öncü kuvvet görevi üstlenmesi ise, savaşın bitiminde Bağdat rejimi ile bu gruplar arasındaki gerilimi arttıracaktı.¹⁷⁸ Baas Rejimi’nin Kuzey Irak’taki Kürt bölgesine karşı İran-Irak savaşı boyunca şiddeti hafifleyen uygulamaları, İran-Irak savaşının 1988’de galibi olmadan sonlanmasıyla beraber yoğunluğunu arttıracak ve kitleselleşecektir.¹⁷⁹

Yukarıda kısa bir özeti sunulan, Kuzey Irak’ta 1961-1975 arasında KDP’nin öncülük ettiği ayaklanma, Türkiye’deki Kürtler için de önemli sonuçlar doğurmuştur. Bu durum coğrafi ve tarihsel olarak bu bölgeyle bütünleşik durumda olan sınır bölgesinde, gerek fiziksel gerek ideolojik etkileriyle çok daha doğrudan tecrübe edilmiştir. Bir sonraki alt başlıkta, yukarıda özetlenen gelişmelerin Türkiye-Irak sınır hattında yaşayan insanlar açısından doğrudan ve ideolojik sonuçlarını ele alacağım.

¹⁷⁶ Bruinessen, Ağa, Şeyh, Devlet, 68.

¹⁷⁷ Bu dönemde, Irak ve İran’daki Kürt gruplar arasındaki ayrışmalar için bkz. Martin van Bruinessen, “İran ve Irak Arasındaki Kürtler”, *Kürdistan Üzerine Yazılar*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1995), 308-309 ve 323-336.

¹⁷⁸ Michael M. Gunter, “The Foreign Policy of the Iraqi Kurds”, *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*, c. 20, s. 3 (Bahar 1997): 8.

¹⁷⁹ 1988 sonrasındaki gelişmeler, bir sonraki bölümde ele alınacaktır.

3.3.2. Sınır Hattında Artan Zor Tezahürleri

Irak'ta Baas hükümeti ve peşmerge güçleri arasında yaşanan şiddetli çekişmelerin, Türkiye'nin Irak'la olan sınır bölgesinde bazı doğrudan ve dolaylı sonuçlara yol açtığı dönemin yayınlarında oldukça görünür durumdadır. Sınır hattının Türkiye tarafındaki kırsal alan ve buradaki yerleşimler kimi zaman çatışmaların mekanı olmuş kimi zaman da Irak merkezi devletinin zor uygulamalarından doğrudan etkilenmiştir. Dönemin gazetelerinde; sınırın Türkiye tarafında dört kilometre kadar içeride bazı köylerin Irak tarafından bombalandığı¹⁸⁰ ve çatışmaların sınırın kuzeyine de sıçradığına dair gelişmelerinden başka, sınırın her iki taraftaki insanlar tarafından da sık sık izinsiz geçildiğine dair haberlere rastlanmaktadır. Irak merkezi devletinin sınır hattındaki yerleşim yerlerini boşaltması ve yoğun şiddet kullanımı, buralarda yaşayan azımsanamayacak sayıda insanın dağlık bölgelerden geçerek sınırın Türkiye tarafındaki akrabalarına sığınması ve buraya yerleşmesiyle sonuçlanmıştır.¹⁸¹ 1988'deki ilk büyük ölçekli göçü önceleyen bu geçişler, kitlesel şekilde olmadığı için siyasi otoriteler nezdinde daha az görünür durumdadır, böylece sınır hattının kapatılması gibi engellemelerle karşılaşmadan daha kolay gerçekleşmiştir. Uludere-Hakkari hattındaki sınıra yakın kimi mezraların sakinleri arasında bugün hâlâ 1970'lerde Irak tarafından gelmiş insanlar bulunmaktadır. Dolayısıyla, Türkiye-Irak sınır hattındaki beşeri ilişkiler için; tarihten gelen ve siyasal sınırların çizilmesiyle kesintiye uğramış bağlar açıklaması yetersiz kalmaktadır. Yakın zamandaki siyasal gelişmeler ve demografik uygulamalar; sınır hattındaki insanları, birincil dereceden yakınlık ilişkilerini etkileyecek şekilde ayırmış veya birleştirmiştir.

Öte yandan, göçler sınırın iki tarafındaki yakınlık ilişkilerini perçinleyen tek olgu değildir. Daha önce değinildiği gibi, 1970'li yıllarda Irak'taki gelişmelerin Türkiye Kürtleri üzerinde de ulusal bilincini yükseltmesi yönünde etkisi, sınırın bölgesinde çok daha yakından, hızlı ve somut şekilde hissedilir durumdadır. 1980'lerin sonunda saha çalışmasını Hakkari kırsalında yapan Lale Yalçın da, aşiret ve akrabalık ilişkilerinin de yardımıyla, Barzani hareketinin 1970'li yıllarda bu bölgede oldukça büyük bir yankıya neden olup, aktif destek gördüğünü yazmaktadır.¹⁸² Öteden beri kurulu akrabalık ilişkilerinin, alınan göçlerin ve Kürt gruplara verilen aktif desteğin sayesinde

¹⁸⁰ "Yeni Bir Tecavüz Daha", *Cumhuriyet Gazetesi*, 12 Temmuz 1962.

¹⁸¹ Bruinessen, *Kürdistan Üzerine Yazılar*, 296-297.

¹⁸² Yalçın-Heckmann, *age*, 172.

bu dönemde sınır bölgesi yoğun şekilde politize olmuştur. 1980'lerin sonundan itibaren PKK'nın bölgedeki etkisini arttırması bu siyasallaşmanın etkisini zayıflayacak olsa da, peşmerge olarak savaşmış olmak ya da savaşmış akrabalara sahip olmak bugün dahi önemli bir mobilizasyon kaynağı olarak işlev görebilmektedir.

Sınırın Türkiye tarafındaki yerleşimlerden birçok erkeğin peşmerge güçlerine katılmak için Kuzey Irak'a geçişi, 1960'ların sonundan itibaren dönemin gazetelerinde de sorunsallaştırılmaya başlamıştır. Bu durum, ilk zamanlarda Türk makamları tarafından kökleri eskiye dayanan "eşkıyalık" söylemi üzerinden değerlendirilmiştir.¹⁸³ Ancak, KDP'nin etkisini kısa sürede yitirmemesiyle ilişkili olarak, Barzanici harekete desteğin daha sonraları farklı bir boyutta, Kürt kimliği merkezli bir karşı çıkışla ilişkilendirerek sorunsallaştırıldığı anlaşılmaktadır. Haziran 1970'de Milliyet gazetesinde yayımlanan bir röportaj dizisinde, köylüler özellikle jandarmadan gördükleri şiddeti anlatırken sık sık "Barzanici" olmakla suçlandıklarını ve hakarete uğradıklarını vurgulamaktadır.¹⁸⁴

Yukarıda sözü edilen ve İsmail Cem tarafından Haziran 1970'te Milliyet gazetesinde yayımlanan "Acılı Doğu" başlıklı röportaj dizisi, bu tarihlerde sınır bölgesindeki ilçe ve köylerin artan bir devlet baskısına maruz kaldığına dikkat çekmektedir.¹⁸⁵ Yazı dizisi, Bakanlar Kurulu tarafından 18 Ağustos 1969'da çıkarılan bir kararnameye dayandırılarak, yedi doğu ilinde seyyar jandarma ve komando birlikleri tarafından yapılan "toplu köy aramaları"nın konu almaktadır. PKK'nın ortaya çıkmasından çok önceki bir tarihte yayımlanan kararnamenin; Erken Cumhuriyet döneminde de gözetilen sınır bölgesinin ve özellikle kırsal alanın denetim ve kontrol altında tutulması uygulamaları ile süreklilik içerisinde olduğu düşünülebilir. Cem'in bu baskının doğuracağı sonuçlarla ilgili edindiği izlenimler de ilginçtir. Cem'e göre, düzenlenen

¹⁸³ "Doğu'daki 400 Eşkıya Barzani'ye İltica Etti", **Cumhuriyet Gazetesi**, 7 Şubat 1968.

¹⁸⁴ İsmail Cem'in 12-15 Haziran 1970 tarihleri arasında Milliyet gazetesinde yayımlanan "Acılı Doğu" yazı dizisi sırasında ziyaret ettiği farklı köylerde, köylüler jandarmaların şu sözlerini özellikle aktarır: "Getirin silahlarımızı, Barzani'nin köpekleri", "Sen kürtsün, defol Barzani'nin yanına", "Siz Barzani uşaklarımızı, sizi buradan kovuncaya kadar zulmedeceğiz. Kime giderseniz gidin, bizde sizi öldürme emri var." bkz. İsmail Cem, "Komandolar Hepimizi Çırılçıplak Etmiş, Vur Allah Vuruyorlardı...", **Milliyet Gazetesi**, 12 Haziran 1970, 7.

¹⁸⁵ Cem, 12-18 Haziran 1970 tarihleri arasında Milliyet gazetesinde yayımlanan bu dizisinde, gittiği köylerin adını zikretmiyor ancak ziyaretinin Mardin ve Siirt bölgesini kapsadığını bildiriyor. Şırnak 1990 yılında il olana kadar, Türkiye-Irak sınırındaki köylerden bir kısmı Siirt'e diğerleri Hakkari'ye bağlıydı. Cem'in mülakatlarından verdiği örnekler, gezisinin önemli bir kısmını bu hatta gerçekleştirdiği izlenimini doğurmaktadır. bkz. İsmail Cem, "Acılı Doğu", **Milliyet**, 12-18 Haziran 1970, 7.

harekâtlar resmi gerekçesi olan “bölgeyi silahtan arındırmak ve eşkiya avlamak”tan uzaklaşmıştır, hatta “ortadan kaldırmak istediği eğilimleri yaratmak gibi bir tersliğin içindedir.”¹⁸⁶ Ters etki olarak yorumlanan durum ise; şiddetin milliyetçi duyguları beslemesi ve ayrılıkçı eğilimleri arttırmasının yanı sıra baskınların “ağa ile köylüler arasındaki iç çelişkiyi ağadan yana etkilemiş” olmasıdır.¹⁸⁷ Cem’e göre, bölgedeki “ağalar” jandarma ve diğer devlet görevlileri ile kurdukları ilişkiler sayesinde haberdar oldukları baskınlardan kendilerini ve sahip oldukları silahları sakınabilirken, köylüler jandarmaların baskı ve hakaretlerine muhatap olmaktadır. Böylece ağalar hem şiddet araçlarına sahip olmaya devam etmiş hem de köylülere koruma sunabildikleri için ayrıcalıklı konumlarını sürdürebilmektedir.

Bruinessen, Türkiye-Irak-İran siyasal sınırlarının kesiştiği bölgenin çok aktörlü yapısı içerisinde, her üç devletin de, Kürt örgütleri arasındaki mücadelelere zaman zaman bir aktörü diğerine karşı desteklemek mantığıyla ve çeşitli araçlarla müdahil olduğunu yazar.¹⁸⁸ Bruinessen’in bu tespitini doğrulayan bir gelişme, 1978’de Türkiye-Irak sınırında vuku bulmuştur.

Mayıs 1978 boyunca gazetelere kısmen yansıyan ancak hakkında resmi bir açıklama yapılmayan iddialara göre, Türkiye sınırına yakın bir konumda üslenmiş Kürt gruplardan birine ait 1000’in üzerinde silahlı asker, bölgedeki Türk otoritelerin güvencesiyle Şemdinli-Yüksekova üzerinden Kuzeybatı Irak’a geçmek için hareket etmiş ancak rakip Kürt gruplar tarafından Hakkari yakınında pusuya düşürülmüştü.¹⁸⁹ Olayların sürmesi üzerine, dönemin Genelkurmay Başkanı, İçişleri Bakanı ve Başbakan Bülent Ecevit de bölgeyi ziyaret eder ancak resmi bir açıklamada bulunmazlar.¹⁹⁰ Çatışmalara sınırı korumakla görevli kolluk kuvvetlerinin seyirci kaldığı, hatta dolaylı yollardan dahil olduğu yönündeki eleştiriler TBMM’nin gündemine gelince, dönemin İçişleri Bakanı İrfan Özaydınlı “Hakkari’deki sınır ihlalleri” konusunda eleştirilere yanıt vermek zorunda kalmıştır. Özaydınlı, Kürt gruplar arasındaki çatışmaların sınırın fiziki koşulları nedeniyle Türkiye tarafına

¹⁸⁶ Cem, *age*, 18 Haziran 1970.

¹⁸⁷ Cem, *age*, 17 Haziran 1970.

¹⁸⁸ Bruinessen, *Kürdistan Üzerine Yazılar*, 296 ve 320. Bruinessen, İran ve Irak’tan farklı olarak Türkiye’nin, komşu ülkelerdeki Kürt hareketinin bastırılmasında değil tersi yönde hareket edebildiğine işaret etmektedir.

¹⁸⁹ “Güneydoğu’da Kürtler Arası Çatışmalar Konusunda TİP İncelemeye Dayanan Açıklama Yaptı”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 18 Temmuz 1978, 5.

¹⁹⁰ *age*, 5.

sıçradığını ve ölenler arasında Türkiye vatandaşlarının da bulunduğunu açıklar ancak bölgedeki askeri otoritelerin rakip Kürt grupların birbirleriyle çatışmasına göz yumduğu yönündeki eleştirileri kabul etmez.¹⁹¹ Mayıs 1978’de gerçekleşen bu olay sınırdan geçen grubun büyüklüğü ve çatışmaların boyutu itibarıyla tekil olsa da, sonraki yıllarda da gazetelere ve adli makamlara yansıyan benzer olaylar, etnik çatışmanın devlet-ötesi doğasını ortaya koymaktadır.

Dolayısıyla, 1970’li yıllar sınır hattında yaşayan insanlar için, devlet müdahalesinin somut şekilde hissedilir ve çok daha görünür olduğu bir dönem olarak hatırlanmaktadır. Tezin 6. Bölümünde örneklerle de açıklanacağı üzere, Türkiye-Irak sınır hattındaki kırsal yerleşimlerin toplumsal hafızasında sınırın devletin zor uygulamalarıyla birlikte anılmasında bu dönemin gelişmeleri kurucu rol oynamıştır.¹⁹² Irak’taki Baas rejiminin sınır hattında uyguladığı şiddet ve demografik yöntemler, aynı yıllarda Türkiye’de hükümetler tarafından izlenen, kolluk kuvvetlerini yerleşim yerlerinde daha görünür kılan zor yöntemleriyle birlikte, tek bir zor kullanımının vecheleri olarak hatırlanmaktadır. 1970’li yıllardan itibaren gerek Irak devletinin demografik uygulamalarının etkisi, gerek Türkiye Cumhuriyeti’nin sınır hattında katılaştırdığı uygulamalar sınırın fiziksel varlığını dolaylı anlamda görünür kılmış, sınır hattında yaşamının etkisini de gündelik hayata taşımıştır.¹⁹³

1970’li yıllarda sınır hattında kolluk güçlerinin zor kullanımının ve müdahaleci uygulamalarının artmasına ilişkin bu tablo, yalnızca sınırın Irak tarafındaki gelişmelerle ilişkilendirilemez. 1970’li yıllar aynı zamanda Türkiye’de de Kürt siyasal örgütlenmeleri için canlı bir dönem olarak yaşanmıştır. Türkiye’deki Kürt kimliği

¹⁹¹ “Özaydınlı, Doğu’daki Sınır Tecavüzleri için Etkin Önlemler Alındığını Açıkladı”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 21 Haziran 1978, 1.

¹⁹² Bu tez çalışması için Ortasu’da yapılan röportajlarda, emekli bir korucubaşı, “Devlet geldi burayı sınır ilan etti” sözleriyle 1970’leri işaret etmiştir. (Ortasu, 27 Aralık 2013, Erkek, 64).

¹⁹³ 1970’li yıllarda sınır hattında kolluk güçlerinin zor kullanımının ve müdahaleci uygulamalarının katılaşması şeklindeki bu tablo, yalnızca Irak sınırında değil Türkiye’nin Kürtlerle meskun diğer sınırlarında da varlığını hissettirmiştir. 11 Aralık 1974’te İran sınırında, gazetelere göre 9, Kürdi yayınlara göre 20 kaçakçının sınırı geçerken yakalandıktan sonra, askerler tarafından öldürülmesi olayının önemli sonuçları olur. “Devletin Kürt kimliği üzerindeki baskı ve şiddet uygulamalarının” bir örneği olarak değerlendirilen bu olayı protesto etmek için Devrimci Doğu Kültür Ocakları’nın düzenlediği protesto gösterileri, dönemin en büyük eylemlilikleri arasında yer almaktadır. Ercan, 1943 “Muğlalı Olayı” ya da başka kaçakçı ölümlerinden farklı olarak 11 Aralık 1974’de Viranşehir’de yaşanan bu olayın Kürtler arasında geniş yankı uyandırmış olmasını 1970’li yıllarda Kürt kimliği merkezli siyasal canlanmayla ilişkilendirir. Bkz. Harun Ercan, “Dynamics of Mobilization and Radicalization of the Kurdish Movement in the 1970s in Turkey”, (Yüksek Lisans Tezi, Koç Üniversitesi, 2010), 124.

merkezli talep ve hareketler açısından 1938 Dersim Harekatı sonrasına yerleştirilen suskunluk döneminin, 1960'lı yıllarda Türkiye'nin içine girdiği sosyal hareketliliğin etkisiyle sona erdiği düşünülür. Bozarslan, 1959-1971 arasındaki dönemi “Kürt milliyetçiliğinden sosyal bir muhalafet olarak Kürt hareketine geçiş” olarak nitelerken, 1970'lerde “Kürt hareketinin fragmantasyon” döneminin izlediğini yazar.¹⁹⁴ Bu dönem boyunca, bu örgütlerden önemli bir bölümünün 1970'lerde toplumsal tabanını genişletmek üzere yöneldiği mekan ise ilk olarak yine Türkiye-Irak sınırının yakınındaki kırsal alan olacaktır. Böyle bir bağlam içerisinde ortaya çıkan “Apocular” grubu ise kısa zaman içerisinde hem bahsi geçen sınır bölgesinde hem de daha geniş bir alanda diğer Kürt örgütler üzerinde hegemonyasını kurarak, Türkiye-Irak sınırını etkileyen gelişmelerin merkezindeki temel aktörlerden biri haline gelecektir.

3.3.3. Sınır Hattında Yeni Bir Aktörün Ortaya Çıkışı

1965-1984 arasında Türkiye-Irak sınırındaki gelişmeler ele alınırken göz ardı edilemeyecek gelişmelerden biri hiç şüphesiz PKK'nın ortaya çıkışıdır.

Birçok araştırmacı 1970'li yılları Kürt hareketi açısından ““sömürgecilik” tezi temelinde örgütsel yapıya kavuş(tuğu) ve belirli bir siyasal-sosyal pratik gelişt(ir)tiği” dönem olarak ele alır.¹⁹⁵ Bu kitleselleşmede, Kürt meselesinin ve çözümlerin nasıl tanımlandığı kadar; eşit yurttaşlık, Kürtçe eğitim ve basın-yayın hakkı, sosyo-iktisadi talepler gibi temel taleplerin merkezi devlet tarafından “ayrılıkçı” dinamikler olarak kodlanıp şiddetle bastırılmasının da rolü vardır. Bu bağlam içerisinde, 1970'li yıllarda özellikle büyük şehirlerdeki öğrenci hareketinin öncülük ettiği birçok Kürt grup sol hareketten bağımsız örgütler kuracaktır. Böyle bir bağlam içerisinde, önce Ankara'da sol bir üniversite çevresinde siyasi bir grup olarak doğan “Apocular”, Kasım 1978'de Diyarbakır'ın Lice ilçesindeki toplantıda *Partiya Karkerên Kurdistanê* (PKK) adıyla kurulacak ve kısa sürede bölgede fark edilir bir varlığa sahip hale gelecektir.¹⁹⁶

¹⁹⁴ Hamit Bozarslan, “Kürt Milliyetçiliği ve Kürd Hareketi (1898-2000)”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, der. Tanıl Bora, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008), 841-870.

¹⁹⁵ Ahmet Hamdi Akkaya, “Ulusal Kurtuluş, Ayaklanma ve Sınırların Ötesi: 1970’lerden 1990’lara Kürt Hareketinin Değişen Dinamikleri”, **İsyandan İnşaya Kürdistan Özgürlük Hareketi**, ed. Joost Jongerden ve diğ., (Ankara: Dipnot Yayınları, 2015), 101. Ayrıca bkz. Cengiz Güneş, **The Kurdish National Movement in Turkey**, (Oxon: Routledge, 2012). Harun Ercan ise, 1970’leri Kürt hareketi açısından yalnızca kitleselleşmenin değil “radikalleşmenin gerçekleştiği asıl dönem” olarak ele alır. bkz. Ercan, *age*.

¹⁹⁶ Cengiz Güneş, **Türkiye’de Kürt Ulusal Hareketi: Direnişin Söylemi**, (Ankara: Dipnot Yayınları, 2013), 150.

1976 yılında, Ankara Dikmen’de Abdullah Öcalan ve yaklaşık 15 arkadaşının gerçekleştirdiği toplantı, bağımsız bir Kürt devletini amaçlayan Marksist-Leninist bir örgüt kurma kararına ulaşır.¹⁹⁷ O tarihlerde Apocular olarak anılan grup bu karar doğrultusunda Kürt illerinde propaganda faaliyetlerini başlattığında, bölgede faaliyet gösteren birçok Kürt örgütünden biri durumundadır. 28 Kasım 1978’de Diyarbakır’ın Fis köyündeki toplantı ile, sonradan kuruluş bildirisi olarak görülecek belgeyi yayınlayan PKK amacını, “[...]emperyalist dört ülke (Türkiye, Irak, Suriye, İran) tarafından ayrı ayrı sömürgeleştirilmiş Kürdistan’da (...) bölge insanını emperyalist ve sömürgeci sistemden kurtarmak, müstakil ve birleşik Kürdistan’da bir halk diktatörlüğü kurmak” olarak açıklar.¹⁹⁸ Bu doğrultuda, kurulduğu ilk yıllarda Apocular, bölgedeki diğer Kürt gruplarını ve “komprodor” olarak gördüğü aşiret liderlerini hedef alan silahlı saldırılarda bulunmuş ve adını Kürt aktörlere yönelik bu şiddet eylemleriyle duyurmuştur. 12 Eylül 1980 darbesiyle gelen süreçte, büyük çaplı kitlesel tutuklamalardan bölgede faaliyet gösteren diğer Kürt örgütleri gibi PKK da etkilenmiş olsa da; örgüt üyelerinin bir kısmı Türkiye’den kaçarak sınır dışına çıkmıştır. 1980 darbesini izleyen süreçte, PKK önce Suriye ve Lübnan, daha sonra İran ve Irak topraklarında siyasi ve askeri eğitim verdiği kamplar kurmuştur.¹⁹⁹

1980 darbesi ve ardından gelen süreçte, Kürt kimliğine ilişkin her türlü göstergenin bastırılması yönündeki tarihsel eğilim, siyasal sistem ve kurumların içerisinde çok daha katı bir şekilde kendini gösterir. Baskının yoğunlaşması, Kürt ulusal bilincinin gelişmesini ve Kürt etnisitesinin varlığına ilişkin resmi politikaların daha fazla tepkiyle karşılaşmasını besledi. Gerek bu siyasal bağlam gerek PKK’nın 1980 darbesi sonrasında Suriye ve Irak’ta varlığını devam ettirerek diğer Kürt örgütleri üzerinde kurduğu hakimiyet, bir sonraki on yılda PKK’nın bölgede toplumsal düzlemde bir güce sahip tek aktör haline gelmesiyle sonuçlanacaktır.²⁰⁰ 15 Ağustos 1984 tarihinde, PKK’nın Eruh ve Şemdinli’de gerçekleştirdiği köy baskınları, sınır bölgesini etkileyen dinamiklerini baştan başa dönüştüren uzun erimli bir çatışma döneminin başlangıcı olacaktır.

¹⁹⁷ Kuruluşundan yakın döneme kadar PKK’nın siyasal dönüşümünü partinin metinleri üzerinden inceleyen bir çalışma için bkz. Ergun Aydmoglu, *Fis Köyü’nden Kobane’ye Kürt Özgürlük Hareketi*, (İstanbul: Versus Kitap, 2014).

¹⁹⁸ Ercan, *age*, 87.

¹⁹⁹ Aliza Marcus, *Kan ve İnanc: PKK ve Kürt Hareketi*, çev. Ayten Alkan, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 85, 98.

²⁰⁰ Marcus, *age*, 102-107; Akkaya, *age*, 102.

3.4. Bölüm Sonucu

Türkiye Cumhuriyeti'nin, Irak ile olan siyasal sınırı diplomatik arenada Musul sorunu gündeminin belirleyiciliğinde 1926'da çizilmiştir. Siyasal sınırın belirlenmesi bu sınır bölgesinde yaşayan insanları iki ayrı devletin aidiyetine tabi kılsa da, topografik koşulların oldukça dağlık, sınırın her iki tarafındaki yakınlık bağlarının ve kültürel özelliklerin son derece bütünleşik olduğu bu coğrafyada sınır uzun süre etkisiz kalan bir olgu olmuştur. Sınır hattı üzerinde engelleyici bariyerlerin de bulunmadığı bölgede, sosyal, kültürel ve ticari ilişkiler 1980'lerin başına kadar neredeyse devlet müdahalesinden muaf ve geleneksel şekliyle sürdürülebilmektedir. Bu bağlamda, bu sınır hattında yaşayan insanlar için özel bir öneme sahip kaçakçılık faaliyeti de bu sınır hattının özgün koşullarını yansıtmaktadır.

Öte yandan, sosyo-kültürel ilişkilerin geleneksel şekliyle sürdürülmesi sınır hattının durağan bir yapıda olduğunu göstermez. 1960'ların ortalarından itibaren Türkiye-Irak sınır hattı, Kürt siyasal örgütleri içerisinde farklı yapıların güç kazandığı ve gerek birbirleriyle gerek merkezi devlet(ler)le silahlı mücadeleye giriştiği bir mekân haline dönüşmüştür. 1960'lı yıllar boyunca sınırın Irak tarafında KDP ile merkezi hükümet arasındaki çatışma ve gerilimler ise, Türkiye tarafındaki yerleşimleri de hem doğrudan hem ideolojik olarak etkilemiştir. Sınır bölgesinin milliyetçi talepler açısından dinamik bir alan haline gelmesi ise, bu bölgede devletin zor içeren çeşitli uygulamalarının daha görünür olmasıyla sonuçlanmıştır.

1970'lerin sonuna gelindiğinde Türkiye-Irak sınır hattı açısından denklem değiştiren dinamik, PKK'nın giderek güç kazanacak bir aktör olarak ortaya çıkması oldu. Örgütün, 1984 yılında gerçekleştirdiği köy baskınları uzun yıllar sürecek olan çatışma döneminin başlangıcı olarak alınmaktadır. Türkiye-Irak sınır hattına yakın kırsal alan bu çatışmanın yaşandığı esas mekanlardan biri konumundadır. Çatışma sürecinin sınır hattındaki şekillendirici etkisi kapsamlı olarak bir sonraki bölümde ele alınacaktır. Ancak burada belirtmek gerekiyor ki, PKK'nın kırsalda güçlü bir halk desteği arayışına girişmesi, Hakkari sınır hattını da o güne kadar bölgede güçlü bir varlık gösteren KDP ile PKK arasındaki çekişmenin de mekanı haline getirmiştir. 1970'li yıllardan KDP ile kurulan aktif ilişki, sınır hattında yaşayan insanlar için, daha sonraki on yıllarda başta devlet güçleri ve PKK arasındaki çatışmaya dair olmak üzere diğer gelişmelerde de önemli rol oynayacaktır. Öte yandan, bu dönem sonrasında

Türkiye'nin Kuzey Irak'la ve buradaki Kürt gruplarla ilişkisi, bir Kürt devlet kurulma olasılığının yarattığı endişeler ve PKK'nın Kuzey Irak'taki varlığı etrafında şekillenmiştir. Dolayısıyla, bu tarihten sonra sınır hattında meydana gelen dönüşümleri yalnızca PKK ile devlet güçleri arasında süren çatışma ekseninde değil, kimi zaman birbirine rakip kimi zaman birbirleriyle işbirliği içindeki siyasal aktörler etkisinde şekillendiğini göz önünde tutmak gerekir.

4. 1984-2003: GÜVENLİK EKSENİNDE SINIR

1984-2003 aralığındaki dönem boyunca, Türkiye-Irak sınırının belirleyici gündemi çatışma ortamı ve güvenlik eksenli politikalar olmuştur. Bu bölümde, çatışmanın Türkiye-Irak sınırına yakın yerleşim yerlerinin gündelik hayatını, sınır hattının idaresini ve geçirgenliğini hangi şekillerde etkileyip dönüştürdüğünü ele alacağım.

Türkiye-Irak sınır hattının ve sınır bölgesindeki devlet-toplum ilişkilerinin tarihsel süreç içerisinde nasıl şekillendiğine bakıldığında, 1980'lerin ikinci yarısında başlayan çatışma dönemi en derin etkilere sahip olgu olarak karşımıza çıkacaktır. Çatışma dönemi, PKK ile devlet güçleri arasında bir bakıma sınır bölgesinde üstünlük ve kontrol sağlamaya ilişkin bir mücadele olarak ele alınabilir. Fiziki ve tarihsel koşulların gayri-nizami harp teknikleriyle bir savaş yürütmeye müsait olduğu sınır bölgesinde elde edilecek askeri, mekansal ve ideolojik üstünlük, PKK açısından kritikti. Siyasi ve askeri elitler içinse PKK'nın buradaki lojistik imkanları ile nasıl mücadele edileceği, Kürt sorununun devlet ötesi doğasının yarattığı etkilerin nasıl kontrol edileceği, bölgedeki diğer yerel aktörler ve siviller ile nasıl ilişki kurulacağı gibi sorular merkezi önemdeydi. Dolayısıyla, PKK'nın terör eylemleri karşısında girişilen çeşitli güvenlik önlemlerinin ilk ve yoğun olarak uygulamaya konduğu yerlerden biri Türkiye-Irak sınırını içine alan bölgeydi. Çatışma ortamının yarattığı koşullar ve kırsal alanı yeniden düzenlemeye yönelik kimi güvenlik önlemleri, burada yaşayan siviller açısından son derece kritik ve uzun erimli sonuçlar doğuracaktır.

Bu dönemde Türkiye-Irak sınırını şekillendirmesinde doğrudan etkili bir başka boyut ise, söz konusu çatışmanın Türkiye'nin özellikle 1990'lı yıllarda Irak'ın kuzeyinde giderek artan askeri ve siyasi etkinliğini kapsayacak şekilde genişlemesinin yarattığı sonuçlardır. Oldukça karışık bir siyasal tablo içerisinde bulunan Irak'ın kuzeyinin PKK için bir üs bölgesi olması, çatışma döneminin başından itibaren Türkiye için sorun teşkil etmiştir. 1991 yılındaki mülteci krizi ve ardından yaşanan süreçte, Türkiye'nin Kuzey Irak politikası, bölgede bir Kürt devletinin kurulma ihtimali ve

halihazırda burada üsleri bulunan PKK'nın gücünü arttırması endişeleri ekseninde belirlenmiştir.²⁰¹ Bu tarihten itibaren, Türkiye Kuzey Irak topraklarındaki askeri ve siyasi etkinliğini arttırmaya yönelik eylemlerde bulunmuş; bu adımlar sınır çizgisinin ve içerisinin ön alan politikalarıyla dışarıdan savunulması anlamına gelmiştir.

1980'lerin ikinci yarısından itibaren Türkiye-Irak sınırını ve bu sınırın etki alanında kalan yerleşim ve insanların gündelik hayatını etkileyen gelişmelere, sınırın işlevi ve hatta yerinin bu gelişmelerden nasıl etkilendiğine, sınır bölgesindeki yerel aktörlerin birbirleriyle ve devleti temsil eden aktörlerle nasıl ilişkilendiğine bakıldığında, çok katmanlı ve çelişkiler barındıran bir tablo ile karşılaşırız. Bu tabloda öne çıkan unsurlardan biri, çatışma dönemi boyunca Türkiye-Irak sınırının geçirgenliğinin, merkezi devlet ve onun yereldeki temsilcileri ile sınır bölgesindeki çeşitli aktörler arasında pazarlık aracı haline gelmiş olmasıdır.

Bu bölümde, çatışma döneminin Türkiye-Irak sınırını ve sınır bölgesinde yaşayan insanların hayatını nasıl etkilediğini üç başlık altında inceleyeceğim. İlk olarak, dönemin zor ve güvenlik eksenli uygulamalarının, sınır bölgesinde toplumsal, siyasal ve mekansal açıdan yarattığı sonuçları ele alacağım. Bölümün ikinci ana başlığında ise, Türkiye'nin 1990'lı yıllar boyunca Kuzey Irak'taki askeri ve siyasi varlığını, sınır hattını koruma işlevini dışarıya doğru genişleten, böylelikle Türkiye-Irak sınırını sabit bir yapı olmaktan pratikte uzaklaştıran uygulamalar olarak inceleyeceğim. Son olarak, çatışma dönemi boyunca sınır hattının geçirgenliğinin devlet ve birçok farklı devlet dışı aktör arasında kimi zaman formel kimi zaman enformel bir pazarlık aracı haline gelmesinin sonuçlarına değineceğim.

Bu bölümde ele aldığım zaman aralığı ile ilgili olarak iki noktanın altını çizmek istiyorum. PKK ile devlet güçleri arasındaki çatışmanın başlangıcı ve daha önemlisi yoğunluğunun azalmasına ilişkin olarak başka tarihler seçmek de anlamlı olabilir. Ancak burada sınır hattının şekillenişinde çatışmanın baskın unsur olduğu döneme odaklanacağım için, PKK'nın ilk köy baskınlarını düzenlediği 1984 senesi ile bu tezin ele aldığı sorunsal açısından başka bir paradigmatik değişikliğin yaşandığı, 2003 Irak işgaline kadar olan aralığı alacak; çatışmanın görece sönümlendiği 1999 sonrasındaki gelişmeleri de bu dönemin içinde değerlendireceğim. Öte yandan, tarafların çatışmaya

²⁰¹ Gencer Özcan, "Dört Köşeli Üçgen Olmaz: Irak Savaşı, Kürt Sorunu ve Bir Stratejik Perspektifin Kırılması", *Foreign Policy*, s. 25, (Mart-Haziran, 2003), 38.

ilişkin algı, strateji ve taktikleri, şiddetin yoğunluğu ve çatışmanın seyri gibi birçok faktörün bu zaman aralığı boyunca sabit kalmadığı açıktır. Çalışmanın sınırlılığına dair bir diğer hatırlatma ise, çatışma döneminin temelde sınır hattına ve burada yaşayan insanlara etkileriyle inceleneyeceğidir. Yukarıda gelişmeler doğrultusunda ele alınacak güvenlik uygulamaları, koruculuk, sınır hattının geçirgenliğine ilişkin formel ve enformel düzenlemeler, sınır ötesi operasyonlar gibi olgular çatışmaya ilişkin diğer dinamiklerin seyrinden, çatışmanın kendisi ise Türkiye’de Kürt sorunun başka boyutlarından ayrıca değerlendirilemeyecek olsa da yine bu çalışmanın sınırlılığı açısından kapsam dışı bırakılacaktır.

4.1. Güvenlik Uygulamaları ve Sınır Bölgesindeki Gündelik Hayata Etkileri

PKK, 1980’lerin sonuna kadar Kürtlerin geleneksel olarak Botan olarak andığı, Irak sınırının kuzeyi ve güneyini kapsar şekilde, kabaca Cizre-Yüksekova ile Çukurca-Siirt arasında kalan bölgede etkili olabilmiştir.²⁰² Dolayısıyla, bu alandaki yerleşimler ve insanlar, hem çatışmanın erken döneminden itibaren çift taraflı bir şiddet sarmalının içinde kalmış hem de PKK’nın bölgede güçlenmesini engellemek için gerçekleştirilen çeşitli güvenlik uygulamalarının doğrudan ve ilk muhatapları olmuşlardır.

Çatışma döneminin başında, PKK devlet elitleri tarafından “kökleri dışarıda bir avuç eşkıya” yaklaşımıyla ele alınıyor ve kısa zamanda yenilgiye uğratılacağı düşünülüyordu. Giderek daha radikal yol ve araçlarla ifade edilen toplumsal hoşnutsuzluk ise, siyasi ve askeri yetkililer tarafından siyasal bir çözüm gerektiren tarihsel bir sorundan ziyade askeri yollarla bastırılması gereken ayrılıkçı şiddet sorunu olarak kodlanıp yansıtılıyordu.²⁰³ Ancak TSK’nın belirgin üstünlüğüne rağmen PKK’nın tümünden zayıflatılamaması, merkezi devletin bu bölgeye nüfuz etmekte ve yerel güvenliği sağlamakta öteden beri yaşadığı zorlukları da ortaya çıkarmıştır. Böylece 1990’ların başından itibaren, bölgedeki lojistik ve insani kaynakları kontrol etmek için birtakım özel yöntemler ve stratejiler yürürlüğe konmuştur. Hem oluşan şiddet sarmalı hem de bu yöntem ve stratejiler, çatışmanın geçtiği coğrafyada toplumsal, mekansal ve siyasal anlamda derin etkiler yaratmıştır.

²⁰² Akkaya, age, 124; Marcus, age, 69.

²⁰³ Kirişçi ve Winrow, age, 163.

Belirli bir egemenlik alanında devletin şiddet kullanma tekeline ve mutlak egemenlik iddiasına karşı çıkarak, silahlı mücadele içerisine giren gruplar ile iyi donanımlı bir orduya sahip ancak yerele dair bilgisi ve nüfuz edebilme kapasitesi düşük merkezi devletler arasında vuku bulan çatışma ya da iç savaşların kendine özgü bir takım dinamikleri vardır.²⁰⁴ Bunlardan birisi de, çatışma alanındaki sivillerin desteğinin yerele dair bilgi akışı ve lojistik kaynakların üzerinde kontrol sağlanması için vazgeçilmez önemde olmasıdır. Taraflar sivil halkın yalnızca desteğine değil aktif mobilizasyonuna ihtiyaç duyar; bu bağlamda, siviller çatışmadan bağımsız bir şekilde var olamaz, bizzat bir aktör haline dönüş(türül)ürler. Bu durumun siviller açısından çok ciddi sonuçlar doğuracağı açıktır.

Yukarıda özetlenen çerçeve doğrultusunda, bu bölümde sınır bölgesinin “terörle mücadele” anlayışıyla ele alındığı bu dönem boyunca, devlet müdahalesini görünür kılan, mekanı yeniden düzenlemeyi ve sınır nüfusunu disipline etmeyi hedefleyen uygulamaların Türkiye-Irak sınır hattını nasıl etkilediğini iki alt başlıkta incelenecektir. Merkezi devletin, PKK karşısında uygulamaya koyduğu ilk önlemlerden biri olan ve Türkiye-Irak sınırındaki kırsal alanda önemli toplumsal değişimlere neden olmuş köy koruculuğu sistemi ve uygulamanın Hakkari-Şırnak kırsalındaki yansımaları bu bağlamda bakılacak ilk uygulama olacaktır. Bölgede 1987’de ilan edilen olağanüstü halin sonuçları ve 1990’lı yılların başında değişen güvenlik konsepti doğrultusunda sistematikleşen zor uygulamalarının etkileri ise, sınır bölgesini çatışma mekanı olarak yeniden düzenlemeye yönelik uygulamalar olarak ele alınacaktır.

4.1.1. Koruculuk

Çatışma dönemi boyunca devletin yereldeki temsilcilerinin sınır hattındaki yaklaşımlarını, buradaki toplumsal gruplarla kurulan ilişkileri anlayabilmek için büyük öneme sahip uygulamalardan biri köy koruculuğu sistemidir.

²⁰⁴ Etnik çatışmaların özgül koşulları, sivillerin işbirliği ve çatışmanın sivillerin kimlik oluşum sürecinde yarattığı etkiler için Stathis N. Kalyvas’ın çalışmalarına bakılabilir. bkz. Stathis Kalyvas, “Civil War”, *Handbook of Political Science*, ed. Carles Boix, Susan Stokes, (New York: Oxford University Press, 2007); *The Logic of Violence in Civil War*, (New York: Cambridge University Press, 2006); “Collobration in Comparative Perspective”, *European Review of History*, c. 15 s. 2, (Nisan 2008): 109-111; “Ethnic Defection in Civil Wars”, *Comparative Political Studies*, c41 s.8 (2008): 1043-1068.

PKK, alandaki üstünlüğü ele geçirme stratejisine dayalı silahlı bir mücadele içine girdiğinde, Türkiye’de ordu yerelde fiziki avantajlarına ve lojistik imkanlara sahip bir örgütle mücadele etmek için gerekli yapı ve araçlara sahip değildi.²⁰⁵ Bu tip bir asimetrik karşı çıkışla karşı karşıya kalan devletlerin, yerel güvenliği tesis etmek için başvurduğu yöntemlerden biri, çatışma alanındaki sivillerin işbirliğini talep etmek olmuştur.²⁰⁶ Bu eğilimin askeri alana da yansyarak, sivillerin silahlandırılarak paramiliter bir yapı oluşturulması da, talep edilen işbirliğinin en radikal şekillerinden biridir. 26 Mart 1985’te Köy Kanunu’nun 74. maddesinde yapılan bir paragraflık düzenlemeyle yürürlüğe konan Geçici Köy Koruculuğu (GKK) uygulaması²⁰⁷, asimetrik bir karşı çıkışla karşı karşıya kalan merkezi devletin yerel güvenliği tesis etmek için başvurduğu ilk yöntemlerden biri olarak karşımıza çıkar.

Koruculuğun uygulamaya konduğu yıllarda PKK’nın bu bölgede aktif olması nedeniyle, Hakkari-Şırnak kırsalındaki köyler koruculuğun ilk uygulandığı yerleşimler olmuştur.²⁰⁸ Buradaki yerleşimler, çatışmanın en yoğun olarak yaşandığı bir coğrafyada korucu olmak ya da olmamanın getirdiği sonuçlarla, sistemin uygulandığı ilk yıllardan itibaren oldukça ağır şekilde karşılaşmıştır.,

Aşağıda, önce koruculuk sistemine ilişkin genel çerçeveyi, ardından uygulamanın bu tezin esas konusunu oluşturan Türkiye-Irak sınırı yakınındaki kırsal alandaki yansımalarını ele alacağım.

4.1.1.1. Koruculuk Sistemine Dair Genel Çerçeve

Köy koruculuğu, esasen Cumhuriyet’in ilk yıllarında köylerin kendi kendini koruması mantığıyla uygulanmış bir sistemdi. Uygulama, devletin kimi grupları kendisiyle ittifak kurmakta Kürtler arası gerilimlerinden faydalanması yönüyle, 19. yüzyılda yine İmparatorluk’un sınır boylarını kontrol altına almak amacıyla kurulmuş Hamidiye

²⁰⁵ Evren Balta Paker, “Causes and Consequences of Village Guard System in Turkey”, 10, https://www.academia.edu/2536268/Causes_and_Consequences_of_Village_Guard_System_in_Turkey [20.11.2016].

²⁰⁶ Stathis Kalyvas, “Collobration in Comparative Perspective”, *European Review of History*, c. 15 s. 2 (Nisan2008): 109.

²⁰⁷ “Köy Kanunu (442 S.K.)”, madde 74, Ek: 26/3/1985 - 3175/1 md.; değişiklik: 27/5/2007 - 5673/1 md, *Resmi Gazete*, 68, 7 Nisan 1924, <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.442.pdf> [20.01.2016].

²⁰⁸ Bruinessen, “Kurds, States and Tribes”, *Tribes and Power: Nationalism and Ethnicity in the Middle East*, ed. Faleh A. Jabar ve Hosham Dawod, (Londra: Saqi, 2002), 178.

Alayları'nı da çağırıyordu.²⁰⁹ Köy koruculuğu, yeniden yürürlüğe koyulduğu yasa değişikliğindeki “geçici” lafzına rağmen günümüze dek uygulanmış, günümüzde “güvenlik koruculuğu” isimlendirilmesiyle kalıcılaştırmıştır.²¹⁰ Köy Kanunu'nun 74. maddesinde, Bakanlar Kurulu'nca tespit edilecek köylerde oldukça muğlak tanımlanmış olan şiddet ve tehlike hallerinde, valinin teklifi ve İçişleri Bakanlığı'nın onayı ile geçici köy korucusunun görevlendirilmesi öngörülüyordu. Böylece, askeri açıdan herhangi bir radikal değişiklik yapılmaksızın isyancı grubun hareketleri hakkında bilgi sağlayacak ve anında yanıt verebilme ihtiyacını karşılayacak bir yapı sivillerin devlet tarafından silahlandırılmasıyla sağlanmış oluyordu.²¹¹

Koruculuk sistemi, uygulandığı bölgedeki sosyal yapıyı ve güç ilişkilerini derinden etkilemiş, bugün de devam eden birçok sorunu beraberinde getirmiştir. Koruculuk üzerine yapılan araştırmalarının²¹² tespit ettiği sorunlar şöyle sıralanabilir: Öncelikle, koruculuk uygulaması, sıradan sivilleri koruculuğun kabul veya reddinin getireceği risklerle karşı karşıya bırakmıştır. Sivilleri silahlandırma politikası, korucuları ve ailelerini PKK için hedef haline getirmiş; örgüt uygulamanın ilk yıllarında sisteme katılanları hain ilan etmiş ve devletle işbirliği yapanları cezalandıracağını duyurmuştur.²¹³ Öte yandan, özellikle 1990'lı yıllarda koruculuğu kabul etmenin devlet görevlileri tarafından bir sadakat göstergesi şeklinde bir “kimliklendirme” aracına dönüşmesi²¹⁴, korucu olmayı kabul etmeyen köylerin ise PKK'ya destek verdikleri gerekçesiyle güvenlik güçleri tarafından boşaltılması, hatta yakılması 1990'lı yıllar boyunca kırsal alanda oldukça yıkıcı bir sonuç doğurmuştur. GKK ve GKK'dan daha güvencesiz bir tanımlamaya sahip gönüllü geçici köy koruculuğu uygulaması, sık sık yasal sınırların dışına çıkmış; korucular bulundukları yerleşimlerin güvenliğini sağlamakla kalmamış, operasyonlara katılarak çatışmada da yer almıştır.

²⁰⁹ Janet Klein, *age*.

²¹⁰ 3/10/2016 tarihli ve 676 sayılı KHK'nin 8 inci maddesiyle, ilgili yasada yer alan “geçici köy” ibareleri “güvenlik”, “gönüllü korucu” ibaresi “gönüllü güvenlik korucusu” şeklinde değiştirilmiştir. bkz. “Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Düzenlemeler Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname, (676. S.K.H.K.)”, Md. 8, **Resmi Gazete**, 29872 (29 Ekim 2016), <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/10/20161029-5.htm> [03.02.2017]

²¹¹ Balta Paker, “Causes and Consequences”, 10.

²¹² Dilek Kurban, “Bir Güvenlik Politikası Olarak Koruculuk Sistemi”, **Almanak Türkiye 2006-2008 Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim**, ed. Ali Bayramoğlu, (İstanbul: TESEV Yayınları, 2009), 253-259; ; Balta Paker ve Akça, *age*; Semsâ Özar, Nesrin Uçarlar ve Osman Aytar, **Geçmisten Günümüze Türkiye’de Paramiliter Bir Yapılanma Köy Koruculuğu Sistemi**, (Diyarbakır: DİSA, 2013); Nur Tüysüz, “Yerel Güvenlik ve Etnik Kimlik: Güneydoğu Anadolu’da Bir Köy Üzerinden Köy Koruculuğu Sistemi”, (Yüksek Lisans Tezi, YTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011).

²¹³ Çelik, *age*. 73.

²¹⁴ Balta Paker, “Causes and Consequences”.

Özellikle sınır hattına yakın köylerde, korucular sınır ötesi operasyonlarda askerlere kılavuzluk ederek çatışmaya dahil olmuşlardır. Korucuların sahip olduğu silah ve devlet destekli ayrıcalıkların köy içerisinde var olan eşitsizlikleri derinleştirmesi yahut yenilerini yaratması gibi ikincil etkiler ise, sistemin tahripkar sonuçlarının çatışma döneminin sönümlenmesinden sonra dahi bölgede sürmesine sebep olmuştur.

Koruculuk üzerine yapılmış saha çalışmalarının dikkat çektiği bir başka husus; uygulamanın gördüğü işlev, merkezi devlet ve temsilcileri tarafından nasıl algılandığı, korucuların sisteme eklenme gibi çeşitli kıstaslar açısından, yasanın yeniden yürürlüğe konulduğu tarihten bugüne kadar yekpare bir uygulama olarak görülemeyeceğidir. Örneğin Balta Paker, 1985-1990 arasında geçici köy koruculuğunun yerel güvenliğin sağlanmasına yönelik bir araç olduğunu ancak 1991-1999 arasında uygulamanın dost/düşman ayrımının yapılmasında bir kimliklendirme mekanizması olarak işlev gördüğünü belirtir.²¹⁵ Benzer şekilde, uygulama farklı yerelerde de farklı seyirler izlemiştir.²¹⁶

Bir sonraki alt bölümde, koruculuk uygulamasının, bu tezin esas konusunu oluşturan ve daha önce belirtildiği üzere koruculuk sisteminin ilk uygulamaya konduğu alan olan Türkiye-Irak sınırına yakın yerleşimlerde, yani Hakkari-Şırnak kırsalındaki köylerdeki yansımaları ele alınacaktır.

4.1.1.2. Uygulamanın Hakkari-Şırnak Kırsalında Yansımaları

Martin van Bruinessen, koruculuk uygulamasına ilk alınanların PKK'nın ilk askeri saldırılarını gerçekleştirdiği bölge olan Türkiye-Irak sınırın kuzeyinde yaşayan aşiretlerden olduğunu belirtirken, bu aşiretlere başvurulmasının bir nedeninin de "sınırın nerede ve nasıl geçileceğini herkesten iyi bilen kaçakçı aşiretler" olmasını vurgular.²¹⁷ Başka bir açıdan bakılacak olursa, bu çalışmanın 3. bölümünde ele alındığı şekilde bu bölgede sınırın engelleyici misyonunun etkisiz, iktisadi ve sosyal ilişkilerinse sınırın iki tarafına yayılmış olma durumu, merkezi devletin yerelde ihtiyaç duyduğu lojistik bilgiyi elde etmekte işlevselleştirdiği bir kaynak haline gelmiştir.

Balta Paker ve Akça uygulamanın 1985-1990 arasına yerleştirilebilecek ilk döneminde devlet yöneticilerinin koruculuğu yerleştirmekte daha ziyade "bölgeye dair hafızaları

²¹⁵ age.

²¹⁶ Tüysüz, age.

²¹⁷ Bruinessen, "Kürtler, Devletler ve Aşiretler", 169.

ve tarihsel yönetme stratejilerine bağlı olarak” süreci öncelikli olarak “devlete sadık” olduğu düşünülen aşiret liderleriyle yapılan müzakereler üzerinden yürüttüklerini belirtir.²¹⁸ Dönemin çeşitli yayınlarında bu stratejiye, yarattığı sonuç ve gerilimlere dair birçok örnek bulmak mümkündür.

23 Ağustos 1987 tarihli Cumhuriyet gazetesinde yayınlanan iki haber, koruculuk sisteminin yeniden yürürlüğe konduğu ilk yıllarda nasıl yerleştirildiğine, devlet elitlerinin yerel düzeyde hangi aktörlere ve toplumsal kodlara başvurmaya ihtiyaç duyduğuna dair iyi bir özet sunmaktadır. Haberler, koruculuk sisteminin o tarihte Hakkari’ye bağlı olan Uludere ilçesi ve civarında yerleşik, oldukça ünlü Jirki ve Goyan aşiretleri arasındaki ilişkilerin koruculuk sistemiyle nasıl dönüştüğünü aktarmaktadır. Jirki aşireti, devlet görevlilerinin koruculuk için görüştüğü ilk aşiretlerden biri olmuştur. Jirkilerin, koruculuğu kabul etmeleri karşısında cinayet suçundan aranan aşiret liderine dokunulmazlık ve aşiret mensuplarına bazı ayrıcalıklar tanınacağı yönünde zımni bir anlaşma sunulduğu kimi haber²¹⁹ ve araştırmalara yansımıştır.²²⁰ Cengiz Mumay imzalı habere göre, Jirki aşiretinde korucuların yanı sıra isteyen herkese “özel izin” karşılığında silah edinebilme olanağı sağlanmış, bu silahların kendilerine karşı kullanıldığını belirten ve az sayıda korucunun olduğu Goyan aşireti üyeleri kendilerinin de tümüyle silahlandırılması için İçişleri Bakanlığı’na başvurmuştur.²²¹ Bölgedeki yerel siyasetçilerin ve kimi askeri yetkililerin de varlığını doğruladığı bu “özel izinli silah”lar, jandarma tarafından “PKK’nın bölgede barınamayacağı garantisi” karşısında dağıtılmaktadır. Başka bir askeri yetkili ise “Jirki aşiretinin devletten yana ve koruculuğa kendisinin gönüllü olduğu halde Goyanların koruculuğa yanaşmamasının” silah dağıtılmasında etkili olduğunu söylemektedir.²²² Goyan aşiretinin bir mensubunun bu durumun iki aşiret arasındaki çatışmaları nasıl beslediğine dair anlatısı şöyledir:

“Jirkilerle bugüne kadar aramızda ciddi bir stirtüşme çıkmadı. Bizim daha çok sayıda üyemiz vardı, ama 12 Eylülden sonra silahlar toplanıp bize ‘devlet karşıtı’ gözüyle bakılınca, Jirkiler daha çok silahlandı. Aramızdaki denge böylece bozulmuş oldu. (...)Bizim taraftan PKK’ya yardım eden olmuştur. Nasıl olmasın ki, geceleri buralarda kimin elinde silah varsa yardımı o

²¹⁸ Balta Paker ve Akça, *age*, 9.

²¹⁹ “10 bin korucu... Yüzlerce olay... Cinayet Sanığı Aşiret Lideri... İşte Jirkiler”, *Milliyet Gazetesi*, 29 Mayıs 2015, <http://www.milliyet.com.tr/0-bin-korucu-yuzlerce-olay-cinayet/siyaset/detay/2066347/default.htm> [16.11.2016].

²²⁰ Bruinessen, “Kürtler, Devletler ve Aşiretler”, 169.

²²¹ Cengiz Mumay, “İki Taraf da Devlet Silahı Kullandı”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 23 Ağustos 1987, 7.

²²² Celal Başlangıç, “Aynı Silahla Vuruşanlar”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 23 Ağustos 1987, 7.

ahr. Bu koşullarda elbette Jirkilerden de yardım eden olmuştur. Şimdi neden birimiz devlet yanlısı, diğerimiz devlet karşıtı oluyoruz?”

Dönemin başka gazete ve süreli yayınlarında da, Hakkari ve Van’da askeri yetkililerin, bölgedeki siyasiler ve aşiret liderleriyle yaptıkları toplantıların içeriği, korucu olmayı kabul eden aşiret liderlerine sunulan ayrıcalıklar ile kabul etmeyenlerin karşı karşıya kaldığı baskılara dair haberlere rastlanır.²²³ Balta Pakar ve Akça, devlete sadık olduğu düşünülen aşiretlerle yapılan bu müzakerenin yapısal koşullarını ve içeriğini şöyle aktarmaktadır:

“Devlet elitleri için bu ilk dönemde korucu alımlarında yaşanan en büyük sorun ‘gerçekten sadık’ grupları ayırt etmekte yaşanan zorluktu. Tam da bu nedenle bu ilk dönemde korucu alımları devlete sadık olduğu düşünülen aşiret gruplarının liderleri ile merkezi hükümet yetkilileri arasında yapılan pazarlıklar üzerinden yürütüldü. (...) Sınır bölgelerinde hâkim toprak rejiminin büyük toprak mülkiyeti oluşu ve buralarda köylülerin ağanın otoritesine daha bağlı oluşu sebebiyle bölge, devlet ile yerel güçler arasında pazarlığı olası kılan toplumsal koşullara sahipti.

Bu koşullar altında müzakereler, ağaların devlet adına korucu aşireti olmayı kabul etmesi karşılığında mükâfatlandırılması biçiminde gelişti. Bu mükâfatların en değerlisi, ağalara aşiret iç ilişkilerinde geniş özerklik ve savaş öncesinden beri bölgede temel ekonomik etkinlik ve gelir kaynağı olan sınır ötesi kaçakçılıkta bağımsızlık tanınması biçimini aldı.”²²⁴

Yukarıdaki anlatılar, yalnızca koruculuk uygulamasının yasal sınırların dışına çıkmasının bir örneği değildir. Aynı zamanda, merkezi devletin sivillerden oluşan para-militer bir güce ve aşiret liderleriyle işbirliğine ihtiyaç duyuyor olması yereli kontrol etmekte bir takım zorluklar yaşadığının, mutlak ve tek güç olarak hareket edemediğinin göstergesidir.²²⁵ Ordunun kurumsal yapısının değiştirilmeden yerel güvenliğin tesis edilmeye çalışıldığı bu yıllarda, devlet sınır bölgesinde bu stratejiye yaygınlıkla başvurmuştur. Koruculuğun aşiretler aracılığıyla yerleştirilmeye çalışılması, merkezi devletin kendisine rakip otorite kaynağı oluşturabilecek yapıları kimi zaman kendi eliyle güçlendirdiğinin de bir örneğidir. Örneğin, Hakkari eski Belediye Başkanı Abdurrahman Keskin, bölgede ağalık sisteminin 1970’lerin sonundaki siyasal hareketlerin etkisiyle yavaş yavaş çözülmeye başladığını ancak “84’ten sonra devletin PKK’ya karşı ağalık ve aşiret sistemini diriltmeye çalışmasının yeni bir soluk getirdi(ğini)” söylemektedir.²²⁶ Başka bir deyişle, devletin koruculuğa

²²³ Faysal Dağı, “Koruculuğun İflasına Yeni Çare Aşiret Alayları”, 2000’e Doğru, 12 Kasım 1989, 8-13.

²²⁴ *age*, 15.

²²⁵ Balta ve Akça, *age*, 13. Yazarlar, makalelerinde bu durumun devletin heterojenliğine ilişkin de eleştirel bir okumaya davet ediyorlar.

²²⁶ Dağı, *age*, 12.

dair stratejisi aşiret sisteminin kendisini yeniden üretmesine imkan vermiştir. Zira, koruculuk karşılığında tanınan ayrıcalıklar aşiretler üzerinden dağıtıldığı için, aşirete bağlılık giderek bu mükafatlardan yararlanmanın koşulu haline gelmiş, aşiret liderlerinin otoritesini pekiştirmiştir.²²⁷ Hamit Bozarslan da, koruculuk üzerinden gerçekleşen bu kaynak dağıtımının Kürtler arasında “ayrıcalıklı lordlar” yaratılması anlamına geldiğini söylemektedir.²²⁸

Öte yandan, sınırın iktisadi getirilerinden yararlanmaya devam edebilme “ayrıcalığı” koruculuk sistemine eklenmesinin zor gibi yollarla gerçekleştiği durumlar yahut aşiret liderleriyle sağlanan müzakerelerin ötesinde sıradan köylüler için de geçerli olmuştur. Esasen, çatışma döneminin yarattığı koşullar ve koruculuk sistemi etrafında inşa edilen ağlar, sınır köylülerinin geleneksel geçim kaynağı olan kaçakçılığın biçimini bu dönemde önemli ölçüde dönüştürmüştür. Sözü edilen dönüşümün neleri kapsadığı, bu bölümün “Sınır Hattının Geçirgenliği, Formel ve Enformel İlişkiler” başlıklı alt-bölümünde ayrıntılarıyla ele alınacaktır. Burada ise yalnızca, Türkiye-Irak sınırının özgün niteliklerinin bir sonucu olarak daha önceki dönemlerde nispeten herkesin erişimine açık bir kaynak durumunda olan sınır hattındaki ticaretin, çatışma döneminde yalnızca koruculuk sistemine eklenenenlerin faydalanabildiği bir imkan haline geldiğini belirteceğim. Daha yalın bir ifadeyle, çatışma döneminde Türkiye-Irak sınırında ticari ilişkilerin sürdürülebilmesinin yolu, koruculuğu kabul etmek olmuştur.

Hakkari ve Şırnak kırsalında özellikle sınıra yakın kimi yerleşimler ve sakinleri için, koruculuk sistemine ekleneme kararıyla ilgili öne çıkan bir diğer unsur; geçmişte kurulmuş grup aidiyetleri ve siyasal pozisyonlardır. Bir önceki bölümde bahsedildiği üzere, PKK’nın Türkiye-Irak sınır hattında güçlü bir yerel destek arayışına girmesi daha önce bu bölgede güçlü bir tabanı olan diğer siyasi hareketlerle giriştiği güç mücadelesini de beraberinde getirmiştir. Köylülerin de çatışmanın taraflarına dair güç ilişkilerini yorumlayışı yalnızca devlet güçleri ile PKK arasında olmamıştır. Özellikle sınırın her iki tarafına yayılmış Gerdi, Herji ve Goyan gibi aşiretlere mensup ve 1950’lerden bu yana Kuzey Irak’ta özellikle Barzanici hareketle siyasallaşmış

²²⁷ Bruinessen, koruculuğun bölgede aşiret arası bağları güçlendirmesinin sisteme eklenmeme halinde dahi geçerli olduğunu yazmaktadır. Korucu olan aşiretlerin oluşturduğu tehdit algısı, olmayanların da iç dayanışmasının güçlenmesine yol açmıştır. Bkz. Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, 175.

²²⁸ Bozarslan, “Why the Armed Struggle”, 24-25.

kesimler için, bu ilişkiler çatışma döneminin başında belirleyici rol oynamıştır. Başka bir deyişle, uygulamanın ilk döneminde bu yerleşimlerin PKK karşısında silahlanmayı reddetmemesinde, devlet-PKK çatışmasından başka, aralarında keskin ideolojik farklılıklar bulunan ve aynı coğrafyada siyasal destek arayışında olan²²⁹ KDP ve PKK arasındaki çekişme de etkili olmuştur. Yalçın-Heckmann, 1987’de Hakkari’nin bir sınır köyünde köylülerin koruculuğu kabul etmesinde çatışmanın güçlü tarafının devlet olduğu düşüncesinin değil, Barzani hareketiyle olan siyasi ve aşiret bağlarının kendilerini koruyacağı inancının etkili olduğunu yazar. Köylüler tarafından, devlet görevlilerin kendilerinin yardımına ihtiyaç duyarak onları silahlandırmaları, 1970’lerde Kürt milliyetçi hareketlerinin etkisini engellemek için artan devlet baskısı ve büyük bir aşağılanma olarak hatırlanan silahlara el konulması durumundan geri adım olarak yorumlanmıştır.²³⁰

Koruculuk uygulamasının yerleştirilmesinde devletin yereldeki temsilcileri en başından itibaren zor ve baskı yöntemlerine de başvurmuştur. Köylülerin koruculuğu kabul etmemesi durumunda, güvenlik güçlerinin kitlesel gözaltı, işkence gibi zor kullanımlarına başvurusu ve hatta köylüleri göçe zorlaması, Hakkari-Şırnak kırsalında uygulamanın ilk yıllarından itibaren devrede olmuş; dönemin gazetelerine ve TBMM’deki tartışmalara yansımıştır.²³¹ Bununla birlikte, koruculuğun yerleştirilmesinde zor araçları kullanımının sistematikleşip yaygınlaşması, daha ziyade 1990’lı yıllarda, koruculuk sisteminin biçim değiştirerek bir kimlikleme aracı haline gelmesini de kapsayan güvenlik konseptindeki dönüşüm ile gerçekleşecektir.²³²

Köylülerin koruculuk sistemine eklenmesinde etkili olmuş olabilecek yukarıda sayılan gerekçelerin, sonraki dönemler boyunca değişmeden kaldığı iddia edilemez. Koruculukla ilgili saha çalışmaları, gerek koruculuğun kabul veya ret aşamasında gerek sonrasında siyasal pozisyonların, güç ilişkilerine dair algının, baskı ve ödül mekanizmalarının karşısında alınan pozisyonların değişebildiğini göstermektedir. Çatışma sürecinin kendisi, şiddetin veya şiddete uğrama riskinin varlığı; aidiyet ve tercihlerin değişken olmasında bizzat etkilidir. Dolayısıyla, Hakkari-Şırnak kırsalındaki yerleşimler için de gerek taraflara ilişkin güç algıları, gerek aşiret lideri

²²⁹ Marcus, *age*, 144.

²³⁰ Yalçın-Heckmann, *age*, 146.

²³¹ Özar, Uçarlar, Aytar, *age*, 40-41.

²³² Balta Parker, “Causes and Consequences”, 3-8. Bu dönüşümün ayrıntıları, 4.1.2.2. Değişen Güvenlik Konsepti ve Sınır başlığında ele alınacaktır.

veya rakip siyasal gruplar gibi otorite kaynaklarına duyulan aidiyet gibi faktörler çatışmanın dinamikleri doğrultusunda sürekli yeniden şekillenmiştir. Bu anlamda koruculuk, “ideolojik olarak tanımlanabilecek bir devlet taraftarlığı olarak değil, süreç içerisinde deneyimlerle değişebilen kimlik(ler) üreten bir devlet politikası” olarak görülmelidir.²³³

Görüldüğü üzere, buraya kadar daha ziyade uygulamanın yürürlüğe konulduğu ilk dönemi kapsayan boyutlarıyla ele alınan koruculuk sistemi, devlet görevlilerin yerele ilişkin bilgi ve hakimiyet eksikliğinin, sivillerin işbirliğine başvurarak giderilmesi mantığına dayanmaktadır. Öte yandan, koruculuk bu amaçla başvuru alan yegane yöntem değildir. Aşağıdaki başlıkta, bu doğrultuda izlenen bir diğer strateji olan sınır bölgesindeki kırsal bölgeyi mekansal düzenlemelerle yeniden şekillendirmeyi amaçlayan uygulamaları ele alacağım.

4.1.2. Sınır Mekanını Yeniden Düzenlemeye Yönelik Uygulamalar

PKK’nın kısa sürede askeri açıdan yenilgiye uğratılamamış olması, devlet elitleri açısından yerel güvenliğin sağlanmasında bir kriz anlamına geliyordu. Bu krizin aşılması ve PKK’yı lojistik kaynaklarından mahrum bırakarak stratejik üstünlüğün ele geçirilmesi için doğrudan çatışma mekanı yeniden şekillendirmeye yönelik uygulamalara başvurulmuştur. Bu uygulamalar, sınır bölgesini 1990’lı yıllarda yoğunluğu artacak militer uygulamaların merkezi haline getirmiştir. Çatışma dönemi boyunca mekanı askeri yöntemlerle çevresinden ayırıştırarak izole etmeyi hedefleyen politikalar, tüm çatışma bölgesini ülkenin geri kalanından ayıran bir “iç sınır” inşa etmiş²³⁴, bir anlamda sınırın etki alanını genişletmiştir. Bununla birlikte, çatışmanın en yoğun yaşandığı yerlerden biri olan Türkiye-Irak sınırı yakınındaki kırsal alan, mekanın bir savaş alanı olarak yeniden tasarlanması stratejisinin doğrudan hedefi olmuş; bu strateji çerçevesindeki uygulamalar burada yaşayan sivillerin hayatını da baştan başa değiştiren sonuçlara sebep olmuştur.²³⁵

²³³ Adnan Çelik, “1990’lı yılların Olağanüstü Hal Rejimi ve Savaş: Kürdistan Yerellerinde Şiddet ve Direniş”, *Toplum ve Kuram*, s.9, (Bahar 2014), 109.

²³⁴ Deniz Yonucu, “Türkiye’de Bir Yönetim Biçimi Olarak Mekansal Ayırıştırma: Tehlikeli Mahalleler, Olağanüstü Hal ve Militarist Sınır Çizimi”, *Yeni İstanbul Çalışmaları*, der. Ayfer Bartu Candan, Cenk Özbay, (İstanbul: Metis Yayınları, 2014).

²³⁵ Joost Jongerden, *Türkiye’de İskan Sorunu ve Kürtler: Modernite, Savaş ve Mekan Politikaları Üzerine Bir Çözümleme*, çev. Mustafa Topal, (İstanbul: Vate Yayınları, 2009).

Yukarıda genel hatları çizilen çerçevenin etkisi, esasen söz konusu uygulamaların 1990'lı yılların başında dönüşen güvenlik konsepti doğrultusunda biçim değiştirip sistematikleşmesiyle yaşanacaktır. Bununla birlikte, 1987'de ilan edilen olağanüstü hal uygulaması bu sistematikleşmeyi de mümkün kılan bir arka plan ve yasal çerçeve oluşturmuştur. Bu sebeple, aşağıdaki başlıklarda önce olağanüstü hal bölgesi uygulamasının kapsamını ele alacak, ardından çevrenin koşullarını değiştirerek üstünlük elde etme stratejisinin dönüşen güvenlik stratejisiyle nasıl iç içe geçtiğini aktaracağım.

4.1.2.1. Olağanüstü Hal Bölge Valiliği

Türkiye-Irak sınır hattında en belirgin dönüşümlerin 1984-2003 arasındaki çatışma döneminde yaşanmış olması, şüphesiz bu dönemde çatışma bölgesinin ülkenin geri kalanından farklı idari ve hukuki yaklaşımlarla yönetilmesi durumuyla ilişkilidir.²³⁶ Bu farklılığın sürdürülmesi, çatışma bölgesinin ve burada yaşayan insanların askeri yöntemlerle çevresinden ayrıştırılarak izole edilmesiyle mümkün olmuştur.²³⁷ Böyle bir bağlamda, ülkenin geri kalanıyla bütünleşikliği zayıf ve kuruluş döneminden itibaren devlet söyleminde “tehlikeli mekan” olarak kodlanan sınır bölgelerinin “çeper” konumu pekişmiştir. Çatışma döneminde, bu sürekliliği sağlayan yasal çerçevenin başında 1987'de oluşturulan Olağanüstü Hal Bölge Valiliği uygulaması gelmektedir.

10 Temmuz 1987 tarihli ve 252 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Diyarbakır, Bingöl, Elazığ, Hakkari, Mardin, Siirt, Tunceli ve Van vilayetlerini kapsayan Olağanüstü Hal Bölge Valiliği kurulmuş ve oldukça geniş yetkilerle donatılmıştır.²³⁸ 1990'da Şırnak ve Batman'ın askeri ihtiyaçlar doğrultusunda il yapılmasının ardından OHAL kapsamındaki il sayısı 13'e yükselecektir.²³⁹ OHAL rejimi, Avrupa Birliği'ne uyum süreci çerçevesinde kaldırıldığı 30 Kasım 2002 tarihine kadar 46 kez uzatılarak 23 sene boyunca yürürlükte kalmıştır.

²³⁶ Aynı egemenlik alanı içerisinde birbirinden farklı niteliklere sahip ikili yapılar ortaya çıkaran özel yönetim aygıtları için bkz. Ernst Fraenkel, *The Dual State: A Contribution to the Theory of Dictatorship*, (New York: Oxford University Press, 1940).

²³⁷ Yonucu, *age*,

²³⁸ “Olağanüstü Hal Bölge Valiliği İhdası Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (285 S.K.H.K.)”, *Resmî Gazete*, 19517, (Temmuz 1987). <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/4.5.285.pdf> [10.11.2016]

²³⁹ Adıyaman, Bitlis ve Muş da “mücadir il” konumuyla, OHAL rejiminin etki alanına dâhil edilen illerdir.

1982 Anayasası'nda en düşük olağanüstü yönetim usulü olarak tanımlanmış olmasına rağmen, yürürlükte kaldığı süre boyunca sınırları oldukça geniş ve muğlak tanımlanmış olan OHAL uygulaması, adeta bölgede 1978'den beri yürürlükte olan sıkıyönetim halini daimileştirmiştir. OHAL bölgesine giriş-çıkışların askeri ve sınır mekan kontrolleri ile denetim altında tutulması hem buradaki nüfusu disipline etmeyi hem de burada yaşayanları ve yaşananları ülkenin geri kalanından ayırıştırılmasını hedeflemiştir.²⁴⁰ OHAL, böylece başta yaşam hakkı olmak üzere, temel hakları kısıtlayıcı ve paramiliter şiddet kullanımının yolunu açan uygulamalara arka plan oluşturmuştur. OHAL yetkileri çerçevesinde yürürlüğe konan, mekanın ve mekanın kaynaklarının kontrol altında tutulmasını amaçlayan bir diğer unsur da, gıda ambargosu ve yayla yasağı gibi uygulamalar olmuştur. Gıda ambargosu ve yayla yasakları, altyapısal koşulları oldukça içe kapalı olan bölgede özellikle kırsal kesimdeki yerleşimler için gündelik hayatı son derece zorlaştırmıştır. Yayla yasaklarıyla birlikte, OHAL ilanı ile devlet güçlerinin buradaki köylere yönelik artan baskısı, kitlesel gözetim ve tutuklamalar Hakkari kırsalında ciddi gerilimlere yol açmıştır. Güvenlik güçlerinin zor uygulaması ve koruculuk baskısı, 1980'lerin sonunda dahi buradaki köylerde kayda değer bir göç hareketine sebep olmuş; kimi köylerde toplu olarak Irak'a iltica edildiği basına yansımıştır.²⁴¹ 1989 Temmuz'unda 3000 köylünün yayla yasakları ve jandarma baskınlarına tepki olarak Şırnak-Uludere yolunu kesmesi gibi birçok olay²⁴², 1990'larda Kürt hareketi içerisinde artan kitlesel siyasallaşmanın ilk örnekleri olarak sayılır. Olağanüstü Hal Bölge Valisi'ne, kamu güvenliği adına gerekli gördüğü yerlerin geçici veya kalıcı olarak boşaltılması yetkisini veren 285 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi ise bir sonraki başlıkta ele alınacağı üzere 1990'lı yıllarda Şırnak-Hakkari kırsalındaki yerleşimlerin büyük oranda insansızlaşmasıyla sonuçlanacaktır.

1990'lı yıllara gelindiğinde hem çatışmanın şiddeti önceki dönemle kıyaslanamayacak şekilde yoğunlaşmış hem de devletin çeşitli kurumlarının çatışmaya dair algı ve stratejileri köklü bir dönüşüme uğramıştır. Bu durum, OHAL rejimi ve koruculuk sistemi çerçevesindeki baskı ve uygulamaların, 1990'lı yıllarda çok daha farklı biçimlere bürünmesi anlamına gelmiştir. Devlet elitlerinin, PKK'nın küçük bir isyancı

²⁴⁰ Yonucu, *age*.

²⁴¹ "Aşiret Alayları", *2000'e Doğru*, 10.

²⁴² "Siirt ve Hakkari'de Köylüye Yayla Yasağı", *Cumhuriyet Gazetesi*, 18 Temmuz 1989, 8.

gruptan ibaret olduğu ve kısa sürede yenilgiye uğratılabileceği yönündeki düşünceleri, 1990'ların başına gelindiğinde değişmeye başlamıştı. 1990'larda Türkiye'de ulusal güvenlik anlayışının "iç tehdit" ekseninde yeniden belirlenmesi ve kırsal alanın mekansal müdahalelerle yeniden kurgulanmasının bir savaş taktiği olarak sistematikleşmesi, bahsedilen dönüşümün Hakkari-Şırnak kırsalındaki siviller için en önemli sonuçları yaratan iki ayağı olarak sayılabilir.

4.1.2.2. Değişen Güvenlik Konsepti ve Sonuçları

1990'lı yıllarda devletin PKK ile mücadele yöntemlerinde yaşanan algı ve strateji dönüşümü, aşağıda ayrıntılarına yer verilecek yeni bir güvenlik konsepti benimsenmesiyle sonuçlanmıştır. Bu dönüşüm, sınır bölgesinde üstünlük sağlamak için mekanın yeniden düzenlenmesine yönelik uygulamaları daha önce olmadığı kadar genişletmiş ve sistematikleştirmiştir. Şiddet sarmalı ve OHAL kapsamındaki yasaklar bir yandan sivillerin yerleşik oldukları alanda hayatlarını idame ettirebilme imkanlarını giderek daraltırken, değişen güvenlik konsepti etrafından benimsenen söylem ve stratejiler, çatışma alanındaki sivilleri ve onların gündelik faaliyetlerini kriminalleştiren bir çerçeve yaratmıştır.

Balta Paker, 1990'larda Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve devletlerin güvenlik anlayışlarının yerel çıkarlar doğrultusunda şekillenme eğilimiyle paralel olarak, Türkiye'de de milli güvenlik siyasetinin yeniden belirlendiğini yazar.²⁴³ Türkiye'de ordunun kurumsal yapısı ve tehdit algısı, 1990'lı yılların ortalarına kadar konvansiyonel bir savaşta, düzenli ordu ile savaşmak üzere şekillenmiş durumdadır.²⁴⁴ Gerek küresel bağlamın gerek PKK'nın kısa sürede yenilgiye uğratılamamasının sonucu olarak tehdit algısının dış düşmandan iç düşmana kayması ile, TSK'nın konumlanışında da "topyekun savaş" stratejisi terk edilip, "düşük yoğunluklu savaş" stratejisine geçilir. Yapılan değişikliklerle, TSK'nın net olarak tanımlanabilir ve merkezi olarak örgütlenmiş bir 'düşman'dan ziyade; herhangi bir yerde herhangi bir zamanda saldırıya geçebilecek ve asimetrik savaş yürüten bir gruba karşı üstünlük sağlanması hedeflenmiştir. Balta Paker, bu doğrultuda 1991 yılından itibaren TSK'da

²⁴³ Evren Balta Paker, "Dış Tehditten İç Tehdide: Türkiye'de Doksanlı Yıllarda Ulusal Güvenliğin Yeniden İnşası" *Türkiye'de Devlet, Ordu ve Güvenlik Siyaseti*, der.Evren Balta Paker ve İsmet Akça, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010), 407-433.

²⁴⁴ *age*, 410.

yapılan önemli değişiklikleri şöyle özetlemektedir: Özel Harp Dairesi yerine Özel Kuvvetler Komutanlığı'nın kurulması, ordunun hareket kabiliyetini arttırmak için tümen düzeninden kolordu-tugay-tabur yapısına geçilmesi, teknik alt yapının yenilenmesi ve "alan hakimiyeti" stratejisinin resmileşmesi.²⁴⁵ Bu dönüşümlerin yanı sıra asker ve polis birliklerinin içerisinde oluşturulan özel komando birlikleriyle kolluk güçlerinin sayısındaki artış da dikkat çekicidir. 1990 yılında bölgede bulunan asker sayısı 90 bin iken, 1994'te asker, polis, özel tim ve köy korucularının sayısı 300 bine ulaşmaktadır.²⁴⁶

Milli güvenlik siyasetinin yeniden belirlenirken, TSK yapısındaki değişikliklere "yeni düşman" tanımını merkeze alan siyasi ve yönetsel bir dönüşüm de eşlik etmekteydi. 1989 yılında dönemin Genelkurmay Başkanı Doğan Güreş tarafından "PKK mensuplarına yardım edenler"i de içine alacak şekilde kullanan yeni düşman tanımı, artık devletin savaş stratejisinin merkezi haline gelmiş durumdaydı. Özellikle lojistik yardım sağladığı düşünülen köy ve kent nüfusu, mali veya siyasi destek verdiği düşünülen iş insanları ve entelektüeller, "düşman" tanımının olağan şüphelileri ve kontrgerilla faaliyetlerinin hedefi durumundaydılar. Böylece her ne kadar resmi ulusal güvenlik söylemi savaşılan aktörün PKK / teröristler olduğunu iddia ediyorsa da, siyasi ve askeri otoritelerin sık sık başvurduğu "düşman" nitelemesi ve kontrgerilla uygulamaları, "terörist" ile sivil halk arasındaki çizgileri gitgide muğlaklaştırıyordu.²⁴⁷

1990'lı yıllarda devletin PKK ile mücadele yöntemlerinde yaşanan bir başka dönüşüm ise, izlerine bu tarihten önce de rastlanabilecek olsa da 1993 yılından itibaren "Alan Hakimiyeti ve PKK'yı Bölgede Barındırmama" konsepti ile yürürlüğe konan özel güvenlik stratejisiyle birlikte resmîlik kazanan anlayıştır. Alan hakimiyeti doktrini, asimetrik bir savaş durumunu ve isyan bastırmayı hedefleyen yeni bir savaş stratejisini baz almaktadır.²⁴⁸ Bununla aslen, çevrenin koşulları değiştirilerek PKK'nın lojistik ve insan kaynağından yoksun bırakılması, yerel halktan alındığı düşünülen desteğe son verilmesi hedeflenmekteydi. Jongerden, 1990'larda sistematikleşen köy ve mezraların boşaltılması/yakılması, askeri yasak bölgelerinin oluşturulması gibi uygulamaların bir

²⁴⁵ Daha ayrıntılı bilgi için bkz. age, 414-415.

²⁴⁶ Kirişçi ve Winrow, age, 151.

²⁴⁷ Balta Paker, "Dış Tehditten İç Tehdide:", 417-8.

²⁴⁸ Jongerden ve diğ., "Türkiye Kürdistanı'nda Kontrgerilla Stratejisi Olarak Çevre Tahribatı", **Toplum ve Kuram**, s. 1, (2009): 76.

“ikincil zarar” yahut sonuç değil; alan hakimiyeti doktrini doğrultusunda güvenlik güçlerinin çatışma mekanını kendi lehine yeniden düzenlenmesini hedefleyen bir strateji olduğunun altını çizer.²⁴⁹

1984’te çatışmanın başlangıcından itibaren zaman zaman yaşanan, 1987’de OHAL ilanıyla artan yerleşim yerlerinin boşaltılması uygulaması; 1990’lı yılların başından itibaren sistematik hale gelmiştir. Konuyla ilgili kurulan TBMM Araştırma Komisyonu’nun Raporu’nda, köy boşaltma sürecinin özellikle 1992-1994 yılları arasında yoğunlaştığına dikkat çekilmektedir.²⁵⁰ Rapor, kanuni dayanağı OHAL kanunu olsa da köy boşaltma uygulamasının yasal çerçeve ile bağlı olmadığını, güvenlik birimlerince fiilen gerçekleştirilmiş olduğunu da vurguluyordu.²⁵¹ İnsan hakları kuruluşları da, bu esnada birçok köyün yakıldığını ve bazı bölgelerde köy boşaltmaların topluca gerçekleştirildiğini raporlamıştır.²⁵²

Gerek güvenlik güçleri tarafından köylerin boşaltılması gerek çatışma ve çatışmaya bağlı sebeplerden yaşanan zorunlu göç olgusu, 1990’lı yıllarda OHAL bölgesinde özellikle kırsal alandaki yerleşimlerin büyük oranda insansızlaşmasıyla sonuçlanmıştır. Çatışma durumun getirdiği doğrudan şiddet, şiddet tehdidi, güvende olmama durumu, tarım ve hayvancılık imkanlarının tükenmesi birçok insanın yaşadığı yeri zorunlu olarak terk etmesine sebep olmuştur.²⁵³ Yerleşim yerlerinin boşaltılması zorunlu göç olgusuna yeni bir boyut eklemiştir. Köy boşaltmalar, çok sayıda insanın ülke içinde yerinden edilmesiyle sonuçlanmıştır.²⁵⁴ İçişleri Bakanlığı’nın 2006 tarihli

²⁴⁹ Joost Jongerden ve Ahmet Hamdi Akkaya, **PKK Üzerine Yazılar**, çev. Metin Çulhaoğlu, (İstanbul: Vate Yayınevi, 2015).

²⁵⁰ **TBMM Tutanak Dergisi**, “Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Boşaltılan Yerleşim Birimleri Nedeniyle Göç Eden Yurttaşlarımızın Sorunlarının Araştırılarak Alınması Gereken Tedbirlerin Tespit Edilmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu”, c. 53, Dönem 20, (1998): 11. <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem20/yil01/ss532.pdf> [16.02.2017]

²⁵¹ **age**, 31

²⁵² bkz. MAZLUMDER, “Doğu ve Güneydoğu’da İç Göç, Neden ve Sonuçları”, **Evrensel İnsan Hakları**, c. 9/10, (1995): 23-29; İnsan Hakları Derneği, **Habitat II Alternatif Rapor: Eşit, Özgür, Ayrımsız Yerleşim Hakkı**, (İstanbul, 1996).

²⁵³ TBMM Araştırma Komisyonu’nun 1998 tarihli raporuna göre, göçün nedenleri şunlardır: (a) Mera yasağı ve operasyon/çatışma ortamı yüzünden hayvancılık ve tarımın çökmesi; korucu olan köylere PKK tarafından baskı uygulanması; güvenlik güçlerinin koruculuğu kabul etmeyen köylere kuşkuyla yaklaşarak askeri operasyonları bu köylerde yoğunlaştırması ve sonuçta bütün bu nedenlerle insanların köylerini terk etmesi; (b) PKK’nın, koruculuğu kabul eden bazı köy ve mezraları boşaltması; (c) Koruculuğu reddeden, güvenliği sağlanamayan veya PKK’ya yardım ettiği düşünülen köylerin güvenlik birimlerince boşaltılması (MAZLUM-DER, “Doğu ve Güneydoğu’da”, 27).

²⁵⁴ Ülke içinde Yerinden Edilmiş Kişiler sorununa ve kavramsallaştırmaya dair tartışmalar için bkz. Kurban ve diğ., **Zorunlu Göç İle Yüzleşmek: Türkiye’de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası**, (İstanbul: TESEV, 2008); İnsan Hakları İzleme Komitesi (Human Rights Watch - HRW), “Göç

verilerine göre, OHAL kapsamındaki bölgede 945 köy ve 2021 mezrada 358.335 kişi yer değiştirmiştir. Kimi uluslararası kuruluşlar ve bu alanda çalışan yerli STK'lar ise yerinden edilmiş kişilerin sayısı konusunda 3-4 milyon arası rakamlar sunmaktadır.²⁵⁵ Öte yandan illere göre nüfus sayımlarındaki ve saha çalışmalarındaki verileri kullanarak projeksiyon yapan daha geniş kapsamlı çalışmalar, hem zorunlu göçe ilişkin devlet kurumlarının verdiği sayıları hem de 3-4 milyon gibi sayıları gerçekten uzak bulmaktadır.²⁵⁶ Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etüdları Enstitüsü'nün (HÜNEE) Devlet Planlama Teşkilatı'nın talebi üzerine 2006 yılında gerçekleştirdiği araştırma "göç veren 14 ilin kentsel yerleşim yerlerinden güvenlik nedenleriyle göç eden nüfusun tahmini büyüklüğünü 953,680 ile 1,201,000 arasında olabileceğini" saptamıştır.²⁵⁷

Köy boşaltmalar kırsal mekanın yeniden düzenlemenin tek yolu olarak uygulanmamıştır.²⁵⁸ 1990'lar boyunca tarım arazileri ve ormanların yakılmasının yanı sıra iç bölgelere mayın döşenmesi de kırsal bölgelerde derin bir tahribata yol açtı. TSK'nın bölgede üstünlüğü ele geçirmek mantığıyla başvurduğu bu yöntemlerin, PKK tarafında da uygulanmış olduğuna çeşitli STK'lar tarafından dikkat çekilmektedir.²⁵⁹ Sınır bölgelerinin haricinde 1990'lı yıllarda boşaltılan köy ve köylerin içindeki geçici karakolların etrafına döşenen mayınlar yalnızca can kayıplarına neden olmadı, aynı zamanda geride kalan köylülerin yayla ve meralardan faydalanabilmesini de ciddi şekilde kısıtladı. Böylece tarım arazilerinin tahribi ve iç bölgelerdeki mayınlar; kırsal alanlarda yaşayan insanlar için hareket kısıtını yaşadıkları köyün içine kadar çekmiş, zaten kısıtlı olan geçim kaynaklarının giderek daralmasına yol açmıştır.

Ettirilmiş Ve Yüzüstü Bırakılmış- Türkiye'nin Başarısız Köye Dönüş Programı", <https://www.hrw.org/reports/2002/turkey/turkey-rep-trksh.htm> [16.02.2016].

²⁵⁵ bkz. Human Rights Watch, **Displaced And Disregarded: Turkey's Failing Village Return Program**, 2002, <http://hrw.org/reports/2002/turkey/Turkey1002.pdf> [10.02.2016]

²⁵⁶ Kurban ve diğ., age; Ayhan Kaya ve İ. Emre Işık, "Türkiye'de Zorunlu Göç: Paranın Götürdüğü Yere Git", **Farklılıkların Birlikteliği**, der. Ayhan Kaya, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014): 185-212.

²⁵⁷ Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etüdları Enstitüsü, **Türkiye Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması**, 2006.

²⁵⁸ Jongerden, **PKK Üzerine Yazılar**, 102.

²⁵⁹ Antipersonel mayınların kullanılmasını yasaklayan Ottawa Sözleşmesi'nin uygulanmasına dair süreci izleyen Mayınsız Bir Türkiye Girişimi'nin çalışmalarına ve çeşitli raporlara şu adresten ulaşılabilir: Mayınsız Bir Türkiye Girişimi. "Ottawa Sözleşmesi". "Raporlar". <http://www.mayinsizbirturkeygirisimi.org/> [05.04.2017]

Askeri stratejilerin dönüşümü ve sivilleri de hedef haline getiren söylemlerin ortaya çıkardığı çerçevenin içine yerleşen bir başka dönüşüm ise, bu dönemde köy koruculuğu sisteminin de ilk uygulandığı döneme (1985-1991) kıyasla hem çok daha yaygınlaştırılmış hem de uygulamanın biçim değiştirmiş olmasıdır. Bu bağlamda, korucu olmayı kabul etmeyen köyler boşaltılırken; köylülerin köy koruculuğuna katılmayı kabul veya reddetmesi düşman ve destekçi belirlemenin bir yöntemi haline gelmiştir. Özellikle Hakkari ve Şırnak kırsalında, koruculuk uygulamasının ilk döneminde de güvenlik güçlerinin köy boşaltma uygulamasına rastlanmaktaydı. Ancak, alan hakimiyeti stratejisinin belirlenmesiyle “işbirliği yahut imha” anlayışı sistematik biçimde uygulanmış ve dost/düşman ayrımını yaptığı düşünülen bir kimliklendirme aracına dönüşmüştür.²⁶⁰ Köylülerden ya devlete sadakatlerinin bir göstergesi olarak koruculuğu kabul ya da köylerini terk etmeleri beklenmektedir. Yukarıda da bahsedildiği gibi, köy boşaltma süreci çoğu zaman güvenlik kuvvetlerinin uyguladığı şiddet ve köyün yakılması ile bir arada ilerlemiştir. Bazı durumlarda ve özellikle sınıra yakın köylerde köylüler korucu olmayı kabul etse dahi, güvenlik güçleri tarafından köy tahrip edilebiliyor ve aileler birkaç saate kadar inebilen kısa süreler içinde daha iç bölgelerdeki yerleşimlere göç etmeye zorlanabiliyordu.²⁶¹

Sınırları muğlak bir “düşman” kategorisi karşısında yeniden yapılan güvenlik anlayışı ve alan hakimiyeti stratejisi, çatışmanın en şiddetli halini aldığı 1990’lı yıllarda, bölgedeki siviller açısından oldukça travmatik bir tablo ortaya çıkardı. Kırsal alanda iç güvenlik taburlarının oluşturulması, yayla yasakları ve köylerin boşaltılmasının yanı sıra, adeta sorumsuzluk ve cezasızlık zırhıyla korunan kontrgerilla gruplar tarafından gerçekleştirilen faili meçhul cinayetler ve zorla kaybetme gibi temel hak ihlalleri 1990’lı yıllar boyunca sistematik hale geldi.²⁶²

Yukarıdaki gelişmelere bakıldığında, Hakkari-Şırnak sınır hattının kuzeyindeki kırsal alanda doksanlı yıllarda yoğunlaşacak çatışma döneminin, doğrudan şiddet unsurlarının dışında, devlet içi ve devlet dışı aktörlerin arasındaki ilişkiler, idari dönüşümler, sınır hattının geçirgenliği gibi faktörler açısından belirgin dönüşümler yarattığı açıktır.

²⁶⁰ Jongerden, **PKK Üzerine Yazılar**, 137.

²⁶¹ **age**, 138.

²⁶² Özgür Sevgi Göral, Ayhan Işık, Özlem Kaya, **Konuşulmayan Gerçek: Zorla Kaybetmeler**, (İstanbul: Hakikat, Adalet ve Hafıza Derneği Çalışmaları Yayınları, 2013), 7.

Çatışma dönemindeki askeri ve siyasi gelişmeler arasında, Türkiye-Irak sınırının şekillenmesini doğrudan etki eden bir başka boyut ise söz konusu çatışma gündeminin belirleyici olduğu Türkiye'nin 1990'lı yıllardaki Kuzey Irak siyasetidir.

4.2. Çatışmanın “Sınır ötesi”

1980'li yıllardan itibaren TSK ile PKK arasındaki çatışmanın mekânı giderek Kuzey Irak'ı daha çok kapsayacak şekilde genişlemiştir. Türkiye'nin gerçekleştirdiği askeri operasyonlar ve kurulan resmi ya da gayri resmi ittifaklar ise, Irak'ın toprak bütünlüğü ve dolayısıyla iki ülke arasındaki mevcut sınırın statüsüne ilişkin olarak çeşitli gerilimler barındıran bir tablo ortaya çıkarmıştır.

Bu bölümde, sözü edilen tabloyu üç başlık altında ele alacağım. İlk olarak, Kuzey Irak'ı çatışmanın ana mekanlarından biri haline getirecek 1980-1989 arasındaki gelişmeler ile Ankara, Bağdat ve Kürt gruplar arasındaki ittifak ve itilafları, kısa bir arka plan olarak özetleyeceğim. İkinci alt başlıkta ise, 1989 ve 1991'de Kuzey Irak'ta yaşanan insani krizler etrafındaki gelişmeleri aktaracağım. Bu gelişmeler, gerek askeri ve siyasi elitlerin Türkiye'nin Irak'la olan sınırına bakışını hangi kaygıların şekillendirdiğini anlamak açısından, gerekse Türkiye'nin Kuzey Irak'taki askeri ve siyasi varlığını genişletecek şekilde sonuçlanmasıyla önemlidir. Son olarak, 1991 sonrasında oluşturulan güvenli bölge uygulamasının doğrudan ve dolaylı sonuçlarının, Türkiye'nin Irak sınırında ve başka bir devletin egemenlik alanında paralel bir ihlal ve koruma süreci²⁶³ olarak nitelenebilecek eylemlerini ve bunların bu tez bağlamındaki tartışmalar açısından önemli sonuçlarını ele alacağım.

4.2.1. 1980-1989: Arka plan

12 Eylül 1980 darbesi gerçekleştiğinde, PKK'nın 1978'deki ilk kongresini yapmasının ardından kısa bir süre geçmiş, örgüt bu sürede diğer Kürt örgütlerine rakip olarak henüz küçük bir alanda da olsa etkili bir aktör haline gelmişti. 1980 darbesinde PKK üyelerinin büyük bir kısmı tutuklandıysa da; örgüt lider kadrosunu ve üyelerinin bir kısmını Suriye ve Lübnan'a çekmeyi becerebilmiştir. PKK'nın 1982 yılında

²⁶³ Asa Lundgren'in, Türkiye'nin doksanlı yıllardaki Kuzey Irak politikasına ilişkin olarak kullandığı bu ifadenin, bizzat Türkiye-Irak sınır hattına ilişkin olarak da geçerli olabileceğini düşünüyorum. Asa Lundgren, *İstenmeyen Komşu Türkiye'nin Kürt Politikası*, çev. Necla Ülkü Kuglin, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2008), 80.

gerçekleşen ikinci kongresinde alınmış kararlardan biri, üyelerinin bir kısmını, iç karışıklıklar içerisinde bulunan Irak topraklarına kaydırmak ve Türkiye-Irak sınırının güneyinde eğitim kampları kurmaktır.²⁶⁴ Bu noktadan itibaren Kuzey Irak toprakları, PKK ile TSK çatışmalarının yaşandığı ana mekânlardan biri haline gelecektir.

PKK'nın, Kuzey Irak'ta askeri üsleri kurma kararını aldığı dönem, Irak devleti ile İran arasında uzun yıllar sürecek ve galipsiz sonuçlanacak savaşın da başlangıç yıllarıydı. 1980-1988 yılları arasında süren İran-Irak savaşı boyunca KDP ve KYB başta olmak üzere Kürt örgütler Kuzey Irak'ta iktidar boşluğunu değerlendirmiş, 1975 yenilgisi sonrası azalan etkinliklerini yeniden kazanmaya başlamışlardı. PKK da Kuzey Irak'ta var olabilmek için bir yandan bu otorite boşluğundan yararlanırken bir yandan da bu örgütlerle ittifaklar kurmaya gereksinim duyuyordu. Diğer taraftan, TSK'nın 1983'ten itibaren Irak topraklarında gerçekleştireceği sıcak takip operasyonları için, Ankara'nın hem Irak merkezi hükümetiyle hem de KDP ve diğer Kürt örgütlerle kuracağı ilişkiler doğrudan önem taşıyordu.

Türkiye'nin, Mayıs 1983'ten itibaren Bağdat'ın güvencesiyle Türkiye-Irak sınırının kuzeyinde operasyonlar düzenlediği bilinmektedir.²⁶⁵ Bu güvence, Türkiye ile Irak arasında, Ekim 1984'te her iki tarafa birbirlerinin topraklarında Kürt grupları sıcak takip imkânı veren anlaşma ile resmi hale gelmiştir. Bağdat'ın 1988'de anlaşmayı feshedeceği tarihe kadar yalnızca Türkiye, Irak topraklarında dört operasyon düzenlemiştir.²⁶⁶ Ancak bu operasyonlar, Türkiye'nin 1991 sonrasında Kuzey Irak topraklarında gerçekleştireceği sınır ötesi operasyonlarla karşılaştırıldığında küçük çaplıdır, bölgedeki Kürt grupların da memnuniyetsizliğini doğurmuştur. Ankara ile Bağdat'ın Kürtlere karşı ittifak yaptığı bu ilk yıllarda, KDP ile PKK arasındaki ilişkiler de gerilimlere rağmen uzlaşma hattında ilerlemiştir. Temmuz 1983'te KDP ile PKK arasındaki ilişkileri kurumsallaştıran ve peşmerge güçlerinin etkin olduğu alanlarda PKK'ya bir tür "dokunulmazlık" veren bir anlaşma imzalandı.²⁶⁷ Ancak bu uzlaşma kısa süreli oldu. Türkiye'nin Bağdat'la ittifakından rahatsız olan ve sınır ötesi operasyonlardan peşmerge kuvvetleri de zarar gören Barzani, aralarında derin ideolojik ve yöntemsel farklılıklar bulunan PKK ile ittifak anlaşmasını 1985 yılında

²⁶⁴ Güneş, *Türkiye'de Kürt Ulusal Hareketi*, 187.

²⁶⁵ McDowall, *age*, 557.

²⁶⁶ Abdullah Kıran, "Türkiye'nin Kuzey Irak Politikası", *Birikim*, s. 148, (Ağustos 2001).

²⁶⁷ Marcus, *age*, 100.

iptal etti.²⁶⁸ Ancak, KDP ile ilişkilerin bozulması PKK'nın Kuzey Irak'ta güçsüzleşmesi anlamına gelmemiştir. Önce İran-Irak savaşı, ardından 1990 ve 1991 Körfez Krizleri'yle oluşan otorite boşluğu, diğer Kürt örgütleri gibi PKK'nın da Kuzey Irak'taki üslerini genişletmesi ve organize olması için kendisine daha fazla olanak bulmasını sağladı.²⁶⁹ 1990'ların başından itibaren, Türkiye-Irak sınırının güneyi, PKK üstlenmesinin belkemiği durumundaydı.²⁷⁰

Öte yandan tüm bu gelişmeler yakından etkileyecek esas bağlam, İran-Irak savaşının bitimiyle, Irak'ta Baas hükümetinin Kürtlerin yaşadığı bölgelerde artan şiddeti ve 1991 mülteci krizi sonrası bölgede alınan çok-uluslu güvenlik önlemleriyle ortaya çıkan gelişmeler olacaktır. Bu bağlam içerisinde 1990'lı yıllar boyunca Türkiye Kuzey Irak'a ilişkin olarak, Özcan'ın tespitiyle, farklı kaygılar yüzünden birbirinden çelişkili politikalar izlemek zorunda kalmıştır.²⁷¹

4.2.2. 1988 ve 1991 Mülteci Krizleri

Baas rejiminin Kuzey Irak'taki Kürt bölgesine karşı İran-Irak savaşı boyunca hafifleyen şiddet uygulamaları, 1988'de bu savaşın sonlanmasıyla beraber yeniden artacak ve kitlesel bir boyuta ulaşacaktır. Irak ordusu, 23 Şubat – 6 Eylül 1988 arasında gerçekleştirdiği Enfal Harekatı adı verilen dört ayrı operasyonda kimyasal silah kullanmış, kimyasal saldırılarda 150 binin üzerinde kişi ölmüştür.²⁷² Irak ordusunun kuzeye yürüyüşünden kaçan 80 bine yakın insanın, Türkiye ve İran sınırına doğru kitlesel göçü ise küresel ölçekte tepki uyandıracaktır. 1988'deki bu ilk göç dalgasında Türkiye sınırını geçen ve çoğunluğu Kürtlerden oluşan 60 bin Irak vatandaşı, önce sınır hattında oluşturulmuş mülteci kamplarına yerleştirildi. Bir süre sonra ise büyük kısmı Irak'ın iç kesimlerinde oluşturulmuş "Yeni Saddam Kentleri"ne gönderildiler. Türkiye'deki kamplarda kalan ve sayıları 27 bini bulan Iraklı mültecinin durumu ise uzun süre Avrupalı devletler ile Türkiye arasında anlaşmazlığa neden olmuştur.²⁷³

Türkiye için 1988'de karşı karşıya kaldığı bu insani kriz, yalnızca büyük çapta bir göç dalgasının neden olacağı iktisadi yahut siyasal istikrarsızlık bağlamında

²⁶⁸ age, 147; Bruinessen, *Kürdistan Üzerine Yazılar*, 319.

²⁶⁹ Bozarslan, age, 201.

²⁷⁰ Akkaya, age, 121; Marcus, age, 101.

²⁷¹ Özcan, age, 38.

²⁷² Human Rights Watch, "Genocide in Iraq: The Anfal Campaign Against the Kurds, A Middle East Watch Report", <https://www.hrw.org/reports/1993/iraqanfal/> [11.10.2016]

²⁷³ "Sınırımız Şimdilik Kapalı", *Milliyet Gazetesi*, 4 Nisan 1991, 18.

değerlendirilmedi. Mültecilerin durumu ve olası çözümler etrafında tartışılan sınırın açılması, sığınmacı statüsü, Bağdat'a karşı alınacak askeri ve siyasi yaptırımlar gibi meseleler, gelişmelerin Türkiye'deki Kürt kimliği üzerindeki olası etkileri üzerinden tartışılacaktır. Tüm bu tartışmalar, çok daha büyük çaplı yaşanacak 1991 mülteci krizi sırasında daha güçlü şekilde gündeme gelecektir.

Şubat 1991'de Irak'ın Kuveyt işgalinin yenilgiyle sonuçlanması ve Körfez Savaşı'nın bitimi, Iraklı Kürtler arasında Saddam rejiminin zayıflatılabileceği konusunda yeniden bir umut oluşmasına yol açmıştır. Mart 1991'de yalnızca Kürt partilerinin değil daha önce rejimle nispeten yakın ilişkiler kurmuş sıradan Kürtlerin ve güneyde Şiilerin de katıldığı büyük bir isyan başlayacak, ancak Baas rejiminin bir kez daha fosfor ve sülfürik asit gibi kimyasal silahlar kullandığı bombardımanlar ile ağır şekilde bastırılacaktır. 1991 yılının Nisan ayına girilirken, 1988 Enfal Harekatı'nın toplumsal hafızadaki etkisiyle, yüz binlerce insan Irak ordusunun kuzeye yönelişinden kaçarak yeniden İran ve Türkiye sınırına yığılacaktır.²⁷⁴

1991'deki büyük mülteci göçü, daha önce bölgesel çerçevede kalmış Kürt sorununu küresel ölçeğe taşımıştır. Bu durum, Türkiye'deki karar alma merkezlerini kendi sınırına yığılmış halde bekleyen Kuzey Irak'taki Kürtlerin durumu ile ilgili eyleme geçmeye zorladı. Öte yandan, 1988 krizinde olduğu gibi olası çözümler göçün çık etkisi yaratabileceği, peşmergelerle birlikte PKK'nın da sınırı geçebileceği, Irak'taki durumun Türkiye'deki Kürtler arasında milliyetçi ve ayrılıkçı eğilimler yaratabileceği gibi endişelerden bağımsız şekilde ele alınmıyordu.²⁷⁵ Türkiye, tüm bu kaygılar ekseninde mülteci krizini mümkün olduğunca sınırları dışında tutabileceği bir yol arıyordu. Konuyla ilgili toplanan 2 Nisan tarihli MGK toplantısının sonucunda, krizle ilgili BM Güvenlik Konseyi'ne müdahale çağrısı yapıldığı ve Güvenlik Konseyi müdahil oluncaya kadar sınırı kapalı tutma kararı alındığı açıklandı.²⁷⁶ Bununla birlikte, hükümet üyeleri tarafından yapılan açıklamalar çoğunlukla "sınırımız tehlikeye girdiği an müdahale ederiz" vurgusuyla, sınırın geçilmesi halinde askeri harekât gerçekleştirebileceğine işaret ediliyordu.²⁷⁷ 1991 krizi, hem Türkiye'nin hem de Avrupa'nın mülteci politikasına dair çelişki ve çıkmazları da ortaya koyuyordu.

²⁷⁴ "Kapımızda 200 bin mülteci", *Milliyet Gazetesi*, 3 Nisan 1991, 1.

²⁷⁵ Kirişçi ve Winrow, *age*, 182.

²⁷⁶ "MGK, BM'yi acil yardıma çağırdı", *Milliyet Gazetesi*, 3 Nisan 1991, 2.

²⁷⁷ Rafet Ballı, "Müdahale ihtimali", *Milliyet Gazetesi*, 4 Nisan 1991.

Ankara, 1988 krizinde Avrupa devletlerinin kendi ülkelerine mülteci kabul etme konusundaki isteksizliğini hatırlatırken, uluslararası kamuoyu da Türkiye'nin sınırı kapalı tutma kararını ve sınırda bekletilen insanlara sunulan olanakların yetersizliğini eleştiriyordu.²⁷⁸ 1991'deki mülteci krizi, Türkiye'nin Cenevre Sözleşmesi'ne koyduğu coğrafi sınırlama kısıtının yarattığı sorunların da derinden hissedileceği en önemli gelişme olacaktır.²⁷⁹

Türkiye'nin sınırı kapalı tutma kararı üzerine, 5 Nisan 1991'de BM Güvenlik Konseyi 688 nolu kararı ile Irak'ın kuzeyini koruma altına alınmış bölge ilan etti.²⁸⁰ 16 Nisan'da ABD Başkanı George Bush'un, ABD'nin "insani nedenlerden dolayı Kuzey Irak'a müdahalede bulunma zorunluluğu" olduğunu söylemesinden kısa süre sonra, ABD ve diğer ülkelerin kuvvetlerinden oluşmuş bir NATO birliği Huzur Operasyonu (Operation Provide Comfort) ile Kuzey Irak'a girerek Zaho bölgesi etrafında bir "güvenli bölge" (safe haven) ilan etti. Bu operasyon ve oluşturulan güvenli bölge, Irak'ın 36. paralelin kuzeyinde operasyon yapmasını engelliyordu. Temmuz 1991'de Huzur Operasyonu'nun askeri kanadı küçültülmüş; yerine Türkiye'den birliklerin de içerisinde olduğu ve Irak ordusunun yeniden Kuzey Irak'a girmesini engelleyecek bir "hızlı mukabele gücü" sağlamak için Eylül 1991'e kadar Silopi'de konuşlandırılacak "Çekiç Güç" (Poised Hammer) olarak adlandırılan yeni bir görev gücü oluşturulmuştur.²⁸¹ Ankara'nın oluşturulacak çekiç güce destek vermesi ve üs sağlaması, ilk günlerden itibaren Türkiye kamuoyunun farklı kesimlerince "Irak'ın toprak bütünlüğünü ihlal ederek, Kürt bölgesine kalıcı statü sağlayacağı" eleştirileri ile karşılanmıştır.²⁸²

²⁷⁸ Kirişçi ve Winrow, age, 182.

²⁷⁹ Türkiye imzacısı olduğu ve uluslararası mülteci rejimini düzenleyen 1951 tarihli Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Cenevre Konvansiyonu'na dair 1961 yılında yayınladığı deklarasyonda Konvansiyon'un yükümlülüklerini "Avrupa'da meydana gelen olaylar nedeniyle" şeklinde yorumladığını ilan etmiştir. Türkiye, Cenevre Konvansiyonu'nun zamansal ve coğrafi kısıtlarını kaldıran 1967 tarihli Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Protokol'e de taraf olmuş; 1 Temmuz 1968 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile katılarak zamansal kısıtlama uygulamasını kaldırmış; ancak, protokolün 7. maddesinde yer alan "çekince koyma hakkı"ndan yararlanarak, Cenevre Konvansiyonu ile getirilen coğrafi kısıtlama uygulamasını sürdüreceğini beyan etmiştir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Bekir Parlak ve Ali Utku Şahin, "Türkiye İltica Ve Göç Mevzuatının Coğrafi Kısıtlama Uygulaması Yönünden Analizi", *TESAM Akademi Dergisi*, c.2, s.2 (Temmuz 2015): 65-79.

²⁸⁰ UNSC, [Resolution 688], 5 Nisan 1991, <http://unscr.com/en/resolutions/688> [15.02.2016].

²⁸¹ Semih İdiz, "Ankara'da Kürt Nöbeti Hazırlığı", *Cumhuriyet Gazetesi*, 13 Temmuz 1991, 8.

²⁸² "Toprak Bütünlüğüne Yönelik Bir Tehlike", *Cumhuriyet Gazetesi*, 17 Temmuz 1991, 17; Örsan Kunter Öymen, "Çevik Kuvvet Bizi Savaşa Götürür", *Milliyet Gazetesi*, 18 Temmuz 1991.

Oluşturulan güvenli bölge, daha önce pek de örneği görülmemiş şekilde mültecilerin kaçtıkları ülkenin içerisinde askeri bir müdahaleyle oluşturulan bir güvenli alana döndürülmesini sağlamıştır.²⁸³ Kirişçi ve Winrow; MGK'nın sınırı kapalı tutma kararının, "krize karşı bir uluslararası tepkiyi kışkırtmayı amaçlayan tasarlanmış bir hareket olabileceği" çıkarımında bulunurlar.²⁸⁴ Bruinessen de, Huzur Operasyonu'nun kurtarma çabalarının Türkiye sınırındaki mültecilere yoğunlaşırken İran'daki çok daha fazla sayıda mülteciyi yurtlarına döndürme girişiminde bulunmamasını, müdahalenin zikredilmeyen amaçlarından birinin "Türkiye'nin mülteci sorununu çözmek" olduğu şeklinde yorumlar.²⁸⁵ Bu niyetle gerçekleştirilmiş olsun ya da olmasın, uluslararası gücün müdahalesi, ilk aşamada gerçekten de Türkiye'nin krizi sınırları dışarısında tutma politikası ile uyumlu gözükmektedir.

Öte yandan, bölgede alınan güvenlik önlemleri Kuzey Irak'ta resmen değilse de fiilen yeni bir siyasal durum oluşturmuştur. Güvenlikli bölge uygulaması ve çok uluslu bir askeri gücün bölgede üslenmesi, Baas rejiminin yalnızca askeri kuvvetlerinin çekilmesi değil, Kuzey Irak'ta idari ve siyasi bir boşluğun da oluşması anlamına gelmiştir. Bu boşluğu fiilen dolduracak temel aktörler ise, Mesut Barzani liderliğindeki KDP ve Celal Talabani liderliğindeki KYB olacaktır. Bu gelişmeler, 1990'lı yıllar boyunca Türkiye'nin Kuzey Irak politikasının, PKK'nın bölgedeki otorite boşluğundan faydalanabileceği ve Irak'ta bir Kürt devleti kurulabileceği endişeleri ekseninde şekillenmesi sonucunu doğurmuştur. Türkiye'nin kısa erimli ve güvenlik eksenli olarak izlediği politikalar, uzun vadede, resmi söylemde "kırmızı çizgi" ilan edilmiş kimi meselelerde tutarsızlıklar ortaya çıkarmıştır.²⁸⁶

Aşağıdaki başlıkta, Türkiye'nin 1991 sonrasında Kuzey Irak'ta artan askeri etkinliğinin ve Kürt gruplarla ilişkilerinin, Irak'ın toprak bütünlüğü ve sınır hattının statüsüne ilişkin yarattığı çelişkili sonuçlarla birlikte ele alacağım.

²⁸³ Danış ve Aksel, Irak'ta uygulanan bu yöntemin, daha sonra "Soğuk Savaş sonrasında artan mülteci gruplardan bunalan batılı ülkeler için 'mülteci yönetimi'nin bir parçası haline gel(diğini)" belirtirler. Bu yöntem, daha sonra Yugoslavya (1992), Somali (1992), Ruanda (1994) ve Haiti'deki (1994) mülteci krizleri sırasında da uygulanmıştır. bkz. Danış ve Aksel, *age*, 79.

Yakın zamanda, Suriye iç savaşı ve Suriyeli mültecilerle ilgili olarak da benzer bir güvenli bölge uygulamasına dair tartışmalar gündeme gelmiştir. bkz. İlhan Taşçı, "10 soruda Suriye sınırında 'Güvenli Bölge'", BBC Türkçe, 28 Temmuz 2015, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/07/150728_guvenli_bolge_nedir [30.07.2015].

²⁸⁴ Kirişçi ve Winrow, *age*, 182.

²⁸⁵ Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, 76.

²⁸⁶ Kirişçi ve Winrow, *age*, 184.

4.2.3. 1991 sonrası Türkiye-Irak Sınırı: İhlal ve Koruma

Körfez Savaşı'nın ardından çok uluslu bir gücün müdahalesiyle başlayan süreç, Irak'ın kuzeyinde bir iktidar boşluğu ortaya çıkarınca, Türkiye'nin bu bölgeye ilişkin resmi politikası iki tehlike algısı üzerinden şekillenmiştir. Bunlardan birincisi, PKK'nın buradaki askeri üslerini güçlendirmesi; ikincisi ise bölgede *de facto* olarak kurulan Kürt yönetiminin devletleşme sürecine doğru evrilmesidir. Politika yapıcılar doksanlı yıllar boyunca "Türkiye'nin ulusal çıkarının, Irak'ın toprak bütünlüğünü ve egemenliğinin yeniden tesis edilmesi" yönünde olduğunu vurgulamış; diğer yandan bu "tehlike"leri engellemek üzere atılan adımlar tam tersi yönde gelişmeleri hızlandırmıştır. Türkiye'nin Kuzey Irak'taki askeri etkinliği iki devlet arasındaki sınırın statüsünü tartışmalı hale getirirken; resmen tanımayı reddettiği Kürt partileriyle geliştirdiği askeri, siyasi ve iktisadi ilişkiler, Iraklı Kürtlerin devletleşme sürecine katkıda bulunmuştur.

Ekim 1992'ye gelindiğinde, bu çelişkili durumu ortaya koyacak iki gelişme yaşanır. Mayıs ayındaki seçimlerle kurulmuş olan Irak Kürdistanı Ulusal Meclisi tarafından, Kürt bölgesinin federal bir devlet olmasını onaylandığı açıklanır.²⁸⁷ Türkiye, bu kararı tanımadığını ve Irak'ın toprak bütünlüğünü korumasından yana olduğunu açıklarken, aynı günlerde Kürt grupların desteğini de sağlayarak Kuzey Irak'taki PKK üslerine yönelik büyük bir sınır ötesi operasyon başlatmıştır. 1983-1988 arasındaki sıcak takip operasyonlarına kıyasla çok daha büyük çaplı olacak bu operasyonlarda TSK birliklerinin yanında köy korucularının yanı sıra, KDP peşmergeleri ve KYB birlikleri de katılmıştır. PKK, "Güney Savaşı" olarak adlandırdığı bu operasyonlarda ağır kayıplar almış ve KDP'nin etkin olduğu bölgeleri terk ederek Irak'ın daha güney kesimlerine doğru çekilmek zorunda kalmıştır.²⁸⁸

KDP'nin Ankara temsilciliğini yapmış eski bir bürokrata göre, Ekim 1992'deki operasyon TSK ile Kuzey Irak'taki iki Kürt partisi arasındaki yaygın işbirliğinin de başlangıcı durumundadır.²⁸⁹ Türkiye ile Iraklı Kürt partiler arasındaki ilişkiler, giderek yakınlaşarak neredeyse diplomatik bir düzeyde seyretmiştir. 1991 yazından itibaren Dışişleri Bakanlığı ile defalarca kez temaslarda bulunan KDP ve KYB'nin Ankara'da

²⁸⁷ "Kuzey Irak'ta Kürt Devleti", *Milliyet Gazetesi*, 6 Ekim 1992, 13.

²⁸⁸ Güneş, *Türkiye'de Kürt Ulusal Hareketi*, 242.

²⁸⁹ Lundgren, *age*, 82.

resmi ve kalıcı düzeyde temsilcilikler açmasının yanı sıra, Mesut Barzani ve Celal Talabani'nin Ankara ziyaretleri de üst düzey siyasi ve askeri yetkililer düzeyinde yürütülmüştür.²⁹⁰ Kürt partilerinin Ankara'da temsilciliklerini bulunması veya Barzani ve Talabani'ye Türk pasaportu verilmesi gibi gelişmeler, Türkiye açısından bu partileri ve liderleri *de facto* bir Kürt devletinin temsilcileri olarak tanıma anlamına gelme riskini taşımaktaydı. Türkiye, Irak merkezi yönetiminin itirazlarını ve Türkiye içinde ordudan ve kamuoyunda gelen itirazlara, bu temasları "iki Iraklı partinin siyasi liderleri olarak yürüttüğünü" söyleyerek karşılık veriyordu.²⁹¹ Ekim 1992'deki operasyondan bir ay sonra Jandarma Genel Komutanı Eşref Bitlis ile Mesud Barzani ve Celal Talabani arasında Silopi'de gerçekleşen görüşmelerde ise, ekonomik ve askeri alanda yapılan işbirliği öne çıkmıştır.²⁹² Buna göre, Türkiye hem BM'nin Irak'a hem de Bağdat'ın Kürt bölgesine uyguladığı ambargo nedeniyle zorluklar çeken Kuzey Irak'a ekonomik yardımda bulunacaktı. PKK'nın bu alanda tekrar güçlenmesini engellemek için sınır hattında maaşları Türkiye tarafından ödenecek olan peşmerge karakolları kurulması da işbirliğinin en önemli askeri boyutunu oluşturunuyordu. 1993-1995 yılları arasında Hakkari Dağ ve Komando Tugayı ve Güvenlik Komutanlığı yapmış olan Tuğgeneral Osman Pamukoğlu da, kurulan bu peşmerge karakolların sınır ötesi operasyonlardaki aktif rolünden bahseder:

"(Ekim 1993'te Merzi'ye yapılacak) hareketin doğu kanadında Barzani'ye ait güvenlik karakollarının bulunduğu, buradaki peşmergelerin Irak'a gidecek birliklere kılavuzluk yapacağı bunlardan istifade etmemiz bildiriliyordu.

(Bahsedilen bu karakollar, 1991'den sonra PKK'yla mücadele için Barzani'nin gösterdiği yerlere inşa edilmiş ve malzemeleri de verilmişti. Peşmergelerin silah, telsiz, mermi, erzak ve maaşları da Türkiye'den sağlanıyordu. Bunların tam nerede olduğunu da bilen yoktu)"²⁹³

1994-1998 arasında KDP ile KYB güçleri arasında gerçekleşecek Kürt İç Savaşı esnasında, PKK bölgede kaybettiği askeri etkinliği kısmen yeniden kazanma fırsatı bulacak, Türkiye ise Kuzey Irak'ta askeri ve siyasi etkinliğini giderek arttıracaktır. 20 Mart 1995'te 35 bin askerin katılımıyla başlayan Çelik Harekatı'nda, birlikler Irak-Türkiye sınırı boyunca 30 kilometre kadar içeriye ilerlemiştir.²⁹⁴ Mayıs 1997'de gerçekleşecek Çekiç Harekatı ise, 1983'ten beri gerçekleşen operasyonların en büyük çaplısı olacaktır. Aynı yılın Ekim ayında gerçekleşen operasyon ise, Türkiye'nin

²⁹⁰ age, 88.

²⁹¹ age, 88; Özcan, age, 40.

²⁹² Özcan, age, 40.

²⁹³ Osman Pamukoğlu, *Unutulanlar Dışında Yeni Birşey Yok*, 11 bs., (İstanbul: Harmoni, 2003), 119.

²⁹⁴ John Roberts, "Turkey's Invasion of Northern Iraq", *IBRU Boundary and Security Bulletin* (Nisan 1995), 59.

2007'ye kadar bölgede düzenlediği son büyük çaplı operasyon olacaktır. Ekim 1992, Mayıs 1995, Mayıs 1997 ve Ekim 1997'deki dört büyük çaplı operasyon dışında, TSK birlikleri, TBMM tarafından onaylanan sınır ötesi operasyon yürütülmesi yetkisi ile Kuzey Irak'a defalarca girdikleri için sınırın kaç kez geçildiğini tespit etmek mümkün değildir.²⁹⁵ Bağdat yönetiminin etkisiz kaldığı bir alanda Kürt gruplarla kurulan ilişkiler ve Güvenlikli Bölge uygulamasının sağladığı koşullarda Türkiye'nin bölgede artan askeri varlığı, sınır hattının ön alan politikalarıyla dışarıdan korunması anlamına gelmiştir. 2003 ABD işgaliyle başlayan süreçte Irak'taki siyasal yapının dönüştüğü koşullarda değişime uğrayacak bu eğilimin potansiyel sonuçları Lundgren tarafından şöyle özetlenmiştir:

“Ankara'nın ikilemi hem askeri geçişlerle, hem de KDP ve KYB ile kurduğu ilişkilerle, iki devlet arasındaki sınırın statüsünü tartışmalı hale getirmesiydi. Eğer, dış politika, devleti, iç ve dış sınırların kalıcılığını pekiştirerek yeniden üreten siyasi bir pratikse, Türkiye'nin Kuzey Irak'a yönelik politikası tam tersi bir etki doğurma, yani sınırın dokunulmazlığının bulanıklaşması, Irak'ın egemenliğinin zayıflaması ve bir Kürt devletin ortaya çıkmasının istenmeden teşvik edilmesi riski taşıyordu.”²⁹⁶

Buradan da görüleceği üzere, Türkiye'nin 1990'lı yıllarda Kuzey siyaseti, merkezi devletin teritoryası üzerindeki kontrolünün sabit ve tamamen katı bir olgu olmaktan uzak, aksine uluslararası güç ilişkilerinin etkisinde şekillenen bir dinamik olduğuna örnek niteliğindedir. Bu bağlamda, Türkiye'nin 1991 sonrasında Kuzey Irak'ta artan askeri etkinliği ve Kürt gruplarla ilişkileri, Irak'ın toprak bütünlüğü ve sınır hattının statüsüne ilişkin olarak, bu iki olgunun dokunulmazlığını muğlaklaştıran siyasetler izlemesiyle sonuçlanmıştır.

Sınır hattının dokunulmazlığını muğlaklaştırdığı düşünülebilecek bir diğer unsur ise, çatışma döneminin özgün koşullarında sınırdan kim(ler)in ve nelerin geçebildiği ile ilişkilidir. Bir sonraki başlıkta, 1984-2003 arasında Türkiye-Irak sınırının (seçici) geçirgenliğinin, farklı motivasyonlara sahip iktisadi ve askeri aktörler açısından kimi zaman formel kimi zaman enformel yollarla elde edilmiş bir müzakere unsuru haline gelmesini tartışacağım.

²⁹⁵ Bu operasyonlara dair bir özet için bkz. Funda Keskin, “Turkey's Trans-Border Operations in Northern Iraq: Before and after the Invasion of Iraq”, *Research Journal of International Studies*, s.8 (Kasım 2008), 59-75.

²⁹⁶ Lundgren, *age*, 91.

4.3. Sınır Hattının Geçirgenliği, Formel ve Enformel İlişkiler

1984-2003 arasındaki dönemde Türkiye-Irak sınır hattında ve sınır bölgesine dair dinamik tablodaki ilgi çekici olgulardan biri, gerek askeri gerek iktisadi bir takım avantajlar sağlayan sınır hattının geçirgen özelliğinden hangi aktörlerin hangi koşullarda yararlanmaya devam edebildiği sorusudur. Çatışma dönemi boyunca, sınır hattının geçirgenliği bir bakıma, merkezi devlet, yereldeki temsilcileri ve sınır bölgesindeki farklı aktörler arasındaki çeşitli müzakerelerin bir unsuru haline gelmiştir. Bu pazarlık, gümrük düzenlemeleri gibi formel araçlarla olabildiği gibi, koruculuk sisteminin yerleştirilmesinde başvurulan yöntemlerde olduğu gibi enformel araçlarla da gerçekleşmiştir. Bu bölümün sonunda, sınırın “devlet politikalarını yansıtan bir araç”²⁹⁷ olarak da görülebileceğinden hareketle, çatışma dönemi boyunca Türkiye-Irak sınırın geçirgenliğinin merkezi devlet ve yereldeki temsilcileri tarafından oldukça esnek bir şekilde işlevselleştirilmiş olmasının yarattığı sonuçlara dair kısa bir değerlendirme sunmak istiyorum.

Daha önce belirtildiği gibi, çatışma döneminin başlarından itibaren Türkiye-Irak sınır hattını içini alan bölgede kurulacak üstünlük, çatışmanın her iki tarafı için de kritik önemdeydi. Devlet güçleri açısından, tarihsel olarak yönetebilme kapasitesinin zayıf olduğu bölgede bilgi akışını kontrol edebilmenin önemli şartlarından biri yerel aktörlerle sağlanacak işbirliğiydi. Bu doğrultuda, çatışma dönemi boyunca Türkiye-Irak sınırını içine alan bölgedeki gelişmeler, Hamit Bozarslan’ın, 1990’lı yıllarda “düşük yoğunlu savaşı” stratejisi doğrultusunda benimsenen yöntemlerin devletin parçalı yapısını gösterdiğine dair aşağıdaki tespitini doğrulamaktadır:

“İktidar bırakın bir ‘organ’ veya ‘özne’ oluşturmayı, ‘devlet içinde rakip devletlere bölünüyor’ ve bunlar ‘karmaşık bir stratejik sahada’ birbirleriyle kapışıyorlardı. (...)Kendini hatırı sayılır ekonomik ve askeri kaynakları seferber edebilecek ‘güçlü bir devlet’ olarak dayattıkça, ayakta kalması şiddet araçlarının tekelinden vazgeçmesine ve önemli bir manevra sahasına sahip olan başka zor aktörlerini kendi sahasına katma becerisine bağımlı hale geliyordu.”²⁹⁸

Merkezi devletin sınır hattındaki aktörleri “kendi sahasına katma becerisi” ise, çoğu zaman enformel araçlarla dağıtılan kimi ayrıcalıklar yahut dokunulmazlıklarla sağlanıyordu. Bu ayrıcalıklardan önemli biri, sınır hattında güvenlik aktörlerinin ve önlemlerinin arttığı bir dönemde, sınırdan rahatça geçmeyi sürdürebilmektir. Sınır hattındaki çeşitli aktörler, çatışma döneminde bilgi sağlamak ya da PKK ile bizzat

²⁹⁷ Malcolm Anderson, *age*, 2.

²⁹⁸ Bozarslan, *Ortadoğu: Bir Şiddet Tarihi*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), 263.

aktif olarak savaşmak karşılığında, başta ticari amaçlarla olmak üzere sınırın illegal geçişlerinin devlet görevlileri tarafından görmezden gelinmesi ayrıcalığına erişirler. Bu noktada, sınırın her zaman engelleyici bir etkide bulunmadığını, kimi zaman “fırsat koridorları” da olabileceğini, özellikle şiddet/yokluk/kriz bağlamlarında bu fırsatların getirisinin artacağını hatırlamak gerekiyor.²⁹⁹ Sınırın seçici geçirgenliğinden faydalanmaya devam etme ayrıcalığına erişen aktörler arasındaysa sıradan köylüler olduğu gibi, merkezi devletin mücadele ettiği ya da mücadele içerisinde görüldüğü kimi aktörler de olabilmektedir.

Aşağıdaki alt başlıklarda, bu aktörleri öncelikli amaçlarının iktisadi ya da askeri olmasına göre sınıflandırarak ele alacağım. Burada özellikle askeri amaçları öne çıkan grupların aynı zamanda birer iktisadi aktör de olabileceğini belirtmek önemlidir. Her iki başlıkta sınırın geçirgenliğinden formel olarak yaralanan aktörlerle enformel olarak yararlanan aktörler bir arada ele alınacaktır.

4.3.1. İktisadi Aktörler ve Sınır Geçişleri

Yerel işbirliği karşılığında sınırın sunduğu iktisadi faydalardan yararlanma fırsatını elde eden aktörlerden biri, devletin koruculuğu yerleştirmek için yereldeki otoritesine başvurduğu aşiret liderleri olmuştur. Koruculuk sisteminin ele alındığı bölümde, kaçakçılık da dahil olmak üzere aşiret liderleri üzerinden gerçekleşen kaynak dağıtımının var olan eşitsizlikleri daha da derinleştirmek, dolaylı olarak aşiretlerin otoritesini sağlamlaştırmak gibi etkilerine yukarıda değinilmişti. Öte yandan, sınırın iktisadi getirilerinden yararlanmaya devam edebilme “ayrıcalığının” koruculuk sistemine eklemlenmenin zor gibi yollarla gerçekleştiği durumlar için de geçerli olduğunu ve aşiret liderleriyle sağlanan müzakerelerin ötesinde sıradan köylüler için de bir takım farklılıklar yarattığını hatırlamak gerekiyor. Esasen, çatışma döneminin özgün koşulları ve koruculuk sistemi etrafında inşa edilen ağlar, sınır köylerinin geleneksel geçim kaynağı olan kaçakçılığın biçimini önemli ölçüde dönüştürmüştür.

Bir önceki bölümde de anlatıldığı gibi, Türkiye-Irak sınırının fiziki ve coğrafi özelliği, çatışma döneminin öncesinde de sınır bölgesinde yaşayan insanların sınırın diğer tarafıyla sürdüğü insani ve ticari ilişkileri devlet müdahalesinden kısmen muaf kılabilirdi. Yahut, köylüler zaman zaman müdahalelerle karşılaştıklarında bunları

²⁹⁹ Donna K. Flynn, “‘We Are the Border’: Identity, Exchange, and the State Along the Benin-Nigeria Border”, *American Ethnologist*, c. 24, s.2, (1997), 313.

bertaraf etmenin çeşitli yollarını bulabiliyordu. Fakat bu durum çoğunlukla köylülerin veya bir kısmının devletin yereldeki temsilcileriyle kurdukları ilişkilere bağlıydı. Başka bir şekilde söylenecek olursa, devletin yereldeki temsilcilerinin sağladıkları kimi çıkarlar karşılığında kaçak getirilen mallara ya da sınır ihlali yapan insanlara göz yumması tümünden yeni bir durum değildir. Ancak, çatışma dönemi ile birlikte köylülerin korucu olarak görev almaları karşısında devlet görevlilerinin kaçakçılığa “izin veriyor” olması, bir anlamda köylülerin gözünde bu ilişkiyi devletin merkezi uygulamalarının bir parçası haline getirmiştir. Tezin altıncı bölümünde detaylı ele alınacağı üzere, bugün, Uludere-Hakkari hattındaki köylerde kaçakçılıkla uğraşan insanların sıkça dile getirdiği “20 yıl önce, kaçakçılık yasaldı” ifadesi, bu zımnı anlaşılmayı ve buna karşın sınır hattının geçirgen yapısını katılaştıran yakın zamanlı uygulamardan duyulan rahatsızlığı işaret eder.

Koruculuk üzerinden yereldeki aktörlerle kurduğu ilişki ağlarının kaçakçılığın yeni biçimlere bürünmesini beraberinde getirdiğini söylerken, çatışma döneminin yarattığı diğer yapısal koşullar da analize dahil edilmelidir. Olağanüstü hal uygulaması kapsamında yürürlüğe konan yayla ve mezra yasakları, kırsal alanın kendi kendini üretebilme kapasitesini daha da zorlaştırmıştır.³⁰⁰ Böylece, sınır köyleri için koruculukla birlikte kaçakçılık kaçınılmaz olarak tek geçim kaynağı haline gelmiştir. Bu noktada, yine doksanlı yıllarda resmîlik kazanacak olan alan hakimiyeti stratejisi ile, kırsal alanın tümünden insansızlaştırma siyasası izlenmediğini, kolluk kuvvetleriyle işbirliği yapması istenen ve güvenilir görülen bir nüfusun bu alanda tutulmasının hedeflendiğini hatırlamak gerekiyor.³⁰¹ Bu anlamda, kaçakçılık yalnızca koruculuk karşısında elde edilen bir ayrıcalık olarak değil, yerelde duyulan işbirliğini sağlayabilecek insanların kendi kendilerini idame ettirebilmesi ve burada tutulabilmesi için şart bir tampon mekanizma olarak da düşünülebilir. Öte yandan, yayla yasakları ve mayınlı alanlar sebebiyle başka geçim kaynaklarının sürdürülmesinin giderek zorlaştığı, gıda ambargosu ve çatışma ortamının getirdiği yoksunluk sebebiyle sınırdan geçirilecek malların değerinin arttığı ve korucu olmanın kaçakçılık faaliyetini devam ettirmekte bir nevi dokunulmazlık sağladığı bu bağlam, çatışmanın görece sönmüldüğü sonraki dönemler için yarattığı etkilerle birlikte değerlendirilmelidir.

³⁰⁰ Jongerden, “Kürdistan’da Yaygın Savaş Hali 1993-2002 Toplumsal Mekansal Bir Perspektif”, Jongerden ve Akkaya, **PKK Üzerine Yazılar**, çev. Metin Çulhaoğlu, (İstanbul: Vate Yayınevi, 2015).

87.

³⁰¹ *age.* 137.

1990'lı yıllarda boşaltılan köy ve mezraların yakılmasıyla da kötüleşen bu tablo, kaçakçılığı yalnızca sınır köylerinde geleneksel bir ilişkinin sürdürülmesi olarak değil, devletin çatışma döneminde bu bölgede izlediği çeşitli siyasetlerin niyet edilmemiş sonucu olarak kalıcılaştırmış bir iktisadi faaliyet olarak düşünmeyi zorunlu kılar.

1990'lı yıllara gelindiğinde Türkiye-Irak sınırının seçici geçirgenliğine dair başka bir faktör öne çıkacaktır. Yukarıda korucu köylerine anlatılan sınır geçişleri üzerindeki denetimin bizzat sınırı korumakla görevli olanlar tarafından esnetilmesi durumu daha ziyade enformel süreçleri içermektedir. Öte yandan, Neşe Özgen, 1990'lı yılların ortalarından itibaren Habur Sınır Kapısı'ndaki gümrük uygulamalarıyla düzenlenen akar yakıt ticaretinin de "devletin gayri resmi olarak sınır vatandaşlarına tanıdığı bir hak" olarak görülebileceğini yazar.³⁰² Kuveyt işgaline tepki olarak 1990 yılında BM tarafından Irak'a uygulanmaya başlanan uluslararası ambargo, bölge için önemli bir geçim kaynağı olan gümrük kapısından yapılan yasal sınırlar dahilindeki sınır ticaretini durdurmuş, Kolay'ın tespitiyle büyük oranda yer altına itmişti.³⁰³ 1994'te dönemin hükümetinin Habur'u mazot ticaretine açarak ambargoyu esnetmesi, hem bu kayıt dışı ekonomiyi kontrol altına almayı hedefliyor hem de "Kürt nüfusun radikalleşme ihtimaline karşı bölge halkını ekonomik açıdan kazanma yöntemi" olarak düşünülmüyordu.³⁰⁴ 1996 yılına gelindiğinde BM'nin "petrol karşılığı gıda" programı çerçevesinde, Irak'a uygulanan ambargoyu uluslararası arenada esnetmesiyle Habur üzerinden gerçekleştirilen sınır ticaretinin hacmi giderek artacaktır. Aynı yıl, Şırnak iline kayıtlı araçlara belirli kotalar dahilinde ve vergiden muaf olmak üzere mazot taşıma hakkı verilmesi, daha önce illegal yollardan süren mazot ticaretini yasallaştırmış ve böylece Habur Kapısı'ndan yapılan mazot ticareti bölgedeki en büyük geçim kaynağı haline gelmiştir.³⁰⁵ Habur Gümrük Kapısı'ndan kamyonlarla gerçekleştirilen bu ticaret, gerek ölçeğiyle gerek yasal düzenlemelere tabi olmasıyla sınır köylerinde hayvan sırtında veya küçük araçlarla yapılan ticaretten oldukça farklıdır. Bununla birlikte, mazot ticaretinin yasallaşması gümrük kapısındaki kontrollerin esnemesi anlamına gelmiş; bu ise yasal düzenlemelerin çizdiği sınırın çok

³⁰² Özgen, "Sınır Kasabaları", 80.

³⁰³ Gülcan Kolay, "An Economy of Survival and Reinventing the Way of Life: The Case of Oil Commerce in Southeast Turkey", *Subverting Borders: Doing Research on Smuggling and Small-scale Trade*, ed. Bettina Bruns, Judith Miggelbrink, (Wiesbaden, VS Verlag für Sozialwissenschaften / Springer Fachmedien Wiesbaden GmbH, 2012), 137.

³⁰⁴ Aksel ve Danış, *age*, 88.

³⁰⁵ Özgen, "Sınır Kasabaları", 80.

üzerinde miktarların geçirilebilmesini mümkün kılan, araçların yakıt depolarının genişletilmesi gibi çeşitli yollara başvurulmasını da beraberinde getirmiştir.

Mazot ticaretinin yasallaşmasıyla, Habur'un hinterlandını oluşturan geniş alanda gücü yetebilen hemen her ailenin kötü durumlarda da olsa bir araç edinerek bu ticarete eklemelenmeye çalışmıştır.³⁰⁶ Özgen, 2002 yılında Şırnak, Mardin ve Siirt'e bağlı 12 ilçede yaşayan 200 bin ailenin geçimini bu ticaretten sağladığını belirtir ancak bu sürecin asıl kazananlarının büyük taşımacılık filoları kurabilecek olan bölgenin zenginleri ve aşiret liderleri olduğunu hatırlatır.³⁰⁷ Habur Kapısı üzerinden yapılan akaryakıt ticaretinin bir başka boyutu ise, Türkiye'nin gümrük düzenlemelerini Kuzey Irak'taki Kürt gruplarla ilişkisinde bir politika aracı olarak da işlevselleştirmiş olmasıdır. Zira Kolay'ın aktardığına göre, petrol karşılığı gıda programıyla Habur Sınır Kapısı'nın Irak'a uygulanan ambargoyu delen tek koridor konumunda olması, bu kapının Kuzey Irak tarafındaki transit geçişlerden alınan vergileri Irak Kürt Yönetimi'nin temel gelir kaynağı yapmıştır.³⁰⁸ Böylece, Güvenlikli Bölge uygulamasıyla ortaya çıkan siyasi koşulların yarattığı sonuçlara benzer şekilde Kuzey Irak'taki bölgesel yönetimin iktisadi olarak ayakta kalmasını sağlayan bu durum, Habur'daki gümrük düzenlemelerinin Kürt gruplarla ilişkide bir pazarlık aracı olması anlamına da gelmiştir. Süreç içerisinde güvenlikçi aktör ve politikaların ağırlığına bağlı olarak Habur, sayısız kez kapatılıp açılmıştır.³⁰⁹

Yukarıda aktarılan gelişmeler, çatışma döneminin kendine has dinamiklerinin, sınır bölgesindeki kimi aktörler için sınırın iktisadi imkanlarından faydalanmaya devam etme ayrıcalığını veya yeni imkânlar sunduğunu göstermektedir. Öte yandan, sınır bölgesinin çok aktörlü tablosunda, sınır hattını rahatça geçme "imkan"ını elde eden tek aktör, tarihsel geçim kaynağı kaçakçılık olan sınır köyleri sakinleri veya gümrük kapısının sunduğu imkanlardan faydalanma erişimine sahip gruplar olmamıştır.

4.3.2. Askeri Aktörler ve Sınır Geçişleri

Çatışma dönemi boyunca sınırın seçici geçirgenliğine ilişkin tablo, yalnızca iktisadi motivasyonlara sahip aktörleri değil oldukça farklı askeri motivasyonlara sahip

³⁰⁶ Kolay, *age*, 138.

³⁰⁷ Özgen, "Sınır Kasabaları", 80-81.

³⁰⁸ Kolay, 1998 yılında bu vergilerin bölgesel hükümetim tüm gelirlerinin %84.8'ine denk geldiğini belirtiyor. Kolay, *age*, 78.

³⁰⁹ *age*, 141.

aktörleri de kapsamaktadır. Kasım 1989'da, 2000'e *Doğru* dergisinde yayınlanan bir haber, çatışma dönemin ilk yıllarında PKK'ya rakip, silahlı Kürt milliyetçisi grupların da kendilerine hem ticari hem de askeri fayda sağlayacak şekilde sınır hattını serbestçe geçebildiklerini resmetmektedir. Cevat Korkmaz imzalı haber, "Türkiye- İran- Irak sınırlarının kesiştiği Şemdinli Alan köyünde devlet güvencesinde 25 hektarlık, 24 saat açık bir serbest pazar"ın varlığını belgelemektedir.³¹⁰ Pazarda İran'dan hiçbir denetime tutulmadan gelen petrol, döviz ve koyun karşılığında yağ, şeker, un, kumaş ve ayakkabı gibi ürünler satılmaktadır. Türkiye topraklarındaki pazarın güvenliği ise pasaport, gümrük ve vergi gibi uygulamalara takılmayan İran KDP'si (İKDP) peşmergeleri tarafından sağlanmaktadır. Korkmaz, pazarda gerçekleştirdiği görüşmelere dayanarak İranlı tüccarlara ve peşmerge güçlerine bu serbestiyeti tanıyan şeyin, "yörenin etkin ağalarının TC adına İKDP ile yaptığı anlaşma" olduğunu söylemektedir. Buna göre, "bölgeye Apo'cu sokulmaması" sözü karşılığında, devlet görevlileri buradaki ticarete karışmamaktadır. Bu serbestiyet, kaçakçılığın "halkın Apo'cu olmasını engellediği" savıyla meşrulaştırılmış haldedir. Örneğin, "peşmerge pazarı"nda büyük ölçeklerde mal satarak zenginleştiği belirtilen tüccarlardan biri olan Celal Özel, Korkmaz'ın "Yaptığımız ticaret yasal mı?" sorusunu şöyle yanıtlar:

"Tabi yasal. Yoksa izin verirler mi? Herkes ne güzel ticaret yapıyor. Fena mı? Bu gördüğünüz insanlar para kazanmazsa ne olur, düşünebiliyor musunuz? (...) Allah korusun, çoğu yanlış yönelimlere eğilirler. Şimdi PKK eylem yaparsa ticaretimiz durur diye herkesin ödü patlıyor."

Sınırdaki kurulan "peşmerge pazarı"na dair bu tanıklıklar, 1980'lerin sonlarında itibaren kaçakçılığın, bu ticaretten gelir elde eden bir dizi aktör için yasal olarak tanımlanmamış bir meşruiyet çerçevesi kazandığına işaret eder. Öte yandan, devlet güçlerinin PKK karşısında üstünlük elde edebilmek için, yalnızca ticari aktörlerin değil bölgedeki silahlı grupların da sınırın geçirgen özelliğinden faydalanmasına izin verdikleri görülmektedir. Aynı haberde, İKDP'nin merkez komite üyesi Mehmet Ali Nüzhetzade, pazarın peşmerge güçleri tarafından korunmasını sağlayan dinamikleri şöyle anlatır:

"(...)Bizler sürekli savaş halindeyiz. Çatışma bittikten sonra Türkiye'deki sınır köylerine gelip dinleniyoruz. Dün Tabur komutanı ile görüştüm. Burada oluşumuza ses çıkarmıyorlar. Çünkü bizim TC ile bir problemimiz yok. Ayrıca burada bulunuşumuz, onlar için bir güvence. Bizim dolaştığımız bölgelere PKK gelmiyor."

C. K.: Bu konuda aranızda mevcut bir anlaşma var mı?

³¹⁰ Cevat Korkmaz, "PKK'ya Karşı Yeni Önlem: İran Kürtlerine Türkiye'de Serbest Bölge", 2000'e *Doğru*, , Yıl: 3, Sayı: 6, 12 Kasım 1989.

M.A.N.: Yazılı olarak yok. Zaten olamaz. Zaman zaman Türk askerleriyle biraraya gelip bazı konuları tartışıyoruz. Onlar en çok PKK'yla ilgileniyor. Bu dağları hiç kimse bizim kadar bilemez. Burada kalmamızın bedelini, PKK'yı bölgeye sokmayarak ödüyoruz.”

Öte yandan, sınır hattındaki “denetimsizlik” ve sınırın sunduğu imkanlar, kimi zaman üst düzey güvenlik aktörlerinin dahi başvurduğu bir kaynak olabilmıştır. Tuğgeneral Osman Pamukoğlu’nun anılarında bu durumu açıkça belirtilir:

“(…) Bir teknik sıkıntı vardı. O da PKK’nın elindeki dürbünlül, gece atış yapabilen ‘kannas’ keskin nişancı tüfekleriydi. Bizde o dönemde onun karşılığı olan silah yoktu. (...) Pratikte bunu düzeltmenin iki yolu vardı. Bir, büyük çaplı operasyonlarla PKK’dan ele geçirecektik. İki, PKK’nın yaptığı gibi biz de açık bir silah pazarı gibi çalışan Kuzey Irak’taki silah tüccarlarından parayla satın alacaktık.”³¹¹

1992-1994 yılları arasında Şemdinli Hudut Taburu Komutanı olarak görev yapan Erdal Sarızeybek, İran-Irak savaşının bitimiyle ortaya çıkan silah pazarının PKK ile mücadelede merkezden temin edilemeyen silahları edinmek için yerel güvenlik birimleri tarafından kolayca erişilen bir mecra haline geldiğini şöyle anlatır:

“Devlet bize istediğimiz silahları vermeyince biz kendi paramızla satın aldık. (...) Her bölük, her karakol kendi silahını kendisi temin etti. Artık timler arasında bir silahlanma yarışı başladı. Bu yarışa korucular da katıldı. Onlar bizi bir adım daha geçerek, kimi uçaksavar aldı, kimi havan. Sadece biz değil, tüm güneydoğudaki birlikler, polisiye, jandarmasıyla, hepsi aldı.”³¹²

Pamukoğlu ve Sarızeybek’in anlatıları, PKK karşısında üstünlük elde edebilmek amacıyla sınır geçişleri üzerindeki denetimin bizzat merkezi devlet ve sınırı korumakla görevli olanlar tarafından esnetilebildiğini göstermektedir.

Yukarıda aktarılan örnekler, sınır bölgesindeki korucu köyleri, gümrük kapısı etrafındaki çeşitli gruplar, PKK’ya rakip konumda silahlı bir Kürt milliyetçisi örgüt ve bizzat devlet temsilcileri olmak üzere birbirinden farklı koşul ve çıkarlara sahip aktörler için, çatışma dönemi boyunca sınır hattının seçici geçirgen bir nitelik taşıdığı belirli imkanlar da sağlayabildiği anlamına gelir.

Bu durumun yarattığı sonuçlar, aşağıda bölüm sonu başlığında 1984-2003 yılları arasında Türkiye-Irak sınırındaki diğer gelişmelerle birlikte ve farklı boyutlarla tartışılacaktır.

³¹¹ Pamukoğlu, age, 101.

³¹² Erdal Sarızeybek, Şemdinli’de Sınır Aşmak, (Ankara: Ümit Yayıncılık, 2006), 55.

4.4. Bölüm Sonucu

1984-2003 arasındaki dönemde, Türkiye-Irak sınırı ve sınır hattına yakın yerleşimler için belirleyici gündem çatışma ortamı ve güvenlik eksenli politikalar olmuştur. Söz konusu dönem boyunca, Türkiye-Irak sınır hattının idaresinin ve sınıra yakın yerleşimlerle kurulacak ilişkilerin merkezi devlet tarafından “terörle mücadele” yaklaşımıyla ele alındığını söylemek mümkündür. Bu amaçla başvurulan yöntem ise yalnızca doğrudan şiddet araçları olmamıştır. Merkezi devlet tarihsel olarak nüfuz etmekte zayıf kaldığı bir mekanda etkisini kısa zamanda yitirmeyen asimetrik bir karşı çıkışla karşı karşıya kaldığında, baskı ve zor unsurlarının yanı sıra, şiddet tekeline başka zor aktörleriyle paylaşarak ittifaklar oluşturmak³¹³ ve kırsal alanın mekansal kontrol yöntemleriyle denetim altına almak³¹⁴ gibi stratejiler izlemiştir.

Bu tablonun, Türkiye-Irak sınırındaki yerleşimler ve burada yaşayan siviller açısından oldukça tahripkar sonuçları olmuştur. Şiddet sarmalının yanı sıra köy koruculuğu sistemi ve sınır bölgesinin çatışmada üstünlük sağlamak amacıyla mekansal yöntemlerle kontrol altında tutulmasına yönelik zor unsurları, sivilleri bir yandan çatışmanın tarafı haline gelmeye zorlarken bir taraftan sınır bölgesinde hayatı idame ettirmenin şartlarını giderek zorlaştırmıştır.

Bu dönemde, Türkiye-Irak sınırını etkileyen ikinci ve fakat yine çatışmayla ilişkili bir diğer meseleyse, Türkiye’nin başka bir devletin egemenlik sahasındaki askeri ve siyasi etkinlikleri olmuştur. Özellikle, 1991’de Güvenlikli Bölge oluşturulmasından sonraki süreçte, Türkiye’nin Kuzey Irak’taki askeri operasyonları ve buradaki Kürt gruplarla geliştirdiği gerek formel gerek enformel ilişkiler farklı kaygılar ekseninde birbiriyle çelişkili politikalar izlemesiyle sonuçlanmıştır. Bu ekseninde, milli güvenlik siyaseti doğrultusunda “kırmızı çizgi” ilan edilen kimi alanlara dair son derece sert söylemler benimsenirken, pratikte bunlarla tam tersi sonuçlar yaratan temaslar izlenmiştir. Bir yandan askeri operasyonlar ve merkezi devletin dışındaki aktörlerle siyasi temaslar, iki ülke arasındaki sınırın konum ve işlevini bulanıklaştırmıştır. Öte yandan, sınırın güneyinde bir Kürt devletinin oluşmasına ve bunun Türkiye Kürtleri üzerinde yaratacağı etkilere dair endişeler, siyasi ve askeri elitlerin gündeminde bu sınır hattının “hassas mekan” konumunu pekiştirmiştir. Dolayısıyla, sınır hattında Lundgren’in

³¹³ Bozarslan, *Ortadoğu: Bir şiddet Tarihi*, 263.

³¹⁴ Jongerden ve Akkaya, *PKK Üzerine Yazılar*.

1990'lı yıllarda Türkiye'nin Kuzey Irak politikası tariflerken kullandığı tabirle “paralel bir ihlal ve koruma süreci” olarak yorumlanabilecek bir tablo ortaya çıkmıştır.

Türkiye-Irak sınırının bu dönemde farklı aktörler açısından “seçici geçirgen” bir özellik arz etmesi de, benzer şekilde yorumlanabilir. Çatışma dönemi boyunca, Türkiye-Irak sınırında yerel güvenliğin tesis edilmesi ve bu amaçla buradaki insanları yerel işbirliğine razı edilebilmesi için izlenen özgün yöntemler arasında farklı aktörlere enformel araçlarla sunulan ödüller de mevcuttur. Bunlar arasında, kimi ticari ve askeri aktörlerin Türkiye-Irak sınırını denetimsiz şekilde geçebilmeleri de vardır. Bu ise, söz konusu dönemde kimi enformel yöntem ve araçların bir bakıma gayri-resmi şekilde tanınması anlamına gelmiştir. Başka bir deyişle, devletin denetimine tabi olmayan geçişlerden bir kısmının yasal olmasa da bir bakıma meşru olarak görüldüğü söylenebilir. Öte yandan bu durum, dönemin siyasal gelişmeleriyle yakından ilişkilidir. Bağlam değiştiğinde, sınır hattında hangi aktör ve eylemlerin meşru yahut gayri-meşru görüldüğü oluşan yeni koşullar doğrultusunda belirlenecektir. Bu durum, devletin sınır bölgesindeki aktörlerle kurduğu ilişkinin istikrarsız yapısını gösterir niteliktedir.

Yukarıdaki gelişmelere paralel olarak, Türkiye-Irak sınırındaki kırsal alan için çok önemli bir iktisadi faaliyet olan kaçakçılık da bu dönemin özgün koşullarında yeni biçimler almıştır. Bu alanda öteden beri sınırlı olan geçim kaynakları çatışma ortamında daha da kısıtlanmışken, kaçakçılık bölgenin kendini ikame ettirebilmesinde daha da önemli bir olgu haline gelmiştir. Bu bağlamda, koruculuk sistemiyle ilgili saha çalışmaları, sınır hattındaki korucu köylerine sınırın sunduğu ticari imkanlardan yararlanma yani kaçakçılığa devam edebilme ayrıcalığının yine gayri-resmi olarak tanındığını sıklıkla vurgular.

Sonuç olarak, yukarıdaki gelişmeler “toprak bütünlüğüne yönelen tehlike” söylemi eşliğinde, “tehlikeli mekan” olarak kodlanan sınır hattında oldukça katı güvenlikçi politikaların uygulandığı bir dönemde, devlet, egemenlik ve toprak arasında sabit olduğu düşünülen ilişkiyi yeniden düşünülmesi gerektiğini ortaya koyar.

Çatışma dönemi görece sönümlenip, yukarıda özetlenen bağlam değiştiğinde, sınır hattında hangi aktör ve eylemlerin meşru yahut gayri-meşru görüldüğü de oluşan yeni koşullar doğrultusunda şekillenecektir. Bir sonraki bölümde, bölgesel gelişmelerin

etkisinde sınır hattında iktisadi dinamikler ön plana çıkarken, güvenlik uygulamalarının çatışma döneminden farklı biçimler edinmesi ele alınacaktır.

5. 2003-2011: DEĞİŞEN EKSENLER, DÖNÜŞEN SINIR

2003-2011 arasındaki dönemde, Kürt sorununun ve çatışmanın değişen doğasının yanı sıra Irak'ta dönüşen siyasi yapı; Türkiye-Irak sınırının idaresine ve sınır bölgesindeki uygulamalara yansıyan belirgin etkiler doğurmuştur. Bu dönemde, Türkiye-Irak sınırına, sınır bölgesindeki yerleşimlerin gündelik hayatına yakından bakıldığında belirleyici unsur ikili bir karakter sergilemektedir; bir yandan ticari faktörler öne çıkarken, güvenlik eksenli uygulamalar ise yeni biçimler kazanmıştır.³¹⁵

Bu bölümde öncelikle 2003 sonrasında Türkiye-Irak sınır hattında ve sınır bölgesindeki yerleşimlerin gündelik hayatında görülen dönüşümün daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla, bu dönüşümün arka planını oluşturan gelişmeleri kısaca özetleyeceğim. Ardından, yukarıda genel karakteristikleri sayılan sınır hattındaki dönüşümleri, denetimli geçişlerin teşvik edilmesini amaçlayan uygulamalar ile enformel geçişler açısından sınırı katılaştıran uygulamalar olarak iki alt başlıkta ele alacağım.

5.1. Sınır Hattındaki Dönüşümlerin Arka Planı: 2003 Sonrasında Irak

2003 yılında ABD'nin öncülük ettiği Irak'a yönelik askeri operasyonun ardından ortaya çıkan koşullar; Türkiye'nin 1990'lı yıllar boyunca Kuzey Irak'ta sürdürdüğü tek taraflı askeri etkinliğini ve siyasal nüfuzunu eskisi gibi devam ettiremeyeceğini göstermiştir. Türkiye'nin Kuzey Irak'taki askeri varlığı güçleşirken, bölgedeki Kürt grupların da etkisini arttırması 2000'li yıllarda Türkiye'nin Kuzey Irak politikasının aşamalı olarak dönüşmesi anlamına gelmiştir. Irak pazarının yabancı yatırımcılara açılmasıyla yeniden yapılanan iktisadi dinamikler de, bölgesel ittifaklar gözetmeyi zorunlu kılan bir diğer unsur olarak giderek güçlenmeye başlamıştır. Bu tarihten itibaren Adalet ve Kalkınma Partisi'nin dış politika söyleminde de karşılığını bulan "karşılıklı bağımlılık" ve artan ticari ilişkiler, Türkiye'nin ABD ve 2005 yılında yasal

³¹⁵ Danış ve Aksel, age.

statü kazanan Kürt Bölgesel Yönetimi (KBY) ile arasındaki somut işbirliğine yönelik gelişmeleri hızlandırmıştır.³¹⁶ Öte yandan, bölgesel aktörlerle kurulan temaslar ve artan ticari ilişkiler, güvenlik eksenli politikalardan vazgeçildiği anlamına gelmemiştir. Irak'ta Kürt yönetiminin anayasal statü kazanması; "Kürt devleti kurulması"nın Türkiye'deki Kürtler üzerinde yaratacağı etkiye dair resmi makamlarca duyulan kadim kaygıları derinleştirmiştir. 1999'dan beri göreceli olarak sönümlenmiş durumda olan PKK'nın terör faaliyetlerinin, 2003 sonrasındaki dönemde yeniden etkinleşmeye başlaması da güvenlikleştirici politikaları ve güvenlik aktörlerini süreç içerisinde güçlü tutmuştur.

Aşağıdaki alt başlıklarda Türkiye'nin değişen Kuzey Irak politikasını siyasal ve iktisadi dönüşümler ile askeri dönüşümler olmak üzere ele alacağım.

5.1.1. Siyasal ve İktisadi Dönüşümler

11 Eylül 2001 saldırılarının ardından Irak'a yönelik düzenlenen ve ABD'nin öncülük ettiği askeri operasyon, Türkiye açısından Irak'ın siyasi geleceği ve özellikle Kürt meselesi dolayımında kritik bir noktaya oturuyordu. Türkiye'nin operasyon güçleri içerisinde yer alıp almayacağı konusu, Kuzey Irak'taki askeri etkinliğinin geleceğine ilişkin soruların yanı sıra, harekâtın ardından Irak'ta oluşacak siyasi yapının kuzeyde bir Kürt devleti kurulmasına yönelik endişeler ekseninde tartışılıyordu.³¹⁷ 3 Kasım 2002 seçimleriyle iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) ilk döneminde en yoğun meşgul olduğu dış politika gündemini de bu gelişmeler oluşturmuştur. AKP hükümeti ve dış politika çevreleri kimi zaman ABD müdahalesine karşı çıkan girişimlerde bulunsalar da, Irak'a müdahale gerçekleşecekse Türkiye'nin askeri güçte mutlaka yer almasını da bu gerekçelerle bir gereklilik olarak sunmaktaydılar. Öte yandan, operasyon gücünde yer almak konusunda TSK'nın çekimserliğinin yanı sıra, kimi siyasal çevrelerde ve kamuoyunda da güçlü bir muhalefet oluşmuş durumdaydı.³¹⁸

Nihayetinde ABD müdahalesinin başlamasından yirmi gün önce, 1 Mart 2003 tarihinde ABD askerlerinin Türkiye'de konuşlanması ve TSK'nın Irak'ta görev almasını mümkün kılan başbakanlık tezkeresi, TBMM Genel Kurulu'na getirildi

³¹⁶ International Crisis Group, "Turkey and Iraqi Kurds: Conflict and Cooperation?", *Middle East Report*, s. 81, (13 Kasım 2008), 8.

³¹⁷ Özcan, *age*, 47.

³¹⁸ *age*, 48.

ancak tezkere reddedildi. 1 Mart tezkeresinin reddi, işgal döneminde Türkiye ile ABD arasındaki ilişkilerin gergin başlaması anlamına geliyordu. Tezkerenin reddinin ardından hükümet, Kuzey Irak harekâtının dışında kalmamak için ABD ile askeri müttefiklik arayışına girmiştir. Bu doğrultuda, “Yabancı silahlı kuvvetlere mensup hava unsurlarının Türk hava sahasını kullanmaları” için gerekli düzenlemelerin yapılmasını öngören düzenleme 20 Mart’ta, Irak’a asker gönderilmesine imkân veren tezkere ise 7 Ekim 2003 tarihinde TBMM’den geçmiştir. Ancak, Irak’a asker gönderme kararı Türkiye içerisinde olduğu kadar, Irak’ta da gerek Kürt gruplardan gerek Geçici Hükümet Konseyi gibi ulusal düzeydeki siyasi yapılardan tepki çekmiştir. Oluşan tepkiler üzerine ABD’li yetkililerin Türk askeri gönderilmesine sıcak bakmadıkları yönündeki beyanlarının ardından, Kasım ayında AKP hükümeti asker gönderme kararının uygulanamayacağını açıklamıştır. 4 Temmuz 2003 tarihinde Süleymaniye’de 11 Türk istihbarat subayı ve 19 Irak Türkmen Cephesi üyesinin, ABD’li askerler tarafından başlarına çuval geçirilerek gözaltına alınması olayı da Türkiye’nin Kuzey Irak’ta askeri varlığından duyulan rahatsızlığın en somut göstergelerinden biri olmuştur.³¹⁹ 4 Temmuz olayı, Türkiye’nin Kuzey Irak’taki askeri varlığının ABD tarafından istenmediğinin en somut işaretlerinden biri olmuştur. Bu tarihten 5 Kasım 2007’de Türkiye ile ABD arasında gerçekleşecek mutabakata kadar, Türkiye sınır ötesinde askeri operasyon gerçekleştirememiştir. Böylece, bu tarihten itibaren Türkiye sınır hattını bir anlamda güneye doğru genişleten uygulamaları sürdürmez hale gelmiş ve bu durum aşağıda ele alınacağı üzere sınır hattının nasıl korunacağın ilişkin siyasetin dönüşümüyle sonuçlanmıştır.

Türkiye’nin Kuzey Irak politikasında belli başlı değişikliklere gitmesini doğuran faktörlerden bir diğeri ise, ABD işgaliyle başlayan yeni dönemde Kürt grupların artan önemidir. İşgal öncesinde KDP lideri Barzani ve Geçici Hükümet Konseyi Başkanı Celal Talabani, Türkiye’nin asker göndermesini kabul etmeyeceklerini belirten açıklamalarda bulunmuştu. KDP ve KYB’nin işgal öncesinde ve sırasında ABD’ye verdikleri destek, Kürtlerin Irak siyasetinde güçlenmesini beraberinde getirirken, bu durum Türkiye tarafından endişeyle karşılanmıştır. Türkiye’nin Kürt grupların artan etkisinden duyduğu rahatsızlık, birbiriyle ilişkisi olan çeşitli boyutları kapsamaktaydı. İlk olarak, 2003 sonrasında PKK’nın artan faaliyetleri ve KDP yöneticilerinin örgütün Kuzey Irak’taki varlığına ilişkin açıklamalarının “PKK’ya destek” şeklinde

³¹⁹ “ABD’yle Asker Bunalımı”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 6 Temmuz 2003, 8.

yorumlanması, ilişkilerin gergin bir zemine oturmasına sebep olmuştur. Bununla ilişkili olarak, gerek basında gerek dış politika alanında faaliyet gösteren düşünce kuruluşlarında, yeni dönemde “Türkiye’nin Irak’taki Kürt gruplar üzerindeki etkisini yitirmesi” sorunsallaştırılmaya başlanmıştır. Irak’ta federe bir Kürt bölgesinin oluşması olasılığı da, bağımsız bir Kürt devleti kurulmasının önünü açabileceği, bu durumun ise Türkiye’deki Kürtler üzerinde bir tür domino etkisi yaratacağı yönündeki endişe ekseninde değerlendirilmiştir.³²⁰

2005 yılına gelindiğinde, siyasal geçiş sürecinin en önemli unsurları olan yeni anayasa yapımı ve geçiş parlamentosu sürecinin hızlanmasıyla, Irak’ın siyasal yapısına ilişkin durum netlik kazanmıştır. 30 Ocak’ta gerçekleşen Irak Geçiş Parlamentosu seçimlerinin ardından hazırlanan Irak Anayasası’nın 15 Ekim referandumu ile kabul edilmesiyle Irak’ta federal bir yapıya geçilmiş; savunma, dış politika, maliye ve gümrük politikası dışındaki alanlar federal yönetimlerin yetkisine bırakılmış oluyordu. Böylece, Türkiye’nin uzun yıllar *casus belli* olarak göreceğini açıkladığı durum yasallaşmış, kuzeydeki Kürt yönetimi anayasal statü kazanmıştır. Oluşturulan Kürdistan Bölgesel Yönetimi’nin (KBY) başkanlığına KDP lideri Mesut Barzani seçilmiştir. Kürt gruplar, 15 Aralık’taki parlamento seçimlerinde elde ettiği başarıyla da Irak’taki siyasi güçlerini pekiştirmiştir.³²¹

Tüm bu gelişmeler, 1991’de Güvenlikli Bölge’nin ilan edilışinden beri Kuzey Irak’ta aktif bir şekilde askeri varlığını sürdüren Türkiye’nin artık bölgede gerek askeri gerek siyasi açıdan tek taraflı etkinliğini koruyamayacağı anlamına geliyordu. Örneğin Türkiye’nin 1983-1999 arasında defalarca gerçekleştirdiği sınır ötesi operasyonlar, değişen koşulların sonucu olarak 2003-2007 arasında uygulanamayacaktır. 2003’ten sonra Türkiye’nin Kuzey Irak’taki askeri ve siyasal etkinliğinin sınırlandıran şartlar, Türkiye’yi bölgesel ittifakları gözetken ancak yeni koşulların Türkiye’deki Kürtler üzerinde yaratacağı etkiyi kontrol etmeye çalışan bir siyaset izlemeye itmiştir. Diplomatik çevrelerde ve basında “yeni bir Kuzey Irak politikasının gerekliliği” vurgusu dile getirilmeye başlanmış, federal yönetimi tanıma ve iyi ilişkiler geliştirmek

³²⁰ bkz. Serhat Erkmen, “Türkiye’nin Kuzey Irak Perspektifi ve Harekat Alan”ı, *Stratejik Analiz*, s. 86 (Haziran 2007), 15-30; Ümit Özdağ, “Türk-Amerikan İlişkilerinde Irak Krizi”, *Stratejik Analiz*, c.4 s.49 (Ağustos 2003), 24-42.

³²¹ Salih Khaled, “What Future for the Iraqi Kurds”, *Middle East Review of International Affairs*, c. 9, s. 1 (Mart 2005), <http://www.rubincenter.org/2005/03/salih-2005-03-07/>.

yönünde yeni bir siyasa belirlenmesinin gerekliliğine dair yorumlara sıkça rastlanılır olmuştur.

Türkiye'nin Kuzey Irak politikasını revize etmesi gerekliliği ve edeceği vurgusu, süreç boyunca resmi kurum ve görüşmelerde de öne çıkmaktadır. MGK bildirilerinin, dönemin Genelkurmay Başkanı Hilmi Özkök'ün ve hükümet yetkililerin açıklamalarının yanı sıra, MİT ile Barzani arasındaki görüşmelerde de Türkiye'nin Kürt yönetimi ile diplomatik temas kuracağı ve işbirliği sağlayacağını işaretleri verilmiştir.³²² 2009'da, bu tarihte Dışişleri Bakanı olan Ahmet Davutoğlu'nun KBY'nin başkenti Erbil'e ziyaret etmesinin ardından 2010 yılında açılan elçilik Türkiye'nin KBY ile ilişkilerinde normalleşmenin önemli göstergelerinden biri durumundadır.

Türkiye'nin 2003 sonrasındaki Kuzey Irak politikasında yaşanan dönüşümde hem rol oynamış hem de bu dönüşümden etkilenmiş dinamiklerden biri de ekonomik faktörlerdir. ABD müdahalesiyle birlikte, Körfez Savaşı'ndan beri süren ambargo boyunca hareketsiz kalmış Irak pazarı da uluslararası yatırımcılara açılarak canlanmış oluyordu. Bu dönemden itibaren, dış politika yapıcılarının söylemlerinde de Türkiye'nin Kuzey Irak'la ilişkisinde artan "karşılıklı ekonomik bağımlılık" vurgusu göze çarpmaktadır. "Kuzey Irak'la askeri araçlarla değil ekonomik araçlarla ilişki kurulması", dönemin başbakanlık dış politika baş danışmanı Ahmet Davutoğlu tarafından da sıkça dile getirilmektedir. Kuzey Irak'la artan ticari ilişkilerin önemi, yalnızca söylemsel değişikliklerde değil iktisadi göstergelerde de karşılığını bulacaktır. Özellikle 2007 sonrasındaki dönemde, Türkiyeli yatırımcıların KBY'de başta inşaat sektöründe olmak üzere gerçekleştirdiği yatırımlar büyük bir ivmeyle artış gösterecektir. 2007'den 2011 yılına kadar Türkiye'nin KBY'ye gerçekleştirdiği ihracat yaklaşık üç kat artacak; KBY Türkiye'nin ihracat gerçekleştirdiği ülkeler arasında 2011 itibarıyla altıncı, 2013'te ise üçüncü sıraya yükselecektir.³²³ 2003'ten

³²² "MİT, Barzani İle Görüştü", **Radikal Gazetesi**, 25 Kasım 2005, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=171041>, [27.04.2010].

³²³ Soner Çağaptay, Christina Bache Fidan, Ege Cansu Saçıkara, "Turkey and the KRG: Signs of Booming Economic Ties", <http://www.washingtoninstitute.org/uploads/Documents/infographics/TurkeyKRGSignsofBoomingEconomicTies2.pdf>, [08.10.2016].

2011'e kadar Kuzey Irak'ta gerçekleştirilen ve sürmekte olan inşaat projelerinde ise Türkiyeli yatırımcılar %75'in üzerinde payla birinci sıradadır.³²⁴

5.1.2. Askeri Dönüşümler

Öte yandan, yukarıda genel çerçevesi çizilen dönüşümün gerilimsiz gerçekleştiğini söylemek mümkün değildir. “Kürt devleti kurulması” endişesi, PKK saldırıları gibi faktörler güvenlik öncelikli politikaların ve TSK gibi aktörlerin etkisini hissedilir kılmış; süreç çeşitli aktörlerin direnciyle ve iniş-çıkışlarla beraber ilerlemiştir. PKK'nın 1999 yılında ilan ettiği ateşkes ile başlayan geri çekilme döneminin, Irak'taki işgal döneminin değiştirdiği koşullarla birlikte son bulduğunu söylemek mümkündür. Yeniden Kuzey Irak'ta güçlenme imkânı bulacak olan PKK'nın 2004 yılında ateşkese son verdiğini açıkladığı tarihten itibaren, çatışmalar aralıklarla ancak artarak devam edecektir. 2003-2007 arasındaki dönemde Türkiye-ABD ve KYB arasındaki ilişkiler PKK'nın Kuzey Irak'taki varlığı nedeniyle daha da gerginleştirecektir. Türkiye'nin Kuzey Irak'taki PKK kamplarına karşı askeri operasyon gibi seçenekleri gündeme getirmesi, ABD ve Kürt grupların tepkisini çekmiş, Türkiye'nin Kuzey Irak'taki askeri hareketliliği hoşnutsuzluğu arttırmıştır. Öte yandan, Türkiye'nin PKK ile ilgili talepleri karşısında Kürt liderlerin Türkiye'nin müdahalesini kabul edilmeyeceği ve “sorunun siyasi yöntemlerle çözülmesi gerektiği” yönündeki açıklamaları, Türkiye kamuoyunda “PKK'ya destek” olarak yorumlanacak; PKK saldırısının 2006 yazından itibaren şiddetini arttırması KYB ve Türkiye arasındaki ilişkileri kopma noktasına getirecektir. Ancak özellikle 2006'dan itibaren artan PKK'nın terör saldırıları, Türkiye'de ordunun, Kuzey Irak politikasında askeri yöntemlerin öne çıkartılmasına dair baskısını arttırmasına neden olmuştur. Nitekim, bu yöndeki kamuoyu etkisinin de sonucu olarak TSK birliklerinin Kuzey Irak'a gönderilmesi için hükümete bir yıl süreyle izin verilmesini öngören Başbakanlık tezkeresi 17 Ekim 2007 tarihinde

³²⁴ Christina Bache Fidan, “Turkish Business in the Kurdistan Region of Iraq”, *Turkish Policy Quarterly*, c.14, s. 4, (Kış 2016), <http://turkishpolicy.com/article/790/turkish-business-in-the-kurdistan-region-of-iraq>, [07.03.2016].

TBMM’de kabul edilmiştir.³²⁵ Bir yıl süreli olarak verilen sınır ötesi operasyon yetkisi, o tarihten bugüne her yıl TBMM tarafından uzatılmıştır.³²⁶

TSK’ya sınır ötesi operasyon yetkisi veren tezkerenin kabulünden dört gün sonra, 21 Ekim 2007 tarihinde Hakkari’in Yüksekova ilçesinin Dağlıca köyünde bulunan 3. Motorlu Piyade Tabur Komutanlığına PKK tarafından bir saldırı düzenlendi.³²⁷ 12 askerin öldüğü, 8 askerin ise PKK tarafından kaçırıldığı Dağlıca saldırısı, kamusal alanda Kürt meselesine ilişkin militarist yaklaşım ve söylemlerin bir kez daha güçlendiği bir süreci de yeniden tetiklemiştir. Saldırı aynı zamanda, 2003 yılından beri Türkiye-ABD-KBY arasında PKK ekseninde yaşanan gerilimleri de zirveye taşımıştır. Öte yandan bu gerginlik, Türkiye’nin Irak’taki askeri etkinliğini tek taraflı olarak yeniden arttırma ihtimali karşısında, ABD ve KBY’nin Türkiye’nin askeri ittifak konusundaki taleplerine daha ılımlı yaklaşmasıyla sonuçlanmıştır. Ekim 2007’den itibaren; Türkiye, ABD ve KBY arasında somut işbirliğine yönelik gelişmeler yaşanmıştır.³²⁸ İlerleyen bölümlerde açıklanacağı üzere, Türkiye-ABD ve KBY arasındaki bu askeri ittifak, zaman zaman uluslararası ve yerel insan hakları kuruluşlarının çeşitli eleştirilerine de konu olmuştur.

Daha önce zikredildiği üzere, yukarıda kısa bir özeti sunulan gelişmeler, Türkiye-Irak sınır hattında da belirgin dönüşümlerin yaşandığı, yeni araç ve uygulamaların devreye konduğu yeni bir dönemi tetiklemiştir. Bir yandan artan ticari ilişkiler formel alanda kurulan ilişkilerin güçlenmesini sağlarken, Türkiye-Irak sınır hattının yönetiminde

³²⁵ TBMM Kararı, [Türk Silahlı Kuvvetlerinin, Irak’ın Kuzeyinden Ülkemize Yönelik Terör Tehdidinin ve Saldırıların Bertaraf Edilmesi Amacıyla, Sınır Ötesi Harekat ve Müdahalede Bulunmak Üzere, Irak’ın PKK Teröristlerinin Yuvalandıkları Kuzey Bölgesi ile Mücavir Alanlara Gönderilmesi ve Görevlendirilmesi Hususunda Anayasanın 92 nci Maddesi Uyarınca Hükümete Bir Yıl Süreyle İzin Verilmesine Dair Karar] Karar No. 903, **Resmi Gazete**, 26675, 19 Ekim 2007, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/10/20071019-1.htm> [02.05.2017].

³²⁶ TBMM Kararı, [Türkiye’nin Ulusal Güvenliğine Yönelik Terör Tehdidi ve Her Türlü Güvenlik Riskine Karşı Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Gerekli Her Türlü Tedbiri Almak, Irak ve Suriye’deki Tüm Terörist Örgütlerden Ülkemize Yönelebilecek Saldırıları Bertaraf Etnek ve Kitleli Göç Gibi Diğer Muhtemel Risklere Karşı Ulusal Güvenliğimizin İdame Ettirilmesini Sağlamak İçin Hudut, Şümül, Miktar ve Zamanı Hükümetçe Takdir ve Tayin Olunacak Şekilde, Gerektiğinde Türk Silahlı Kuvvetlerinin Yabancı Ülkelere Gönderilmesi, Yabancı Silahlı Kuvvetlerin Türkiye’de Bulunması ve Bu Kuvvetlerin Hükümetin Belirleyeceği Esaslara Göre Kullanılması ile Hükümet Tarafından Belirlenecek Esaslara Göre Gerekli Düzenlemelerin Yapılması İçin Türkiye Büyük Millet Meclisinin 02.10.2014 Tarihli ve 1071 Sayılı Kararıyla Hükümete Verilen Bir Yıllık İzin Süresinin Anayasa’nın 92’nci Maddesi Uyarınca 02.10.2015 Tarihinden İtibaren Bir Yıl Daha Uzatılmasına Dair Karar], Karar No. 1098, **Resmi Gazete**, 8 Eylül 2015, <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/09/20150908.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/09/20150908.htm> [02.05.2017].

³²⁷ “Gözler Hükümette”, **Milliyet Gazetesi**, 22 Ekim 2007, 1.

³²⁸ Serhat Erkmen, “Son Gelişmeler Işığında Türkiye’nin Kuzey Irak Politikası”, **Stratejik Analiz**, s. 96 (Nisan 2008): 33.

iktisadi dinamikler giderek önem kazanmıştır. Öte yandan, doksanlı yıllar boyunca sınır hattının dışarıdan savunulması anlamına gelen Türkiye'nin Kuzey Irak'ta sürdürdüğü operasyonlar ve askeri etkinliğinin kısıtlanması, sınırı koruma faaliyetinin bir anlamda içe doğru çekilmesiyle sonuçlanmıştır. Yasal düzenlemelere tabi geçişlerin haricindeki gündelik temas ve kaçakçılık gibi geçişler ise, bu yeni dönemde çok daha fazla kriminalize edilmiştir.

Aşağıdaki başlıklarda Türkiye-Irak sınırında yakın dönemde görülen bu dönüşümü detaylandırmaya çalışacağım.

5.2. Türkiye-Irak Sınır Hattındaki Dönüşümün Genel Görünümü

Türkiye-Irak sınırındaki son on yıldaki gelişmeler ele alındığında, sınır hattının yönetiminde eski dönemlerden kimi yönleriyle ayrılan yeni yaklaşım ve yöntemler göze çarpmaktadır. Aksel ve Danış, 2003 sonrasındaki dönemde Türkiye-Irak sınır rejiminde görülen değişikliği “devlet(in) sınırdaki hareketleri kendi denetimi altına alarak yeniden düzenlemeye çalışması” şeklinde özetlemektedir.³²⁹ Bu düzenleme ikili bir görünüm arz etmektedir: Bir yandan yeni piyasa dinamiklerinin etkisini arttırmak ve aynı zamanda kontrol etmek amacıyla sınır kapılarında düzenlemeler ve vize rejiminin esnetilmesi gibi araçlar ile resmi geçişler teşvik edilmeye çalışılmaktadır. Öte yandan, “denetim altına alma” anlayışıyla uyum içinde olabilecek şekilde, sınırdaki engelleyici bariyerler yükselmektedir. “Anlık istihbarat” ve askeri işbirliği sağlayan ittifaklar ile güvenlik barajları, duvar gibi yeni müdahale yöntemleriyle, sınır hattı üzerindeki hareketliliğin “önleyici güvenlik” anlayışıyla topyekûn kontrol altına alınması sağlanmaya çalışılmıştır. Sınır rejimindeki bu dönüşüm, sınırdaki denetimsiz ve gayrinizami hareketlerin küresel olarak yükselen terör söylemiyle uyumlu şekilde güvenlikleştirilmesi durumuyla iç içe geçmektedir.

5.2.1. Denetimli Geçişlerin Teşvik Edilmesi

Daha önce değinildiği üzere, Türkiye'nin Kuzey Irak ile ilişkilerinde ekonomik faktörler özellikle 2007 sonrasındaki dönemde giderek artarak öne çıkmıştır. Türkiyeli firmalar uluslararası pazara açılan Irak piyasasında ve işgal sonrası Irak'ın yeniden inşasında önemli pay almakta, bu yatırımların büyük oranı esasen KBY ile

³²⁹ Danış ve Aksel, age, 82.

gerçekleşmektedir. Tüm bu gelişmeler, Türkiye ile KBY arasında hacmi hızla artan ticari ilişkilerin düzenlenmesinde Türkiye-Irak sınırının kontrolünü eskisinden daha farklı anlamda önemli kılmıştır. Sınırın ticari önemi artarken, devlet çeşitli araçlarla sınırdaki hareketliliği teşvik etmeye ve kontrol altına almaya çalışmıştır. Bu araçlardan en öne çıkanı, Habur Sınır Kapısı'ndaki düzenlemeler olmuştur. Habur sınır kapısının artan öneminin yanı sıra, 2008'den itibaren Türkiye-Irak sınırında yeni sınır kapılarının açılması ve nitelikli serbest bölge oluşturulması da gündeme gelmiştir.

1990'lı yıllar boyunca Habur Sınır Kapısı'nda uygulanan gümrük politikaları; 1990'da BM Güvenlik Konseyi'nin Kuveyt işgali nedeniyle aldığı Irak'a yönelik ambargo kararının, 1996 Petrol Karşılığı Gıda Programı çerçevesinde esnetilmesinde önemli rol oynamıştı. 2003'teki ABD işgalinin ardından Irak pazarının uluslararası yatırımcılara açılmasıyla birlikte, Habur yalnızca Türkiye-Irak arasındaki ticari ilişkilerde değil, Avrupa'dan gelen malların ulaşmasında da önemli bir geçiş noktası haline gelmiştir.³³⁰ Habur Gümrük Kapısı'ndan giriş-çıkış yapan araç ve kişi sayısına bakıldığında, 2003'ten bu yana ve özellikle 2007'den itibaren büyüyen bir ivmeyle artış göze çarpmaktadır. 2007'den 2011 yılına kadar Türkiye'nin tamamı Habur üzerinden olmak üzere KBY'ye gerçekleştirdiği ihracat yaklaşık üç kat artmış; KBY Türkiye'nin ihracat gerçekleştirdiği ülkeler arasında 2011 itibariyle altıncı, 2013'te ise üçüncü sıraya yükselmiştir.³³¹

Bu durum, Türkiye'nin ihracatı teşvik etmek ve yapılacak giriş-çıkışlar üzerinde denetim sağlamak için Habur Sınır Kapısı'nı daha etkin kılacak kimi yöntemleri uygulamak istemesiyle sonuçlanmıştır. İlk olarak, vize ve gümrük uygulamalarında esnekliğe gidilmiştir. Kürt yönetimi yasallaşmadan önce ve KBY ile ilişkilerin gergin olduğu dönemlerde vize uygulaması, kimi zaman Türkiye'nin Kürt gruplarla ilişkisinde sembolik bir denetim aracı olarak da gündeme gelmiştir. 2001 yılında Türkiye'nin; Habur'dan yapılacak geçişler için, Irak Büyükelçiliği'nden alınacak vizeyi şart koyması özgün bir örnek oluşturmaktadır. Kısa süre uygulamada kalan bu vize şartını talep edenin Irak değil de Türkiye olması, Kürt yönetimini sembolik açıdan Irak merkezi idaresine tabi kılan bir uygulama olarak işlev görüyordu.³³² İlişkiler

³³⁰ age, 84.

³³¹ Çağaptay, Fidan, Saçıkara, age.

³³² Diyar Gekhsi, "New Turkish Ruling Limits Trade With Iraqi Kurdistan", *Kurdistan Observer*, 13 Haziran 2001'den aktaran Abdullah Kıran, "Türkiye'nin Kuzey Irak Politikası", *Birikim*, s. 148, (Ağustos 2001).

normalleştikçe Habur üzerinden yapılan geçişlere ayrıcalıklar tanınmıştır. 2013'ten itibaren Irak vatandaşlarına harçsız geçiş ve elektronik vize gibi uygulamalarla kolaylık sağlanmış, Habur'dan yapılacak geçişler için kaşe vize uygulamasına gidilmiştir. Danış ve Aksel, Habur kapısının artan önemiyle birlikte devletin bu kapıyı modern teknolojik araçlar ve etkinlik, verimlilik söylemi eşliğinde yeniden düzenlemesinin sınır yönetiminde artan "normlaştırma" ve denetim eğiliminin bir örneği olarak ele alırlar. Yazarlara göre, neo-liberal yönetim mantığının en özgün uygulamalarından biri olan kamu-özel işbirliğinin, egemenlik alanının belirleyicisi konumunda olan sınır bölgelerinde de kısıtlı da olsa devreye giriyor olması ayrıca kayda değerdir.³³³ 2006'da Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) başka gümrük kapılarında olduğu gibi yap-işlet-devret modeliyle Habur Gümrük Kapısı'nın da yenilenmesini üstlenmiştir. Kamu-özel işbirliğine dayanan bu model, vize ve gümrük uygulamalarında e-vize gibi modernizasyonlara gidilmesinde de karşımıza çıkmaktadır.

1990'lı yıllar boyunca hem Habur'un işleyişine ilişkin sorunları aşmak hem de kuzeydeki Kürt yönetimini by-pass ederek doğrudan Bağdat yönetimi ile ilişki geliştirmek için düşünülen Türkiye-Irak sınırında yeni sınır kapıları açma girişimleri de 2007 sonrasındaki dönemde değişen şartlara koşut olarak hız kazanmış durumdadır. İşgal döneminin başında yine esas olarak Irak'tan getirilen petrole Kürt yönetiminin uyguladığı vergilendirme ve gümrük rejimini devre dışı bırakacak şekilde Türkiye-Irak-İran sınırlarının kesişim noktasında bir gümrük kapısı kurulması planlanıyor, bu düşünce Kürt grupların itirazlarıyla karşılaşılıyordu.³³⁴ KBY ile ilişkilerin normalleştiği ve buradaki yatırımların Türkiye'nin ihracatında önemli bir yüzde kapladığı sonraki dönemde ise, KBY temsilcileri ile Türkiye arasındaki resmi görüşmelerin en önemli gündemlerinden biri sınırda yeni kapıların açılması olmuştur. AKP hükümeti, Habur'un artan ticari kapasiteyi karşılayamadığı gerekçesiyle Irak sınırı üzerinde Gülyazı, Aktepe, Ovaköy ve Üzümlü'de yeni sınır kapıları açılacağını uzunca süredir dile getirmekte, özellikle bölgedeki sermayedarlardan da destek görmektedir. Bu doğrultuda, ilk olarak Hakkari'nin Çukurca ilçesindeki Üzümlü sınır kapısı Mayıs 2015'te açılmış, ancak kısa bir süre sonra güvenlik gerekçesiyle geçişlere kapatılmıştır. Yeni sınır kapılarının açılması meselesi, Türkiye'nin siyaseten gerilimli

³³³ Danış ve Aksel, age, 84.

³³⁴ Kıran, age.

ve “güvenlik” ekseninde ele alınan diğer sınır bölgelerinde olduğu gibi, kimi devlet aktörleri tarafından çekinceyle yaklaşılan bir konu olmuştur. Türkiye-Irak sınırında uzun süredir gündemde olan ve tarafların defalarca mutabakata varıldığını açıkladığı diğer sınır kapılarına dair henüz somut bir gelişmenin olmaması ise, sınırın yalnızca iktisadi etkenlerle şekillenmediğinin, güvenlik algısının hala güçlü olduğunun da göstergesidir.³³⁵ Yeni gümrük kapıları açılmasına ilişkin dikkat çekici başka bir nokta ise, Aktepe ve Ovaköy sınır kapılarının kurulabilmesi için Habur Çayı’nın yatağının değiştirilerek doğal sınırın yeniden çizileceği ihtimalinin gündeme gelmesidir.³³⁶

Türkiye-Irak sınırının yönetiminde ekonomik faktörlerin önem kazanmasının en önemli göstergelerinden bir diğeri, “nitelikli serbest ticaret bölgesi” kurulmasına ilişkin görüşmelerdir. İlk olarak 2008’de gündeme geldiğinde, Türkiyeli yatırımcılara “vergi avantajları, kolay ticaret, ucuz altyapı imkânı ve firmalara lojistik merkez” sağlayacak serbest bölgenin Kuzey Irak’ın Zaho kentinde oluşturulacağı duyurulmuştu. 2009 yılında Cumhurbaşkanı Abdullah Gül’ün Bağdat ziyaretinde, “Türkiye-Irak Kapsamlı Ekonomik Ortaklık Anlaşması” kapsamında Irak merkezi hükümeti ile yapılan görüşmelerde ise serbest bölgenin sınırın sıfır noktasında açılacak iki yeni sınır kapısı arasında oluşturulması gündeme gelecektir.³³⁷

Bu noktada belirtmek gerekiyor ki, yeni gümrük kapıları açılmasına ilişkin olduğu gibi kurulacak serbest bölgenin yeri de, Türkiye, Irak merkezi yönetimi ve KBY arasında çeşitli müzakere ve itilaflara konu olmuştur. Özellikle ilişkilerin gerginleştiği zamanlarda, yeni sınır kapıları oluşturulması Kürt grupların Habur Gümrük Kapısı üzerinden yapılan ticaretten elde ettiği geliri kırmamanın bir aracı olarak da gündeme gelmiş; Kürt liderler de bu müzakerelerin dışında kalmamak için diplomatik yöntemlere başvurmuştur. Nitekim, 2013 yılında KBY lideri Mesut Barzani’nin Diyarbakır ziyareti sonrasında Aktepe ve Ovaköy’de (ve bunların Irak’taki karşılığında) olmak üzere iki yeni sınır kapısının açılması ile bu iki kapı arasındaki

³³⁵ Danış ve Aksel, age, 91.

³³⁶ “Irak’la Sınır Değişecek”, **Sabah Gazetesi**, 18.06.2012, <http://www.sabah.com.tr/ekonomi/2012/06/18/irakla-serbest-bolge> [20.05.2005].

³³⁷ “Türkiye Irak’a 20 Yeni Proje Sundu”, **Milliyet Gazetesi**, 25 Mart 2009, <http://www.milliyet.com.tr/turkiye--irak-a----yeni-proje-sundu/ekonomi/sondakikaarsiv/25.03.2009/1075286/default.htm> [15.02.2015].

bölgede serbest ticaret bölgesinin oluşturulmasında mutabakata varıldığı duyurulmuştur.³³⁸

Yeni kapıların açılması ve artan ticaret hacmi için yeni mevzuat düzenlemeleri yapılması gündeme gelirken sıkça vurgulanan şeylerden biri “bölgedeki kaçakçılığın önlenmesi” olmuştur. “Kaçakçılığın yoğun olarak yapıldığı yerlerde bu ticareti legal hale getir(mesi)” amacını da sağlayacak böylesine düzenlemeler, Gümrük ve Ticaret Bakanlığı gibi kamu kuruluşları ve bölgedeki ticaret odası gibi kurumlar tarafından fayda olarak sunulurken, kaçakçılık yapan insanlar tarafından da zaman zaman talep edilmiştir. Özellikle “çözüm süreci” boyunca yapılan sosyal araştırmalarda göze çarpan bu talep, ekonomik anlamda bir rahatlama sağlayacağı kadar devlet görevlilerinin kurnasız şiddetinden azade olmayı getirebileceği temennisini de içermektedir. Öte yandan, bu temenni daha önce herkes için ulaşılabilir olan sınırı geçme ve mal getirmenin böylesi düzenlemelerden sonra eski şekliyle sürmeyeceğine, başka bir ifadeyle legalleştirilen sınır ticareti etrafında sınıfsal bir katmanlaşma oluşacağına yönelik kaygılarla birlikte ifade edilmektedir.

5.2.2. Sınır Hattını Katılaştırılan Uygulamalar

Türkiye-Irak sınırında gelişen ticari kapasitenin yansıması olarak formel geçişlerin devlet politikalarıyla desteklenmesine bakarak yorumlandığında sınırın geçirgen özelliğinin arttığı, yani esnediği sonucuna varmak yanıltıcı olacaktır. Türkiye’nin Kuzey Irak politikasındaki dönüşüm; artan ticari ilişkiler, işbirliği anlaşmaları gibi faktörler sınır hattındaki güvenlik eksenli politikalardan vazgeçildiği anlamına gelmemiştir. PKK’nın 2006 sonrasında artan saldırılarının yanı sıra Irak’ta Kürt federe bölgesinin yasallaşması, sınır hattında güvenlikçi politikaların etkisini arttırmasında etkili olmuştur. 2005’ten itibaren sınırın karşı tarafında bir Kürt devletinin varlığının yasallaşması; Türkiye’de devlet elitlerinin bu durumun kendi sınırları içerisindeki Kürtler üzerinde yaratacağını düşündükleri etkileri kontrol etme yönündeki kaygılarını bir kez daha tetiklemiştir. Örneğin, MİT eski müsteşarı Sönmez Köksal’ın 2006 yılında yazdığı bir rapor, bu kaygı açısından temsil edici niteliktedir:

“Günümüze yaklaştıkça bu uygulamalarda demokratik Türkiye için ön plana çıkan en önemli mülhaza, Güneydoğu’da yaşayan Kürt kökenli vatandaşlarımızın Kuzey Irak’taki her türlü uygulamadan etkilenme olasılığının siyaseten göz ardı edilmesinin artık gittikçe zorlaşmasıdır.

³³⁸ “K. Irak’la serbest Bölge Kuruluyor”, **Sabah Gazetesi**, 16 Kasım 2013, <http://www.sabah.com.tr/ekonomi/2013/11/16/k-irakla-serbest-bolge-kuruluyor> [15.02.2015].

İşgal sonrası yeni koşullar ve iletişimin bu ölçüde arttığı günümüzde, bu etkileşimi göz ardı etmek daha güç hale gelmektedir. Zaten Irak'la 5 Mayıs 1925 anlaşmasıyla çizilen şimdiki sınırlarımız da hem fiziki hem de insani nedenlerle her zaman için geçirgenliğini korudu ve gene siyasi nedenlerle bu duruma gerek Ankara gerekse Bağdat genellikle göz yumdu.”³³⁹

Daha önce de belirtildiği üzere, 2003 sonrasındaki dönemde Irak'ta oluşan yeni koşullara ilişkin olarak, siyasi ve askeri elitler tarafından zikredilen bir başka kaygı, 1998 yılına kadar Kuzey Irak'ta neredeyse serbestçe yapılan askeri operasyonların, ortaya çıkan yeni koşullarda ABD, Bağdat hükümeti ve yerel Kürt yönetimiyle kurulacak ilişkilerde doğuracağı rahatsızlıklar olmuştur. Bu kaygıya paralel olarak, kimi siyasi ve güvenlik aktörleri tarafından, Türkiye-Irak sınırının korunma işlevinin giderek sınırlar içerisine çekilmesi gerekeceği yönünde yorumlar dile getirilir olmuştur. Bu eğilim, henüz ABD'nin Irak işgali öncesinde Türkiye'nin müdahale güçleri arasında mutlaka yer alması gerektiği yönünde kamuoyu baskısı yaratmaya çalışan yorumlarda dahi zikredilmektedir:

“Türkiye, Irak'ın toprak bütünlüğünü tahrip edecek bir gelişmeyi ve siyasal yapılanmayı engellemek için, Türkiye'nin Hakkari-Irak sınırını Bağdat'tan başlayarak savunacak ise muhakkak Irak'ta var olmalıdır. ... Eğer Türkiye Irak'ta mevcut Orta Doğu sınırlarını savunacak bir tavır almaz ise gelecek on yıl içerisinde kendisini Bağdat'tan başlayarak değil de Hakkari ve daha içerden başlayarak savunmak zorunda kalabilir.”³⁴⁰

Türkiye-Irak sınırının daha önce sınır bariyerleri açısından bir anlamda “çıplak” yahut devlet müdahalesinden muaf kalmış bölgelerinde, son yıllarda yaşanan yoğun gelişmelere bakıldığında, “sınır hattını içeriden başlayarak korumak” şeklinde özetlenebilecek yaklaşımın çeşitli izlerini görmek mümkündür. Devlet görevlilerin söyleminde Irak sınırının an-be-an korunması ve izlenmesine yönelik söylemlerin görünürlüğü artmıştır. Dolayısıyla, 2003 sonrasında Türkiye-Irak sınır hattında KBY ile yapılan ticareti teşvik ve kontrol amacıyla uygulanan düzenlemelerden başka; 1990'ların uygulamalarından kimi yönleriyle ayrılan kimi yönleriyle onlara benzeyen yeni askeri tedbirler ve sınır bariyerleri ön plana çıkmaktadır. Son yıllarda etkisini arttıran bu önlemler iki doğrultuda gerçekleşmektedir. Birincisi, bölgedeki aktörlerin işbirliği ve yüksek teknolojik araçlarla sınır hattının ve ötesindeki her türlü hareketliliğin izlenip, kontrol edilmesi yönündeki eğilimdir. İkincisi ise, doksanlı yıllarda olduğu üzere sınırı koruma işini Irak topraklarına kadar taşıyan ön alan savunması sağlayan uygulamaların ortadan kalktığı bir dönemde, kalekol-güvenlik

³³⁹ Sönmez Köksal, Irak'ın Kuzeyindeki Muhtemel Gelişmelerin Türkiye'ye Etkisi, **BİLGESAM**, Rapor No: 6, http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-18-2014062441turkiyenin_vizyonu06.pdf [15.02.2015].

³⁴⁰ Ümit Özdağ, **Stratejik Analiz**, c.4 s. 43, (Kasım 2003), 29.

barajı gibi sınır geçişlerini topyekûn engelleyen ancak sınır hattındaki yerleşimlerde gündelik hayata etkisiyle yoğun itirazlara konu olan engelleyici bariyerlerin yükselişidir.

5.2.2.1. Sınırdaki “Önleyici Güvenlik Tedbirleri”

Türkiye-Irak sınırındaki güvenlik uygulamalarına dair, son yıllarda göze çarpan bir eğilim ise sınır hattının uluslararası işbirliğinin ve yüksek teknolojinin vurgulandığı araçlarla daimi olarak gözetlenmesidir. Bu bağlamda, sınır hattındaki hareketliliğin anlık ve detaylı olarak takibi önem kazanmıştır. Daha önce ele alınan, 5 Kasım mutabakatının öngördüğü ve sınır ötesi operasyonların da gerçekleşmesinde sık sık gündeme gelen en önemli konulardan biri Türkiye, Irak ve ABD arasında oluşturulacak üçlü mekanizma sayesinde sağlanacak anlık istihbarat paylaşımıdır. İşbirliği çerçevesinde kurulacak mekanizmanın detayları tam olarak açıklanmamış, koordinasyonunu ABD’li ve Türkiyeli askeri yetkililerin birlikte yürüteceğinin açıklandığı istihbarat paylaşımı için “anı anına sıcak takip” ve “modern teknolojilerin kullanımı” vurgusu öne çıkarılmıştır. Bu gelişmelerin yaşandığı tarihlerde, askeri ve siyasi yetkililerin Kuzey Irak’taki PKK kamplarının daimi olarak izleniyor olduğuna, modern teknolojik araçlar ve istihbarat sayesinde hava operasyonlarında sivillerin vurulma riskinin de kalmadığına ilişkin demeçleri basında sıkça yer buldu. Dönemin Genelkurmay Başkanı Yaşar Büyükanıt, Aralık ayında gerçekleşen bir hava operasyonu sonrasında katıldığı 32. Gün programında şöyle demişti:

“Amerika istihbarat verdi. Ama istihbarat kadar önemli olan başka bir nokta var. Asıl önemlisi Amerika dün gece, Kuzey Irak hava sahasını bize açtı. İstihbarat açısından da hiçbir sıkıntımız yoktur. (...) Artık bizim için PKK’nın oradaki kampları ve hareketleri BBG evi gibidir. Yeter ki gidip vurabilme imkânı sağlansın.”³⁴¹

ABD ve Türkiye arasındaki istihbarat işbirliğine dair detaylar, Haziran 2013’te Amerikan Ulusal Güvenlik Ajansı NSA’nın dünya çapındaki dinleme ve istihbarat faaliyetlerini sızdıran Edward Snowden’in belgelerinde genişçe yer almasıyla tekrar gündeme gelecektir. Özellikle Haziran 2014’te Alman *Der Spiegel* dergisinde *A Two Faced Friendship: Turkey is ‘Partner and Target’ for NSA* (İki Yüzlü Arkadaşlık: Türkiye NSA İçin “Hem Ortak Hem Hedef”) başlığıyla yayınlanan yeni belgeler, Türkiye-ABD arasındaki işbirliğinin “bilinenden çok daha derin” olduğunu ileri

³⁴¹ “Kampları BBG Evi Gibi İzliyoruz”, *Yeni Şafak Gazetesi*, 16 Aralık 2007, <http://www.yenisafak.com/gundem/kamplari-bbg-evi-gibi-izliyoruz-87959> [30.06.2015].

sürüyordu.³⁴² Buna göre, iki ülke arasında merkezi Ankara'da bulunun “ortak istihbarat füzyonu hücresi” adında bir çalışma grubu kurulmuş, hem Türkiye sınırları içinde hem de Türkiye sınırları dışında PKK üyesi olduğundan şüphelenilen kişilere ait telefonlar, para hesapları, coğrafi veriler bu çalışma grubu tarafından izlenmiş ve askeri yetkililere saatlik olarak istihbarat sağlanmıştı. Der Spiegel'deki bir haberde, Aralık 2007'de TSK'nın Kuzey Irak'ta gerçekleştirdiği bir dizi hava operasyonunun da bu merkezin çalışmaları sonucunda gerçekleştirildiğini yazmaktaydı.

Türkiye-Irak sınırının gözetlenmesi ve sınırdaki hareketlerin kontrol altına alınmasına yönelik bu uygulamalar ve kurulan işbirlikleri, 11 Eylül sonrasında küresel olarak yükselen terör söylemi ile uyumlu ve yeni güvenlik anlayışını yansıtır niteliktedir. Güvenlik çalışmaları literatürü, 11 Eylül 2001 saldırıları ve sonrasındaki süreçte “terörle savaş” konsepti dahilinde giderek yükselen yeni güvenlik siyaseti anlayışına dikkat çekmektedir. Küresel olarak yükselmekte olan yeni güvenlikçi söylem, muğlak terör algısı etrafında tehditlerin öngörülmezliği ve önlenemezliğini vurgulamaktadır. Böyle bir muğlak tehdit anlayışı, belirsiz riskler karşısında esnek ve çeşitli tedbirlerin üretilmesini meşrulaştırmaktadır.³⁴³ Söz konusu anlayış, kanıtlanabilir bir suç karşılığında verilen belirli bir ceza mantığı yerine, gitgide yasalarla belirlenmesi ve sabitlenmesi mümkün olmayan “önleyici tedbirler” ve suç işleme potansiyeli olan “şüpheliler”e karşı şiddet ve cezalandırmanın uygulanmasında sakınca görmez.³⁴⁴ Devletin güvenliğini tehdit edebilecek bireylere karşı önleyici tedbirler alma mantığı, kalıcı istisna durumları yaratması, hukuku araçsallaştırıp aşındırması ve şiddeti politik sorumluluktan koparıp doğallaştırmaya zemin hazırlamasıyla biyo-politika ve güvenlik toplumu tartışmalarıyla yakından ilişkilidir.³⁴⁵ Caydırıcı değil önleyici yöntemleri vurgulayan güvenlik anlayışı, suçlulaştırılan toplumsal kesimleri vatandaşlık haklarından da arındırır. Şiddete maruz bırakılanları “değersiz kurbanlar” olarak gören söylemler dolaşıma girmektedir.³⁴⁶ Önleyici güvenlik söylemini yansıtan

³⁴² Laura Poitras ve diğ., “A Two-Faced Friendship: Turkey Is 'Partner and Target' for the NSA”, **Spiegel Online**, 31 Ağustos, 2014, <http://www.spiegel.de/international/world/documents-show-nsa-and-gchq-spied-on-partner-turkey-a-989011.html> [30.06.2015].

³⁴³ Zeynep Gambetti, “İktidarın Dönüşen Çehresi: Neoliberalizm, Şiddet ve Kurumsal Siyasetin Tasfiyesi”, **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi** s. 40 (2009), 148.

³⁴⁴ Zeynep Gambetti, “Foucault'da Disiplin Toplumu – Güvenlik Toplumu Ayrımı”, **Mesele**, s. 20 (2008), 46.

³⁴⁵ Giorgio Agamben, **Kutsal İnsan: Egemen İktidar ve Çıplak Hayat**, çev. İsmail Türkmen, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013), 2. bs., 217.

³⁴⁶ **age**, 167.

gözetleme teknolojileri, sınırdaki her türlü hareketi “tehlikeli” kodlayan bir anlayışı da beraberinde getirmiştir.

Sınır hattındaki hareketliliğin kontrolü, çok aktörlü ittifaklarla ve anlık olarak takipten başka, denetimsiz geçişlerin engellenmesi amacıyla arttırılan askeri tedbirler ve yeni sınır bariyerleri uygulamalarıyla birlikte sağlanmaktadır.

5.2.2.2. Sınırdaki Yeni Bariyerler: Güvenlik Barajları ve Kalekollar

2007 sonrasındaki dönem, sınır hattındaki engelleyici bariyerlerin yükseltilmesi anlamında yeni uygulamalara sahne olmuştur. Sınırdaki bariyer uygulamalarının en dikkat çekicisi, bir kısmının yapımı tamamlanan, bir kısmı hala sürmekte olan güvenlik barajları, kalekol ve güvenlik yolu inşalarıdır.

Temmuz 2009’da DSİ tarafından ihaleye çıkarılan proje, Şırnak’ta yedi (Hezil ve Ortasu Çayları’nın üzerinde Silopi, Şırnak, Uludere, Ballı, Kavşaktepe, Musatepe ve Çetintepe), Hakkari’de dört (Güzeldere Çayı üzerinde Gölgeyamaç ve Çocuktepe, İran sınır kesiminde bulunan Şemdinli ile Yüksekova ilçeleri arasında da Bembo Çayı üzerinde Beyyurdu ve Aslandağ) olmak üzere Türkiye-Irak sınırında toplam on bir barajın inşasını öngörmektedir. Bu barajların birincil amacı, üzerine kuruldukları çayların uzunluk ve debilerinin elverişsizliği nedeniyle sulama yahut enerji olarak görülmemektir. Barajlar tamamlandığında Şırnak-Uludere’den Hakkari-Çukurca’ya kadar sınırı oluşturan Aynatepe, Gürbül Dağı, Bezenik Dağı ile Dügün Dağı’nın derin vadilerinin suyla dolması beklenmektedir.³⁴⁷ Medyaya da yansıdığı şekliyle bu barajların buralarda birikecek su sayesinde sınırı örülecek betonarme bir duvar yerine, “sudan duvar” oluşturarak PKK’nın geçiş ve barınmalarını engellemesi amaçlanmaktadır. Yine yayınlanan haberlerde öne çıkan bir başka vurgu, “PKK’lıların yanı sıra, Kuzey Irak’tan kaçak sigara, gıda ve elektronik aletler getiren kaçakçıların girişleri(nin) de barajlar sayesinde engellenmiş” olacaktır.³⁴⁸

Son dönemde Türkiye-Irak sınırında askeri tedbirleri katılaştıran ve gündelik hayatın içine taşıyan başka bir uygulama hızla artan kalekol ve askeri üs inşalarıdır. 2007 Dağlica ve Aktütün saldırısı sonrasında sınır bölgelerindeki askeri karakolların

³⁴⁷ “PKK’yı Suyla Boğma Planı”, *Milliyet Gazetesi*, 13.04.2010; “Sınırdaki PKK’ya barajla abluka”, *Sabah*, 08.05.2011.

³⁴⁸ “Hakkari ve Şırnak’a ‘Su’dan Duvar”, *CNN Türk*, 11 Mart 2012, <http://www.cnnturk.com/2012/turkiye/03/11/hakkari.ve.sirnaka.sudan.duvar/652649.0/index.html> [21.05.2016]

yetersizliği gündeme geldiğinde, dönemin askeri ve siyasi yetkilileri havan ve roket saldırısına karşı fiziki açıdan güçlendirilmiş, cephane ve askeri istihkam unsurlarını beraberinde bulunduran ve teknolojik silahlarla donatılmış, yapımının Toplu Konut İdaresi Başkanlığı (TOKİ) tarafından üstlenileceği yeni karakolların inşa edileceğini duyurdu.³⁴⁹ İlk olarak Hakkari-Şırnak kırsalında yapımı tamamlanan kalekol olarak anılacak bu yeni karakollar, 2012 yılından itibaren TSK'ya teslim edilmeye başlandı. İnşa edilen kalekolların sayısına ilişkin olarak farklı devlet kurumları tarafından yapılan açıklamalarla çeşitli gayri-resmi gözlemci kuruluşların tespitleri arasında ciddi farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin, 2008 yılında TOKİ, Milli Savunma Bakanlığı (MSB) ve Jandarma Genel Komutanlığı arasında yapılan protokoller kapsamında toplam 280 kalekol binası ihale edildiğini duyururken³⁵⁰, dönemin Milli Savunma Bakanı İsmet Yılmaz kendisine yöneltilen bir soru önergesini “2009-2014 yılları arasında inşaatları tamamlanan 80, devam eden 32 kalekol olduğu” yönünde yanıtlamış,³⁵¹ Genelkurmay Başkanlığı ise 15 Haziran 2015 tarihinde yaptığı basın açıklamasında inşası tamamlanan 253 askeri binanın 198'inin kalekol yapılması olduğunu bildirmişti.³⁵² İHD tarafından 2013 yılında yayınlanan bir raporda ise yalnızca Hakkari'de 189 kalekol inşasının TOKİ tarafından bitmiş veya sürdürülmekte olduğu bildirmiştir.³⁵³ Bölgedeki güvenlik barajı ve kalekol inşaları, “inşaat makinelerinin ve her türlü askeri aracın rahatlıkla ulaşım sağlayabilmesi” amacıyla yapıldığı ilan edilen güvenlik yolları inşaatlarıyla bir arada ilerlemektedir.

Baraj, kalekol ve güvenlik yolu uygulamaların yapılışındaki öncelikli amacın, “PKK'nın sınırdan sızmasını engellemek” olduğu ifade edilmektedir. Bununla birlikte, bu türden uygulamalar sınırı koruma işini oldukça geriye³⁵⁴ ve yerleşim bölgelerinin içine kadar çekmektedir. Devlet aktörleri ve ana akım medyada kaçakçılığı da bitireceği vurgusunun sık sık zikredildiği bu uygulamalar sınır hattındaki yerleşimlerin

³⁴⁹ “Yeni karakolları TOKİ inşa edecek”, **Hürriyet Gazetesi**, 15 Kasım 2008, <http://www.hurriyet.com.tr/yeni-karakollari-toki-insa-edecek-10366358> [21.05.2016].

³⁵⁰ “Çözüm Süreci Kalekolluk Oldu”, **Diken**, <http://www.diken.com.tr/cozum-sureci-kalekolluk-oldu/> [21.05.2016].

³⁵¹ “32 Kalekol Daha Yapılacak”, **Zete**, 5 Aralık 2014, <https://zete.com/32-kalekol-daha-yapilacak/> [21.05.2016].

³⁵² “Sınırdaki 'Kalekol' Yapımı Tamamlandı”, **Sabah Gazetesi**, 16 Haziran 2016, <http://www.sabah.com.tr/gundem/2015/06/16/sinirda-kalekol-yapimi-tamamlandi> [22.05.2016].

³⁵³ İnsan Hakları Derneği, “Yeni Karakol (Kalekol) ve Üs Bölgeleri Yapımlarına İlişkin İHD Komisyon Raporu”, 16 Eylül 2013, <http://www.ihd.org.tr/yeni-karakol-kalekol-ve-us-bolgeleri-yapimlarina-iliskin-ihd-komisyon-raporu/> [28.05.2016].

³⁵⁴ Danış ve Aksel, *age*, 78.

gündelik hayatını çeşitli yönlerle doğrudan etkilemekte, yerel aktörler tarafından çeşitli itirazlarla karşılanmaktadır.

Bu itirazlardan en önemlisi; askeri amaçlarla inşa edilen baraj ve kalekolların, yerleşim yerlerinin içerisinde sivilleri doğrudan bir askeri hedef haline getirme riskini taşımasıdır.³⁵⁵ PKK'nın barajları "hedef" olarak göreceği yönündeki açıklamaları³⁵⁶, işçi ve mühendisleri kaçırmayı, inşaat makinelerine zarar vermesi; bu yapıların sınır bölgesinde yaşayan sivil nüfusa bir kez daha iki silahlı gücün mücadelesinde arada kalma riskini getireceği ihtimalini kuvvetlenmektedir.

Öte yandan, baraj ve kalekol inşalarının etrafında "her türlü askeri aracın rahatlıkla ulaşabileceği" güvenlik yollarının inşası, askeri tedbirleri köylerin içerisine kadar çekmiştir. Bununla birlikte, oldukça fazla sayıda askeri yapının inşası ve bu inşaatların etrafında alınan kolluk tedbirlerinin, 2009'dan itibaren kısmen kalkan olağanüstü hal uygulamasının ardından yayla yasağı gibi uygulamaları yeniden beraberinde getirdiği, bölgedeki kısıtlı ekonomik aktiviteyi zarara uğrattığı dile getirilmektedir. Bu doğrudan etkilerle birlikte, baraj ve kalekol inşalarının "Türkiye ve Kuzey Irak'taki Kürtler arasında yeni bir sınır oluşturacağı"³⁵⁷ itirazı da dile getirilmektedir. Jongerden'in "otoritenin mekânsal müdahalelerle yeniden tesis edilmesi"³⁵⁸ olarak yorumladığı uygulamalara sınır hattında sık sık başvurulduğu göz önüne alındığında, bu itiraz bölgesel gelişmelerin ideolojik etkisinin giderek derinleştiği bir dönemde bu türden uygulamaların hız ve önem kazanacağını da düşündürmektedir.

Jongerden, "pek yaygın olmayan yeni bir mekansal müdahale" olarak tanımladığı güvenlik barajlarını ayrıca bölgede şiddetli bölgesel çatışmalara zemin hazırlama potansiyeline sahip çekişmelerin nesnesi olan yapılar olarak tanımlamaktadır.³⁵⁹ Bu tespite uygun olarak, Güvenlik Barajları, 1990'lardan beri Türkiye ile gerek Suriye devleti gerek Iraklı Kürtler arasında sorun olan, Türkiye'nin su kaynakları üzerindeki kontrolünü bir siyasi araç olarak kullanması meselesini de yeniden gündeme

³⁵⁵ Jongerden, *age*, 192.

³⁵⁶ Ahmet Topal, "Hedef Barajlar", *Sabah Gazetesi*, 16 Temmuz 2015, <http://www.sabah.com.tr/gundem/2015/07/16/hedef-barajlar> [28.05.2016].

³⁵⁶ Jongerden, *age*, 186.

³⁵⁷ "Sınırdaki PKK'ya karşı planlanan 11 barajdan 2'si tamamlandı", *Milliyet Gazetesi*, 26 Ekim 2011, <http://www.milliyet.com.tr/sinirda-pkk-ya-karsi-planlanan-11-barajdan-2-si-tamamlandi/gundem/gundemdetay/26.10.2011/1455478/default.htm> [28.05.2016].

³⁵⁸ Jongerden, *age*, 186.

³⁵⁹ *age*, 186.

getirmiştir. İnşaatı tamamlanan barajlarda su tutulmaya başlamasıyla birlikte, Kuzey Irak tarafındaki köylerde kısıtlı imkânlarla yapılan tarımın ciddi şekilde etkilendiği ve köylerin terkiyle sonuçlandığı haberleri zaman zaman Türkiye medyasına da yansımaktadır.³⁶⁰

Kalekol inşaları ise, barajlardan farklı olarak bölgenin toplumsal hafızasında şiddet ve işkence gibi uygulamalarla çok daha fazla eşleşmektedir. Bu açıdan, Hakkari-Şırnak hattındaki hemen hemen her sınır köyündeki en yüksek tepede fiziki varlığı oldukça hissedilir durumda olan kalekollar, gündelik hayatın militerleşmesini de beraberinde getirmektedir. Kalekol inşaları, özellikle son yıllarda bölge sakinleri ile devlet görevlileri arasında ciddi gerginliklerin yaşanmasına sebep olmakta, yerel halkın protestoları güvenlik güçlerinin ölüm ve yaralanmalarla sonuçlanan sert müdahaleleriyle sonuçlanmaktadır.³⁶¹ Bu itirazlar, kamu görevlilerin söylemlerinde ve ana-akım medyada “PKK desteği” ile eş tutulmakta ve kriminalleştirilmektedir. Tam sayısı açıklanmayan kalekol inşalarının “çözüm süreci” boyunca da artarak sürdürülmesi, Kürt sorununa “güvenlik konseptli yaklaşımın devam ettirilmesi” eleştirilerine sebep olmaktadır.³⁶² Bölge halkının itirazlarına rağmen devam eden kalekol ve baraj inşaları ve kolluk kuvvetlerinin bu yapılara dair protestolarda aşırı güç kullanımı ise, bölgede “gündelik hayatın acı veren ve beklenmedik şekilde aksamasından korunma hakkı”nı³⁶³ ihlal eder durumdadır. Bu yapılar konusunda bölge halkının taleplerini dikkate alan bir uzlaşmaya varılması şiddetin azalması için şart görülmektedir.³⁶⁴

Sonuç olarak, Türkiye-Irak sınırında son dönemde alınan tedbirlere bakıldığında; güvenlik barajları, duvar gibi yapılar ve modern teknolojik araçlarla sınırın gözetlenmesi gibi uygulamalar; istenmeyen geçişleri denetim altına almak konusunda daha katı bir sınır rejimi görüntüsü ortaya çıkarmaktadır. PKK ile mücadelede sınırı

³⁶⁰ “Sırda PKK’ya karşı planlanan 11 barajdan 2’si tamamlandı”, **Milliyet Gazetesi**, 26 Ekim 2011.

³⁶¹ Diyarbakır’ın Lice ilçesi Kavacık Köyü’nde 28 Haziran 2013 tarihinde kalekol yapımı protestosunda, kalekoldan kalabalığa açılan ateş sonucunda Medeni Yıldırım isimli genç hayatını kaybetmişti. bkz. “Medeni Yıldırım’ın vurulma anı görüntüleri ortaya çıktı”, **Radikal Gazetesi**, 29 Eylül 2014, <http://www.radikal.com.tr/turkiye/medeni-yildirim-vurulma-ani-goruntuleri-ortaya-cikti-1215459/> [03.03.2016].

³⁶² İnsan Hakları Derneği, “Yeni Karakol (Kalekol) ve Üs Bölgeleri Yapımlarına İlişkin İHD Komisyon Raporu”, 16 Eylül 2013, <http://www.ihd.org.tr/yeni-karakol-kalekol-ve-us-bolgeleri-yapimlarina-iliskin-ihd-komisyon-raporu/> [28.05.2016].

³⁶³ UNDP, **Human Development Report**, (New York: Oxford University Press, 1999), 24’ten aktaran Evren Balta, “Barış Sürecinde İnsani Güvenlik”, Barış Açısını Savunmak, der. Necmiye Alpay, Hakan Tahmaz, (İstanbul: Metis Yayınları, 2015), 76.

³⁶⁴ Balta, “Barış Sürecinde İnsani Güvenlik”, 78.

içeri doğru çekerek kalınlaştırmayı amaçlayan bu uygulamalar, sınırın giderek daha çok bir güvenlik meselesi olarak kodlanmasını sağlamaktadır. Bu noktada, sınır hattındaki yerleşimlerin öteden beri sınırın karşısıyla sürdürdükleri her türlü ilişki de gitgide daha çok güvenlikleştirilmektedir. Bu türden uygulamalar sınırın etki alanını genişletmiş, sınır bölgesinde yaşayan insanlar için de önceki dönemlere kıyasla daha hissedilir şekilde sınırı katılaştırmıştır.

Bu doğrultuda; sınırın karşı tarafıyla yakınlık ilişkileriyle beslenen gündelik temaslar ve kaçakçılık gibi denetimsiz geçişler zorlaşmıştır. Doğu ve güneydoğu sınırının diğer noktalarında olduğu gibi Türkiye-Irak sınır hattında da sınır ihlalinin, kolluk kuvvetlerinin müdahalesi sonucunda ölümle sonuçlandığı vakaların kritik şekilde artmış olması da bu durumun bir yansımasıdır.³⁶⁵ Sınır kapılarından yapılan büyük hacimli ticaretin aksine, sınırın gündelik yaşantısının bir parçası halinde süren kaçakçılık ise bu katılmasından en çok nasibini alan olgulardan biri olmuştur. Son yıllarda, devlet görevlilerin söyleminde kaçakçılık, geçirilen malın cinsine ve yapılış şekline bakmaksızın, giderek daha çok kriminalize edilmekte ve terörle eşlenmektedir. Kaçakçılığı engellemeye ilişkin yasal mevzuatta da kaçakçılık-terör ilişkisi, önceleri daha ziyade silah ve uyuşturucu kaçakçılığıyla PKK'nın ilişkilendirilmesinden farklı olarak ulusal pazarda dolaşımı yasaklı olamayan, kâr edilebilirliği düşük tüketim mallarının ticaretini de kapsayacak şekilde genişlemektedir.³⁶⁶ Bozçalı, kaçakçılık ve kaçakçılıkla uğraşanların PKK ile ilişkisi iddialarının doğruluğu veya yanlışlığından ziyade, bu söylemin nasıl seferber edildiği ve gördüğü işlev üzerinde düşünmenin önemli olduğunu belirtir. Kaçakçılık, ulusal piyasaya verdiği zarar, ulus-devletin toprakları üzerindeki egemenlik iddiasına meydan okuması gibi nedenlerle değil ulusal güvenliği tehlikeye sokan bir faaliyet olarak kabul edilmektedir. Böylece kaçakçılığın terörizmle ilişkilendirilmesi kaçakçılıkla mücadeleyi terörle mücadele olarak görmeyi mümkün kılmaktadır.³⁶⁷ Kısacası, sınır bölgesinin giderek daha geniş bir alanı kapsayacak şekilde güvenlikleştirilmesi, sınırdaki yerleşimler için disipline

³⁶⁵ İnsan Hakları Derneği (İHD) Diyarbakır Şubesi, “2009-2014 Yılları Arasında Sınır Hatlarında Meydana Gelen Yaşam Hakkı İhlalleri Raporu”, 2014, <http://www.ihddiyarbakir.org/UserFiles/6964862009%20-%202014%20YILLARI%20ARASI%20SINIR%20HATLARINDA%20MEYDANA%20GELEN%20YA%20C5%9EAM%20HAKKI%20%C4%B0HLALLER%C4%B0%20RAPORU.pdf> [28.05.2016].

³⁶⁶ Fırat Bozçalı, “Hukuki-Maddi Bir Kategori Olarak Sınır: Türkiye-İran Sınırında Kaçakçılık, Mahkeme Süreçleri ve Sınırın ‘Resmî’ Temsilleri”, *Toplum ve Bilim*, s. 131, (2014): 135-161.

³⁶⁷ *age*.

edici uygulamaları³⁶⁸ ve buralarda yaşayan insanları suçlulaştıran söylemleri de beraberinde getirmektedir.

5.3. Bölüm Sonucu

2003 ABD işgali sonrasında Irak'ta yeniden yapılanan siyasi ve askeri koşullar, Türkiye'nin Kuzey Irak politikasında etkileri sınır hattında doğrudan hissedilecek iki dönüşümle sonuçlanmıştır. Bunlardan birincisi, Türkiye'nin Irak ve özellikle Irak'taki Kürt Bölgesel Yönetimi ile ilişkilerinde iktisadi faktörlerin giderek artan şekilde önem kazanmış olmasıdır. Öte yandan, 2003 sonrasındaki dönemde Türkiye, 1990'larda sınır hattının savunulmasını dışarıya doğru çeken ön alan politikalarını artık uygulayamaz hale gelmiştir.

Bu gelişmelere paralel olarak, Türkiye- Irak sınırında da yakın dönemde ikili bir etkinin izleri görülmektedir. Bunlardan ilki, ticari faktörlerin sınır hattının idaresinde belirleyici unsur haline gelmesinin sonucu olarak, sınır hattında iki ülke arasındaki yasal geçişleri ve bunların denetimini kolaylaştıracak çok sayıda düzenlemenin gündeme gelmesidir. Öte yandan ticari faktörlerin etkisini arttırması, sınır hattındaki güvenlikçi uygulamaların geri planda kalması anlamına gelmemiştir. Zira, önceki dönemde sınır hattının müdafaasına yönelik askeri uygulamaların 1990'lardaki şekliyle sürdürülemeyecek olması, sınır hattını koruma işini içeriye doğru çeken uygulamalarla sonuçlanmıştır. Dahası, yeni dönemin ortaya çıkardığı çeşitli kaygılar, devlet elitlerinin gözünde merkezi devletin kontrolü dışındaki sınır ötesi temasları çok daha istenmez hale getirmiştir. Bu durum, çeşitli güvenlik uygulamaları ve yapılarıyla sınır bölgesinde daha önce var olmayan türden engelleyici bariyerlerin yükseltilmesi ve enformel temasların önceki yıllara kıyasla çok daha katı bir sınır rejimiyle karşılaşmasıyla sonuçlanacaktır. Sınır hattını katılaştıran bu uygulamalara; sınır hattında yaşayan insanları kriminalleştiren, sınırın iki tarafında daha önceki yıllarda pratikte ciddi bir engellemeyle karşılaşmadan sürmüş sosyal, kültürel ve ticari ilişkileri de güvenlikleştiren söylemlerin görünür biçimde artması da eşlik etmektedir.

Yukarıdaki gelişmeler, son dönemde Türkiye-Irak sınırının geçirgenliğine ilişkin tablonun, bu sınırın 1980'lere kadar nispeten müdahaleden muaf görüntüsünden de 1980'lerin ortasından itibaren çeşitli aktörlere imkanlar sunan ve gayri-resmi bir

³⁶⁸ Gambetti, "Foucault'da Disiplin Toplumu", 43-46.

meşruiyet alanı yaratan halinden de ciddi şekilde farklılaştığını göstermektedir. Sınırın seçici geçirgenliğinin bu dönemde hangi ticari aktörleri öne çıkaracağı kadar, sınır hattının korunmasında önleyici güvenlik anlayışına dayalı askeri teknolojilerin ve güvenliklişterici söylemlerin hangi insani krizleri yaratacağı da yeni dönemin en önemli soruları arasında olacaktır.

Buraya kadar, Türkiye-Irak sınırını, bu sınırın etki alanında yaşayan insanları etkilemiş siyasi, askeri ve iktisadi gelişmeleri üç ana dönem etrafında tarihselleştirmeye çalıştım. Bir sonraki bölümde bu tarihselliğin mikro ölçekte ve bu sınır hattında yaşayan insanlar için neler ifade ettiğini bu sınır hattı üzerinde bulunan Ortasu ve Gülyazı köyleri üzerinden aktarmaya çalışacağım.

6. ORTASU VE GÜLYAZI KÖYLERİNİN SINIR DENEYİMİ

Bu bölüm, Türkiye-Irak sınırındaki tarihsel dönüşümlere ve toplumsal gerilimlere Şırnak'ın Uludere ilçesinin Ortasu ve Gülyazı köylerine odaklanarak bakmayı hedefliyor. Yukarıdaki bölümlerde, bu tarihsellik Türkiye-Irak sınırını içine alan bölgeyi şekillendiren üç ana dönem etrafında ele alındı. Bu bölümde ise, bu sınır hattını etkileyen sosyal, iktisadi ve askeri gelişmelerin yerel ve mikro ölçekte neler ifade ettiği ile sınır olgusunun ve sınırı etkileyen yahut ondan etkilenen gelişmelerin burada yaşayan insanlar tarafından nasıl deneyimlenip anlamlandırıldığı ele alınacaktır.

Ortasu ve Gülyazı, gerek sınır hattının topografik ve kültürel özelliklerini çok iyi yansıtan gerekse buraya kadar aktarılan siyasi, iktisadi ve güvenlik eksenli dönüşümlerin etkisinin doğrudan ve yoğun olarak takip edilebileceği bir mekan oldukları için seçilmiştir. İlerleyen başlıklarda ele alınacağı üzere, sınırın karşı tarafıyla sosyo-kültürel ve iktisadi olarak bütünleşik bu iki köy, sınırın her iki tarafındaki siyasal gelişmelerin etkisinde kalmış, 1986'dan itibaren korucu köyü olmuş, günümüze kadar ise sınır hattındaki güvenlik eksenli uygulamalardan doğrudan ve yoğun şekilde etkilenmiştir.

Bu çerçevede ilk olarak Ortasu ve Gülyazı köylerinin coğrafi, demografik ve sosyo-ekonomik özelliklerine dair kısa bir özet sunulacaktır. Daha sonra, bu iki köyde yapılmış derinlemesine görüşmelerden yola çıkılarak burada yaşayan insanların sosyo-kültürel, iktisadi ve siyasi anlamlarda sınırla ve sınırın karşı tarafıyla nasıl ilişkilendiği, Türkiye-Irak sınırını etkileyen gelişmelerin onlar tarafından nasıl deneyimlendiği köylerin gündelik hayatında etkili olmuş çeşitli tarihsel duraklar etrafında analiz edilecektir. Köyler için önemli bir geçim kaynağı durumunda olan kaçakçılık da bu başlıkta ele alınacaktır. Bölümün son başlığında ise, burada yaşayanların kimlik oluşum süreçlerin, merkezi devlet ve temsilcileriyle kurdukları ilişkilerde önemli rol oynamış güvenlik ve zor uygulamaları farklı dönemlerdeki gelişmelere bakılarak ele

alınacaktır. Bölüm boyunca, yalnızca burada yaşayanların sınır hattındaki gelişmelerden nasıl etkilendiği değil onları nasıl etkilediği de ele alınacaktır.

6.1. Ortasu ve Gülyazı Köylerinin Temel Özellikleri ve Yakın Tarihi

Türkiye-Irak sınırına 4,5 kilometre uzaklıktaki Ortasu ile onun 2 kilometre kadar kuzeyinde yer alan Gülyazı, Şırnak'ın Uludere ilçesine bağlı sınır köyleridir. Her iki köy de oldukça dağlık bir arazi üzerine kurulu durumdadır. Köyler, ilçe merkezine ortalama 28 kilometre, şehir merkezine ise ortalama 68 kilometre uzaklıktadır.

Köylerin bağlı olduğu Uludere, 1990 yılına kadar Hakkari'nin ilçesiyken, 1990'da Şırnak'ın il yapılmasıyla buraya bağlanmıştır. Şırnak iline ilişkin genel veriler, bu iki köyün sosyo-iktisadi koşulları için de fikir verici niteliktedir. Türkiye İstatistik Kurumu'nun 2011 yılında gerçekleştirdiği Nüfus ve Konut Araştırması'na göre, Şırnak ili ortalama hane halkı büyüklüğü (7,6; Türkiye ortalaması: 3,8), oda başına düşen kişi sayısı (2,2; Türkiye ortalaması: 1,1), işsizlik oranı (%15, Türkiye ortalaması: % 7,9) gibi sosyo-ekonomik göstergelerinde Türkiye'de son sıradadır. İl, sanayi ve hizmet sektörü göstergeleri ve kişi başına düşen gayrisafi milli katma değer gibi göstergeler açısından da Türkiye ortalamasının oldukça gerisinde ve son sıralarda yer almaktadır.³⁶⁹

Bu göstergelerin işaret ettiği sosyal koşullar, Gülyazı ve Ortasu gibi kırsal alandaki yerleşimler için çoğunlukla daha da kötüleşmektedir. Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TUIK) 2011 verilerine göre, 333 hane bulunan Gülyazı köyünün nüfusu 3709; 81 haneli Ortasu köyünün nüfusu ise 1254'dür.³⁷⁰ Evler çoğunlukla kerpiç ya da betonarme olmakla birlikte, oldukça kalabalık hane halkı sayısına (11-16) rağmen genellikle iki odalıdır. Her iki köyde de içme suyu şebekeden alınmakta, kanalizasyon şebekesi ise bulunmamaktadır. Gülyazı Köyü'nde bir ilköğretim okulu, taşınmalı eğitim yapan bir lise ve düzenli sağlık personeli bulunmadığı belirtilen bir sağlık ocağı bulunmaktadır. Ortasu'da ise bir ilköğretim okulu bulunmaktadır. Özel araçlar dışında köylerden il veya ilçe merkezlerine ulaşım, her gün sabah gidiş akşam dönüş olmak

³⁶⁹ Türkiye İstatistik Kurumu (TUIK), *Seçilmiş Göstergelerle Şırnak 2013*, (Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, 2014).

³⁷⁰ Türkiye İstatistik Kurumu (TUIK), "Merkezi Dağıtım Sistemi", <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr> [20.04.2017]

üzere Şırnak-Cizre güzergahında işleyen bir minibüs ile haftanın belirli günleri Diyarbakır'a gidip dönen bir minibüs ile sağlanmaktadır.

Gülyazı ve Ortasu, bugün artık birbirinin içine geçmiş durumda olan dört mezradan oluşmaktadır. Fiziki yakınlık, haneler arası akrabalık ilişkileri ve sosyal imkanların dağılımı bu iki köyün tek bir yerleşim birimi olarak düşülebilecek şekilde ortak bir yaşam sürdürmelerini beraberinde getirmiştir. Her iki köyde nüfusun ezici çoğunluğu hem Türkiye hem Irak'ta yerleşik durumunda olan Goyan Aşireti'ne mensuptur.

Köylerin geçim kaynaklarına bakıldığında, tarım ve hayvancılık olanaklarının oldukça kısıtlı olduğu görülmektedir. Erik ve ceviz ağaçları verimli ürün alınabilen nadir kaynaklar durumundadır. Küçükbaş hayvancılık ise köyün etrafındaki yaylaların güvenlik önlemleri gerekçesiyle sık sık yasaklanmasından ötürü zor şartlarda sürdürülmektedir. Köylerin bağlı olduğu Uludere ilçesi, tarım alanı kullanımı, tahıl ve diğer bitkisel ürünlerin üretimi, tarımda makineleşme ve hayvansal üretim gibi göstergeler açısından, Şırnak ilçeleri arasında Beytüşşebap ile birlikte diğer ilçelerin oldukça gerisinde göstergelere sahiptir.³⁷¹ Bu tablonun ortaya çıkmasında, coğrafi şartların sunduğu olumsuzluğun yanı sıra, çatışma döneminin koşulları daha da zorlaştırması rol oynamıştır. 1980'li yılların sonundan itibaren köyün erkeklerinin bir kısmının aşama aşama olmak üzere eklemelendikleri koruculuk sistemi de bir diğer gelir kaynağı durumundadır. Köylüler, son yıllarda artan şekilde bahar aylarında haneden birkaç kişinin mevsimlik tarım işçisi olarak Batı illerinde çalışmaya gittiğini de belirtmişlerdir. Benzer şekilde, 2005 sonrası Irak'ın yeniden yapılanması sürecinin bir yansıması olarak Irak kentlerinde inşaat işleri başta olmak üzere çeşitli iş kollarında çalışmaya gitmek yaygınlaşmıştır.

Köyde yaşayanların en temel ve geleneksel geçim kaynağı ise sınırın Irak tarafıyla yapılan ticaret, yani kaçakçılıktır. Kaçakçılık, ilgili başlıkta ayrıntılı ele alınacağı üzere, köylüler için bir geçim kaynağı olmasının yanı sıra sınırın ötesiyle süren sosyal ilişkilerin bir uzantısı şeklinde anamlandırılmaktadır. Irak tarafından getirilen mazot ve sigara gibi malların yanı sıra, bir takım hane ihtiyaçları da bu ticaretle sağlanmaktadır.

Her iki köyde yaşayanlar, 1960'ların ortasından itibaren Türkiye-Irak sınırını içine alan bölgedeki yoğun siyasallaşmadan etkilenmiş ve bu doğrultudaki gelişmeleri

³⁷¹ TUIK, Seçilmiş Göstergelerle Şırnak, 144-150.

etkilemişlerdir. Bu bağlamda, sınırın Irak tarafında etkili “Barzanici hareket” ile Irak merkezi devleti arasındaki gerilimlerin etkisi bu iki köyde doğrudan ve ideolojik olarak hissedilmiştir. Ortasu ve Gülyazı, Bağdat’ın 1970’lerde Irak Kürtlerine karşı sınırdaki yerleşimleri boşaltmak üzere başvurduğu köy yakma veya boşaltmaların bir sonucu olarak, Kuranj ve Keverok gibi sınıra yakın köylerden yoğun göç almıştır.³⁷² Hem göçler hem süregiden başka temaslar politik gündeminin de hızlıca nüfuz etmesini sağlamıştır. Ortasu ve Gülyazı köylerinden birçok erkek, yetmişli yılların başından itibaren peşmerge güçleri arasında katılarak çatışmalarda doğrudan yer almıştır.

Köylerin gündelik yaşantısını ve kimlik oluşum süreçlerini derinden dönüştüren esas dönem ise, 1984-1999 arasında yoğunlaşan çatışma dönemidir. Köyde 1986 yılından itibaren koruculuk sistemi uygulanmaya başlamıştır, ancak ilk yıllardaki katılım oldukça az sayıdadır. Koruculuğun yaygınlaşması ve köydeki erkeklerin çoğunun sisteme eklemlenmesi ise daha ziyade 1992 yılından sonra olmuş ve koruculaştırılma hikayeleri zor kullanımıyla iç içe geçmiştir. Çatışma döneminin bir diğer önemli olayı ise, Ortasu köyünün mezralarından biri olan ve sınırın sıfır noktasında bulunan Tarlabası (*Zeviyān*) mezrasının 1993 yılında güvenlik güçleri tarafından boşaltılmasıdır. Ortasu ve Gülyazı köylerinin nüfusunun önemli bir kısmını bu mezradan göç ettirilen aileler oluşturmaktadır. Tarlabası mezrasının boşaltılarak yakılması, köylülerin çoğunlukla bu mezrada bulunan tarla ve otlaklarını kullanamaz hale gelmesiyle sonuçlanmıştır. Yayla yasağı uygulanması ve köylerin etrafındaki arazilerin mayınlanması da yine bu dönemde gerçekleşmiştir.

28 Aralık 2011 tarihinde, aralarında çocukların da bulunduğu 38 erkek, Irak tarafından kaçak mal getirmek üzere katırlarıyla birlikte bu iki köyden yola çıktı. Grup, yola çıktıktan 4 buçuk saat sonra, Irak tarafından aldıkları mallarla geri dönerken ve sınırın sıfır noktasında, Türk Silahlı Kuvvetleri’ne ait F-16’lardan atılan dört bomba ile vuruldu. Bombardımanda 20’si çocuk 34 kişi hayatını kaybetti, 4 kişi yaralandı. Ölen ve yaralananların tamamı bu iki köyde yaşayan sivillerdi. Ortasu ve Gülyazı köylerinin yukarıda kısaca aktarılan yakın tarihi içerisinde burada yaşayan insanların hayatını en dramatik şekilde değiştiren olayın bu bombardıman olduğu açıktır. Bu bölümde, bombardıman yarattığı travmatik etkiler veya hukuki süreçlerin konusu olması

³⁷² Bruinessen, *Kürdistan Üzerine Yazılar*, 98.

gereken boyutlarıyla değil, Ortasu ve Gülyazı köylerinin, sınır olgusunun belirleyiciliğinde şekillenen tarihini yansıtan bir kesit olarak alınacaktır.

Yukarıda Ortasu ve Gülyazı köylerinin coğrafi yapısı, demografik özellikleri ve yakın tarihine dair kısa bir özeti verilen bu bilgiler, köylerin sosyal yapısını, burada yaşayanların sınır olgusuyla ve devlet aktörleriyle ilişkisini anlamakta yetersiz kalır. Sınır bölgesinin çok aktörlü ve karmaşık yapısını anlamak, yerel kimliklerin oluşum sürecinin şekillenmesinde etkili olmuş, ittifak ve aidiyetlerin kesiştiği ve dönüştüğü tarihsel durakları ele alarak mümkün olabilir. Aşağıdaki başlıklar altında, bu tarihsel duraklar Ortasu ve Gülyazı köylerinde yaşayanlarla yapılmış derinlemesine görüşmelerden yola çıkılarak aktarılmaya çalışılacak.

6.2. Sınır Hattında Yaşamak: Gündelik Hayat ve Sosyo-Kültürel İlişkiler

Gülyazı ve Ortasu köyleri için sınır hattında yaşamak, gündelik hayatın belirleyicisi durumundadır. Tıpkı diğer “sınır insanları” gibi burada yaşayanlar için de kendi eylemlerinin ve dışarıdaki dünyayla ilişkilendirilmesinin odağında sınır kavramı bulunmaktadır. Öte yandan, sınırın anlamı, işlevi ve etkisi dönemden döneme farklılık göstermiştir. Bu sebeple sınırın bu mekana özgü fiziksel, sosyal ve iktisadi özellikleri ile tüm bunların burada yaşayanlar tarafından nasıl anlamlandırılıp deneyimlendiğini ortaya koymak gereklidir.

Bu başlıkta, ilk olarak sınırın bu iki köyde yaşayanlar için ne ifade ettiği, onlar tarafından nasıl deneyimlendiği köylerde yapılmış derinlemesine görüşmelere dayanarak aktarılmaya çalışılacak. İkinci alt başlıkta ise, köylülerin sınırla ve sınırın diğer tarafıyla kurdukları ilişkide çok önemli bir yere sahip olan, yalnızca bir iktisadi kaynak olarak konumlandırılmayan kaçakçılık faaliyeti ele alınacak.

6.2.1. Görünürlüğü Olmayan Bir Sınır Dair Algılar

Willem van Schendel’in “görünürlüğü olmayan bir sınır, sınır olma işlevini yerine getirmeyen bir sınırdır” şeklindeki tespiti, Ortasu ve Gülyazı’da yaşayan insanlar için oldukça açıklayıcı bir çerçevedir.³⁷³ Bir sınırın fiziksel varlığını günbegün inşa eden pratiklerin bulunmadığı, sınırın iki tarafındaki sosyal, ticari ve kültürel ilişkilerin kesilmeksizin sürdüğü sınır bölgelerinde sınırın etkisinin zayıfladığı, bu çalışmanın 3.

³⁷³ Schendel, *age*, 190.

bölümünde ele alınmıştı. Türkiye-Irak sınırının çoğu yerinde olduğu gibi, Ortasu ve Gülyazı köylerinin yakınında bulunan sınır hattı üzerinde de “kafes tel, dikenli tel, duvar, mayın tarlası, iz tarlası gibi herhangi bir fiziki engelleyici bulunmamaktadır”.³⁷⁴ Köylerden çıkılıp Irak tarafına geçilirken sınır çizgisinin fiziki anlamda tek belirleyicisi 15 nolu sınır taşıdır.

Oldukça dağlık bir topoğrafyada kurulu olmanın getirdiği koşullar iç kesimlerle entegrasyonu zayıflatırken, bu iki köydeki insanların Irak tarafındaki köylerle tarihsel olarak kurulu her türlü sosyal, kültürel ve iktisadi etkileşimi oldukça uzun süre siyasal yapıların etkisinden muaf şekilde kesintisiz olarak sürmüştür. Akraba ziyaretleri, düğün ve cenazeler, hanenin çeşitli ihtiyaçlarının karşılanması, hayvan otlatma, tarla ekme gibi çeşitli sebeplerle yapılan geçişler uzun zaman gündelik hayatın bir rutini olarak devam ettirilmiştir. Sınırın fiziki varlığının belli-belirsiz olması ve sınırın her iki tarafına yayılmış güçlü ailevi, sosyal ve kültürel bağlar siyasal sınırın etkisini zayıflatmıştır:

“Sınırın diğer tarafı da hep bizdendir, birimiz burada birimiz orada kalmışız. Ama hep beraberizdir. Hiç kopmuş değiliz, orada kızımız var, akrabalarımız var... Kendi kardeşim orada, amcam, halam orada. Düğünlerimiz birdir, acımız birdir... Ekinimiz, tarlamız bile sınırdan ötededir, her gün gider geliriz”³⁷⁵

“Bakın şimdi, buradaki dağla şunun farkını söyleyebilir misiniz, burası Türkiye’dir, şurası Irak’tır diyebilir misiniz siz? Dilimiz aynı, giydiğimiz giysi, yediğimiz yemek bile, biten ot bile aynı ya... Hani belki bir Mardin’le, Urfa’yla bile bu kadar aynı değildir yani. Tamam, hepimiz Kürdüz, onlarla da şey değil, onlar da akraba ama... Ama bu köylerle burası aynıdır, bak etrafına her şey aynıdır yani, başka bir yer gibi değildir ki.”³⁷⁶

Sınır hattına yakın iç bölgelerde jandarma, karakol gibi denetleyici unsurların da bulunmadığı erken dönemlerde, siyasi otoritenin baskısından ya da ailesel/kişisel husumetlerden kaçmak için yahut iktisadi nedenlerle yapılan göçler de oldukça kolay gerçekleşebilmiştir. Sınır geçirgenliğinin yüksek olduğu bu ilk zamanlarda, sınırı geçmenin yaş ve cinsiyet fark etmeksizin herkes için erişilir olmasına; yani çocukların, yaşlıların ve kadınların da sınırı geçebilmelerine de vurgu yapılmaktadır. Ortasu köyünden, 21 yaşında genç bir kadın hem bu erişilebilirliği hem de sınırın etkisinin ya da etkisizliğinin kuşaktan kuşağa aktarılan bir toplumsal hafıza yarattığını, “Babaannem bile tuz almaya gidermiş oradaki köylere. Katırla... Yürüyerek... Şimdi

³⁷⁴ Bu ifade, Uludere Bombardımanı sonrası İçişleri Bakanlığı’nca görevlendirilen mülkiye müfettişlerinin hazırladığı, “gizli” raporun 25. sayfasında geçmektedir.

³⁷⁵ Kadın, 41, Gülyazı. [Görüşme Tarihi: 26 Aralık 2013]

³⁷⁶ Erkek, 28, Ortasu. [Görüşme Tarihi: 30 Aralık 2013]

kadınlar kaçağa gitmiyor ya. Zaten adı kaçak da değil, kadın kalkıyor evin ihtiyacını alıyor, gayet normal bir şekilde yani” şeklinde belirtmiştir.³⁷⁷

Yukarıdaki anlatılar; içine doğulan, aidiyet hissedilen veya ihtiyaçların en kolay şekilde karşılanabildiği kültürel, ekonomik, dini veya siyasal ilişki ağları, siyasal haritanın ulusal ve idari sınırların mekânsal tahayyüllerine alternatif bir zihinsel kartografyayı temsil ettiğini göstermektedir.³⁷⁸ Öte yandan her ne kadar yakın döneme kadar sınırın fiziksel varlığının pek de etkili şekilde hissedilmemesi ve geçirgen yapısı vurgulansa da; Gülyazı ve Ortasu sakinleri tarafından siyasal sınırlar, her şeyden önce yaşam alanlarına yapılmış şiddetli ve yaralayıcı bir müdahale olarak görülmektedir. Müdahale edilen ise, mensubu olunan aile/akrabalık grubu/etnik grup ve onların yaşadığı yerlerdir.³⁷⁹ *Xet*/hudut ya da sınır, yerelin gerçekliğini tanımayan ve şiddetle kurulan, ilk aşamadan itibaren devlet ile sınırda yaşayan insanları karşı karşıya getiren ve ikincisini birincisinin şiddetine muhatap kılan katı bir yapı olarak algılanmaktadır. Sınırlar, devletin siyasal coğrafyasından daha güçlü bir anlama sahip olan zihinsel kartografyanın zorla şekillendirilmesini, aidiyet bağlarının koparılmaya çalışmasını simgeleyen bir yapı olarak tarif edilmektedir:

“Bu sınırların tarihi hep kanlıdır. Mayınlar bir sürü insanın canını almış, asker bir sigara getirene, sigarayı bırak akrabasını, kardeşini, anne babasını görmeye gidene izin vermemiş... Birisi mayında ölse, kimse ‘Bu ölen babamdır yahut kardeşimdir’ deyip de alamazmış, biliyor musun? Halk cahil değil, tarihini biliyor. 33 Kurşun olmuş, Muğlalı Paşa olmuş, kahraman yapmışlar. Bunları biliyor bu halk.”³⁸⁰

Yukarıdaki tanıklık, geçmişte köyde yaşanmış belirli bir olaya işaret etmiyor olmasına rağmen, güneydoğu ve doğu sınırlarında şiddet hafızasının sınırlara dair paylaşılan, kolektif bir hafızaya dönüştüğünü göstermektedir. Bu sınırları konu alan, yoğun olarak 1970’li yıllarda üretilen edebiyat eserlerinde³⁸¹ yahut sinema uyarlamalarında da³⁸² rastladığımız, sınırın yoğun şekilde mayınlanmış olduğu yerlerdeki sınır köylerinde mayına basarak ya da jandarmaların müdahalesiyle ölen kaçakçının bedeninin ceza yahut baskı görüleceği korkusuyla yakınları tarafından sahiplenilememesi, sınır

³⁷⁷ [Görüşme Tarihi: 30 Aralık 2013]

³⁷⁸ Tekin, *age*, 41.

³⁷⁹ Hamelink ve Barış, siyasal sınırların bir anlamda bu zihindeki kartografyayı bölen bir dış müdahale olarak algılanmasının sözlü kültüre, dengbej eserlerine de yansıdığına dikkat çeker (2014). Wendelmoet Hamelink, Hanifi Barış, “Dengbêjs on borderlands: Borders and the state as seen through the eyes of Kurdish singer-poets”, *Kurdish Studies*, c. 2 s.4, (2014): 34-60.

³⁸⁰ Kadın, Ortasu, 44. [Görüşme Tarihi: 29 Aralık 2013]

³⁸¹ bkz. Bekir Yıldız, *Kaçakçı Şahan*, 7. bs., (İstanbul: Cem Yayınevi, 1974).

³⁸² bkz.. Lütü Ömer Akad (yönetmen.), *Hudutların Kanunu*, (Dadaş Yapım, 1967); Orhan Aksoy (yönetmen), *İsyan*, (Arzu Yapım, 1979).

hattının mayınlı olmadığı bu iki köyde yaşanmamıştır. Doğrudan tecrübe edilmiş veya tanık olunan birebir benzer bir olay olmasa dahi, aralarında özdeşlik kurulan sınır hattında yaşıyor olmaya dair tecrübedir.

Sınır, devlet ile sınırdaki yaşayan insanları karşı karşıya getiren bir yapı olarak tariflinse de, bu muhataplığın yalnızca tek taraflı bir baskı ilişkisinden ibaret görüldüğünü söylemek yanlış olacaktır. Merkezi devletin farklı aygıtlar üzerinden kurmaya çalıştığı kontrol mekanizmalarının karşısında, sosyo-kültürel, ekonomik ve hatta siyasi olmak üzere her türlü ilişkinin kesintisizliğine yapılan gönderme önemlidir. Siyasal sınırların uzunca zaman yerelin gündelik pratiklerini etkilemediğine dair anlatı, “kağıt üzerinde çizilen sınırın tanınması” şeklinde devlet otoritelerinin sınır inşa pratiklerine bir tepki/gündelik direniş olarak kodlanmaktadır. Sınır geçmenin “rutin”liği kadar öne çıkan bir vurgu, bu rutinliğin aynı zamanda “devletin zorla çizdiği sınırı tanımama” pratiği olarak da görülmesidir. Köylerde hemen hemen herkesin bir şekilde dile getirdiği üzere, “hudut”tan bahsedilen her an, “aslında hudut diye bir şey olmadığı”nın zikredilmesi de bununla ilişkilidir:

“Devlet ‘burası sınır’ diyor, onlar hep kağıt üstünde belirlenmiş... Hepimiz akrabayız, akrabayı bırak ailelerden bile bakıyorsun bir kardeş bu köyde, diğeri de oradaki köyde... ‘Türkiye’den kakıp Irak’a gidiyoruz’ diye bir şey yok yani. Bu sınırı hiç tanımamış biz, hiç olmamış sınır, şimdi de yoktur.”³⁸³

“(...) Tamam biz de biliyoruz, gittiğimiz yer başka devletin toprağıdır. Ama nerede yani sınır? Hiçbir manası yok ki burada... Bizi ayıran şeyler yine devletlerin koyduğu şeyler, paramız ayrı tamam, resmi şeyler, pasaportumuz ayrı, tamam. O da belki bugün var, yarın yoktur? Bak Avrupa’ya, yok şimdi... Sınır yok, bir şey yok. Ama biz yüzyıllardır akrabayız, yüzyıllardır gider-geliriz.”³⁸⁴

Görüldüğü üzere, yaşam alanına “dış müdahale”yi bir anlamda yok sayan, siyasal sınırları aşan tarihsel ilişkiler, etno-politik bir direnç olarak anlamlandırılmakta ve sahiplenilmektedir. Ortasu ve Gülyazı köylerinin geleneksel geçim kaynağı olan kaçakçılık faaliyeti ise, bir sonraki başlıkta ele alınacağı üzere bu anlamda ayrı bir yere sahiptir. Zira kaçakçılık, yalnızca sınır ihlali anlamına gelmez, ulusal piyasa tahayyülünü de bozmaktadır. Kaçakçılık üzerindeki yasaklamalar devlet ile sınır topluluklarının en çok karşı karşıya geldiği alanlardan biridir. Bu sebeple, Ortasu ve Gülyazı köylerinde, “sınırın aslında olmadığı”na dair yapılan vurgu, çoğu zaman

³⁸³ Erkek, 55, Gülyazı [Görüşme tarihi: 27 Aralık 2013].

³⁸⁴ Erkek, 28, Ortasu [Görüşme Tarihi: 30 Aralık 2013].

devletin yasakladığı kaçakçılık faaliyetin köylülerin gözünde neden ve nasıl meşru görüldüğüyle birlikte zikredilmektedir.

6.2.2. “Gelenek, Mecburiyet, Geçim Kapısı”: Kaçağa Girmek

“Bu ticareti sürdürmemiz sınırla mücadele yöntemimiz bizim.”³⁸⁵

James C. Scott, Güneydoğu Asya köylerinde yaptığı incelemelerden yola çıkarak yazdığı çalışmalarında, geleneksel yöntem ve bilme biçimlerinin de, örgütsüz ve sıradan görünen eylemlerinin de birer direniş aracı olabileceğini savunmuştur.³⁸⁶ Mesut Yeğen ise, Türkiye’nin doğu ve güneydoğu sınırlarındaki kaçakçılık faaliyetini, gayri-millî bir toplumsal uzamın millileştirilmesine karşı gösterilen refleksif ve etno-politik mahiyetli bir direnç olarak görmektedir.³⁸⁷ Gülyazı köyünden genç bir erkeğin yukarıda alıntılanan oldukça net ifadesi bir yandan kaçakçılığı bir direniş biçimi olarak ifade ederken; bu direniş biçimine ilişkin Yeğen’in sunduğu çerçevenin de, yalnızca ulus-devletin kuruluş yılları için değil, günümüzde bu faaliyeti devam ettirenler açısından de geçerli olduğunu ortaya koyar.

Ortasu ve Gülyazı köylüleri için kaçakçılık, yalnızca ticari bir faaliyet değil, adeta sosyal ilişkilerin uzantısı şeklinde konumlandırılır. Kaçakçılık, her şeyden önce tarihsel ve sosyo-kültürel bir referansla anlamlandırılmaktadır. Süregiden ticaretin “yüzyıllardır devam ettiği” de “akrabalarla yapıldığı” da her zaman vurgulanır. Scott’un *metis* kavramsallaştırması, köylülerin kaçakçılık faaliyetini çerçeveleştirilişi için de anlamlıdır. Ortasu ve Gülyazı’da kadın-erkek her yaş grubundan görüşmecinin bir şekilde ifade ettiği “Atalarımız, babalarımız da bu işi yapardı” yorumu, kaçakçılığın neredeyse kökleri derinde olan, eski bir geleneğin sürdürülmesi şeklinde algılandığını ifade etmektedir. Bu ifade, Uludere-Hakkari hattındaki kaçakçılığın özgün niteliklerinin ele alındığı bölümde de bahsedildiği üzere, kaçakçılığın ticari bir amaçtan azade olduğu anlamına gelmez. Daha ziyade, yerel hafıza ve kültürün sonradan inşa edilen bir yapı olan sınırı ve siyasi otoritenin engelleyici müdahalesini aştığı, böylelikle onu tanımadığına dair bir vurgu olarak okunmalıdır.

Akrabalarla yapılan ve gündelik hayatın bir rutini olan ticareti, yasaklı ve yasa dışı yapan, “kaçakçılık” haline getiren sınırın varlığıdır. Kaçakçılık üzerindeki

³⁸⁵ Erkek, 29, Gülyazı [27.12.2013].

³⁸⁶ Scott, *Weapons of the Weak*.

³⁸⁷ Yeğen, *Devlet Söyleminde Kürt*, 205-207.

engellemeler, tıpkı çizgisel sınırlar gibi aidiyet bağlarının koparılmasını ifade eder. Kaçakçılığın bir direniş olarak kodlanmasını mümkün kılan, devletin engelleyici pratikleri karşısında zihinsel kartografya, yerel aidiyet ve bilme biçimlerine güçlü bir bağlılık atfedilmesidir. Aidiyete yapılan bu vurgu, devletin belirlediği yasallık-yasadsızlık karşısında sosyal koşulların belirleyicisi olduğu meşruiyetle ilişkili şekilde açıklanmaktadır. Gülyazı köyünden genç bir erkeğin bu zıtlığa ilişkin net ifadesiyle “Bu, onların söyleminde kaçakçılıktır belki ama bizim için akrabalarımızla yaptığımız ticarettir”³⁸⁸, yine diğer köylüler tarafından da sıklıkla altı çizilen bir hatırlatmadır.

Öte yandan, kaçakçılığın köylüler için yegane anlamı geleneksel ilişkilerin devam ettirilmesi olmadığı gibi, meşruiyete yapılan vurgunun daha güçlü kaynaklarını bulmak da mümkündür. Kaçakçılık “yüzyıllardır devam eden bir gelenek” olsa da, oldukça zor ve tehlikeli koşullarda ve “elde başka imkan” olmadığından yapılmaktadır. Başka bir deyişle, içinde yaşanılan coğrafyanın yapısal koşulları da bir diğer ve belki de daha güçlü bir meşruiyet kaynağı olarak ifade edilmektedir. *Geride Kalanlar* başlıklı belgeselde tanıklığına başvurulmuş ve bombardımanda bir oğlunu kaybeden Ortasulu bir kadın, her iki gerekçenin biraradalığını şöyle ifade etmektedir:

“Bu topraklarda iki taş biraraya geldiğinden bugüne kadar bu sınır çalışıyor. Benim dedem bu işi yapmış, babam yapmış, oğlum da yapmış, kalanlar da yapacak. Gidenler gitmiş, kalanlar yapacak çünkü bu toprakta hiçbir şey yok. Hayvancılık, çiftçilik, tarımcılık, hiçbir şey yok.”³⁸⁹

Burada sosyo-ekonomik şartların olumsuzluğuna yapılan vurgunun doğal bir sonuç olarak değil; bir yapısal eşitsizlik sorunu, devletin sağlamakla yükümlü olduğu hizmetleri yerine getir(e)memesinden kaynaklı bir mesele olarak gündeme getiriliyor olması önemlidir. Johan Galtung, doğrudan belirli bir aktörün kasıtlı hedef seçmesi söz konusu olmasa bile, kaynakların eşitsiz dağıtıldığı bir toplumsal yapıda yaşam şansının da azaldığına, bu durumun da şiddetin bir türü olduğuna dikkat çeker.³⁹⁰ Bu bağlamda, özellikle 1990’lı yıllardaki uygulamaların köyün diğer geçim kaynaklarının sürdürülmesini imkansız hale getirmesi, köy sakinleri tarafından yapısal şiddet tanımının içine yerleşen şekilde dile getirilmektedir. Gülyazı’da yaşayan 17 yaşındaki bir erkek şöyle söylemektedir:

³⁸⁸ Erkek, 17, Gülyazı [Görüşme tarihi: 28.12.2013].

³⁸⁹ Işıl Sarıyüce, Enis Durak, Behlül Özkan (Yönetmen), *Geride Kalanlar*, 2013.

³⁹⁰ Galtung, age.

“Bana diyor ki, ‘Kendi geçimini sağlamak için işte arazini ek, tarlana buğday ek, bilmemne ek’. Benim arazime de zaten mayın ekmişsin. Ben o mayınların üzerine başka bir şey nasıl ekeyim?”³⁹¹

Köylülerin doğrudan şiddetle yapısal şiddetin iç içe geçmesi üzerinden anlamlandırdıkları bir başka olay ise 1993 yılında Tarlabası mezrasının güvenlik güçleri tarafından boşaltılması ve buraya girişlerin yasaklanmasıdır. Tarlabası’ndan göç ederek Ortasu’ya yerleşmiş görüşmecilerden biri, yukarıda altı çizildiği üzere buradan göç ettirilmelerinin koşullarını geri dönülemeyecek şekilde zorlaştırdığını ve kaçakçılığın tek geçim imkanı haline geldiğini anlatmaktadır:

“Eski köyümüz hemen sınırdaydı, düzlüktedir. Ama vallahi daha az giderdik sınıra çalışmaya. Çünkü bu iş çok zor bir iştir, çocuklar karda gittiler... Oradayken hayvanımız var, kendi tarlamız vardı. Burada kafese koydular bizi, ondan sonra ‘köy yasak, gidemezsiniz’ (dediler). Evi yakmışsın, tarlayı yakmışsın... E nasıl olacak, koyan asker, vali de bilmiyor mu, izin vermese, burası nasıl olacak? Her şey herkesin gözü önündedir.”³⁹²

Kaçakçılığı ortaya çıkaran sonucun içinde yaşanan olumsuz koşullar olduğunun sıklıkla vurgulanmasının bir nedeni, köylülerin kendileri için mecburi bir geçim kapısı olarak gördükleri ticaret hakkında üretilen kriminalleştirici söylemlere karşı çıkmalarıdır. Elde edilen gelirin bu koşulları eşitlemekten uzak olduğu da tepkisel şekilde dillendirilmektedir:

“Söylenilen gibi bir kaçakçılık olsa burada herkesin evinin önünde bir 4x4 olması lazım. Bu onların söyleminde belki kaçakçılıktır ama bizim söyleminizde ailemizle olan bir ticarettir.”³⁹³

“Bu bizim yaşam kapımız. ‘Kaçakçılık’ deniyor. Peki söyler misin, bu ticaret burada olmadı diyelim, ne yapalım? Biz kaçakçılık demiyoruz buna. Aç kalmayalım diye gidiyoruz, idare için, geçim için. Devlet bir fabrika açsa burada, ya da gümrük olsa... Sanki herkes kaçakçılıktan zengin oluyor da, ondan karda kışta kaçığa gidiyor. Yok öyle bir şey... Köylün hali bu mu olur böylese?”³⁹⁴

Bu doğrultuda dile getirilen bir başka itiraz ise, yapılan kaçakçılığın niteliği ve boyutu ile başta 28 Aralık 2011’deki bombardıman olmak üzere güvenlik kuvvetlerinin şiddet kullanımı arasındaki orantısızlığa ilişkindir. Daha büyük ölçekte ve illegal metaların ticaretinin böyle bir cezalandırmayla karşılaşmaması bir çelişki olarak sorunsallaştırılmaktadır:

“İstanbul’da, İzmir’de olmuyor mu kaçakçılık? Asıl orada oluyor... Tankerlerle oluyor kaçakçılık, o denizdeki tankerleri vuruyor mu? Orada böyle bir şey oluyor mu hiç? Koca koca uyuşturucu tarlalarının olduğu yerde oluyor mu? Yakalasa da cezası bu mu? Kaçakçının da yoksulunu, güçsüzünü vuruyor yani...”³⁹⁵

³⁹¹ Sarıyüce, Durak, Özkan, *age*.

³⁹² Erkek, 48, Ortasu [Görüşme tarihi: 30.12.2013].

³⁹³ Erkek, 17, Ortasu [Görüşme tarihi: 28.12.2013].

³⁹⁴ Erkek, 28, Gülyazı [Görüşme tarihi: 29.12.2013].

³⁹⁵ Kadın, 29, Gülyazı [Görüşme tarihi: 29.12.2013].

Öte yandan, köylüler kaçakçılık etrafında yaşanan gerilimleri anlatırken, devletin yereldeki temsilcileriyle karşı karşıya geliş biçimlerini yalnızca zor unsurları üzerinden tariflememektedirler. Aksine, yukarıdaki alıntılarda örnekleri görüldüğü üzere kaçakçılığın “herkesin gözü önünde” gerçekleştiğine ilişkin vurgu, temelde yereldeki kamu görevlilerine ve güvenlik mensuplarının bilgisine işaret etmektedir. Bu bağlamda, “sınırın tarihinin kanla kurulduğu” şeklinde paylaşılan bir anlatıya ve zor kullanımına dair travmatik deneyimlerin hafızasına rağmen, köylüler yakın döneme kadar kaçakçılığın katı bir engellemeye karşılaşılmadığını söylemektedir. Ancak bu, yereldeki güvenlik kuvvetleriyle hiçbir gerginliğin yaşanmadığı şeklinde de anlaşılmamalıdır. Kaçak sigara getirirken yakalanıp kendi deyişiyle “minibüsünü kaptırıp kurtulmuş” genç bir erkek tarafından çizilen çerçeve durumu iyi tariflemektedir:

“İtiş-kakış her zaman vardı, ama böyle sistematik bir şey yoktu. Sonuçta burası kapalı bir dünya gibi, askerlerle de beraber yaşıyorsun, herkes biraz sınırını, duracağı yeri biliyor yani. Sen de elini kolunu sallayarak gitmezsın tabii kaçığa, tedbirini yine alırsın ama bilirsin de yani, biraz havadan, göstermelik o tedbir, işte her yer açıktır, her şey herkesin gözü önünde... Devlet de senin iki bidon benzinin için her gün her gün seferberlik yapmaz. Bazen de payını alır, öyle bırakır.”³⁹⁶

Başka görüşmeciler de, kaçakçılığın nasıl sürdürüldüğünü yine benzer mekanizmalar üzerinden anlamlandırmakta ve açıklamaktadır:

“(...) Biraz bilirsin, tahmin (edersin) işte, ne olur ne olmaz... Asker yerleşmişken³⁹⁷ daha dikkatli gidersin. Güpegündüz gidilir vakit vardır, az kollayarak gidilecek vakit vardır. Zaten kervanla gidilirse, bizi köyde gözetleyen olur, bekleyen, rehber gibi yani (...) Yol tutulmuşsa tutulmuştur, beklersin yahut malını zayı edip, koyar yani öyle geçersin (...) Fakat işte köye giren üç yol var, her yerden açık... Gelen gideni ben görüyorum, üs görmez mi, komutan görmez mi?”³⁹⁸

“Yakaladıkları da olur ama tutar mı, bırakır mı... ‘Geç git’ de diyebilir, kendisi ceza da kesebilir,³⁹⁹ mahkemeye de verebilir, orası biraz şeye kalmış yani, ona kalmış... Fakat artık çok zorlaşmıştır, eskisi gibi değildir.”⁴⁰⁰

“Burası belli işte, asker de geliyor burada yaşıyor neticede, ona da sigarayla ben getiriyorum. Başka da yolu yoktur. (...) Ortalık karışık falan gitmezsın işte, ama onun da dışında başka yol yani burada, herkes bilir.”⁴⁰¹

Görüşmeciler tarafından “herkesin bildiği”, yine de “tedbiri alınan” bir faaliyet olarak tanımlanan kaçakçılık, sınır bölgelerinde yasallık, yasa dışılık, meşruiyet

³⁹⁶ Erkek, 28, Ortasu. [Görüşme Tarihi: 30 Aralık 2013]

³⁹⁷ Köyün yakınındaki, Beyaztepe üs bölgesi kastediliyor.

³⁹⁸ Erkek, 41, Gülyazı [Görüşme tarihi: 29.12.2013].

³⁹⁹ Burada kasıt, yasal bir cezalandırma değildir.

⁴⁰⁰ Erkek, 54, Ortasu [Görüşme tarihi: 30.12.2013].

⁴⁰¹ Erkek, 36, Gülyazı [Görüşme tarihi: 27.12.2013].

kavramlarının iç içe geçmişliğini vurgulayan akademik çalışmalarda da benzer bir çerçeveye yerleştirir. Devletlerin bu türden faaliyetleri görmezden gelmeyi yahut göz yummayı seçebildiği, bu çalışmaların hemen hepsinde vurgulanır:

“Devlet (ve aktörleri) için, sınırda illegal faaliyetlerin ‘görünürlüğü’ belirleyicidir. (İlegal faaliyetlerin) var olmasının şartı devletin sınırını kontrol edemediği veya sınırda kendi bilgisi ve kontrolü dışında alanlar olması değildir. Bazen, bilmeme ‘isteği’ ya da ‘ihtiyacı’ devletin yararınadır.”⁴⁰²

Gupta ve Ferguson da, benzer şekilde, sınır bölgelerindeki illegalite alanlarına bakarak bu görmezden gelmenin devletin güçsüzlüğüne işaret etmediğini, bu tür faaliyetlerin ifşasının devletin toprak bütünlüğü iddiasını zedeleyeceği için görünmez kılınması yolunun seçilebildiğini yazarlar.⁴⁰³ Gupta, bu durumun “devletin kararlı ve ünitermiş gibi hareket ettiği durumlar” açısından da bir örnek teşkil ettiğini belirtir.⁴⁰⁴

Köylülerin tanıklıklarına dönecek olursak, kaçakçılığın sürdürülmesinde Galemba’nın tanımladığı gibi “bilmeme isteği veya ihtiyacı”nın kendileri için bir takım fırsatlar da sunan bir berlirsizlik olduğu; kaçığa gidebilmek için hangi koşulların elverişli olduğunu anlayabilmenin bir anlamda burada yaşamının bir gerekliliği şeklinde anlatıldığı görülmektedir. Yereldeki devlet görevlileriyle kurulan dengesi oldukça hassas ilişki de bu gerekliliğin bir parçasıdır. Köylüler, illegal bir faaliyetin “nispeten sorunsuz” sürdürülmesini sağlayan unsurlardan biri olarak, “sınırı geçmek için ‘vergi vermek’”, bir katırın kiralanıp, o katırla getirilen malların teslim edilmesi gibi çeşitli patronaj mekanizmalarından bahsetmişlerdir. Öte yandan, “burası kapalı bir dünya gibi”, “asker de burada yaşıyor neticede” gibi ifadeler; sınır bölgesinin zorlu koşullarının gerektirdiği şartlara ve köylülerin, kaçakçılığın bu koşulların iyileştirilmesinde bir tampon mekanizma işlevi de sağladığının devlet temsilcileri tarafında da bilindiği yönündeki kabullerini anlatmaktadır.

Öte yandan, kaçakçılığın görmezden gelinmesine dair anlatılar, yalnızca devletin yereldeki temsilcilerinin sağladıkları kimi çıkarların karşılığı yahut bir mecburiyetin tanınması şeklinde resmedilmemektedir. Daha önce de vurgulandığı üzere, çatışma döneminin koşullarıyla ve koruculukla birlikte değişen bağlama köylülerin de vurgu yapması oldukça önemlidir. Yukarıda Tarlabası mezasından göç ettirilmelerinin

⁴⁰² Rebecca B. Galemba, “Illegality and Invisibility at Margins and Borders”, **POLAR Political and Legal Anthropology Review**, c.36 s.2 (Kasım 2013), 278.

⁴⁰³ Gupta ve Ferguson, *age*, 11.

⁴⁰⁴ Gupta, ““Blurred Boundaries””, 392.

şartları kötüleştirdiğini vurgularken “Koyan asker, vali de bilmiyor mu, (kaçakçılığa) izin vermese, burası nasıl olacak?” diyen emekli korucubaşı ⁴⁰⁵, görüşmenin devamında bu bağlamı “Kaçak o zaman serbesti. ‘Silahı al da ne yaparsan yap’ (dediler)” sözüyle ifade etmiştir. Bu ilişkiyi üstü kapalı ifadelerle tarifleyen başka bir görüşmecinin beyanı ise şöyledir:

“Gülyazı’da karakol var. 90’da mı 92’de mi ne kuruldu. Zaten 1990’lı yıllarda köy iki güne bir baskın yiyor. Mümkün mü yani hiç? Serbest bırakmamış olsalar?... Burada en yüksek komutandan gelen ere kadar herkes bilir. Bizim burada zarar olmadığını, geçim derdi olduğunu (bilir)... Benim büyüklerimden kime sorsan söyler, asker görür, bırakmış sınırdan, ‘Yaramaz bir şey getirmeyin de, ne yaparsanız yapın’. Güvenip operasyona götürdüğü korucunun ne yaptığını bilmeyecek mi bu devlet? (Bombardımda) Ölenlerden bile korucu vardır.”⁴⁰⁶

Bir başka görüşmeci ise, bu durumu son dönemlerde değişen şartlarla karşılaştırarak tarif ederken, kaçakçılığın daha serbest gerçekleştiği dönemi yine “yasal” ifadesiyle zikretmiştir:

“Bir tek 1994’e kadar biraz zorlaştı, 1992-1994 arasındaydı, hani kaçığa o zaman pek gidilmedi galiba. O zaman Haftanın şey olunca, geçirmedi. Millet de o zaman korkuyordu zaten, bir sürü iş... Onun dışında her zaman gidip geldi bu millet, o zaman yasaldı. Ama bu son 1,5, belki 2 yıldır herkese dava açmışlardır, önceden olmazdı böyle şey. Bazen malı bırakır geçersin ya, yine de eskiden daha rahattı.”⁴⁰⁷

Burada kast edilen elbette yasalarla çerçevesi çizilmiş bir serbestlik değil, sınır geçişleri üzerindeki denetimin esnekleşmesi ve daha genel anlamında devlet temsilcilerinin kendileriyle kurduğu ilişkiler dolayımındaki deneyimleridir. Yalçın-Heckmann’ın saha çalışmasında belirttiği üzere, “...asker, sivil ve bürokratlarla doğrudan ilişkiler ve temaslar köylülerin devlet, hükümet ve ulusal siyasi yapılar hakkındaki fikirlerini büyük ölçüde biçimlendirir.”⁴⁰⁸ Çatışma döneminin yukarıda ortaya koyulan koşulları içerisinde, korucu olmanın köyde kalabilmenin ve kaçakçılığın sürdürülmesinin şartı haline gelmiş olması, sınır ihlalinin görmezden gelinmesini yaygınca bilinen bir zımni anlaşma ve böylece bir anlamda devletin merkezi uygulamasının bir parçası haline getirmiş yahut köylüler tarafından böyle algılanmıştır.

Bu başlıkta son olarak, Gülyazı ve Ortasu köylerinde kaçakçılığın pratikte nasıl gerçekleştiğini ve hangi malları kapsadığını ele almak gerekiyor. Köylerde, kaçakçılık her ne kadar çok eskiden beri sürdürülüyor olsa da yapılış şekli, kimlerin gittiği ve

⁴⁰⁵ bkz. s. 144

⁴⁰⁶ Erkek, 37, Gülyazı [Görüşme tarihi: 27.12.2013].

⁴⁰⁷ Erkek, 59, Ortasu [Görüşme tarihi: 27.12.2013].

⁴⁰⁸ Yalçın-Heckmann, *age*, 27.

neler getirilip götürüldüğü dönemden döneme değişmiştir. Köylerin şu andaki sakinleri, daha önceki nesillerin karşı tarafa satmak üzere mal götürdüğünü, götürülen malların arasında küçük baş hayvanların da olduğunu ve alış-verişin daha ziyade değiş-tokuş şeklinde gerçekleştiğini söylemektedir. Günümüzde yalnızca Irak tarafından satın alınan mallar Türkiye tarafında satılmaktadır. Bu malların başında sigara, çay ve akaryakıt gelmektedir.⁴⁰⁹ Bunun yanı sıra, yağ, buğday, un gibi hane ihtiyaçları da genellikle bu ticaretle sağlanmaktadır.

Bireysel olarak, katır sırtında veya motorlu araçlarla sınırın karşı tarafındaki merkezlere giderek mal getiriliyor olsa da, kaçakçılığın yaygın yapılış şekli hava ve başka şartların müsaitliğine göre ayda 4-5 kez genellikle toplu olarak katırlarla birlikte gidilmesidir. Bu şekilde kaçağa gidilirken, sınırın karşısında kimi zaman akrabalık bağının da bulunduğu kişiler aranarak, satın alınması istenen malların cinsi veya mazotun miktarı belirtilir. Böylece Irak tarafından gelen kamyonlarla sınırın 3-4 kilometre güneyindeki “buluşma noktası”nda alınan mazot ve diğer mallar, katır sırtına yüklenerek geri dönülür. Getirilen malların iç pazarda dolaşıma girmesi ise, ya köylülerin getirdikleri mazotu kendi imkanlarıyla çevredeki perakende akaryakıt istasyonlarına ulaştırması, ya da köyün içine kadar gelen alıcıların getirilen mazot ve sigara gibi diğer malları satın alması şeklinde olmaktadır. Köylüler, bu ticaretin temelini oluşturan mazot ticaretinden 10 litrelik bidon başına 50 TL kazandıklarını belirtmişlerdir.⁴¹⁰

Bu bölüm boyunca, Ortasu ve Gülyazı köylerinin gündelik hayatı, sınırı nasıl deneyimledikleri ve sınırın karşı tarafıyla sürdürülen sosyal, kültürel ve ticari ilişkiler bağlamında ele alınmıştır. Yukarıda çizilen çerçeve, Ortasu ve Gülyazı sakinlerinin sınırın, belli-belirsiz ve geçişken bir yapıdan, daha katı ve zorla kurulan bir yapıya dönüşmesini siyasal sınırların çizilmesiyle ortaya çıkan bir sonuç olarak değil, bir süreç olarak algıladığını göstermektedir. Köylüler için sınırın bu anlamdaki varlığını ve görünürlüğü belirginleştiren şüphesiz çeşitli zor ve güvenlik uygulamaları olmuştur. Bu bölümün, sonuçtan önceki son başlığında köylerin yakın tarihinde ve

⁴⁰⁹ Irak tarafından getirilen malların cinsine ilişkin olarak, resmi kayıtlarda da izler bulmak mümkündür. Bombardıman sonrasında İçişleri Bakanlığı Müttefişlerince yazılan raporun “EK-K” kısmında, 2009-2011 yılları arasındaki üç yıllık dönemde maydan gelen 263 kaçakçılık olayında yakanan mallara ilişkin vaka sayısı şöyle sıralanmaktadır: 172 sigara, 47 çay, 7 akaryakıt, 1 kubar esrar, 1 küçükbaş hayvan, 3 ceviz ve 7 muhtelif eşya.

⁴¹⁰ Aralık 2013 tarihinde yapılan görüşmelerde zikredilen miktardır.

gündelik hayatında önemli bir etkiye sahip olmuş bu uygulamaları ve sonuçlarını ele alacağım.

6.3. Ortasu ve Gülyazı'da Güvenlik Uygulamaları ve Zor Tezahürleri

Ortasu ve Gülyazı köylerine yaşayanlar için, bu köylerin yakın tarihi zor ve güvenlik uygulamaları kullanımıyla iç içe geçmiş durumdadır. Bu bölümde, bu uygulamalar 1984-1999 arasında yoğunlaşan çatışma dönemindeki temel gelişmeler ve 2000'li yıllarda sınırda devlet müdahalesinin görünürlüğünü arttıran çeşitli uygulamalar ve olaylar ekseninde ele alınacaktır.

Köylülerin bu bağlamda hayatını etkileyen önemli gelişmelerden ilkinin, 1984'te başlayıp doksanlı yıllarda yoğunlaşan çatışma dönemindeki güvenlik uygulamaları olduğu açıktır. Ortasu ve Gülyazı köylerinin, ilk dönemlerden itibaren çatışmanın en yoğun yaşandığı bölgelerden biri olan Türkiye-Irak sınırına oldukça yakın olması baştan itibaren köyde yaşayanları çatışmanın etkilerine maruz bırakmıştır. Bu etkiler, burada iki temel gelişme nirengi noktası alınarak incelenecektir. Bunlardan birincisi, köydeki erkeklerin çatışma döneminin ilk yıllarına kadar giden koruculaştırılma hikayeleridir. İkincisi ise, 1990'lı yıllarda yoğunlaşan zor kullanımına dair en önemli gelişmelerden biri olan Ortasu'ya bağlı Tarlabası mezrasının boşaltılması ve buraya girişlerin yasaklanmasıdır.

Öte yandan, çatışma döneminin görece sönümlenmesi köylerde güvenlik uygulamalarının etkisinin tümenden ortadan kalkması anlamına gelmemiştir. Bölümün üçüncü alt başlığında, Gülyazı ve Ortasu köylerinin Türkiye-Irak sınırına inşa eden yeni güvenlik bariyerlerinden nasıl etkilendiği ele alınacaktır.

6.3.1. Koruculuk

Bu çalışmanın dördüncü bölümünde, geçici köy koruculuğu sisteminin uygulanmaya başladığı ilk yerleşimlerin Türkiye-Irak sınırındaki köyler olduğu da belirtilmişti. Ortasu ve Gülyazı köyleri için de, çatışma döneminin başlangıcından itibaren köyde derin etkilere sahip olmuş dönüşümlerin en önemlilerinden biri köylerin geçici köy koruculuğu sistemine eklenmesi olmuştur. Ortasu köyü muhtarının beyanına göre, bugün 81 haneli Ortasu köyünde 84 köy korucusu bulunmaktadır; Gülyazı köyü içinse tam sayıya erişilememiştir. Köy koruculuğu sisteminin Ortasu ve Gülyazı köylerinde resmen uygulanmaya başladığı tarih olarak 1987 işaret edilse de, bu tarihlerde korucu

olmuş erkek sayısı sınırlıdır.⁴¹¹ Ancak, devlet görevlilerinin köy ve mezarlarındaki koruculuğun yaygınlaşması baskısı işe bu tarihten sonra da artarak devam etmiştir.

Ortasu ve Gülyazı köylerinde geçici köy koruculuğu sisteminin yerleştirilmesine dair mutlaka altı çizilmesi gereken bazı hususlar vardır. Bunlardan ilki, bu iki köyü ele alan ve daha ziyade gazeteciler tarafından gerçekleştirilmiş çalışmalarda rastlanıldığı üzere, koruculaştırılmaya dair tek bir gerekçenin (zor kullanımı) ortaya konulmasıdır. Oysa tek gerekçe varmış gibi gözükse yahut öyle ifade edilse dahi, durum bundan çok daha karmaşıktır. Başka birçok yerde olduğu gibi burada da köylülerin koruculaştırılma öyküleri, tekil bir sebep sonuç ilişkisine indirgenemeyecek kadar katmanlı ve çeşitli etkenlerin geçişliliğini kapsamaktadır.

Balta Parker ve Akça, koruculuğa katılma veya katılmama kararını etkileyen dört faktör olduğunu belirtirler: Grup bağları ve siyasal pozisyonlar, sosyo-ekonomik güç ilişkileri, çatışma içindeki temel aktörlerin şiddet, baskı ve ödül mekanizmalarını farklı yerelerde nasıl kullandıkları ve köylülerin güç algısı.⁴¹² Ancak, yazarlar iç çatışmalarla ilişkili literatüre atıfla, etnik kimliğin ve siyasal tercihlerin, değişmeyen, sabit ve soyut olgular değil; yerel güç ilişkileri içerisinde şekillenen, katılaşabilen ya da zayıflayabilen bir deneyim olduğunun altını çizmektedirler.⁴¹³

Ortasu ve Gülyazı köylerinde koruculuk sistemine eklemlenmiş erkekler koruculuğu kabul etme nedenlerine dair farklı unsurların biraradalığını zikretmektedir. Geçici köy koruculuğu uygulamasını kapsamlı şekilde ele alan bölümde, sistemin uygulamaya konduğu ilk dönemde genellikle devlet görevlilerin kendilerine yakın olduklarını düşündükleri aşiret liderleriyle anlaşarak köy koruculuğunu yerleştirme yolunu izledikleri belirtilmişti. Ortasu ve Gülyazı köylerinde, koruculuk her ne kadar erken dönemden itibaren uygulanmaya başlanmışsa da, köylülerin başlangıçtaki koruculaştırılma hikayesi “aşiret liderinin köylüler adına yaptığı anlaşma” yolundan farklılık gösterir. Köydeki erkeklerin ilk olarak kitlesel bir katılımı değil de, sayıca oldukça sınırlı şekilde köy korucusu yapılmış olması da bu durumu gösterir niteliktedir.

⁴¹¹ Bu sayıya ilişkin olarak birbirinden farklı rakamlar zikredilmektedir.

⁴¹² Balta Parker ve Akça, *age*, 20.

⁴¹³ *age*, 10.

Koruculuk sistemine erken tarihlerde dahil olmuş bir görüşmecinin nasıl korucu olduğuna ilişkin verdiği yanıt şöyledir: “‘Ya korucu olacaksınız ya işinizi hallederiz’(denildi). ‘Silah verin gitsin’ dedik biz de.”⁴¹⁴ Yine bu yıllarda korucu olmuş, daha sonra korucubaşı olarak bu statüden emekli olmuş bir diğer görüşmecinin yanıtı ise koruculuk sistemin yerleştiriliş ve uygulanışına dair oldukça önemli ifadeler sunmaktadır:

“87’de maaş bağlandı ama ondan önce de yani... Ben her gün gider gelirim. Alay komutanı gelmiş, o nereden bilsin neresi geçilir, neresi gidilmez. Biliyor ki ben Irak’ta askerim o zaman yani... Devlet yani ne yapacaksın, asker gelmiş, “götlüreceksin” diyor... Ondan sonra da korucu olduk.”⁴¹⁵

Bu ifadelerde görüşmeci, öncelikle köy korucusu olmasının kendisi için fiili bir durumun resmileşmesi şeklinde gerçekleştiğini belirtmektedir. Öte yandan, koruculuğu kabul etmesine dair öncelikle zorunluluğa vurgu yaparak açıkladığı kişisel motivasyonlara ilişkin olarak söyledikleri, koruculuğun kabul edilmesinde çatışmanın taraflarının sahip olduğu güce ilişkin algının ve hâlihazırda kurulu aidiyetlerin rol oynadığını da gösterir.

Yukarıdaki anlatıdaki önemli noktalardan biri, yereldeki güvenlik güçlerinin gözünde, kendisinin “Irak’ta asker” yani peşmerge olması bilgisinin işlevsel hale geldiğine dair vurgusudur. Rafet Ballı, devletin Hakkari’nin sınır köylerinde görülen “Barzani-PKK çekişmesi yüzünden” buralarda korucu bulmakta pek zorlanmadığını iddia eder.⁴¹⁶ Başka bir deyişle, 1980’li yılların başında Türkiye-Irak sınırındaki köylerde hâlihazırda varlık göstermekte olan bir siyasi aktör ile yeni güçlenmeye başlayan diğer aktörün kaçınılmaz çatışması tabanda da karşılığını bulmuştur. Bu rekabetin, bugünden geriye doğru bakarak izini sürmesi zor olsa da, köylülerin özellikle ilk dönemlerde KDP’ye rakip olarak gördükleri PKK karşısında silahlanmayı kabul etmesinde yahut PKK’nın şiddetine uğramak konusunda KDP’nin himayesine güven duymalarının etkili olduğuna dair izlenimler edinmek mümkündür. Lale Yalçın-Heckmann’ın Hakkari’deki sınır köylerinde yaptığı saha çalışmasında çatışma döneminin başlangıcında burada koruculuğun kabul edilmesinde, PKK’nın şiddet tehdidi karşısında Barzanici hareketle ilişkilerin kendilerini koruyacağına ilişkin inancın etkili olmuş olabileceği yönündeki tespiti 3. bölümde belirtilmişti.

⁴¹⁴ Erkek, 53, Gülyazı [Görüşme Tarihi: 27.12.2013].

⁴¹⁵ Erkek, 62, Ortasu [Görüşme Tarihi: 30 Aralık 2013].

⁴¹⁶ Rafet Ballı, *Kürt Dosyası*, (İstanbul: Cem Yayınevi, 1991), 14.

Görüşmecinin, komutanın kendi bilgisine ihtiyaç duymasını peşmergelik geçmişiyle birlikte anıyor olması, Ballı ve Yalçın-Heckmann'ın iddiasının Ortasu ve Gülyazı köyleri için de bir karşılığı olduğunu göstermektedir.⁴¹⁷

Ancak burada çok önemli bir nokta, bu ittifak ve itilafların bir kere kurulduğunda hep aynı kalan, tüm çatışma boyunca değişmez bir aidiyet şeklinde taşınan kimliklermiş gibi düşünmekten kaçınmak gerektiğidir. Kalyvas, davranış, inanış, aidiyet ve kimliklerin yalnızca şiddetin nedeni değil, bizzat şiddet etrafında sürekli yeniden şekillenen olgular olduğunu belirtir.⁴¹⁸ Kalyvas'ın şiddetin kendi iç dinamiklerini doğuran bir süreç olduğu yönündeki hatırlatması burada da tam olarak geçerlidir. Hakkari-Şırnak sınır hattındaki köylerin 1980'lerde koruculuğu üstlenmelerinde Barzanici hareketle ilişkileri etkili olmuş olsa bile, bu durumun ilerleyen yıllar boyunca değişmeksizin sürdüğü iddia edilemez. Çatışma sürecinin kendisi, şiddetin veya şiddete uğrama riskinin varlığı; aidiyet ve tercihlerin değişken olmasında bizzat etkilidir. Dolayısıyla, ittifak ve aidiyetlerin kesiştiği, daha önemlisi dönüştüğü noktalar, sınır bölgelerinin çok aktörlü ve karmaşık yapısını yansıtan anlar olarak ele alınmalıdır.

Koruculuk yapmış veya yapmakta olan görüşmecilerin ortak vurgularından biri, zorunluluğa veya arada kalmışlığa yapılan atıftır. Devlet temsilcilerinin kendilerinden korucu olmalarını talep etmeleri karşısında "yapılacak bir şey olmadığı" yönündeki açıklama, çatışma bölgesindeki sivil halk için tarafsız alanda kalabilmenin oldukça zor olduğunu yahut öyle algılandığını göstermektedir. Görüşmeciler korucu olmasını taraflardan birine duyduğu yakınlık ya da diğerine duyduğu düşmanlıkla değil, "(silahı) almasak Apocusunuz diyecek"⁴¹⁹, "ya korucu ol, olmazsan ne yapacak, bilemiyorsun"⁴²⁰ gibi saiklerle açıklamıştır. Arada kalmışlığa yapılan vurgu, koruculuğun kabul edilmesine dair ideolojik gerekçelendirmeden ziyade tercih yapmanın zorunluluğuna ve zorluğuna da dikkat çekmektedir.

⁴¹⁷ Ancak yereldeki bu gerilimlerin koruculuk uygulaması etrafında yeniden çerçevelendiği iddiasının daha somut kanıtlara ihtiyaç duyduğunun farkındayım. Yaptığım derinlemesine görüşmeler esnasında da bu ilişkinin ancak satır aralarında üstü kapalı şekilde dile getirildiğini belirtmek isterim. Burada da bu ilişkiyi doğrusal ve belirleyici bir sebep sonuç ilişkisi olarak değil, etkili olmuş faktörlerden biri olarak zikrettiğimi belirtmek isterim.

⁴¹⁸ Kalyvas, *The Logic of*, 403.

⁴¹⁹ Erkek, 41, Ortasu [Görüşme Tarihi: 29 Aralık 2013].

⁴²⁰ Erkek, 47, Gülyazı [Görüşme Tarihi: 30 Aralık 2013].

Daha önce, uygulamanın yürürlüğe konduğu ilk yıllarda koruculuk sistemine sınırlı sayıda erkeğin eklemelendiği belirtilmişti.⁴²¹ Korucu olma yönündeki baskı ise bu tarihten sonra da devam etmiştir. Köylüler, özellikle 1992-1993 yıllarında köydeki her aileden en az bir kişinin korucu olması yönündeki baskıların sistematik şekilde arttığını anlatmaktadır:

“Hem silah verdiler hem ‘siz yaramazsınız, PKK’ye yardım ediyorsunuz’ dediler. Bu sefer köyün içinde dayak başladı, falaka bile oldu, bütün erkekleri toplayıp... Benim abim topladı ailesini Mahmur’a gitti korucu olmamak için. Hala oradalar. Durumları bizden bile kötüdür.”⁴²²

“Korucu olunmadan önce her hafta baskın her hafta baskın, evlerin içine kadar. Bir keresinde dikiş makinesini aldılar göttürdüler. Dikiş makinesi ya, ne yapabilirsin ki onunla? Amaç baskı olsun işte”⁴²³

Sibel Oral’ın kaleme aldığı *Toprağın Öptüğü Çocuklar* başlıklı kitapta ise koruculuk baskısı çerçevesinde artan zor kullanıma dair tanıklıklardan birisi ise şöyledir:

“93’e kadar böyle sürdü. Ama yok, bırakmadılar bizi. Yani ille de korucu olacaksınız. Bu sefer şahit olmadım bizzat ama babam anlatır, amcam anlatır, köyde herkes anlatır. Köyü toplamışlar meydana... Zaten hepsi birbiriyle akraba. Kırk haneydik o dönemde. Her hane o köyün ileri geleni dediğimiz, aksakal ya da *rüşvi* dediğimiz sözü geçen insanları toplayan alay komutanı, ‘Bu insanları son görüşünüz olacaktır’ demiş, Ya koruculuğu kabul edeceksiniz, ya da bu insanları son görüşünüz... O topladıkları insanlar birinin babasıdır, birinin amcasıdır, böyle herkes akraba... Mecbur her evden biri korucu oldu, kimliklerini zorla aldılar.”⁴²⁴

Görüldüğü üzere, koruculuk sisteminin yerleştiriliş ve uygulanışına ilişkin olarak 1990’lı yıllarda uygulamanın biçim değiştirmesi, bir kimliklendirme aracına dönüşerek, koruculuğun kitlesel ölçekte kabul edilmediği köylerin güvenlik güçlerince boşaltılması uygulaması aynı köy ölçeğinde dahi geçerli olmuştur. Bir sonraki başlıkta ele alınacak Ortasu’ya bağlı Tarlabası mezrasının boşaltılması, bugün Ortasu ve Gülyazı köylerinde yaşayan nüfusun önemli kısmı için bu anlamdaki en radikal müdahale olmuştur.

Köy koruculuğu sisteminin yerleştirilişinde olduğu gibi uygulanışı ve kapsamı da mekandan mekana farklılık göstermektedir. Daha önce yapılmış saha çalışmalarında belirtildiği gibi, kimi yerlerde yasal çerçeveye uygun olarak korucular operasyonlarda görev almazken, kimi yerlerde yasal sınırların dışına çıkılarak geçici köy korucuları ve hatta gönüllü geçici köy korucuları askerlerle birlikte operasyonlara katılmışlardır.

⁴²¹ Bu noktada, bu dönemde başka erkeklerin neden sisteme katılmayı tercih etmediği yahut bu yönde bir zorunluluk hissetmediği de oldukça önemli bir sorudur. Ancak, bu tez çalışması için yapılan görüşmelerde bu soru, ihmal edilen noktalardan biri olmuştur.

⁴²² Kadın, 47, Ortasu [Görüşme tarihi: 30.12.2013].

⁴²³ Kadın, 47, Ortasu [Görüşme tarihi: 30.12.2013].

⁴²⁴ Sibel Oral, *Toprağın Öptüğü Çocuklar: Adaleti Beklerken Roboski*, (İstanbul : Can Sanat Yayınları, 2015), 62.

Sınır hattında bulunan Ortasu ve Gülyazı köylerinde de uygulamanın başından beri korucular, askerlerle birlikte sınır ötesi operasyonlara katılmış, hem kılavuzluk etmeye hem de çatışmalara doğrudan katılmaya zorlanmışlardır. Dayısının bu koruculardan biri olduğunu ve çatışmada yaralandığını belirten 19 yaşındaki bir görüşmeci, bu durumu şöyle ifade ediyor: “Kurban gibi; ‘Sen önden git, biz arkadan gelelim’... Bu sefer PKK’lı diyor, ‘Gelme, seni öldürürüm’. Çatışma çıkmasın istiyor bizimkiler, bu sefer asker ateş açıyor. Dayım da öyle kurşun almış işte.”⁴²⁵

Köylerde koruculuk uygulamasının yerleştirilmesi ve yaygınlaşmasına dair altı çizilmesi gereken son fakat oldukça önemli husus, köyün geleneksel geçim kaynağı olan kaçakçılık etrafında kurulan ilişkilerin ve kaçakçılığa dair algıların dönüşümüyle ilgilidir. Bu çalışmanın dördüncü bölümünde, merkezi devletin koruculuğu yerleştirmede başvurduğu araçlardan birinin enformel araçlarla dağıtılan kimi ayrıcalıklar yahut dokunulmazlıklar olduğu, sınır köylerinde bu ayrıcalıkların en önemlisinin ise kaçakçılığın sürdürülmesine dair elde edilen “dokunulmazlık” olduğu belirtilmişti. Ortasu ve Gülyazı köyleri sakinleri tarafından da, bireylerin sisteme nasıl eklemlendiğinden bağımsız olarak koruculuğun, sınırın seçici geçirgenliğinden faydalanmayı sürdürmekte bir çeşit zımnî anlaşma sunduğu bilinmektedir. Bu ilişkiye dair, yine hemen hemen her görüşmeci tarafından bir şekilde dillendirilen “20 yıl önce kaçakçılık yasaldı” ve benzeri ifadeler, temelde bu dokunulmazlığa işaret etmektedir.⁴²⁶

Görüldüğü üzere, koruculuk Ortasu ve Gülyazı köyleri için çatışma döneminin yarattığı çetrefilli koşullar, zor kullanımına maruz kalma ve arada kalmışlığın merkezindeki uygulamalardan biri olmuştur. Bu dönemde zor kullanımının kristalleştiği uygulamalardan bir diğeri ise aşağıdaki alt başlıkta ele alınacak olan, Tarlabası mezrasının 1993 yılında güvenlik güçleri tarafından boşaltılmasıdır.

6.3.2. Tarlabası Mezrasından Göç

1990’lı yıllarda güvenlik güçlerinin köy boşaltma uygulamasına en yoğun olarak başvurduğu illerin başında Şırnak gelmektedir. Türkiye İstatistik Kurumu verilerine göre, 1990 yılında OHAL bölgesinde boşaltılmış 55 yerleşimin 24’ü Şırnak’ta

⁴²⁵ Erkek, 19, Gülyazı [Görüşme tarihi: 27.12.2013].

⁴²⁶ Köylülerin bu durumla ilişkin anlatıları, “Gelenek, Mecburiyet, Geçim Kapısı: Kaçağa Gitmek” alt- başlığında aktarılacaktır.

bulunmaktaydı. 1997 yılına gelindiğinde ise, Şırnak'taki köylerin yüzde 35.5'i tamamen boşaltılmış durumdaydı. Şırnak'ın ardından en fazla yerleşim yerinin boşaltıldığı Mardin'de bu oranın yüzde 20.6'da kalması, Şırnak kırsalındaki tahribatin büyüklüğünü gösterir niteliktedir.

Güvenlik güçleri tarafından boşaltılan yerleşimlerden biri de, Ortasu köyünün bir mezrası⁴²⁷ olan ve sınırın sıfır noktasında bulunan Tarlabası (*Zeviyan*) mezrasıdır. Bugün Ortasu ve Gülyazı köylerinde yaşayan nüfusun önemli bir kısmı, Nisan 1993'te Tarlabası'nın boşaltılması ve evlerinin yakılması sonucu buraya gelmişlerdir. Köylüler Tarlabası'nın, *Robozik* nehrinin aşağı vadisinde kalan, Ortasu'ya göre oldukça yeşil ve tarım için daha uygun koşullara sahip bir arazide kurulu olduğunu belirtmektedir. Bu sebeple, yalnızca burada yerleşik ailelerin değil yakındaki diğer köy ve mezralarda yaşayan ailelerin de tarlaları ve hayvancılık için kullandıkları yaylalar 1993 yılına kadar burada yer almaktaydı. Köylüler, burada özellikle ceviz ve erik ağaçlarından verimli mamul alabildiklerini, hayvanlarını otlatabildiklerini belirtmektedirler.

O tarihe kadar bu mezrada yaşayan aileler, Ortasu'da olduğu gibi burada da 1990'ların ortalarından itibaren çatışma durumunun köyde hissedilirliğinin de kolluk kuvvetlerinin kendilerine yönelik baskılarının da yoğunlaştığını belirtmektedir. 1992 yılına gelindiğindeyse, mezra PKK ile devlet güçleri arasındaki çatışmadan doğrudan etkilenmiş, havan toplarıyla vurulmuştur. Bu olaya dair en kapsamlı tanıklıklardan biri, yine Oral'ın *Toprağın Öptüğü Çocuklar* kitabında aktarılmaktadır:

“Yanlış hatırlamıyorsam 1992 yılıydı. Burada bir çatışma çıktı, askerlerle PKK arasında. Uludere'nin girişinde, hemen o barajların yapıldığı yerde Dağlıca karakolu vardı. Oradaki toprak namluları bizim köyü vurdu. Yüz elli tane pare söylediler, saydılar. Yüz elli tane pare bizim köyün içerisine atıldılar, insanların yaşadığı yere (...) Ölü yoktu, bir tane eve isabet etti. Evlerin dağınık olduğu bir bölge olduğu için galiba (...) Biz kendimiz kuytulara sakladık ama hepimiz ölebilirdik. Hiç unutmadım o günü. Top atışı yapıldıktan sonra, sabah buradaki korucular ve askerler kazma kürek alarak aldılar. Hepimizin öldüğünü düşünüyorlardı, gömmeye gelmişler bizi.”⁴²⁸

Yerleşim yerlerine havan topu atılması ve askerlerin ertesi gün burada yaşayanların öldüğü düşüncesiyle köye gelmiş olması o tarihte Tarlabası'nda yaşayan farklı farklı

⁴²⁷ Bu iki köye ilişkin kitap ve gazete haberlerinde “boşaltılan köy” olarak anılsa ve köylüler gündelik hayatta “eski köyümüz” benzeri ifadeler kullansa da, Tarlabası idari olarak Ortasu muhtarlığına bağlı bir mezra konumundadır. bkz. T.C. Uludere Kaymakamlığı, “İlçemiz”, <http://www.uludere.gov.tr/#> [20.11.2016].

⁴²⁸ Oral, *age*, 61.

kişiler tarafından büyük bir öfkeyle hatırlanmaktadır. Köylülerden bir bölümüyse bu olayı, çatışmanın bir yan etkisi olarak değil köyün boşaltılmasına yönelik baskıların bir ayağı olarak yorumlamaktadır: “Direk bizi öldürmek amaçlı... Düşünsene kazma-kürekle gelmişler, direk gömmeye yani. Koruculuğu kabul etmiyoruz diye.”⁴²⁹

Köylüler bu olayın ardından, Tarlabası mezrasını bir kaç kez geçici olarak terk etmek zorunda kaldıklarını ancak bir süre sonra geri döndüklerini anlatmaktadırlar. 1993 yılının Nisan ayına gelindiğinde, güvenlik güçleri köye gelerek köyü kesin olarak boşaltılmışlardır:

“Bir sabah geldiler. ‘Siz PKK’ye yardım ediyorsunuz, çıkacaksınız’ dediler. Bir eşyamızı bile alamadık, üç beş koyun katan önüne oldu, onlar da burada helak oldu işte... İşte bizi alıp buraya koydular. 5 sene 6 sene köyümüze gidemedik, kimse gidemedi.”

“Baskını aldıktan sonra getirip araziye bıraktılar bizi. Önce çadırlar da kaldık, dallardan çadır, ev yapıldı yani... Sonra tepede eski bir karakol vardı, oraya koydular ama üç aile, dört aile bir odada. Her yer kırık döktük, pencere falan yok, hep naylon... Komşu ahırını verdi ya sonra bize de, öyle acıda da. Kimisi akrabasının yanında kaldı ama zaten iki oda... Bu evi Zeviyân’dan 5 (yıl) sonra yapmaya başladım ben, OHAL valisi karar çıkardıydı malzeme yardımı diye, onunla yani.”⁴³⁰

Tarlabası’ndan zorunlu göç ile gelerek, göçü takip eden yıllarda Ortasu ve Gülyazı’ya yerleşen aileler, özellikle ilk yıllarda oldukça toplu halde Ortasu karakolunda hayatlarını sürdürdüklerini ve zaten yoksul olan köye en dezavantajlı grup olarak eklemelendiklerini anlatmaktadır. Bu ailelerin, Tarlabası’ndan göç ettirilme sırasında maruz kaldıkları baskı ve şiddet hikayeleri ile korucu olma hikayeleri de birbirinin içine geçmiş durumdadır. Geçim kaynaklarından da olan bu aileler için, sınır ötesi ticaret kadar koruculuğun da koşullarını iyileştirmekte en erişimi mümkün araçlar olduğu düşünülebilir. Bununla birlikte, yalnızca bu aileler için değil yukarıda anlatıldığı üzere 1992-1993 seneleri tüm köy için koruculaştırma baskısının ve güvenlik güçlerinin bu doğrultudaki zor kullanımın arttığı dönem olarak hatırlanmaktadır. Koruculuk sistemine çok sayıda erkeğin katılımı esas olarak bu yıllarda gerçekleştiği için bugün köyde koruculaştırılmaya dair öne çıkan anlatılar daha ziyade zor kullanımına ilişkindir.

Tarlabası mezrasının boşaltılmasının yaşam koşullarını zorlaştırmasının tek nedeni, yaşanılan yerin terk edilmek zorunda kalınması değildir. Yukarıda belirtildiği üzere, daha verimli bir arazi üzerine kurulu bu mezradaki ekili alan ve otlakların yalnızca haneleri burada bulunan aileler için değil, tüm köy halkı için temel hane ihtiyaçlarının

⁴²⁹ Kadın, 44, Gülyazı [29.12.2013].

⁴³⁰ Erkek, 62, Ortasu [Görüşme Tarihi: 30 Aralık 2013].

karşılanmasında önemli rol oynadığından bahsedilmektedir. Tarlabası'nın boşaltılması ve mezraya girişin yasaklanması yanı sıra burada bulunan tarla ve otlakların etrafı da mayınlanmıştır.⁴³¹ Ortasu köyündeki bir kadın görüşmeci, Tarlabası'ndan çıkarılıp Ortasu'ya yerleştirilmeleriyle şartların kendileri için ne denli kötüleştiğini "Bizi buraya alarak kafese aldılar. Dışarıya çıkamıyorduk. 5 yıl, 6 yıl eski köye hiç gidemedik. Kafese koydular bizi" sözleriyle ifade etmiştir.⁴³² Olağanüstü Hal uygulamasının kaldırılmasının ardından, 2000 yılından itibaren köylülerin Tarlabası'na girmesine izin verilmiş, böylece burada yeniden ekim yapılmaya başlanmıştır. Ancak yerleşim halen yasaklıdır, köylüler buraya ancak günübirlik olmak üzere gidip gelebilmektedirler.

Yalnızca Tarlabası özelinde değil, 1990'lı yılların başında Ortasu ve Gülyazı'nın etrafındaki başta Şirit Yaylası olmak üzere diğer yayla ve otlaklara çıkış da yasaklanmış ve kısım kısım olmak üzere mayınlanmıştır. Dolayısıyla Ortasu ve Gülyazı köyleri için, mayın sınırın çizildiği dönemde sınırı işaretleyen bir iz olmaktan ziyade, 1990'lı yıllarda "köyün ta içine kadar" yerleştirilen ve böylece sınırın etkisini içeriye taşıyan bir etkidir. Köyde, mayına bağlı can kayıpları yahut yaralanmalar da daha ziyade bu yıllarda gerçekleşmiştir. Mayınlanan arazi etrafında herhangi bir işaretlemenin olmaması ise can kayıpları ve yaralanmaları arttırmıştır:

"Buradan çıksan gitsen, nerde mayın var nerde yok bilemezsin ki. Zeviyen'da köyün içinde mayınlar, e tarlalarımız da orada. Bir de diyorlar ki, 'onlar da mayınların haritası var', e o zaman neden her aileden birileri ölmüştür, kolsuz bacaksız kalmıştır? Madem harita var?"⁴³³

Çalışmanın dördüncü bölümlerinde Joost Jongerden'e referansla, 1990'lı yıllarda kırsal alanda artan köy boşaltma, yayla yasakları, mayınlama gibi uygulamaların, alan hakimiyeti stratejisi doğrultusunda çatışma alanının mekansal müdahalelerle yeniden düzenlenmesi amacını güttüğü belirtilmişti. Öte yandan Jongerden, bu stratejinin kırsal alanın tümünden insansızlaştırılmasını değil, kolluk kuvvetleriyle işbirliği yapması istenen yahut buna zorlanan bir nüfusun da bu alanda tutulmasını hedeflediğini de belirtmektedir.⁴³⁴ Jongerden'in genele ilişkin bu tespiti Ortasu ve Gülyazı köyleri bağlamında da ışık tutucu niteliktedir. 1993 tarihinde sınırın sıfır noktasındaki Tarlabası mezrasının boşaltılıp, burada yaşayanların 3-4 kilometre kadar uzakta olan

⁴³¹ Oral, age, 59-60.

⁴³² Kadın, 42, Ortasu [Görüşme tarihi: 30.12.2013].

⁴³³ Kadın, 21, Ortasu [Görüşme Tarihi: 29.12.2013].

⁴³⁴ Jongerden, "Kürdistan'da Yaygın Savaş". 137.

ve aynı akrabalık grubundan insanların yaşadığı Ortasu ve Gülyazı köylerine yerleştirilmeleri, bununla beraber aynı dönemde koruculaştırma baskısının şiddetlenerek artması, Jongerden'in işbirliği yapacak nüfusa duyulan ihtiyaca ilişkin tespiti çerçevesinde düşünülebilir.

Bu noktada, tarım ve hayvancılık için elzem olan mekanların da tahrip edildiği ya da mayınlanıp, yasaklandığı bir bağlamda, kaçakçılığın yerelde ihtiyaç duyulan işbirliği sağlayacak insanların hayatlarını idame ettirebilmelerinin neredeyse yegane kaynağı haline geldiğini yeniden vurgulamak gerekmektedir. Güvenlik tedbirlerinin ve personelinin köyün gündelik hayatının içinde daha görünür olduğu bir dönemde, illegal statüsüne rağmen kaçakçılığın devam edebilmesi bu işbirliğini sağlayacak bir tampon mekanizma olarak konumlandırılmasıyla ilişkili düşünülebilir.

Buraya kadar, çatışma dönemi boyunca Ortasu ve Gülyazı köylerinde yaşayanların gündelik hayatını ve köyün yapısal koşullarını radikal şekilde dönüştüren güvenlik uygulamaları koruculuk ve Tarlabası mezrasının boşaltılması merkeze alınarak anlatıldı. Ancak, çatışmanın şiddetinin görece sönümlenmesi, bu iki köyün gündelik hayatında zor tezahürlerinin azalmasından ziyade biçim değiştirmesi anlamına gelmiştir.

Bir sonraki alt başlıkta, bu durumun son dönemdeki yansımalarını yeni türden güvenlik uygulamaları üzerinden ele alacağım.

6.3.3. 2000'li yıllarda Ortasu ve Gülyazı

Ortasu ve Gülyazı köyleri, bu tezin 5. bölümünde ele alınan sınır hattını enformel geçişler açısından katılaştıran yeni türden güvenlik uygulamaları açısından ayrıca ele alınabilecek, güvenlik barajı ve kalekol inşalarının oldukça yoğunlaştığı mekanlardan biridir.

Türkiye-Irak sınırında yapımı 2009'dan bu yana süren on bir barajın ikisi (Çetintepe ve Şırnak) doğrudan bu köylerin hemen girişinde, ikisi ise çok yakınında (Kavşaktepe ve Musatepe) inşa edilmektedir. Köyler, güvenlik barajları etrafında inşa edilen güvenlik yollarından da doğrudan etkilenmektedir. Şırnak'taki 7 barajın etrafında inşa edilen toplam 45 kilometrelik yol, Işıkveren ve Taşdelen köylerini geçerek, Ortasu

Köyü'nde son bulmaktadır.⁴³⁵ Yine güvenlik barajlarıyla benzer bir mantıkla sınır hattını kontrol edebilmek amacıyla inşa edilen kalekollardan ikisi de Ortasu ve Gülyazı köylerinden çıplak gözle görülebilmektedir.

İnşa edilen bu güvenlik barajları ve kalekollar, Ortasu ve Gülyazı köylülerin birkaç açıdan itirazına konu olmakta ve köy sakinlerini yereldeki devlet temsilcileri ile karşı karşıya getirmektedir. Bu itirazlardan ilki, baraj ve kalekol inşalarının ve bu inşalar çevresindeki uygulamaların, köyün kısıtlı tarım ve hayvancılık olanaklarını bir kere daha zorlaştırmasıyla ilişkilidir. Köylüler, özellikle hayvancılık yapabilmek için kritik önemde olan Şirit Yaylası'nın bu kalekol inşaları sebebiyle "yasak bölge" ilan edilmesinin kendileri açısından oldukça zorlayıcı olduğunu belirtmektedirler. Bu çerçevede, Ortasu ve Gülyazı köyleriyle birlikte yayladan yararlanan diğer civar köyler sık sık Şirit Yaylası'ndaki bu yasakları protesto etmekte ve güvenlik kuvvetlerinin sert müdahalelerine uğramaktadırlar.⁴³⁶ Köylüler açısından bu yasaklar, 2004'ten itibaren aşamalı olarak kalkan OHAL kapsamındaki yayla yasaklarının süreklileşmesi anlamına gelmektedir. *Robozik* nehri üzerindeki iki güvenlik barajı ise, nehrin kendisini yenilemesini sağlayan can suyunu da tüketeceği ve nehrin aşağı bölgesinde yer alan kısıtlı sayıdaki verimli araziye de su altında bırakacağı itirazlarına konu olmaktadır. Yeni türden güvenlik uygulamalarının yayla ve tarım arazilerinin kullanımını kısıtlayacak olmasının bir diğer nedeni ise, askeri amaçlarla inşa edilen kalekol ve barajların etrafına mayın döşenmesidir. Mayınlar, askeri tedbirleri köyün içerisine kadar çekerek ciddi tehlikeler yaratmaktadır.

Köylülerin yeni güvenlik uygulamalarına itirazlarında öne çıkan bir diğer vurgu ise, bu uygulamaların doğrudan amaçladığı şekilde sınır hattında bariyer oluşturacak olmasıyla ilişkilidir. Köylüler, bu uygulamaların sınırın Irak tarafıyla süren akrabalık ve sosyal ilişkileri kesintiye uğratacağını belirtirken, kendileri için temel geçim kaynağı olan sınır hattında süren ticaretin de baraj ve kalekol inşalarının başladığı

⁴³⁵ Ramazan Yavuz, "PKK terörüne karşılık '11 baraj' formülü", *Milliyet Gazetesi*, 11.07.2007 <http://www.milliyet.com.tr/pkk-terorune-karsi----baraj--formulu-siyaset-1116429/> [15.01.2017].

⁴³⁶ MAZLUMDER, "Şırnak İli Uludere İlçesi Ortasu Köyü Olayları İnceleme ve Araştırma Raporu", 09.07.2015, <http://www.mazlumder.org/tr/main/yayinlar/yurt-ici-raporlar/3/mazlumder-sirnak-ili-uludere-ilcesi-roboski-k/1159> [15.01.2017].

dönemden bu yana daha önce söz konusu olmayan ciddi engellemelerle karşılaştığını belirtmektedirler.⁴³⁷

Sonuç olarak, Türkiye-Irak sınırında son dönemde inşası hızlanan güvenlik barajı, kalekol gibi yeni biçimlerdeki güvenlik bariyerlerinin Ortasu ve Gülyazı köylerindeki görünürlüğü oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Ancak daha önce belirtildiği gibi, Türkiye-Irak sınırında artan askeri tedbirler arasında yalnızca bu türden görünür önlemler değil, sınır hattının daimi olarak gözetlenmesini hedefleyen, yüksek teknoloji ve uluslararası işbirliğini öne çıkaran araçlar da vardır. İlgili bölümde, Türkiye-Irak sınırındaki askeri güvenlik tedbirlerini artan ve sınırdaki hareketliliği kontrol altına almaya çalışan bu uygulamalara; caydırıcı değil önleyici güvenlik tedbirlerine vurgu yapan, yalnızca suçlulara değil suç işleme potansiyeli bulunan şüphelilere şiddet ve ceza uygulanmasını mazur gören söylemlerin eşlik ettiği vurgulanmıştır.

28 Aralık 2011’de Ortasu ve Gülyazı köylerinde yaşayan 34 insanın hayatını kaybetmesiyle sonuçlanan hava bombardımanı, bu iki köyde yaşayanların hayatını derinden etkilediği gibi; bombardıman sonrasında yaşanan gelişmeler de böyle bir bağlamdan izler taşıyordu. Bu bölümün son başlığında, bombardıman ve ardından yaşanan gelişmelere kısaca değineceğim.

6.4. Sonuç Yerine: 2011 Sonrasında Ortasu ve Gülyazı

28 Aralık 2011 günü Ortasu ve Gülyazı köylerinde yaşayan 38 sivil, köyde yıllardır yapıldığı gibi Irak tarafından “kaçak mal” getirmek için, katırlarıyla birlikte yola çıktı. Aralarında çocukların da bulunduğu grup, sınırın Irak tarafında buluştukları insanlardan satın aldıkları mazot bidonlarını ve sigara kartonlarını katırlarına yükleyerek geldikleri yoldan Türkiye sınırına doğru yürümeye başladı. Üzerlerinde dolaşan insansız hava araçlarının (İHA) sesi, kendileri için olağan dışı bir tedirginlik yaratmayacak kadar alışıldı. Ancak sınırın sıfır noktasına geldiklerinde köye ulaşmak için kullandıkları patikaların tümünün askeri birlikler tarafından kapatılmış olduğunu görünce, “askerler çekilinceye kadar” beklemeye karar verdiler

⁴³⁷ Uludere Kaymakamı İbrahim Halil Şivgan’a ait “Geçmiş yıllarda kaçakçılığa insani ihtiyaçlar çerçevesinde göz yumulduğu, (...) gerilimin bu ‘rahatlığın bozulmasından kaynaklandığı” ifadesi, bu durumun bir kamu görevlisi tarafından da kabul edildiğinin göstergesidir. bkz. İlhan Taşçı, “Roboski ve Şirit Yaylası’nda ne oluyor?”, **BBC Türkçe**, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/07/150708_roboski_sirit_yaylasi [15.01.2017].

38 kişinin sınırın güneyine geçmesinden kısa süre sonra insansız hava araçları tarafından kaydedilmeye başlanan görüntüleri, dört buçuk saat boyunca Türkiye'deki farklı hiyerarşilerdeki askeri üslerde değerlendirildi. Bu dört buçuk saatin sonunda, sınırın sıfır noktasında beklemekte olan köylüler, F-16 uçaklarından atılan dört bomba ile vuruldu. Bombardımanda 34 kişi hayatını kaybetti. Aralarında çocukların da bulunduğu ölenlerin tamamı, bu iki köyde yaşayan sivillerdi. Cenazeler ve yaralıları, aileler tarafından katır sırtında taşınırken, ertesi gün geç saatlere kadar olaya ilişkin ayrıntılar ana-akım iletişim kanallarında yer almadı, resmi bir açıklama yapılmadı.

Tamamlanması iki yılı aşkın sürecek soruşturma süreçlerindeki resmi belgelerde bombardımanın gerçekleşme şekli genel hatlarıyla şöyle çiziliyordu: İnsansız hava araçları (İHA) 17:20'den itibaren sınırın Irak tarafında hareket tespit etmiş, görüntülere göre kuzeyden katırlarıyla birlikte yürüyen grup, sınırın 6 km güneyinde bekleyen motorlu araçlardan yüklerini alıp tekrar kuzeye doğru yürüyüşe geçmişti. Bu görüntüler, farklı kademelerdeki beş askeri merkez tarafından izlenmiş, olayın gerçekleştiği günlerde PKK üyelerinin sınırı geçerek saldırı düzenleyeceği yönündeki istihbaratların yoğunlaştığı göz önünde tutularak grubun arasında "teröristler" olabileceğine karar verilmişti. Bunun üzerine aydınlatma ve havan topları atışının ardından, 21:37-22:24 saatleri arasında, iki grup halinde yürüyen gruptan önce öndeki grup üzerine üç bomba atılmış, bin metre kadar arkadaki grubun dağılmaması üzerine ilk bombanın atılmasından 45 dakika kadar sonra dördüncü bir bomba ile bu grup da vurulmuştu.

29 Aralık sabahı Şırnak Valiliği'nden gelen ilk resmi açıklamanın ardından, saat 11:50'de Genelkurmay Başkanlığı bombardımana dair sekiz maddeden oluşan kısa bir açıklama yaptı.⁴³⁸ Açıklamada bombardımanın "TBMM tarafından 17 Ekim 2007 tarihinde verilen ve birer yıllık sürelerle yenilenen sınır ötesi operasyon yetkisi" dâhilinde gerçekleştiği, son günlerde "karakol ve üs bölgelerine eylem yapılacağı istihbaratının arttığı" ve "grubun tespit edildiği bölgenin teröristler tarafından sıkça kullanılan bir yer" olmasına dikkat çekiliyor, sivillerin öldüğüne ise değinilmiyordu. İlerleyen saatlerde hükümet üyeleri ve diğer devlet görevlileri de olayı Genelkurmay'ın açıklamasıyla paralel olacak şekilde aktardılar. Hayatını

⁴³⁸ "TSK'dan Uludere açıklaması: İddialar gerçeği yansıtmıyor", **Radikal Gazetesi**, 29 Aralık 2011. <http://www.radikal.com.tr/turkiye/tskdan-uludere-aciklamasi-iddialar-gercegi-yansitmiyor-1296131/> [28.12.2012]

kaybedenlerin ismi yereldeki idari kurumlar tarafından da paylaşıldığı halde resmi açıklamalarda grubun arasında PKK üyeleri olabileceği öne çıkan vurgu oluyordu.

Bombardımana dair uzun ve eleştirilere konu olan soruşturma süreci, olaydan iki yıl sonra Genelkurmay Askeri Savcılığı'nın bombardımanı "kaçınılmaz hata" olarak tanımlayarak, sorumlular hakkında dava açılmasını gerekli görmediği "takipsizlik kararı" ile kapandı. Kararda, "(g)erek şüphelilerin gerekse olayda görev yapan diğer TSK personelinin, TBMM ve Bakanlar Kurulu kararları çerçevesinde, kanunun emrini icra kapsamında kendilerine verilen görev gereklerini yerine getirdikleri, görev gereklerini yerine getirirken kaçınılmaz hataya düştükleri, dolayısıyla eylemleri hakkında kamu davası açılmasını gerektiren sebep bulunmadığının anlaşıldığı" söyleniyordu.⁴³⁹ Aileler, kararı Anayasa Mahkemesi'ne taşıdıysa da, Mahkeme başvurudan iki yıl sonra 24 Şubat 2016 tarihinde dosyayı "eksik belge" iletilildiği gerekçesiyle reddetti.⁴⁴⁰

Bombardımanla ilgili yargılama ve idari makamlardaki inceleme süreçlerinde sınır ticaretinin bölgenin bir gerçekliği olmasına karşın görüntülerde tespit edilen grubun kaçakçılık yapan insanlar olma ihtimalinin neden yeterince titiz değerlendirilmediği ve gruba neden başka caydırıcı önlemlerle değil de hava operasyonu ile müdahale edildiği soruları üzerinde yeterince durulmamıştır. Bombardımanı sonrasında ortaya çıkan süreçte ise sivillerin hedef haline gelmesi yalnızca "silahlı milis şüphesi" üzerinden gerekçelendirilmemiştir. Bu sivillerin kaçakçılık yapmak için sınırın diğer tarafında olması, PKK ile ilişki kurduklarına yorulurken, varsayılan bu ilişkilene şiddet kullanımının da kabul edilebilir yahut mazur görülebilir bir gerekçesi olarak sunulmuştur. Bombardıman sonrasında kamu görevlilerin beyanlarında yahut anaakım medyanın dilinde sıklıkla, köylülerin eylemliliği tarihselliğinden soyutlanarak "terörizmle ilişkili" atfedilmiş, sivillerin öldürülmesiye "terörle mücadele"nin kaçınılmaz sonucu olarak görülerek cezasız bırakılmıştır.

Böylece, 28 Aralık 2011'deki bombardıman sonrasında cezasızlıkla sonlanan hukuki süreç ve üretilen güvenlikçi söylem, bir mekan olarak sınırı "riskli bir alan", sınırda yaşayan insanlarıysa "tehlikeli" olarak bir kez daha işaretlemiş oluyordu. Yıllardır sınır hattında kaçakçılık yapmakta olan ve tekil olaylar dışında büyük bir engellemeye

⁴³⁹ T.C. Genelkurmay Başkanlığı Askeri Savcılığı Kararı. [Kovuşturmaya Yer Olmadığı Kararı]. Evrak No. 2013/756. Esas No. 2013/404 Karar No. 2014/1. 6 Ocak 2014.

⁴⁴⁰ Kemal Göktaş, "Roboski dosyasında AYM'den skandal ret", **Cumhuriyet Gazetesi**, 26 Şubat 2016.

karşılaşmadıklarını anlatan Ortasu ve Gülyazı köylüleri içinse bu denli büyük şiddet kullanımına maruz kalmaları yalnızca yakınlarını kaybetmenin travmatik sonuçları anlamında değil; gündelik hayatın akışının, köylülerin sınıra ve devlete ilişkin algıların, devlet kurumları ve temsilcileriyle ilişkileri açısından da dramatik etkilere sebep olmuştur. Köylüler, bombardımana dair hukuki sürecin cezasızlıkla sonuçlanmasına ve şiddet kullanımını meşrulatırıcı söylemlere; sınır bölgesindeki tarihsel ve güncel gerilimlere, kendilerinin sınır hattında yaşamayı nasıl deneyimlediklerine, kaçakçılık faaliyetinin işleyişi, yarattığı imkanlar ve getirdiği çıkmazlara, güvenlik ve zor uygulamalarının bu bölgede yarattığı koşullara dikkat çekerek karşı çıkmaktadırlar.

7. SONUÇ

Bu çalışma, Türkiye-Irak sınırını, sınırları dinamik bir sosyal süreç ve ilişkiler bütünü olarak ele alan yaklaşımlar doğrultusunda tarihselleştirmeyi hedeflemiştir. Çalışma boyunca söz konusu sınır, iki devleti birbirinden ayıran sabit bir yapı olarak alınmamıştır. Aksine, bu çalışmada Türkiye-Irak sınırının ve bu sınırın etki alanında kalan sınır bölgesinin, merkezi ve yerel düzeydeki farklı aktörlerin arasındaki güç ilişkileri doğrultusunda şekillendiği ve bunları şekillendirdiği; sınır hattının katılaşp esneyebildiği, geçirgenliğinin, işlevinin ve hatta konumunun zaman içerisinde değişebildiği gösterilmeye çalışılmıştır.

Sınırlar bir yandan modern devletin toprak bütünlüğüne dayalı egemenlik iddiasının simgesel dayanakları olmaları bakımıyla, devletin zor uygulamalarının çoğu zaman sert şekilde hissedildiği, güvenlikleştirilmiş alanlardır. Öte yandan sınır bölgeleri, tam da bu iddiaya, biz/öteki, içerisi/dışarı gibi dikotomik ayrımlara meydan okuyan toplumsal ilişki ve aidiyetlerin güçlü olması nedeniyle devlet iktidarının nüfuz edebilme kapasitesindeki sınırlara da işaret eden mekanlardır. Türkiye'nin doğu ve güneydoğu sınırları, sınırların bu ikili niteliğinin ve devlet iktidarının heterojenliğini son derece iyi yansıtır. İmparatorluktan ulus devlete geçiş sürecinde, homojen bir ulus yaratma projesi bu bölgede etnisite temelli önemli itirazlarla karşılaşınca, devlet elitlerinin gözünde doğu ve güneydoğu sınırları ulus ve vatan arasındaki eşleşmeyi sekteye uğratabilecek "tehlikeli alan"lar olarak görülmüştür. Böylece bu sınırlarla ilgili meseleler kuruluş döneminden itibaren öncelikle bir ulusal güvenlik sorunu olarak kodlanmıştır. Öte yandan, günümüze kadar süreklilik arz eden bir başka unsur, merkezi devlet ve yereldeki temsilcilerinin, tıpkı başka yerlerde olduğu gibi burada yönetebilmek için güç ilişkilerinden yararlanan, ittifaklar kuran ve değiştiren stratejiler izlemiş olmasıdır.

Yukarıda çerçevesi çizilen tarihsellik, Türkiye-Irak sınırındaki gelişmeleri anlamak için de elzem, fakat yetersizdir. Bu sınır hattına dair bütün toplumsal gerilimler de,

“sınırların etnik bir mesele etrafında ulusal güvenlik sorunu olarak görülmesinin sonuçları” ekseninde değerlendirilemez. Türkiye-Irak sınırın çok aktörlü ve dinamik yapısı, devleti, toplumsal grupları ve bizzat sınırı değişmeyen ve birbirlerinden etkilenmeyen yapılar olarak ele alınamayacağını çok iyi gösterir.

Türkiye-Irak sınırına dair gelişmeler bu çalışmada, önce geniş bir alanı kapsayan bir tarihsel izlekte değerlendirilmiş, daha sonra Türkiye-Irak sınır hattının karakteristik özelliklerini ve geçirdiği dönüşümleri çok iyi yansıtan mekanlar olan Ortasu ve Gülyazı köyleri özelinde yerel ölçekte ve kırılma anları etrafında incelenmiştir.

Sınır hattının çizildiği 1926’dan 1980’lerin ortasına kadar olan döneme kadar Türkiye-Irak sınırının belirleyici gündemi, esasen yerel ölçekte şekillenen ağ ve ilişkiler olmuştur. Sınır hattının kendine özgün nitelikleri de bu durumda etkilidir. Türkiye-Irak sınır hattı için belirleyici özelliklerden biri, topoğrafik koşulların da bir sonucu olarak, burada sınırın fiziki varlığının pek de hissedilir olmamasıdır. Yakın dönemde sınırın etkisini dolaylı olarak katılaştıran uygulamaları saymazsak, sınır hattının önemli bir kısmında dikenli tel, duvar, mayın tarlası gibi klasik anlamdaki sınır bariyerleri bulunmaz. Sınırın fiziki olarak silik olmasının hem sonucu hem de sınırın etkisini daha da zayıflatan bir unsur olarak görülebilecek bir başka karakteristik özellik ise, sosyo-kültürel ve ticari ilişkilerin uzun süre geleneksel haliyle devam ettirilebilmiş olmasıdır. Böylece, bu sınır bölgesinde yerel aidiyetler günümüze kadar güçlü kalmıştır. Süregiden sosyal ve ticari ilişkiler, sınırın iki tarafındaki siyasal gelişmeler için de bir geçişlilik sağlamıştır.

Ortasu ve Gülyazı köyleri, Türkiye-Irak sınırının bu özelliklerini aynen yansıtır. Sınırın fiziki anlamda tek belirleyicisi yarım metrelik bir sınır taşıdır. Köyün, iç kesimlerle entegrasyonu gerek fiziksel gerek kültürel anlamda zayıftır. Akrabalık ilişkileri birinci dereceden yakınları kapsayacak şekilde sınırın her iki tarafına da dağılmış durumdadır. Günümüzde “sınırı geçmek” bir takım riskler barındırsa da, köyün toplumsal hafızasında sınır “aslında orada olmayan bir şey” olarak tarif edilmektedir. Köylerde kimliğin kurucu unsuru, ulus devletin talep ettiği aidiyet bağından ziyade, içine doğulan ve ihtiyaçların karşılanabildiği yakınlık ilişkileri ve sosyal ağlar olmuştur. Bu sebeple, siyasal sınırlar bir yandan da bu akrabalık bağlarını ve kadim sosyal ilişkileri bölen yapılar olarak algılanmaktadır. Bu bağlamda, bu ilişkilerin devam ettirilmesi bir bakıma “zaten orada olmayan” sınırı tanımama pratiği olarak görülmektedir. Köy için önemli bir geçim kaynağı olan kaçakçılık da hem

sosyal ilişkiler bir uzantısı durumunda bir gelenek hem de bu ilişkileri sürdürmek konusunda bir direnç unsuru olarak tanımlanmaktadır. Bunlardan başka, kaçakçılık içinde yaşanan zor koşulları ikame eden, başka geçim kaynağı bulunmadığı için sürdürülen bir geçim aracı olarak da tanımlanmaktadır.

Türkiye Irak sınırını içine alan bölge, 1960'ların ortasına kadar nispeten durağan bir görüntü arz ederken, bu dönemden itibaren merkezi devletlerle Kürt milliyetçisi gruplar arasındaki çekişmelerin esas mekanlarından biri haline gelmiştir. Hakkari ve Şırnak kırsalındaki başka alanlarda olduğu gibi, Ortasu ve Gülyazı köyleri de, 1960'lı ve 1970'li yıllar boyunca sınırın güneyinde Irak merkezi devleti ile KDP arasındaki çekişmelerden hem doğrudan hem ideolojik anlamda etkilenmişlerdir. 1970'ler sınır hattının kuzeyi için de benzer bir siyasallaşma ve silahlanma süreci anlamına gelmiş, hem merkezi devletlerle hem birbirleriyle mücadele eden aktörlerin sayısı çoğalmıştır. İlerleyen dönemlerde, bu aktörlerin birbirleriyle mücadelesi hem Türkiye'de hem Irak'ta merkezi devletlerin bunlardan bazılarıyla çeşitli ittifaklar kurmasını sağlamıştır.

1984'te başlayan çatışma dönemi, Türkiye-Irak sınırı ve sınır bölgesindeki yerleşimler için en derin şekillendirici etkilere sahip dönemdir. Sınır bölgesi, çatışmanın mekanlarından biri haline gelmiş ve bu doğrultuda burada yaşayanların koşulları baştan başa değişmiştir. Özellikle kırsal alanda yerel güvenliğin tesis edilmesi için uygulamaya konan koruculuk sistemi ve uygulanış biçimi bugün artık kronikleşen birçok sorunu beraberinde getirmiştir. Şiddet sarmalı ve kırsal alanın mekânsal düzenlemelerle kontrol altına alınmasını hedefleyen uygulamalar ise, yereldeki geçim kaynaklarını daha da kısıtlamış ve gündelik hayatın idame ettirilmesini zorlaştırmıştır.

Dönemin askeri gelişmeleri yalnızca sınır bölgesindeki yerleşimleri değil bizzat sınır hattının kendisini de etkilemiştir. 1991'de Irak'ın kuzeyinde güvenli bölge ilan edilmesinin ardından yoğunlaşan sınır ötesi operasyonlar ve Irak'a uygulanan uluslararası ambargonun aşılmasını sağlayan Habur Gümrük Kapısı'ndaki denetimleri esneten yasal düzenlemeler, sınırın dokunulmazlığının merkezden belirlenen politikalar çerçevesinde dahi bulanıklaştığının ve esneyebildiğinin göstergesidir. Öte yandan, bu bulanıklık yalnızca askeri operasyonlar gibi formel araçlar ve aktörler için geçerli değildir. Belirli bir mekanda asimetrik bir karşı çıkışla karşılaşan devletlerin yerel güvenliği tesis etmek için başvurduğu yöntemlerden biri bu bölgedeki kimi aktörlerin işbirliğini sağlamaktır. Bu bağlamda, 1984 sonrasında sözü geçen

işbirliğinin sağlanmasında sınır hattının geçirgenliği de kimi aktörler açısından müzakere unsuru haline gelebilmiştir. Sınır hattındaki köyler açısından koruculuk sistemine eklemlenmek sınırın ticari imkanlarından yararlanmaya devam edebilmek anlamına gelmiştir. Dönemin süreli yayınları ve gazete haberlerine de, sınırın güneyinde aktif olan kimi silahlı grupların da benzer bir enformel işbirliği çerçevesinde sınırın geçirgenliğinden faydalanabildikleri yansır. Gümrük düzenlemelerinden zımni anlaşmalara tüm bu gelişmeler; milli güvenlik siyasetinin “toprak bütünlüğüne yönelik tehlike” ve “iç düşman” anlayışı eşliğinde yeniden kurulup, güvenlikçi söylem ve uygulamaların katılaştığı bir bağlama rağmen, sınır hattının geçirgenliğinin son derece esnek olabildiğini gösterir.

Ortasu ve Gülyazı köyleri için de 1984-2003 arasındaki dönem öncelikle güvenlik eksenli uygulamaların belirleyiciliğinde derin izler bırakmıştır. Farklı dönemlerde olmak üzere her iki köyde de önemli sayıda erkek korucu olmuştur. Bu iki köyde yaşayan nüfusun önemli bir kısmının 1993 yılına kadar yaşadığı Ortasu köyüne bağlı Tarlabası mezrasının bu tarihte boşaltılması da köyün yakın tarihindeki en önemli olaylardan biridir. Köylülerin ekim yapabildiği az sayıdaki verimli arazini bulunduğu bu mezranın boşaltılması yalnızca burada yaşayanlar için değil tüm köyü etkileyen sonuçlar doğurmuştur. Yine köyün etrafındaki yaylaların mayınlanması ve yasaklanması, hem askeri tedbirleri köyün içine kadar çekmiş hem de köyün kısıtlı geçim kaynaklarını daraltmıştır.

Ortasu ve Gülyazı’da koruculaştırma süreçlerine dair en netlikle ifade edilen sebep-sonuç ilişkisi zor unsurları olsa da, zor uygulamalarının yoğunlaştığı 1992-1993 yıllarından önce de köyde koruculuk sistemine eklemlenmiş erkekler bulunmaktadır. Bu çalışmanın eksik bıraktığı noktalardan biri, köyde yakın zamanda büyük bir travma yaşanmış olmasının da etkisiyle, kişilerin korucu olma gerekçeleri, sistemin köy içi dinamikleri etkileyişi gibi incelikli okumalar gerektiren unsurlar üzerinde fazlaca durulamamış olmasıdır. Öte yandan, köylülerin kaçakçılık ve sınırın diğer tarafıyla kurulu sosyal ve siyasi ilişkilerin, “sınırı iyi bilme(nin)” yereldeki güvenlik güçlerinin gözünde değerli bir kaynak haline geldiğine ilişkin anlatıları, bu türden faktörlerin kendileri açısından da etkili olmuş olabileceğini gösterir.

Köylerde yaşayanların anlatılarında bu döneme dair anlatısında öne çıkan bir diğer nokta, yine köyün gündelik hayatında iktisadi ve sosyal açıdan önemli bir olgu olan kaçakçılık ile ilişkilidir. Köylüler, resmi kurum, aktör ve yapıların gözünde “yasadışı”

olan kaçakçılığın, kendileri için meşru bir geçim kaynağı olarak görülmesinin nedeni, tarihten gelen geleneklerin sürdürülmesi isteği kadar, içinde yaşadıkları coğrafyanın zor koşullarına, bir bakıma “yapacak başka şey” olmamasının getirdiği zorunluluğa vurguyla açıklanmaktadır. “Mecburiyet” vurgusu doğal şartlardan ziyade, çatışma döneminin koşullarına dikkat çekilerek yapılmaktadır. Köyde yaşayanlara göre, ekim yapılan arazilere girişin yasaklandığı, yaylaların mayımlandığı bu dönemde köy için zaten kısıtlı olan tarım ve hayvancılık olanakları neredeyse tümünden ortadan kalkmıştır. Bu durumda kaçakçılık, neredeyse tek geçim yerel kaynağı haline gelmiştir. Köyün içerisinde güvenlik tedbirleri ve aktörlerinin görünürlüğüne arttığı bir dönemde, köylülerin devletin yereldeki temsilcileriyle kaçakçılık bağlamında bir gerilim yaşamamış olması “ticarete izin verildiği” yönünde yorumlanmıştır. Kaçakçılığın “herkesin gözü önünde” gerçekleştiğine dair anlatılar, köydeki yapısal eşitsizlik koşulların resmi görevliler tarafından da tanınması şeklinde de değerlendirilmektedir. Bu durum, köylüler açısından yasallık ve meşruiyet arasındaki gerilimlerin bizzat devlet görevlileri nezdinde de kabul gördüğünün bir kanıtıdır.

Türkiye-Irak sınırının bölgesel dinamikler doğrultusunda yeniden şekillendiği bir diğer dönem ise, 2003 sonrası olmuştur. Bu dönemde sınır hattının idaresinde öne çıkan unsur iktisadi faktörler olmuştur. Çatışmanın görece sönümlenmesinden başka 2003 Irak işgali sonrasında burada yaşanan siyasi gelişmeler, Türkiye’nin Kuzey Irak politikasının ciddi değişikliklerden geçmesiyle sonuçlanmıştır. Değişen koşullar Türkiye’nin Kuzey Irak politikasında ve sınır hattını ilgilendiren bağlamda iki önemli değişikliğe neden olmuştur: Birincisi ikili ilişkilerde iktisadi faktörler giderek artan oranda önem kazanmıştır. Bu bağlamda sınır hattı üzerinde Irak’la yapılan doğrudan ve transit ticareti arttıracak yasal düzenlemeler, modernleşme çalışmaları ve yeni sınır kapıları açılması doğrultusunda yoğun bir gündem vardır. Öte yandan, Kuzey Irak siyasetinde yaşanan ikinci dönüşüm, değişen siyasal koşulların sonucunda Türkiye’nin bu ülkede 1991’den beri devam eden askeri ve siyasi etkinliği artık sürdürülemez hale gelmesidir. İktisadi faktörlerin önem kazanması, ilişkilerde ve sınır hattında güvenlik kaygılarının ve tehdit algılarının ortadan kalktığı anlamına gelmemiştir. Aksine, Kürt Bölgesel Yönetimi’nin kurulması, Türkiye’de askeri ve siyasi elitler için kadim kaygılar ekseninde sınırı ve sınır temaslarının daha “hassas” hale getirmiştir. Sınır hattını askeri operasyonlar gibi ön alan politikalarıyla dışarıdan savunmanın mümkün olmadığı bir bağlamda, sınırda yeni türden güvenlik uygulamaları yükselmiştir.

2009'dan bu yana Türkiye-Irak sınırında yoğunlaşan güvenlik barajı ve kalekol inşaları ile sınır hattının askeri işbirliği ve yüksek teknoloji araçlarıyla daimi olarak gözetlenmesi bu eğilime işaret etmektedir. Sınır bölgesine yaşayan insanların yeni dönemin askeri uygulamaları gündelik hayatın içerisine taşıyan bu önlemler karşısındaki itirazları krimanalleştirilirken; bu sayede bir mekan olarak sınırla birlikte sınırda yaşayan insanların gündelik temas ve faaliyetleri de bir kere daha "tehlikeli" olarak kodlanmaktadır.

Ortasu ve Gülyazı köyleri, Türkiye-Irak sınırında inşa edilen yeni türden güvenlik uygulamalarının son derece görünür olduğu mekanlardır. Köylerin hemen girişine inşa edilen iki güvenlik barajı, civardaki kalekol ve güvenlik yolu inşaları, askeri tedbirleri köyün içine kadar çekerken, bu inşaatların yayla yasakları gibi uygulamalarla birlikte yürümesi de itirazlara konu olmaktadır. 28 Aralık 2011'de bu iki köyden 34 kişinin hayatını kaybetmesiyle sonuçlanan hava bombardımanı ise, yalnızca bombardımandan etkilenen ailelerin hayatında yarattığı trajik sonuçlar itibarıyla ele alınamaz. Bombardımana dair idari ve hukuki süreçler incelendiğinde; bölgede kaçakçılığın yaygınca bilinmesine rağmen anlık ve yerel istihbaratın neden yeterince dikkate alınmadığı, ölenlerin arasında korucuların da olmasına rağmen kamu görevlileri arasında kurulmuş olması beklenen, köylülerin daha önce varlığına işaret ettiği teamüllerin neden izlenmediği gibi soruların yanıtsız kaldığı görülür. Yeni dönemde Türkiye-Irak sınırının enformel geçişler anlamında çok daha katılaşacağına dair izleri ise, gerek bombardıman sonrasında kamu görevlileri ve medya tarafından benimsenen kimi söylemlerde gerek bu sınır hattının başka noktalarında dikenli tel, güvenli bölge gibi uygulamaların giderek yoğunlaşmasında bulmak mümkündür.

Yukarıdaki izleğin gösterdiği üzere, sınırları ulusal bir kimlik yaratma projesi ve teritoryal egemenlik çerçevesinde yalnızca bir güvenlik meselesi olarak kodlayan yaklaşımlarla, sınır insanların bu alanları nasıl deneyimledikleri arasında önemli farklılıklar vardır. Türkiye-Irak sınır hattının karakteristik özelliklerini ve geçirdiği dönüşümleri çok iyi yansıtan mekanlar olan Ortasu ve Gülyazı köylerinde yaşayanların sınır deneyimleri, bu tarihsel çelişkiye dair birçok kesit sunmaktadır. Türkiye'nin doğu ve güneydoğu sınırlarını etkileyecek bölgesel gelişmelerin hızla ve radikal şekilde dönüştüğü bir bağlamda, sınır bölgesine dair toplumsal meselelerin yalnızca bir güvenlik sorunu olarak kodlanması bu çelişkilerin derinleşmesine yola açacaktır.

KAYNAKÇA

- “10 Bin Korucu... Yüzlerce Olay... Cinayet Sanığı Aşiret Lideri... İşte Jirkiler”. **Milliyet Gazetesi**, 29 Mayıs 2015. <http://www.milliyet.com.tr/0-bin-korucu-yuzlerce-olay-cinayet/siyaset/detay/2066347/default.htm> [16.11.2016].
- “32 Kalekol Daha Yapılacak”. Zete, 5 Aralık 2014. <https://zete.com/32-kalekol-daha-yapilacak/> [21.05.2016].
- “ABD’yle Asker Bunalımı”. **Cumhuriyet Gazetesi**, 6 Temmuz 2003.
- “Aşiret Alayları”. **2000’e Doğru**, Yıl 3, s. 46 (12 Kasım 1989): 8-13.
- “Atatürk: Kürtlere Özerklik”, **2000’e Doğru**, Yıl 2, s. 46 (6 Kasım 1988).
- “Çözüm Süreci Kalekolluk Oldu”. Diken, <http://www.diken.com.tr/cozum-sureci-kalekolluk-oldu/> [21.05.2016].
- “Doğu’daki 400 Eşkiya Barzani’ye İltica Etti”. **Cumhuriyet Gazetesi**, 7 Şubat 1968.
- “Gözler Hükümette”. **Milliyet Gazetesi**, 22 Ekim 2007.
- “Güneydoğu’da Kürtler Arası Çatışmalar Konusunda TİP İncelemeye Dayanan Açıklama Yaptı”. **Cumhuriyet Gazetesi**, 18 Temmuz 1978.
- “Hakkari ve Şırnak’a ‘Su’dan Duvar”. CNN Türk, 11 Mart 2012. <http://www.cnnturk.com/2012/turkiye/03/11/hakkari.ve.sirnaka.sudan.duvar/652649.0/index.html> [21.05.2016]
- “Irak’la Sınır Değişecek”. **Sabah Gazetesi**, 18 Haziran 2012. <http://www.sabah.com.tr/ekonomi/2012/06/18/irakla-serbest-bolge> [20.05.2005].
- “Kapımızda 200 Bin Mülteci”. **Milliyet Gazetesi**, 3 Nisan 1991.
- “K. Irak’la Serbest Bölge Kuruluyor”. **Sabah Gazetesi**, 16 Kasım 2013. <http://www.sabah.com.tr/ekonomi/2013/11/16/k-irakla-serbest-bolge-kuruluyor>. [15.02.2015].
- “Kampları BBG Evi Gibi İzliyoruz”. **Yeni Şafak Gazetesi**, 16 Aralık 2007. <http://www.yenisafak.com/gundem/kamplari-bbg-evi-gibi-izliyoruz-87959>. [30.06.2015].
- “Köy Kanunu (442 S.K.)”. **Resmi Gazete**, 68, 7 Nisan 1924. <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.442.pdf> [20.01.2016]

- “Kuzey Irak’ta Kürt Devleti”. **Milliyet Gazetesi**. 6 Ekim 1992.
- “Medeni Yıldırım’ın Vurulma Anı Görüntüleri Ortaya Çıktı”. **Radikal Gazetesi**. 29 Eylül 2014. <http://www.radikal.com.tr/turkiye/medeni-yildirim-vurulma-ani-goruntuleri-ortaya-cikti-1215459/> [03.03.2016].
- “MGK, BM’yi Acil Yardıma Çağırdı”. **Milliyet Gazetesi**. 3 Nisan 1991.
- “MIT, Barzani İle Görüştü”. **Radikal Gazetesi**. 25 Kasım 2005. <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=171041>. [27.04.2010].
- “Olağanüstü Hal Bölge Valiliği İhdası Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (285 S.K.H.K.)”. **Resmi Gazete**, 19517, Temmuz 1987. <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/4.5.285.pdf> [10.11.2016]
- “Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Düzenlemeler Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (676. S.K.H.K.)”. **Resmi Gazete**, 29872, 29 Ekim 2016. <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/10/20161029-5.htm> [03.02.2017]
- “Özaydınlı, Doğu’daki Sınır Tecavüzleri için Etkin Önlemler Alındığını Açıkladı”. **Cumhuriyet Gazetesi**. 21 Haziran 1978.
- “PKK’yı Suyla Boğma Planı”. **Milliyet Gazetesi**. 13 Nisan 2010.
- “Sınırdaki 'Kalekol' Yapımı Tamamlandı”. **Sabah Gazetesi**. 16 Haziran 2016. <http://www.sabah.com.tr/gundem/2015/06/16/sinirda-kalekol-yapimi-tamamlandi> [22.05.2016].
- “Sınırdaki PKK’ya Barajla Abluka”. **Sabah Gazetesi**. 08 Mayıs 2011.
- “Sınırdaki PKK’ya Karşı Planlanan 11 Barajdan 2’si Tamamlandı”. **Milliyet Gazetesi**. 26 Ekim 2011. <http://www.milliyet.com.tr/sinirda-pkk-ya-karsi-planlanan-11-barajdan-2-si-tamamlandi/gundem/gundemdetay/26.10.2011/1455478/default.htm> [28.05.2016].
- “Sınırimiz Şimdilik Kapalı”. **Milliyet Gazetesi**. 4 Nisan 1991.
- “Siirt ve Hakkari’de Köylüye Yayla Yasağı”, **Cumhuriyet Gazetesi**. 18 Temmuz 1989.
- “Toprak Bütünlüğüne Yönelik Bir Tehlike”. **Cumhuriyet Gazetesi**. 17 Temmuz 1991.
- “TSK’dan Uludere açıklaması: İddialar gerçeği yansıtmıyor”. **Radikal Gazetesi**. 29 Aralık 2011. <http://www.radikal.com.tr/turkiye/tskdan-uludere-aciklamasi-iddialar-gercegi-yansitmiyor-1296131/> [28.12.2012]
- “Türkiye Irak’a 20 Yeni Proje Sundu”. **Milliyet Gazetesi**. 25 Mart 2009. <http://www.milliyet.com.tr/turkiye--irak-a---yeni-proje-sundu/ekonomi/sondakikaarsiv/25.03.2009/1075286/default.htm> [15.02.2015].
- “Yeni Bir Tecavüz Daha”. **Cumhuriyet Gazetesi**. 12 Temmuz 1962.
- “Yeni Karakolları TOKİ İnşa Edecek”. **Hürriyet Gazetesi**. 15 Kasım 2008. <http://www.hurriyet.com.tr/yeni-karakollari-toki-insa-edecek-10366358> [21.05.2016].
- Abdulla, Nejat. **İmparatorluk, Sınır ve Aşiret: Kürdistan ve 1843-1932 Türk-Fars Sınır Çalışması**. Çev. Mustafa Aslan. İstanbul: Avesta Yayınları, 2010.

- Abrams, Philip. "Notes on the Difficulty of Studying the State (1977)". **Journal of Historical Sociology**. c. 1. s.1 (Mart 1988): 58-89.
- Ahmad, M. A. **Kurdish Exodus: From Internal Displacements to Diaspora**. Sharon, Massachusetts: Ahmad Foundation for Kurdish Studies, 2001.
- Agamben, Giorgio. **Olağanüstü Hal**. Çev. Kemal Atakay. İstanbul: Varlık Yayınları, 2008.
- _____. **Kutsal İnsan: Egemen İktidar ve Çıplak Hayat**. 2. bs. Çev. İsmail Türkmen. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013.
- Agnew, John. "The Territorial Trap: The Geographical Assumptions of International Relations Theory". **Review of International Political Economy**. c. 1. s.1 (1994): 53-80.
- Agoston, Gabor. "A Flexible Empire: Authority and Its Limits on the Ottoman Frontiers". **Ottoman Borderlands: Issues, Personalities, and Political Changes**. ed. Kemal H. Karpat ve Robert W. Zens. Madison: University of Wisconsin Press, 2003: 15-31.
- Akad, Ömer Lütfi (Yön.). **Hudutların Kanunu**. Dadaş Yapım, 1967.
- Akçam, Taner. **Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu**. İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.
- Akçura, Belma. **Devletin Kürt Filmi: 1925-2011 Kürt Raporları**. 3. bs. İstanbul: Postiga Yayınları, 2011.
- Akdevelioğlu, Atay, Ömer Kürkçüoğlu. "Ortadoğu'yla İlişkiler". **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980**. ed. Baskın Oran, 15. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009: 357-369.
- Akkaya, Ahmet Hamdi. "Ulusal Kurtuluş, Ayaklanma ve Sınırların Ötesi: 1970'lerden 1990'lara Kürt Hareketinin Değişen Dinamikleri". **İsyandan İnşaya Kürdistan Özgürlük Hareketi**. ed. Joost Jongerden ve diğ. Ankara: Dipnot Yayınları, 2015: 99-134.
- Aksoy, Orhan (Yön.). **İşyan**. Arzu Yapım, 1979.
- Anderson, Benedict. **Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism**. Londra ve New York: Verso, 1983.
- Anderson, Malcolm. **Frontiers: Territory and State Formation in the Modern World**. Cambridge, UK: Polity Press, 1996.
- Aslan, Günay. **Yas Tutan Tarih: 33 Kurşun**. İstanbul: Pencere Yayınları, 1989.
- Aslan, Senem. "Everyday Forms of State Power and the Kurds in the early Turkish Republic". **International Journal of Middle East Studies**. c. 43. s. 1 (Şubat 2011): 75-93.
- Atatürk, Mustafa Kemal. **Atatürk'ün Bütün Eserleri**. c.14. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2004.
- Ateş, Sabri. **The Ottoman-Iranian Borderlands: Making a Boundary, 1843-1914**. Cambridge: Cambridge University Press, 2013.
- Atmaca, Metin. "Politics of Alliance and Rivalry on the Ottoman-Iranian Frontier: The Babans (1500-1851)". Doktora Tezi. Freiburg Albert Ludwig Üniversitesi, 2013.

- Aydın, Suavi. "Türkiye'de 'Devlet Geleneği' Söylemi". **Birikim**. s.105-106 (1998): 63-82.
- Aydınoğlu, Ergun. **Fis Köyü'nden Kobane'ye Kürt Özgürlük Hareketi**. İstanbul: Versus Kitap, 2014.
- Bache Fidan, Christina. "Turkish Business in the Kurdistan Region of Iraq". **Turkish Policy Quarterly**. c.14. s. 4 (Kış 2016). <http://turkishpolicy.com/article/790/turkish-business-in-the-kurdistan-region-of-iraq> , [07.03.2016].
- Ballı, Rafet. **Kürt Dosyası**. İstanbul: Cem Yayınevi, 1991.
- _____. "Müdahale İhtimali". **Milliyet Gazetesi**. 4 Nisan 1991.
- Balta, Evren. "Barış Sürecinde İnsani Güvenlik". **Barış Açısını Savunmak**. der. Necmiye Alpay, Hakan Tahmaz. İstanbul: Metis Yayınları, 2015: 71-93.
- Balta Paker, Evren. "Dış Tehditten İç Tehdide: Türkiye'de Doksanlı Yıllarda Ulusal Güvenliğin Yeniden İnşası". **Türkiye'de Devlet, Ordu ve Güvenlik Siyaseti**. der.Evren Balta Paker ve İsmet Akça. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010: 407-433.
- _____. "Causes and Consequences of Village Guard System in Turkey". https://www.academia.edu/2536268/Causes_and_Consequences_of_Village_Guard_System_in_Turkey [20.11.2016].
- Balta Paker, Evren, İsmet Akça. "Askerler, Köylüler ve Paramiliter Güçler: Türkiye'de Köy Koruculuğu Sistemi". **Toplum ve Bilim**. s. 126 (Şubat 2013): 7-34.
- Barış, Hanifi, Wendelmoet Hamelink. "Dengbêjs on Borderlands: Borders and the State as Seen through the Eyes of Kurdish Singer-poets". **Kurdish Studies**. c. 2, s. 1 (Mayıs 2014): 34-60.
- Başlangıç, Celal. "Aynı Silahla Vuruşanlar". **Cumhuriyet Gazetesi**. 23 Ağustos 1987.
- Baud, Michiel, Willem van Schendel. "Toward a Comparative History of Borderlands". **Journal of World History**. c. 8. s. 2 (Sonbahar, 1997): 211-242.
- Belge, Ceren. "State Building and the Limits of Legibility: Kinship Networks and Kurdish Resistance in Turkey". **International Journal of Middle East Studies**. c. 43. s. 1 (Şubat 2011): 95-114.
- Bennafla, Karin, ve diğ. "'Sınır'ı Tartışmak: Yuvarlak Masa Söyleşi", **Toplum ve Bilim**. s. 131 (Aralık 2014): 11-31.
- Beşikçi, İsmail. **Doğu Anadolu'nun Düzeni: Sosyo-Ekonomik ve Etnik Temeller**. Ankara: E Yayınları, 1970.
- _____. **Orgeneral Mustafa Muğlalı Olayı: Otuzüç Kurşun**. İstanbul: Belge Yayınları, 1991.
- Bozarslan, Hamit. "Political Aspects of the Kurdish Problem in Contemporary Turkey". **The Kurds: A Contemporary Overview**. ed. Philip G.Kreyenbroek ve Stefan Sperl. New York ve Londra: Routledge, 1992: 95-114.

- _____. "“Why the armed struggle?”: Understanding the Violence in Kurdistan of Turkey”. **The Kurdish Conflict in Turkey: Obstacles and Chances for Peace and Democracy.** ed. Ferhad Ibrahim ve Gülistan Gürbey. New York: St Martin’s Press, 2000: 17-30.
- _____. “Kürd Milliyetçiliği ve Kürd Hareketi (1898-2000)”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik.** der. Tanıl Bora. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008: 841-870
- _____. **Ortadoğu: Bir Şiddet Tarihi: Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonundan El-Kaide'ye.** Çev. Ali Berktaş. İstanbul: İletişim, 2010.
- _____. “Neden Silahlı Mücadele?": Türkiye Kürdistanı'nda Şiddeti Anlamak”. **Türkiye’de Siyasal Şiddetin Boyutları.** der. Güney Çeğin, İbrahim Şirin. 2.bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014: 149-164.
- Bozçalı, Fırat. “Hukuki-Maddi Bir Kategori Olarak Sınır: Türkiye-İran Sınırında Kaçakçılık, Mahkeme Süreçleri ve Sınırın ‘Resmî’ Temsilleri”. **Toplum ve Bilim.** s. 131 (2014): 135-161.
- Bruinessen, Martin van. "Kurdish Society and the Modern State: Ethnic Nationalism versus Nation-Building". **Kurdistan in Search of Ethnic Identity: Papers presented to the First Conference on Ethnicity and Ethnic Identity in the Middle East and Central Asia.** der. Turaj Atabaki ve Margreet Dorleijn. Utrecht: Department of Oriental Studies, University of Utrecht, 1991: 24-51.
- _____. **Kürdistan Üzerine Yazılar.** İstanbul: İletişim, 1995.
- _____. “Kurds, States and Tribes”. **Tribes and Power: Nationalism and Ethnicity in the Middle East.** ed. Faleh A. Jabar ve Hosham Dawod. Londra: Saqi, 2002: 165-183.
- _____. **Ağa, Şeyh, Devlet.** Çev. Banu Yalkut. İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.
- _____. “Kürtler, Devletler ve Aşiretler”. **Aşiretler ve İktidar: Ortadoğu'da Etnisite ve Milliyetçilik.** der. Faleh A. Jabar, Hosham Dawod. Çev. Ömer Ögünç. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013: 157-176.
- Brunet-Jamilly, Emmanuel, Bruno Dupeyron. “Introduction: Borders, Borderlands, and Porosity”. ed. Emmanuel Brunet-Jailly. **Comparing Border Security in North America and Europe.** Ottawa: University of Ottawa Press, 2007: 1-18.
- Bruns, Bettina, Judith Miggelbrink. **Subverting Borders: Doing Research on Smuggling and Small-Scale Trade.** Germany: Vs Research, 2014.
- Calhoun, Craig. **Nationalism.** Buckingham: Open University Press ve University of Minnesota Press, 1993.
- Cem, İsmail. “Komandolar Hepimizi Çırılçıplak Etmiş, Vur Allah Vuruyorlardı...”. **Milliyet Gazetesi.** 12 Haziran 1970.
- _____. “Acılı Doğu”, **Milliyet Gazetesi.** 12-18 Haziran 1970.
- Conversi, Daniele. “Reassessing Current Theories of Nationalism: Nationalism as Boundary Maintenance and Creation”. **Nationalism and Ethnic Politics.** c. 1. s. 1 (Bahar 1995): 73-85.

Çağaptay, Soner, Christina Bache Fidan, Ege Cansu Saçıkara. "Turkey and the KRG: Signs of Booming Economic Ties". <http://www.washingtoninstitute.org/uploads/Documents/infographics/TurkeyKRGSignsofBoomingEconomicTies2.pdf>. [08.10.2016].

Çelik, Adnan. "1990'lı yılların Olağanüstü Hal Rejimi ve Savaş: Kürdistan Yerellerinde Şiddet ve Direniş". **Toplum ve Kuram**. s.9 (Bahar 2014): 99-145.

_____. "Kürdistan Yerelinde 1990'ların Savaş Konfigürasyonu: Baskı, Şiddet ve Direniş". **İsyan, Şiddet, Yas: 90'lar Türkiye'sine Bakmak**. Ankara: Dipnot Yayınları, 2016.

Dağlı, Faysal. "Koruculuğun İflasına Yeni Çare Aşiret Alayları". **2000'e Doğru**. (12 Kasım 1989): 8-13.

Danış, Didem, Damla B. Aksel. "Sınır Yönetiminde Devlet ve Yeni İdare Biçimleri: Türkiye-İrak Sınırı". **Sınır ve Sınırdışı**. der. İbrahim Soygören ve Didem Danış. İstanbul: NotaBene Yayınları, 2014: 67-99.

De Genova, Nicholas. "The 'crisis' of the European Border Regime: Towards a Marxist Theory of Borders". **International Socialism Journal**. c. 150 (2016). <http://isj.org.uk/the-crisis-of-the-european-border-regime-towards-a-marxist-theory-of-borders/> [18.10.2016].

Delaney, Carol. "Father State, Motherland, and the Birth of Modern Turkey". **Naturalizing Power: Essays in Feminist Cultural Analysis**. ed. Sylvia Junko Yanagisako ve Carol Lowery Delaney. New York-Londra: Routledge, 1995: 177-200.

Deringil, Selim. **Simgeden Millete**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.

Dinler, Demet. "Türkiye'de Güçlü Devlet Geleneği Tezinin Eleştirisi". **Praksis**. s. 9 (Kış-Bahar 2009): 17-54.

Doğan, Avni. "Tehlike Çanı: Şark Meselesi için Alınması Lâzım Gelen Tedbirler", **Vatan Gazetesi**, 23 Kasım 1958 (Aktaran: Gündoğan, Azat Zana. "Kurdish Political Mobilization in the 1960s: The Case of 'Eastern Demonstrations'". Yüksek Lisans Tezi. ODTÜ, 2007).

Donnan, Hastings, Thomas M. Wilson. **Sınırlar: Kimlik, Ulus ve Devletin Uçları**. Çev. Zeki Yaş. Ankara: Ütopya, 2002.

_____. **A Companion to Border Studies**. Hoboken: Wiley Blackwell, 2012.

Durgun, Sezgi. **Memalik-i Şahane'den Vatan'a**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.

Dündar, Fuat. **Modern Türkiye'nin Şifresi: İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği: 1913-1918**. 3.bs. İstanbul : İletişim, 2008.

Ercan, Harun. "Dynamics of Mobilization and Radicalization of the Kurdish Movement in the 1970s in Turkey". Yüksek Lisans Tezi, Koç Üniversitesi, 2010.

Erdost, Muzaffer İlhan. **Şemdinli Röportajı**. İstanbul: Onur Yayınları, 1987.

Erkmen, Serhat. "Türkiye'nin Kuzey Irak Perspektifi ve Harekat Alanı". **Stratejik Analiz**. s. 86 (Haziran 2007): 15-30.

- _____. "Son Gelişmeler Işığında Türkiye'nin Kuzey Irak Politikası". **Stratejik Analiz**. s. 96 (Nisan 2008): 32-41.
- Fraenkel, Ernst. **The Dual State: A Contribution to the Theory of Dictatorship**. New York: Oxford University Press, 1940.
- Flynn, Donna K. "'We Are the Border': Identity, Exchange, and the State Along the Benin-Nigeria Border". **American Ethnologist**, c. 24. s.2 (1997): 311-330.
- Galemba, Rebecca B. "Illegality and Invisibility at Marigins and Borders". **POLAR Political and Legal Anthropology Review**. c.36. s.2 (Kasım 2013): 274-285.
- Galtung, Johan. "Violence, Peace and Peace Research". **Journal of Peace Research**. c. 6. s. 3 (1969): 167-191.
- _____. "Cultural Violence". **Journal of Peace Research**. c. 27. s. 3 (1990): 291-305.
- Gambetti, Zeynep. "Foucault'da Disiplin Toplumu – Güvenlik Toplumu Ayrımı". **Mesele**. s. 20 (2008): 43-46.
- _____. "İktidarın Dönüşen Çehresi: Neoliberalizm, Şiddet ve Kurumsal Siyasetin Tasfiyesi". **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**. s. 40 (2009): 143-164.
- Gekhsı, Diyar. "New Turkish Ruling Limits Trade With Iraqi Kurdistan". **Kurdistan Observer**. 13 Haziran 2001 (Aktaran: Kıran, Abdullah. "Türkiye'nin Kuzey Irak Politikası". **Birikim**. s. 148 (Ağustos 2001). <http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/2907/turkiye-nin-kuzey-irak-politikasi>).
- Gellner, Ernest. **Nations and Nationalism**. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1983.
- Genç Yılmaz, Ayfer. "Devlet Kapasitesi ve Umumi Müfettişlikler Altyapısal İktidarın Yerelde İnşası". **TC. Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi**. c.1. s.1 (2013): 43-65.
- Gerede, Rıdvanbeyoğlu Hüsrev. **Siyasi Hatıralarım I: İran 1930-1934**. İstanbul: Vakıf Yayınları 1952 (Aktaran: Şimşir, Bilal. **Bizim Diplomatlar**. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1996.)
- Giddens, Anthony. **The Nation-state and Violence**. Berkeley: University of California Press, 1985.
- _____. **Ulus, Devlet ve Şiddet**. çev. Cumhur Atay, 2. bs. İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2008.
- Göktaş, Kemal. "Roboski dosyasında AYM'den skandal ret". **Cumhuriyet Gazetesi**. 26 Şubat 2016.
- Göral, Özgür Sevgi, Ayhan Işık, Özlem Kaya. **Konuşulmayan Gerçek: Zorla Kaybetmeler**. İstanbul: Hakikat, Adalet ve Hafıza Derneği Çalışmaları Yayınları, 2013.
- Green, Sarah. "Sınır Araştırmaları: Alanla İlgili Bazı Düşünceler". **Toplum ve Bilim**. s. 131 (Aralık 2014), 32-43.
- Gupta, Akhil. "Blurred Boundaries: The Discourse of Corruption, the Culture of Politics and the Imagined State". **American Ethnologist**. c.22. s. 2 (1995): 375-402.

Gupta, Akhil, James Ferguson. "Beyond 'Culture': Space, Identity, and the Politics of Difference". **Cultural Anthropology**. c. 7. s.1 (Şubat 1992): 6-23.

Gunter, Michael M. "The Foreign Policy of the Iraqi Kurds". **Journal of South Asian and Middle Eastern Studies**. c. 20. s. 3 (Bahar 1997): 1-19.

Gündoğan, Azat Zana. "Kurdish Political Mobilization in the 1960s: The Case of 'Eastern Demonstrations'". Yüksek Lisans Tezi. ODTÜ, 2007.

Gündoğan, Nezahat, Kazım Gündoğan. **Dersim'in Kayıp Kızları: "Tertele Çenequ"**. 8. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.

Güneş, Cengiz. **Türkiye'de Kürt Ulusal Hareketi: Direnişin Söylemi**. Çev. Eflâ-Barış Yıldırım. Ankara: Dipnot Yayınları, 2003.

_____. **The Kurdish National Movement in Turkey**. Oxon: Routledge, 2012.

Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etüdları Enstitüsü, **Türkiye Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması**, 2006. http://www.hips.hacettepe.edu.tr/tgyona/TGYONA_rapor.pdf

Hamelink, Wendelmoet, Hanifi Barış. "Dengbêjs on borderlands: Borders and the state as seen through the eyes of Kurdish singer-poets". **Kurdish Studies**. c. 2 s.4 (2014): 34-60.

Hobsbawm, Eric, Terence O. Ranger. **Invention of Tradition**. Cambridge: Cambridge University Press, 1992.

Human Rights Watch. "Genocide in Iraq: The Anfal Campaign Against the Kurds, A Middle East Watch Report". <https://www.hrw.org/reports/1993/iraqanfal/> [11.10.2016]

_____. "Displaced And Disregarded: Turkey's Failing Village Return Program". 2002. <http://hrw.org/reports/2002/turkey/Turkey1002.pdf>

International Crisis Group . "Turkey and Iraqi Kurds: Conflict and Cooperation?". **Middle East Report..** s. 81. 13 Kasım 2008.

İçduygu, Ahmet, Özlem Kaygusuz, "The Politics of Citizenship through Drawing Borders: The Construction of National Citizenship Identity in Turkey". **Middle Eastern Studies**. c. 40. s. 6 (Kasım 2004): 26-50.

İdiz, Semih. "Ankara'da Kürt Nöbeti Hazırlığı". **Cumhuriyet Gazetesi**. 13 Temmuz 1991

İnsan Hakları Derneği. **Habitat II Alternatif Rapor: Eşit, Özgür, Ayrımsız Yerleşim Hakkı**. İstanbul: İnsan Hakları Derneği, 1996.

_____. "Yeni Karakol (Kalekol) ve Üs Bölgeleri Yapımlarına İlişkin İHD Komisyon Raporu". 16 Eylül 2013. <http://www.ihd.org.tr/yeni-karakol-kalekol-ve-us-bolgeleri-yapimlarina-iliskin-ihd-komisyon-raporu/> [28.05.2016].

İnsan Hakları Derneği Diyarbakır Şubesi, "2009-2014 Yılları Arasında Sınır Hatlarında Meydana Gelen Yaşam Hakkı İhlalleri Raporu". 2014. <http://www.ihddiyarbakir.org/UserFiles/6964862009%20-%202014%20YILLARI%20ARASI%20SINIR%20HATLARINDA%20MEYDANA%20GELEN%20YA%C5%9EAM%20HAKKI%20%C4%B0HLALLER%C4%B0%20RAPORU.pdf> [28.05.2016].

İnsan Hakları İzleme Komitesi (Human Rights Watch). "Göç Ettirilmiş Ve Yüzüstü Bırakılmış- Türkiye'nin Başarısız Köye Dönüş Programı". <https://www.hrw.org/reports/2002/turkey/turkey-rep-trksh.htm> [16.02.2016].

Jessop, Bob. **Devlet Teorisi: Kapitalist Devleti Yerine Oturtmak**. Çev. Ahmet Özcan. İstanbul: Epos Yayınları, 2008.

Jongerden, Joost. **Türkiye'de İskan Sorunu ve Kürtler: Modernite, Savaş ve Mekan Politikaları Üzerine Bir Çözümleme**. Çev. Mustafa Topal. İstanbul: Vate Yayınları, 2009.

_____. "Kürdistan'da Yaygın Savaş Hali 1993-2002 Toplumsal Mekansal Bir Perspektif". Joost Jongerden, Ahmet Hamdi Akkaya, **PKK Üzerine Yazılar**. Çev. Metin Çulhaoğlu. İstanbul: Vate Yayınevi, 2015: 85-111.

Jongerden, Joost, Ahmet Hamdi Akkaya. **PKK Üzerine Yazılar**. Çev. Metin Çulhaoğlu. İstanbul: Vate Yayınevi, 2015.

Jongerden, Joost ve diğ. "Türkiye Kürdistanı'nda Kontrgerilla Stratejisi Olarak Çevre Tahribatı". **Toplum ve Kuram**. s. 1 (2009): 71-95.

Kalyvas, Stathis. **The Logic of Violence in Civil War**. New York: Cambridge University Press, 2006).

_____. "Civil War", **Handbook of Political Science**. ed. Carles Boix, Susan Stokes. New York: Oxford University Press, 2007.

_____. "Collobration in Comparative Perspective". **European Review of History**. c.15. s. 2 (Nisan 2008): 109-111.

_____. "Ethnic Defection in Civil Wars". **Comparative Political Studies**, c.41. s.8 (2008): 1043-1068.

Kasaba, Reşat. **Osmanlı imparatorluğu ve Dünya Ekonomisi: On Dokuzuncu Yüzyıl**. Çev. Kudret Emiroğlu. İstanbul: Belge Yayınları, 1993.

_____. "Göç ve Devlet: Bir İmparatorluk-Cumhuriyet Karşılaştırması". **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e: Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar**. haz. Hamdi Can Tuncer. 2. bs. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999: 336-343.

Kaya, Ayhan, İ. Emre Işık. "Türkiye'de Zorunlu Göç: Paranın Götürdüğü Yere Git". **Farklılıkların Birlikteliği**. der. Ayhan Kaya. (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014): 185-212.

Kaygusuz, Özlem. "Modern Türk Vatandaşlığı Kavramının Erken Öncülleri: Milli Mücadele Döneminde Ulusal Vatandaşlığın Kuruluşu". **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**. c. 60. s. 2 (2005): 195-217.

Kemp, Adriana. "'Dangerous Populations': State Territoriality and the Constitution of National Minorities". **Boundaries and Belonging: States and Societies in the Struggle to Shape Identities and Local Practices**. ed. Joel S. Migdal. New York: Cambridge University Press, 2004: 77-98.

- Keskin, Funda. "Turkey's Trans-Border Operations in Northern Iraq: Before and after the Invasion of Iraq". **Research Journal of International Studies**. s.8 (Kasım 2008): 59-75.
- Khaled, Salih. "What Future for the Iraqi Kurds". **Middle East Review of International Affairs**. c. 9, s. 1 (Mart 2005). <http://www.rubincenter.org/2005/03/salih-2005-03-07/>
- Kıran, Abdullah. "Türkiye'nin Kuzey Irak Politikası". **Birikim**. s. 148 (Ağustos 2001). <http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/2907/turkiye-nin-kuzey-irak-politikasi>
- Kirişçi, Kemal, Gareth M. Winrow. **Kürt Sorunu: Kökeni ve Gelişimi**. Çev. Ahmet Fethi. 5. bs. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2009.
- Klein, Janet. **Hamidiye Alayları: İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri**. Çev. Renan Akman. 2. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- Koçak, Cemil. **Geçmişiniz İtinayla Temizlenir**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- _____. "Önsöz", **Umumi Müfettişler Toplantı Tutanakları- 1936**. yay. haz. M. Bülent Varlık. Ankara: Dipnot Yayınları, 2010: 11-23.
- _____. **Umumi Müfettişlikler (1927-1952)**, 2.bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.
- Kolay, Gülcan. "An Economy of Survival and Reinventing the Way of Life: The Case of Oil Commerce in Southeast Turkey". **Subverting Borders: Doing Research on Smuggling and Small-scale Trade**. ed. Bettina Bruns, Judith Miggelbrink. Wiesbaden, VS Verlag für Sozialwissenschaften / Springer Fachmedien Wiesbaden GmbH, 2012: 129-146.
- Korkmaz, Cevat. "PKK'ya Karşı Yeni Önlem: İran Kürtlerine Türkiye'de Serbest Bölge". **2000'e Doğru**. Yıl: 3, s.6 (12 Kasım 1989).
- Köksal, Sönmez. "Irak'ın Kuzeyindeki Muhtemel Gelişmelerin Türkiye'ye Etkisi". **BİLGESAM**. Rapor No: 6. http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-18-2014062441turkiyenin_vizyonu06.pdf. [15.02.2015].
- Kurban, Dilek. "Bir Güvenlik Politikası Olarak Koruculuk Sistemi". **Almanak Türkiye 2006-2008 Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim**. ed. Ali Bayramoğlu. İstanbul: TESEV Yayınları, 2009: 253-259.
- Kurban, Dilek ve diğ. **Zorunlu Göç İle Yüzleşmek: Türkiye'de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası**. İstanbul: TESEV, 2008.
- Kutlay, Naci. **Kürt Kimliğinin Oluşum Süreci**. Ankara: Dipnot Yayınları, 2012.
- Lundgren, Asa. **İstenmeyen Komşu Türkiye'nin Kürt Politikası**. Çev. Necla Ülkü Kuglin. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2008.
- Mann, Michael. "The Autonomous Power of the State: Its Origins, Mechanisms and Results". **European Journal of Sociology**. c. 25. s. 2 (1984): 185-213.
- Marcus, Aliza. **Kan ve İnanç: PKK ve Kürt Hareketi**. Çev. Ayten Alkan. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- Mayınsız Bir Türkiye Girişimi. "Ottawa Sözleşmesi". "Raporlar". <http://www.mayinsizbirturkiyegirisimi.org/> [05.04.2017]

MAZLUMDER. "Doğu ve Güneydoğu'da İç Göç, Neden ve Sonuçları". **Evrensel İnsan Hakları**. c. 9/10, (1995): 23-29.

_____. "Şirnak İli Uludere İlçesi Ortasu Köyü Olayları İnceleme ve Araştırma Raporu". 09.07.2015. <http://www.mazlumder.org/tr/main/yayinlar/yurt-ici-raporlar/3/mazlumder-sirnak-ili-uludere-ilcesi-roboski-k/1159> [15.01.2017].

McDowall, David. **A Modern History of the Kurds**. London: IB Tauris, 2004.

Meray, Seha. **Lozan Barış Konferansı**. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1969.

_____. **İktidarın Tarihi (Cilt 2): Sınıfların ve Ulus Devletlerin Yükselişi 1760-1914**. Çev. Elçin Deniz Ela, Gülben Şaş, Ali Rıza Güngen. İstanbul: Phoenix Yayınları, 2013.

Migdal, Joel S. **State in Society: Studying How States and Societies Transform and Constitute Each Other**. New York: Cambridge University Press, 2001.

_____. **Boundaries and Belonging: States and Societies in the Struggle to Shape Identities and Local Practices**. New York: Cambridge University Press, 2004.

Mitchell, Timothy. "The Limits of the State: Beyond Statist Approaches and Their Critics". **The American Political Science Review**. c. 85. s. 1 (Mart 1991): 77-96.

_____. "Society, Economy, and the State Effect". **The Anthropology of the State: A Reader**. ed. Aradhana Sharma ve Akhil Gupta. Blackwell Publishing: 2016: 169-186.

Mumay, Cengiz. "İki Taraf da Devlet Silahı Kullandı". **Cumhuriyet Gazetesi**. 23 Ağustos 1987.

Neocleous, Mark. **Administering Civil Society: Towards A Theory of State Power**. Londra: Palgrave Macmillan, 1996.

_____. **Devleti Tahayyül Etmek**. çev. Akın Sarı. İstanbul: Nota Bene Yayınları, 2014.

_____. **Evrensel Hasım: Güvenlik, Sermaye ve 'Tüm İnsanlığın Düşmanları'**. İstanbul: Nota Bene Yayınları, 2016.

Newman, David, Anssi Paassi. "Fences and Neighbours in the Postmodern World: Boundary Narratives in Political Geography". **Progress in Human Geography**. c. 22. s. 2 (1998): 186-207.

Oral, Sibel. **Toprağın Öptüğü Çocuklar: Adaleti Beklerken Roboski**. İstanbul: Can Sanat Yayınları, 2015.

Oran, Baskın. **Atatürk Milliyetçiliği - Resmî İdeoloji Dışı Bir İnceleme**. Ankara: Dost Yayıncılık, 1988.

_____. **Atatürk Milliyetçiliği**. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1997.

_____. **Türkiye'de Azınlıklar: Kavramlar, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama**. İstanbul: TESEV Yayınları, 2004.

_____. "Sevres Barış Anlaşması". **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980**. ed. Baskın Oran. 15. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009: 113-138.

- Ortaylı, İlber. **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**. İstanbul: Alkım Yayınevi, 2005.
- Öke Mim, Kemal. **Musul-Kurdistan Sorunu 1918-1926**. İstanbul: İz Yayıncılık, 1995.
- Öymen, Örsan Kunter. “Çevik Kuvvet Bizi Savaşa Götürür”. **Milliyet Gazetesi**. 18 Temmuz 1991.
- Özar, Semsâ, Nesrin Uçarlar, Osman Aytar. **Geçmisten Günümüze Türkiye’de Paramiliter Bir Yapılanma Köy Koruculuğu Sistemi**. Diyarbakır: DİSA, 2013.
- Özcan, Gencer. “Dört Köşeli Üçgen Olmaz: Irak Savaşı, Kürt Sorunu ve Bir Stratejik Perspektifin Kırılması”. **Foreign Policy**. s. 25 (Mart-Haziran, 2003): 38-49.
- _____. “Türkiye’de Milli Güvenlik Kavramının Gelişimi”. **Türkiye’de Devlet, Ordu ve Güvenlik Siyaseti**. der.Evren Balta Paker ve İsmet Akça. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010: 307-349.
- Özdağ, Ümit. “Türk-Amerikan İlişkilerinde Irak Krizi”. **Stratejik Analiz**. c.4 s.49 (Ağustos 2003): 24-42.
- Özgen, H. Neşe. **Van-Özalp ve 33 Kurşun Olayı: Toplumsal Hafızanın Hatırlama ve Unutma Biçimleri**. İstanbul: TÜSTAV, 2003.
- _____. “Sınır Kasabaları Sosyolojisi Projesi: 2001-2004”. <http://neseozgen.net/wp-content/uploads/26.pdf> [18.10.2016].
- _____. “Sınırdaki Kaçakçı Olmanın Antropolojik Tarihi”. http://neseozgen.net/wp-content/uploads/sinir_kacakciliginin_antropolojik_tarihi.pdf [05.10.2016].
- Özkırımlı, Umut. **Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış**. 3. bs. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2008.
- Özmen, Abidin. “Genel Müfettişlikler Hakkında Bir Düşünce”. **İdare Dergisi**. c. 18, s. 184 (1947): 237 (Aktaran: Koçak, Cemil. **Umumi Müfettişlikler (1927-1952)**, 2.bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.)
- Özok, Nilay. “Ruling the Periphery, Governing the Land: The Making of the Modern Ottoman State in Kurdistan, 1840-1870”. **Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East**. c. 34. s. 1 (2014): 160-175.
- Pamuk, Şevket. **Osmanlı’dan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme**. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2008.
- Pamukoğlu, Osman. **Unutulanlar Dışında Yeni Birşey Yok**. 11.bs. İstanbul: Harmoni, 2003.
- Parlak, Bekir, Ali Utku Şahin. “Türkiye İltica Ve Göç Mevzuatının Coğrafi Kısıtlama Uygulaması Yönünden Analizi”. **TESAM Akademi Dergisi**. c.2. s.2 (Temmuz 2015): 65-79.
- Poitras, Laura, ve diğ. “A Two-Faced Friendship: Turkey Is 'Partner and Target' for the NSA”. **Spiegel Online**. 31 Ağustos 2014. <http://www.spiegel.de/international/world/documents-show-nsa-and-gchq-spied-on-partner-turkey-a-989011.html>. [30.06.2015].

- Roberts, John. "Turkey's Invasion of Northern Iraq". **IBRU Boundary and Security Bulletin**. (Nisan 1995): 59-64.
- Sahlins, Peter. **Boundaries: The Making of France and Spain in the Pyrenees**, Berkeley ve Oxford: University of California Press, 1991.
- Sarıyüce, Işıl, Enis Durak, Behlül Özkan (Yön.), **Geride Kalanlar**. İstanbul Project House. 2013.
- Sarızeybek, Erdal. **Şemdinli'de Sınır Aşmak**. Ankara: Ümit Yayıncılık, 2006.
- Sassen, Saskia. **Territory, Authority, Rights: From Medieval to Global Assemblages**. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 2006.
- Schendel, Willem van. "Easy Come, Easy Go: Smugglers on the Ganges". **Journal of Contemporary Asia**. c. 23. s.2 (1993): 189-213.
- Schmitt, Carl. **Siyasal Kavramı: Önsöz, 1932 Tarihli Metin ve Üç Değerlendirme**. Çev. Ece Göztepe. 3. bs. İstanbul: Metis Yayınları, 2014.
- Scott, James C. **Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance**. New Haven: Yale University Press, 1985.
- _____. **Devlet Gibi Görmek: İnsanlık Durumunu Geliştirmeye Yönelik Projeler Nasıl Başarısız Oldu?**. Çev. Nil Erdoğan. İstanbul: Versus Kitap, 2008.
- Shaw, Stanford. **From Empire to Republic: The Turkish War of National Liberation, 1918-1923, A Documentary Study**. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000.
- Smith, Anthony D. **Nationalism: Theory, Ideology, History**. Malden, Mass.: Polity Press, 2001.
- _____. **Ulusların Etnik Kökeni**. Çev. Sonay Bayromoğlu, Hülya Kendir. Ankara: Dost Kitabevi, 2002.
- Soja, Edward. **The Political Organization of Space**. Washington D.C: Association of American Geographers, 1971.
- Soysal, İsmail. **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları: I. Cilt (1920-1945)**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1983.
- Şentürk, Burcu. **İki Tarafta Evlat Acısı**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.
- Şimşir, Bilal. **Bizim Diplomatlar**. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1996.
- Tanör, Bülent. **Türkiye'de Kongre İktidarları**. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998.
- Taşçi, İlhan. "10 soruda Suriye sınırında 'Güvenli Bölge'". BBC Türkçe. 28 Temmuz 2015. http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/07/150728_guvenli_bolge_nedir [30.07.2015].
- _____. "Roboski ve Şirit Yaylası'nda ne oluyor?". BBC Türkçe. http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/07/150708_roboski_sirit_yaylasi. [15.01.2017].

Taylor, P. J. "The State as Container: Territoriality in the Modern World-System". **Progress in Human Geography**. c. 18. s. 2 (Haziran 1994): 151-162.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, c. 11, (Ankara: TBMM Basımevi, 1980).

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre I, İçtima Senesi 3, c. 3, 22 Temmuz 1338 [1922].
<http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d01/CILT03/gcz01003078.pdf>
[08.10.2016].

TBMM İnsan Hakları İnceleme Komisyonu. "Uludere İnceleme Raporu". 27 Mart 2013.
https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/docs/2013/raporlar/uludere_inceleme_raporu.pdf [19.12.2015].

TBMM Kararı. [Türk Silahlı Kuvvetlerinin, Irak'ın Kuzeyinden Ülkemize Yönelik Terör Tehdidinin ve Saldırıların Bertaraf Edilmesi Amacıyla, Sınır Ötesi Harekat ve Müdahalede Bulunmak Üzere, Irak'ın PKK Teröristlerinin Yuvalandıkları Kuzey Bölgesi ile Mücavir Alanlara Gönderilmesi ve Görevlendirilmesi Hususunda Anayasanın 92 nci Maddesi Uyarınca Hükümete Bir Yıl Süreyle İzin Verilmesine Dair Karar]. Karar No. 903. **Resmi Gazete**, 26675, 19 Ekim 2007.
<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/10/20071019-1.htm> [02.05.2017].

_____. [Türkiye'nin Ulusal Güvenliğine Yönelik Terör Tehdidi ve Her Türlü Güvenlik Riskine Karşı Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Gerekli Her Türlü Tedbiri Almak, Irak ve Suriye'deki Tüm Terörist Örgütlerden Ülkemize Yönelebilecek Saldırıları Bertaraf Etmek ve Kitlesel Göç Gibi Diğer Muhtemel Risklere Karşı Ulusal Güvenliğimizin İdame Ettirilmesini Sağlamak İçin Hudut, Şümul, Miktar ve Zamanı Hükümetçe Takdir ve Tayin Olunacak Şekilde, Gerektiğinde Türk Silahlı Kuvvetlerinin Yabancı Ülkelere Gönderilmesi, Yabancı Silahlı Kuvvetlerin Türkiye'de Bulunması ve Bu Kuvvetlerin Hükümetin Belirleyeceği Esaslara Göre Kullanılması ile Hükümet Tarafından Belirlenecek Esaslara Göre Gerekli Düzenlemelerin Yapılması İçin Türkiye Büyük Millet Meclisinin 02.10.2014 Tarihli ve 1071 Sayılı Kararıyla Hükümete Verilen Bir Yıllık İzin Süresinin Anayasa'nın 92'nci Maddesi Uyarınca 02.10.2015 Tarihinden İtibaren Bir Yıl Daha Uzatılmasına Dair Karar]. Karar No. 1098. **Resmi Gazete**, 8 Eylül 2015.

<http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/09/20150908.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/09/20150908.htm> [02.05.2017].

TBMM Tutanak Dergisi. "Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Boşaltılan Yerleşim Birimleri Nedeniyle Göç Eden Yurttaşlarımızın Sorunlarının Araştırılarak Alınması Gereken Tedbirlerin Tespit Edilmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu".
Dönem 20, c. 53, (1998): 11.
<https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem20/yil01/ss532.pdf> [16.02.2017]

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre X, İçtima 2, c. 13 (15 Ağustos 1956): 383-386.
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d10/c013/tbmm10013091.pdf>

T.C. Genelkurmay Başkanlığı Askeri Savcılığı Kararı. [Kovuşturmaya Yer Olmadığı Kararı].
Evrak No. 2013/756. Esas No. 2013/404 Karar No. 2014/1. 6 Ocak 2014.

T.C. Uludere Kaymakamlığı. "İlçemiz". <http://www.uludere.gov.tr/#> [20.11.2016]

Tekin, Ferhat. "Sosyolojik Açından Sınır: Derecik Örneği". **Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Derneği**. s.28 (2012): 27-48.

- _____. **Sınırın Sosyolojisi: Ulus, Devlet ve Sınır İnsanları**, İstanbul: Açılım Kitap, 2014.
- Topal, Ahmet. "Hedef Barajlar". **Sabah Gazetesi**, 16 Temmuz 2015. <http://www.sabah.com.tr/gundem/2015/07/16/hedef-barajlar> [28.05.2016].
- Tunçay, Mete. "Misak-ı Milli'nin 1. Maddesi Üzerine". **Birikim**, s. 18/19 (Ağustos-Eylül 1976): 12-16.
- _____. **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931**, 4. bs, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.
- Turan, Murat. **CHP'nin Doğuda Teşilatlanması (1923-1950)**, İstanbul: Libra Yayıncılık, 2011.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası**, 1921. <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa21.htm> [08.10.2016].
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası**, 1924. <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa24.htm> [08.10.2016].
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). **Seçilmiş Göstergelerle Şırnak 2013**, Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, 2014.
- _____. "Merkezi Dağıtım Sistemi". <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr> [20.04.2017]
- Tüysüz, Nur. "Yerel Güvenlik ve Etnik Kimlik: Güneydoğu Anadolu'da Bir Köy Üzerinden Köy Koruculuğu Sistemi". Yüksek Lisans Tezi. YTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- UNDP. **Human Development Report**, New York: Oxford University Press, 1999 (Aktaran: Balta, Evren. "Barış Sürecinde İnsani Güvenlik". **Barış Açısını Savunmak**, der. Necmiye Alpay, Hakan Tahmaz, İstanbul: Metis Yayınları, 2015: 71-93).
- UNSC. [Resolution 688], 5 Nisan 1991. <http://unscr.com/en/resolutions/688> [15.02.2016].
- Uzgel, İlhan, Ömer Kürkçüoğlu. "İngiltere'yle İlişkiler". **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980**, ed. Baskın Oran, 15. bs, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009: 258-277.
- Üngör, Uğur Ümit. "Turkey's Borderlands, the Syrian Civil War, and the Kurds". **E-International Relations**, (22 Eylül 2015). <http://www.e-ir.info/2015/09/22/turkeys-borderlands-the-syrian-civil-war-and-the-kurds/> [10.10.2016].
- Ünlü, Barış. "Kürdistan/Türkiye ve Cezayir/Fransa: Sömürge Yöntemi, Şiddet ve Entelektüeller", **Türkiye'de Siyasal Şiddetin Boyutları**, der. Güney Çeğin, İbrahim Şirin, 2.bs, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014: 403-434.
- Varlık, M. Bülent. **Umumi Müfettişler Toplantı Tutanakları-1936**, haz. M. Bülent Varlık, Ankara: Dipnot Yayınları, 2010.
- Weber, Max. **Sosyoloji Yazıları**, Çev. Taha Parla, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.
- _____. **Bürokrasi ve Otorite**, Çev. H. Bahadır Akın, 6. bs, Ankara: Adres Yayınları, 2013.

- Yavuz, Ramazan. "PKK terörüne karşılık '11 baraj' formülü". **Milliyet Gazetesi**, 11.07.2007. <http://www.milliyet.com.tr/pkk-terorune-karsi-----baraj--formulu-siyaset-1116429/> [15.01.2017].
- Yalçın-Heckmann, Lale. **Kürtde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri**. Çev. Gülhan Erkaya. 3.bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.
- Yalman, Galip. "Türkiye'de Devlet ve Burjuvazi: Alternatif Bir Okuma Denemesi". **Sürekli Kriz Politikaları: Türkiye'de Sınıf, İdeoloji ve Devlet**. haz. Neşecan Balkan, Sungur Savran. İstanbul: Metis Yayınları, 2004.
- Yeğen, Mesut. **Devlet Söyleminde Kürt Sorunu**. 3. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.
- _____. **Müstakbel Türk'ten Sözde Vatandaşa: Cumhuriyet ve Kürtler**. 3. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- Yıldız, Bekir. **Kaçakçı Şahan**. 7. bs. İstanbul: Cem Yayınevi, 1974.
- Yonucu, Deniz. "Türkiye'de Bir Yönetim Biçimi Olarak Mekansal Ayırıştırma: Tehlikeli Mahalleler, Olağanüstü Hal ve Militarist Sınır Çizimi". **Yeni İstanbul Çalışmaları**. der. Ayfer Bartu Candan, Cenk Özbay. İstanbul: Metis Yayınları, 2014: 91-108.
- Zürcher, Erik Jan. **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**. Çev. Yasemin Saner Gönen. 21. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.

ÖZ GEÇMİŞ

Kudret Çobanlı, 1986 yılında Kütahya'da doğmuştur. 2009 yılında Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden mezun olmuştur. 2010 yılından bu yana İstanbul Bilgi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır. 2011 yılından beri Yıldız Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümünde yüksek lisans öğrencisidir.